

7

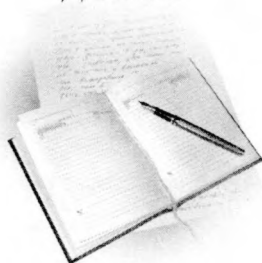
Сусвет дабрыні

Уладзімір Саламаха

Сусвет дабрыні

Эсэ
Артыкулы
Дыялогі

Мінск
«Мастацкая літаратура»
2005

УДК 821.161.3-4
ББК 84(4 Бей)-4
С16

ISBN 985-02-0754-X

© Саламаха У. П., 2005
© Афармленне. ВРУП «Мастацкая
літаратура», 2005

Дзе пачынаецца літаратура

Калыска Купалы

У кожнага з нас ёсць свая калыска: тое месца, дзе нарадзіліся, адкуль, як кажуць, пайшлі ў свет людзей. І, мабыць, для кожнага з нас месца тое — самае дарагое, самае любаче на зямлі. Яно — вытокі ўсяго, што ў нас ёсць, будзе...

У кожнага народа, у кожнай краіне ёсць месцы, якія з'яўляюцца духоўнымі сімваламі, своеасаблівымі народнымі святынямі. Гэта куткі зямлі, дзе нарадзіліся людзі, якія ўзвысілі ў свеце свой народ, Айчыну...

У нас, беларусаў, як вы ведаеце, мае юныя сябры, такіх месцаў шмат. Думаю, няма патрэбы іх пералічваць, яны вам вядомыя. Але адно нагадаю: Вязынка... Так, там, у гэтай

вёсцы, а тады фальварку, 7 ліпеня 1882 года ў сям'і дробных арандатаруў Дамініка Ануфрыевіча і Бянігны Іванаўны Луцэвічаў нарадзіўся будучы Пясняр беларускага народа Янка Купала. І хоць сям'я, не маючы сваёй зямлі, неўзабаве пакінула Вязынку ў пошуках лепшай долі, гэта месца застаецца яго, Песняра, калыскай. Але на Міншчыне няма месцаў, звязаных з імем Песняра, гэта ж — вытокі, пачатак яго дарогі да людзей. І менавіта ў Вязынку да Купалы часцей за ўсё ішлі і ідуць людзі. І гэта натуральна: каб больш поўна зразумець геній паэта, сэрцам трэба дакрануцца да яго вытокаў...

У гэтую сваю дарогу да Купалы мы з паэтам Навумам Гальпяровічам сабраліся з самае раніцы. Быў сход зімы. Дакладней, прадвесне. Усё навокал жыло прадчуваннем аднаўлення: пройдзе колькі дзён — і дрэвы, луг, рачулка заззяюць цёплымі фарбамі, абудзяцца безліччу вясёлых птушых галасоў...

Выйшлі з машыны — незвычайна паэтычны, казачны куток роднай зямлі адкрыўся перад намі ў мяккіх промнях вясенняга сонца. Яны гулялі, пераліваліся рознымі колерамі на пясчотных, нібы пялёсткі пралесак, лёгкіх сняжынках. Сняжынкі толькі што спусціліся на зямлю з залаціста-блакітнага неба і лёгка прыцерушылі сінявата-карычневыя шэрагі дэкаратыўных кустоў, бронзава-шэрыя ствалы і галіны дубоў, пачарнелыя ад часу калодзеж з жураўлём, хату, у якой нарадзіўся Пясняр.

Вядома, усё гэта, апрача векавых дрэваў, адноўлена людзьмі. Але верыш, што менавіта ў гэтыя дзверы, праз гэты пляскаты ганак-камень, ішла ў хату, да сынавай калыскі, стомленая нялёгкай сялянскай працай маці. Верыш, што з гэтага калодзежа натруджаныя бацькавы рукі даставалі сцюдзёную ваду, што да ўсяго, табою ўбачанага, тут дакраналіся ручкі маленькага Яся. І верыш, што менавіта сюды, да сваёй калыскі, у якіх бы краях пасля ні быў паэт Янка Купала, ён вяртаўся ў думках — як кожны з нас да сваёй.

У хаце, як кажуць супрацоўнікі філіяла купалаўскага музея, наведвальнікі перш за ўсё ідуць да калыскі паэта. І як мы

ні спяшаліся ў той дзень прыйсці сюды першымі — спазніліся. Каля Купалавай калыскі ўжо быў чалавек — Дзяніска. Хлопчык, які яшчэ не ўмеў ні чытаць, ні пісаць, але які ведае, чыя гэта «калыска». Ён тут жа замест усялякіх тлумачэнняў бойка прачытаў на памяць:

Мы радзіліся на свет —
Я і воля мая;
Шчыра нас прыняла
Ўся людская сям'я.

Дзяніска — унучак загадчыцы філіяла Ліліі Баландзінай, якая працуе тут ужо трыццаць гадоў. Лілія Канстанцінаўна з пялюшак унесла ў дзіцячую душу ўнука Купалава слова. А для яе самой Купала — жыццё, лёс, як, дарэчы, і для ўсіх дзесяці супрацоўнікаў філіяла.

Лілія Канстанцінаўна, аказваецца, нарадзілася ў Вязынцы. Купалавай паэзіяй зачаравана з дзяцінства. Кажы, што менавіта дзякуючы слову Песняра палюбіла ўсё роднае. Пасля школы паступіла ў тагачасны Мінскі педагагічны інстытут імя М. Горкага, затым выкладала рускую і беларускую мовы ў адной са школ на Лагойшчыне. І вось ужо больш трыццаці гадоў тут, у Вязынцы.

Хто сёння ідзе да Купалы? Адкуль?.. Самыя розныя людзі з усіх куткоў былога Саюза. І не толькі этнічныя беларусы. Усе, хто цікавіцца творчасцю і жыццём Песняра. Тыя, хто адчувае яго паэзію душой.

Штомесяц тут прымаюць каля 20 дэлегацый, нямала груп і, што асабліва радуе, — мноства тых, хто прыходзіць сам па сабе, адзін. Асабліва шмат моладзі, школьнікаў. Да слова, у музеі праходзяць нават школьныя ўрокі літаратуры...

З дазволу паэта Віктара Шніпа раскажу аб кур'ёзным выпадку, які адбыўся з ім, тады хлопчыкам: выпадак той запомніўся на ўсё жыццё і яму і супрацоўнікам філіяла музея... Дык вось, многа гадоў таму, склаўшы свае першыя вершы, акрылены словам Купалы, прыйшоў басаногі хлапчук з вёскі

Пугачы, што на Валожыншчыне, сюды. Са школьным сшыткам у руцэ спыніўся перад ганкам Купалавай хаты. Калі ж хлопчыка заўважылі супрацоўнікі і запрасілі зайсці, катэгарычна запатрабаваў, каб выйшаў сам «дзядзька Купала». «Навошта?» — «Хачу пачытаць яму свае вершы». Юнага паэта прывялі да калыскі Песняра. Сказалі, чыя яна. А потым падрабязна расказалі яму пра «дзядзьку Купалу». Пасля, паслухаўшы вершы з вучнёўскага сшытка, адвезлі хлапчука паэта да бацькоў, якія ўжо збіліся з ног: знікла дзіця...

Развітаўшыся з хаткай, у якой нарадзіўся Купала, мы доўга хадзілі па заснежаным полі каля дубоў Песняра. Хто яшчэ тут не быў і будзе ехаць з Мінска на электрычцы на сустрэчу з паэтам, хай пройдзе праз масток над ручайком у супрацьлеглым кірунку ад станцыі — да канала. А там — прама па шашы. За невялікім гаем будзе поле. Вы ўбачыце магутныя Купалавы дубы. Каля іх паэту заўсёды добра думалася. І няхай кожнаму, хто прыйдзе да Песняра па душэўнай патрэбе, тут добра і лёгка думаецца. Хай светла будзе ў яго душы. А таксама — на сваёй зямлі, на тых землях, куды прывядзе яго лёс, ды паўсюль сярод людзей.

«Палессе... Вечная паэма...», альбо

Па шляхах Уладзіміра Караткевіча

Уладзімір Караткевіч Палессю прысвяціў шэраг твораў. Найбольш яркія з іх — «Краіна Цыганія», «Калядная рапсодыя», «Блакiт i золата дня», «Дрэва вечнасці». Апаবাদанні, як кажуць, шмат чаго вартыя. Усе яны з'явіліся ў выніку падарожжаў вялікага пісьменніка па гэтай зямлі.

Здаралася мне, і не раз, хадзіць, ездзіць, рухацца воднымі шляхамі па мясцінах, апісаных Уладзімірам Сямёнавічам у гэтых і іншых творах. Але, сапраўды цудоўныя і непаўторныя

гэтыя землі. Аднойчы ўбачыш — вабяць, прыцягваюць. Як зараз, асенню парою, калі пішу гэтыя радкі напярэдадні сямідзесяцігоддзя У. С. Караткевіча. Пішу на беразе Прыпяці, каля вёскі Верасніца, што ў Жыткавіцкім раёне. Тут я ўжо тыдзень: накіраваўся з журналістам і прэзіякам Ігарам Валасевічам і кінематаграфістам Валодзем Скугарэўскім у гэтае асенняе падарожжа па адным з караткевічаўскіх палескіх шляхоў: ад вёскі Вільчы па Случы да Прыпяці. Меліся прайсці за старажытны Тураў, далей, колькі зможам за пару тыдняў, аднак вымушаны былі за Верасніцай спыніць шлях свой...

Павінен сказаць, як бы вы ні любілі прыроду, а шматдзённае воднае асенняе падарожжа далёка не такое бесклапотнае, як летняе. Хаця і восенню палескі край, між іншым, як і ўся зямля наша — тамашнія рэкі, бярозавыя гаі, дубравы, лугі, палі, пералескі — непаўторныя. Заварожвае самотная мудрасць прыроды наогул у пару нетаропкага яе падыходу да зімовага спакою... Толькі няўтульна адчувае сябе непадрыхтаваны да такой пары падарожнік, асабліва халоднымі цёмнымі ночамі, у дожджык, у вецер...

Апошняе падарожжа У. С. Караткевіча на Палессе адбылося ў канцы ліпеня 1984 года. Між іншым, камандзіроўку ён браў тады ў нас, у «Маладосці».

У дарозе Уладзімір Сямёнавіч адчуў сябе кепска. Сябры, што былі з ім, даставілі яго ў Мінск. 25 ліпеня Уладзіміра Сямёнавіча не стала...

Перад дарогай перачытаў я яго «Дрэва вечнасці». Пазначанае пісьменнікам як «Апавяданне аб падарожжы ў стагоддзі». Твор з надзвычай добрай энергетыкай, са своеасаблівай стылістыкай, у якім дзейнічаюць некаторыя знаёмыя мне персанажы — у прыватнасці не толькі сам Уладзімір Сямёнавіч, але і кінааператар (ён жа рэжысёр) Анатоль Забалоцкі...

Выдатнае, а можа, і геніяльнае апавяданне «Дрэва вечнасці». Гэта толькі на першы погляд здаецца, што яно — расказ аб тысячагадовым дубе каля вёскі Данілегі пад Лельчыцамі, які людзі прызвалі «дубам Крывашапкі». Па паданні,

Кривашапка — народны герой, шмат стагоддзяў таму пад гэтым волатам «клікаў на паўстанне беларускіх сялян, сваіх братоў». Не, гэта аповед не толькі пра дуб-волат, што прырода падаравала людзям. У творы пісьменнік раздумвае ўвогуле аб усіх тамашніх дубах і дубравах, якіх не злічыць ад жыткавіцкай Вільчы, у якой бываў Караткевіч, да лельчыцкіх Данілег. Увогуле, гэта **слова** мастака аб зямлі палескай, аб чалавеку на ёй, аб сабе, аб светлых памкненнях душы да дабрыні... І — пра жаданне зняць дакументальны фільм пра «дрэвы вечнасці», сцэнарыстам якога быў Уладзімір Караткевіч, а рэжысёрам і аператарам — Анатоль Забалоцкі.

«У нас былі ўжо шасцісотгадовыя дубы, чатырохсотгадовыя ясені, таполя Напалеона, дубы Міцкевіча, дубы Ягайлы, проста сямісотгадовыя дубы», — піша Уладзімір Сямёнавіч. Але: «Нам пазарэз патрэбен быў тысячагадовы дуб. Без яго фільм быў бы не фільм».

Так што сапраўды ехалі яны тады насустрач стагоддзям... А мы — ішлі па адным са шляхоў Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча і пачалі яго з Вільчы.

Трэба сказаць, што з Вільчай звязана імя другога нашага вядомага празаіка — Віктара Казько. Тут, у вясковым дзетдоме, пасля вайны ён, Казько, выходзіўся. І зараз Віктар Апанасавіч прыязджае сюды і адзін, і з сябрамі-пісьменнікамі, кінематаграфістамі. Ды і напісаў ён пра гэтыя мясціны нямала, ведае ўсё тут.

Параіў нам Казько звярнуцца ў Вільчы да свайго прыяцеля Аляксандра Танчынскага. Маўляў, шлях у вас будзе нялёгкі: Палессе ёсць Палессе — дык ён «заўсёды дапаможа».

Саша, Алесь, Аляксандр Танчынскі — мясцовы жыхар, яго даўно добра ведаюць нашы пісьменнікі і кінематаграфісты. А таксама ў Акадэміі навук (дасылаў туды свае працы-запісы пра жывёльны і раслінны свет рэгіёна). А яшчэ А. Танчынскі вядомы наогул многім людзям на прасторах былога СССР: у свой час Віктар Казько, раскажваючы аб праблемах палескай прыроды ў газеце «Труд», і пра Сашу

паведаміў. Гаспадаром ракі назваў. Алесь між тым вельмі даражыць гэтым «званнем», якое даў яму слынным пісьменнік, і нам, як толькі сустрэліся, так і прадставіўся: «Аляксандр Танчынскі, гаспадар ракі».

На выгляд Аляксандру пад сорок. Ён з тых вясковых мужчын, якія ведаюць кошт працы і якія жывуць са свайго мазая. Гаспадарка ў Аляксандра такая: дзве каровы, конь, дзесятак пчаліных вулляў ды безліч хатняга птаства. Жыве з маці. Атрымлівае пенсію па здароўі: у дзяцінстве атрымаў цяжкую траўму, якая і зараз не тое што напамінае пра сябе, а здаецца, нават прымушае пакутаваць.

Гэты чалавек не ўяўляе сваё, увогуле чалавечае жыццё без прыроды. Без еднасці з ёй. Случ, усё навокал яе на многія версты ведае не горш, чым сваё падвор'е. У Сашы няма афіцыйных паўнамоцтваў берагчы прыроду, але ён па сваёй волі займаецца даволі небяспечнай па сённяшнім часе справай: змагаецца з браканьерамі. Сёння іх, як ніколі, шмат: пахадзілі мы нямала па роднай зямлі, ведаем, бачылі, што яны вытвараюць.

«Дрэва вечнасці» Уладзіміра Караткевіча Аляксандр ведае цудоўна: «І вясёлая, і самотная песня Палессю». І калі размова зайшла аб пісьменніку, спытаў Саша, ці бачыў хто з нас Уладзіміра Сямёнавіча. Адазваўся я: «Так». Сказаў пра яго апошнюю камандзіроўку. Сказаў таксама, што да «Дрэва вечнасці» пісьменнік разам з Анатолем Забалоцкім ішоў, ехаў у канцы 60-х. Так, з тым самым Забалоцкім, кінааператарам кінастудыі «Беларусьфільм», якога пазней вялікі рускі прэзаік, кінарэжысёр і акцёр Васіль Макаравіч Шукшын забраў у Маскву і які там здымаў «Печкі-лавачкі», «Каліну чырвоную», а потым ужо без яго — «Цалуюцца зоры»... Таксама сказаў, што Анатоль Забалоцкі, ужо будучы знакамітым маскоўскім кінамайстрам, неаднойчы наведваў Беларусь. Памятаю, як неўзабаве пасля смерці В. М. Шукшына ён прыехаў да нас здымаць свой дакументальны фільм пра Васіля Макаравіча. Я тады працаваў у Дзяржкіно БССР, якое ўзначальваў Уладзімір

Васільевіч Мацвееў, між іншым, добры знаўца літаратуры наогул, прыхільнік і Караткевіча, і Шукшына. Дык вось, здавалася б, пры чым Шукшын да нас? Здымайце фільм пра яго ў сябе ў Маскве. Менавіта У. В. Мацвееў зрабіў усё для таго, каб дакументальная карціна «Слова маці», дзе маці вялікага рускага пісьменніка расказвае пра сына, была выпушчана на тады ўсесаюзны экран, як праца кінастудыі «Беларусьфільм», аб'яднання «Летапіс».

Хай чытач даруе мне адступленне ад тэмы, але павінен сказаць, што менавіта дзякуючы намаганням У. В. Мацвеева ў тыя часы ў Беларусі здымалася нямала дакументальных фільмаў пра нашых пісьменнікаў, у тым ліку і пра І. П. Мележа, і экранізаваліся асобныя творы беларускай літаратуры. Ды і «Дзікае паляванне караля Стаха», якое здымаў маскоўскі рэжысёр Валерый Рубінчык на «Беларусьфільме», не мінула клопатаў гэтага чалавека. Між іншым, такія рэчы мы павінны памятаць: культурная спадчына.

Дык вось, у пачатку свайго матэрыялу я прывёў цытату з «Дрэва вечнасці», дзе гаварылася, што для фільма «кіношнікам» «пазарэз патрэбен быў тысячагадовы дуб» і чаму.

Несумненна, гэтыя два ўжо тады прызнаныя мастакі ведалі, што да чаго. І калі пасля вясёлых і не вельмі вясёлых прыгод разам з адным старым палешуком, іх правадніком, яны спыніліся перад волатам, то шмат чаму здзіўляліся, радаваліся, абураліся і сумавалі...

Але вось, напрыклад, аб чым думаў пісьменнік тады, стоячы ў цяні дрэва вечнасці: «Кіеў быў зусім малады. Полацк трохі старэйшы. Осла не было. Масквы не было. Ні Берліна, ні Нью-Йорка, ні Рыгі... А ён ужо рос».

Заўважу: і Мінска тады яшчэ не было. Атрымліваецца, што дуб «быў сведкам усёй пісанай нашай гісторыі. Сведкам канца родавага строю, сведкам з'яўлення князёў і ўвядзення хрысціянства, сведкам разгрому беларусамі татарскай навалы, сведкам паўстання семнацатага стагоддзя і сведкам апошняй вайны».

Далей Уладзімір Караткевіч піша: «Крый божа стаць яму сведкам вайны атамнай, сведкам канца чалавецтва і сваёй смерці разам з ім». Упэўнены: «Такого не будзе». Маўляў, «залог гэтага — мудрыя чалавечыя вочы, чорныя рукі і апошні водсвет захаду на вяршыні дрэва вечнасці».

Класік верыў у чалавечы розум. Дакладней, у розум чалавецтва. Шмат што змянілася ў нашым жыцці з таго часу, калі ён стаяў перад волатам. Былі, ёсць войны, якія так або інакш закранулі і нас. Афганская, напрыклад, на якой загінула столькі і беларускіх хлопцаў... Быў Чарнобыль і ёсць. Рэальны. Наступствы якога для ўсёй нашай зямлі, тым больш для Палесся, вядомыя. І ёсць духоўны Чарнобыль, які, напрыклад, давёў ужо да таго, што нашы, свае манкурты часам імкнуцца супрацьпаставіць беларускіх пісьменнікаў свайму ж народу. І хоць гэта ў іх не атрымліваецца, але — усё ж...

Так, Уладзімір Караткевіч верыў у наш розум. Чытаем: «У гэтай дубраве не павінна стукаць сякера. Уся з шасці-сямісотгадовых дубоў, яна павінна зрабіцца запаведнікам велічы, сведчаннем таго, што можа даць наша зямля». Але, шмат што можа...

Наіўным быў класік ці не, калі пісаў далей тое, што я зараз працытую, падумайце самі... «Так, гэтай дубравы (мабыць, і ўсіх падобных дубраў.— У. С.) нельга пілаваць ні ў якім разе. Патрэбен закон. Ніякая выгада не заменіць тут вялікай духоўнай страты. Унікальныя дрэвы, якіх, напэўна, няма больш нідзе ў Еўропе. А ўжо ў такім масіве — напэўна няма. Іх трэба бараніць, прыводзіць сюды іншаземцаў, каб дзівіліся, прыводзіць сюды кожнае дзіця, каб бачыла і на ўсё жыццё праніклася сыноўняй павагай да зямлі, якая дала жыццё яму і здолела нарадзіць гэтых волатаў».

Як мастак ён абагульняў. І прадбачыў. Проста як чалавек задумваўся: чаму мы так бяздумна губім прыроду, наш агульнанародны скарб, які не мае кошту? І, стоячы каля волата, захапляўся, што вяршыня дрэва вечнасці чалавеку недаступна, што туды не забрацца. Радаваўся: «Нельга было ўзлезці на

роўную калону, ды яшчэ ля самай верхавіны віўся ля адзінага маленькага дупла «дымок»: дзікі свепет. Яго ніхто не мог дастаць. Дзед казаў, што свепет там быў яшчэ ў гады ягонага (маецца на ўвазе старога палешука, які прывёў Караткевіча і Забалоцкага да дуба.— У. С.) дзяцінства».

І вось яна, драматургія, як кажуць «кіношнікі». А ў рэальнасці драма рэчаіснасці: «кара на вышыню чалавечага росту пакрыта драбнюткамі выразнымі літарамі. Так бы мовіць — пакінулі сляды на твары зямным і прылучыліся да вечнасці». І далей: «Ці ж не малпы?»

...Ведаю, што нельга, а ўсё ж імкнуся, спрабую злучыць часы: дзяцінства старога палешука, які прывёў пісьменніка і кінематаграфіста да волата, год падарожжа Уладзіміра Сямёнавіча, дзень сённяшні... Так некалі, магчыма, яшчэ ў гады маленства старога, дрэву маліліся — што далёкія нашы продкі так рабілі, дык несумненна... Караткевіч і Забалоцкі ўбачылі на дубе сляды варварства... А мы, у час свайго падарожжа, — паўсюль... Шмат дубоў па берагах Случы і Прыпяці чалавек знішчыў і пакалечыў. Нямала палескіх дубраў высечана...

Саша Танчынскі па сваёй волі змагаецца за палескую прыроду. І многія яго за гэта не любяць дый пагражаюць. Асабліва прышлыя браканьеры. Тутэйшы люд як можа змагаецца з варварствам прышэльцаў з іншых месцаў, асабліва з гарадоў нашых, і Мінска таксама.

А люд мясцовы ў сваёй большасці — добры, спагадлівы — сапраўдныя дзеці прыроды. Напрыклад, мы трапілі ў аварыю — прабілі адну гумовую гандолу нашага катамарана, дык мясцовыя рыбакі самі прыйшлі на дапамогу і праз нейкае сваё «радыё» перадалі пра здарэнне нашым сябрам у Жыткавічы. Тыя ж ужо цёмным часам нас выратавалі. Былы бакеншчык, пенсіянер з Верасніцы Яўген Іванавіч Шчур, зусім невядомы нам чалавек, на сваёй маторцы прывёз да нас Валодзю Гаўрыловіча, яго сына Дзяніса, Валодзю Кустава з сынам Лёшам, сяброў нашых. А тыя і так ужо, як кажуць, паднялі на ногі ўсё наваколле, шукаючы нас: не

прыбылі на сустрэчу ў прызначаны час! (Трывога: людзі зніклі на вадзе!...)

Знайшліся...

Так, Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч любіў палешукоў за шчырасць і бескарыслівую дабрыню. І мы — таксама.

Падарожжа сваё пасля аварыі мы вымушаны былі прыпыніць. Яўген Іванавіч Шчур адбуксіраваў наша судна на сваёй маторцы спачатку супраць цяжэння Прыпяці, потым — па ціхай старыцы да Верасніцы. Там у яго хляве і зімаваў наш катамаран да лета. Мы збіраемся ісці далей па шляхах Уладзіміра Сямёнавіча. Туды, дзе сёння, як некалі ён прадбачыў, — запаведная зона, дзе дзейнічае закон, накіраваны на захаванне флоры і фауны (расліннага і жывёльнага свету) рэгіёна, яго водных запасаў (рэк, азёраў).

Некалькі гадоў таму створаны тут нацыянальны парк «Прыпяцкі». Пад дзяржаўную апеку ўзята тэрыторыя з мноствам дубраў, рэк, азёраў. Своечасова. Бо, паўтаруся, вельмі ж мае патрэбу ў абароне ад кепскага чалавека гэта наша зямля (ды ці толькі гэта?). Зямля, якую Уладзімір Сямёнавіч назваў «вечнай паэмай».

Кастальская крыніца* Горак

Падарожнічаючы па купалаўскіх і коласаўскіх мясцінах, пераконваешся: у любой вёсачцы, паселішчы, горадзе, дзе яны бывалі, людзі ведаюць пра Песняроў і помняць іх творы. У Вязынцы, Мікалаеўшчыне, Акопах, Яхімоўшчыне, Ляўках толькі спытай, пакажуць табе іх сцежкі-дарожкі, дзе спыняліся, чыталі людзям свае творы, проста размаўлялі, раскажуць, як дапамагалі словам і справай. Вось і ў Горках, толькі варта было нам з паэтам Алесем Пісьмянковым спытаць у першага,

* Кастальская крыніца — крыніца на гары Парнас у Грэцыі, якая, лічылася, натхняла паэтаў і музыкантаў.

хто нам трапіўся — на выгляд простага працоўнага чалавека, — як знайскі гару Парнас, было дакладна сказана «як». І яшчэ нам паведамілі, што ў 20-х гадах мінулага стагоддзя там бывалі Купала і Колас: Парнас — месца ў горадзе знакамітае.

Вядома, калі гэта нас цікавіць, то лепшага «правадніка» чым Уладзімір Ліўшыц, дырэктар мясцовага гістарычна-этнографічнага музея, не знайскі. Яшчэ раней ад калег-пісьменнікаў чулі, што Ліўшыц — мясцовая знакамітасць... А мы яшчэ з Мінска па тэлефоне дамовіліся, што ён на Парнасе нас будзе чакаць.

Парнас — недалёка ад сельгасакадэміі. Якуб Колас і Янка Купала тут бывалі не раз. У тым ліку і разам. Гара — не гара. Пагорак. Векавыя дрэвы, на голлі якіх ужо наліліся моцай пупышкі, велічна стаялі ў ледзь зеленаватым свячэнні на вясовым сонцы. Людзі зграбалі смецце, палілі леташняе лісце: казалі, што на Парнасе рыхтуюцца паставіць памятны знак у гонар Песняроў — вершы яны тут чыталі, слухалі мясцовых паэтаў...

Гара славіцца і тым, што, як сцвярджаюць многія даследчыкі, гэта пра яе ішла размова ў бессмяротнай паэме «Тарас на Парнасе». Нагадаю, што ўпершыню яна была надрукавана 16 мая 1889 года ў «Мінском лістке» і стала хрэстаматычным творам. Навукоўцы ўсё спрачаюцца аб яе аўтарстве, называюцца розныя, але...

Сцвярджаецца, што Якуб Колас упершыню наведаў Горкі 28 лістапада 1925 года. З нагоды падзеі мясцовы сельгасінстытут атрымаў статус акадэміі. На ўрачыстасцях прысутнічалі таксама Янка Купала і Цішка Гартны. Ліўшыц сцвярджае, што ўпершыню Купала пабываў тут 6—7 чэрвеня, і спасылаецца на свае даследаванні. З Горкамі звязаны імёны многіх іншых пісьменнікаў. Максім Гарэцкі, Леаніла Чарняўская (яго жонка), Сяргей Фамін, Юрка Гаўрук, Алесь Вечар, Васіль Каваль, Нэля Тулупава... Адны тут выкладалі, другія вучыліся, трэція нарадзіліся на гэтай зямлі, працавалі. Максім Гарэцкі, напрыклад, прыехаў сюды па накіраванні наркама адукацыі ў

1926 годзе. Ён загадваў кафедрай беларускай мовы і літаратуры ў сельгасакадэміі. Колас наведваў сям'ю Гарэцкіх 24 красавіка 1927 года. Гэты дом у Горках захаваўся, і тут падумаюць, як увекавечыць памяць аб пісьменніках.

Думаю, варта коратка расказаць аб апошнім наведванні Купалам гэтых мясцін. Кожнае лета з 1935-га па 1941 год Купала жыў на лецішчы ў Ляўках. Гэта недалёка ад Оршы. У Горках Пясянр бываў часта. Яшчэ ў 1925 годзе пазнаёміўся тут з дырэктарам акадэмічнай бібліятэкі Дзям'янам Новікавым. Яны пасябравалі. Новікаў выводзіў новыя гатункі вяргіняў, адзін з іх назваў у гонар паэта — «Купала». Янка Купала, у сваю чаргу, прысвяціў яму верш «Сярод дубоў і ліп адвечных». Кажуць, што кнігі з аўтографамі Пясянра і выведзеная Новікавым вяргіня зніклі ў вайну.

Апошні раз Купала прыязджаў у Горкі 30 чэрвеня 1941 года. Тады ён разам з жонкай Уладзіславай Францаўнай, як сведчаць дакументы, гнаны вайной, ад'язджаў з Ляўкоў. Спыніліся на некаторы час у Горках. Іван Дамінікавіч сустрэўся тут з Новікавым...

Далей вядома, што Новікаў праводзіў Янку Купалу. Ён паехаў далей на усход. Каля вёскі Горы, дзе вечарам спынілася машына, мясцовыя хлапчукі пазналі паэта. Яны паказалі яму дарогу да дома дырэктара Горскага льнозавода Гутмана. Той даў паэту і яго жонцы прытулак. У доме Гутмана Пясянр правёў сваю апошнюю ноч на роднай зямлі...

Горкі — асаблівы горад, асаблівы куток на нашай зямлі, своеасаблівая крыніца «трудов и вдохновенья». Тут, як і паўсюль на Беларусі, жывуць шчырыя працавітыя людзі, якія шануюць усё сваё, у тым ліку і памяць аб кожным творцу, які наведваў Горкі, які тут жыў і працаваў.

«Уся мая вядомасць — нейкая палавінчатая...»

(Празаік Андрэй Федарэнка)

— Андрэй! Атрымалася так, што менавіта мне выпала быць рэдактарам тваёй першай кнігі «Гісторыя хваробы», выдадзенай у 1989 годзе. Рукапіс у рэдакцыі прачыталі акрамя мяне, вядома ж, Васіль Гігевіч (ён тады быў загадчыкам аддзела прозы), Генрых Далідовіч — курыраваў прозу, Леанід Дайнека — адказы сакратар часопіса. У рэдакцыі на тым часе існавала цудоўная традыцыя: чытаюць усе. Помню, Васіль Гігевіч першы сказаў: «Выдатна!..» Была таксама тады ў нас і такая традыцыя, заведзеная Уладзімірам Максімавічам Дамашэвічам: не баяцца і, калі варта, хваліць іншым маладога аўтара, хай усе ведаюць, што такі ёсць. Хваліць не сябе, як той-сёй бессаромна гэта робіць зараз, не некага са свайго акружэння, не пазямляку, ды не каго са свайго групкі, а кожнага, хто таго варта. У. М. Дамашэвіч, напрыклад, мог пераканаць выдавецтва ўключыць у план нават яшчэ невядомага іншым маладога празаіка. Усё — дзеля літаратуры, яе будучыні. Скажу больш, гэта не баяліся рабіць і Уладзімір Караткевіч, і Леанід Гаўрылкін, і Алесь Адамовіч, і Мікола Лобан, і Ян Скрыган, і многія іншыя пісьменнікі: званілі, заходзілі, падтрымлівалі... І тут усё справядліва: даём без чаргі. Зрэшты, лічу, Уладзімір Максімавіч Дамашэвіч усім нам, хто працаваў побач з ім, даваў урокі сапраўдных рэдактарскіх клопатаў пра літаратуру. Напрыклад, якасць твора не залежыць ад пасады, звання, ступені сяброўства і радства і шмат ад чаго іншага, прызнаем, што сёння бытуе і ў літаратурным асяродку...

Але прачыталі Федарэнку, ухвалілі і адразу — у набор! А «пазачарговасць» твайго выдання растлумачылі і самі сабе і іншым так: гэты юнак з гэтай кнігай стане вядомым, бо ў яго — прыроднае чуццё слова, свае, свежыя вобразы, свой стыль, зрэшты, усё ў творы сваё... Скажы, Андрэй, ці

*помніш ты зараз тыя свае пачуцці, калі ўзяў кнігу ў рукі?
Усё ж — першая.*

— Валодзя, гэта было так даўно, што паспела стаць амаль няпраўдай. Калі шчыра, нават не памятаю, ці трымаў я ў руках, ці браў у рукі сігнальны экзэмпляр наогул. Здаецца, упершыню ўбачыў кніжку ў кіёску і купіў. Затым з'явілася на яе пару рэцэнзій. Прыйшло пару пісьмаў ад чытачоў: адзін водгук ад правінцыйнага маладога чалавека быў змешчаны ў часопісе «Маладосць». Вось і ўся мая «вядомасць»... Праўда, яшчэ збіраліся выдаць у Маскве, прыслалі мне для азнаямлення вельмі кепскі пераклад на рускую — добра, што хапіла розуму адмовіцца ад той публікацыі. Затым настаў час, і даволі доўгі, калі я саромеўся за той вучнёўскі і залішне шчыры твор, пакуль на пачатку 2003 года не пазванілі з Рэспубліканскага метадычнага цэнтра і не казалі, што Міністэрства адукацыі рэкамендавала для выдання ў серыі «Школьная бібліятэка». Рыхтуючы аповесць да друку, я павінен быў яе перачытаць. І, на сваё здзіўленне, пакінуў усё як ёсць, як мы з табой рэдагавалі. Зняў толькі два-тры сказы.

— Я ж помню, як рэдагавалі. Дамовіліся з Васілём Гігевічам, што ў мяне поўная свабода: у рукапісе пакідаем нават тое, што іншаму «вытанчанаму» стылісту можа здацца ледзь не абсурдным. І Далідовіч не пярэчыў: галоўнае — не сапсаваць! Выходзіць, мы далі табе, аўтару-пачаткоўцу, поўную свабоду (пахвалю ўжо нас, маладосцеўцаў). Я тады, між іншым, выкрасліў толькі некалькі паўнарматыўных, ці што (зараз яны — норма!) слоў. Ні ў стыль, ні ў інтанацыю, ні ў вобразы не лезлі: хай будзе такім, як ёсць. Таго ж Уладзіміра Максімавіча Дамашэвіча правіла: калі твор таленавіты — не чапай! Дарэчы, не шкодзіла б усім нам, хто і сёння працуе з моладдзю, помніць: не падганяй чужы твор пад сябе, не «прычэсвай» па-свойму. Я, напрыклад, з некарай пары ледзь прымушаю сябе чытаць кнігі адрэдагавання, скажам, адным і тым жа рэдактарам. Усюды — яго сказ, яго псіхалогія, яго логіка, яго вядомае і ўжо нецікавае

мысленне. Напрыклад, па-свойму разумеючы жаночкую прыгажосць, той рэдактар у многіх чужых творах упарта разбурае аўтарскую канцэпцыю вобраза, катэгарычна ўводзячы «грудзіну», «клубы», «сцёгны», што, на маю думку, пераходзіць да... разумееш, чаго... І ўвогуле, як мне здаецца, існуе праблема рэдагавання. Але гэта — іншая тэма. Хаця ў сувязі з гэтым заўсёды помню неяк па тэлевізары пачутае цікавае азначэнне Янкі Брыля. Маўляў, што такое тэлеграфны слуп? Гэта — добра адрэдагаваная сасна... Бачыш, да чаго можна давесці іншае рэдактарства...

Але вернемся да тваёй творчасці. Малады прэзаік, 38 гадоў. Тым не менш, можа быць, самы вядомы сёння не толькі са свайго пакалення. Не будзем занадта сціплыя — і за мяжой вядомы. І гэта прытым, што ў цябе пакуль усяго толькі чатыры арыгінальныя кніжкі: «Гісторыя хваробы», «Смута», «Шчарбаты талер» і «Афганская шкатулка». Падобных выпадкаў у нашай літаратуры за апошніх гадоў 20—30 не помню. Ды і не так ужо багата ў нашай прозе было выпадкаў, калі аўтар з першай кнігай, з першай публікацыяй заяўляў пра сябе даволі ўпэўнена. Скажам, ярка пра сябе заявіў некалі Іван Пташнікаў, здаецца, яшчэ ці не студэнтам на часе напісання твора — калі надрукаваў у «Полымі» аповесць «Чачык». Я яшчэ школьнікам чытаў «Чачыка», а помню... Або Міхась Стральцоў... У 25 гадоў выдае першы зборнік апавяданняў «Блакiтны вецер» — і пра маладога прэзаіка ведаюць нават у маёй маленькай, далёкай вясковай школе... Ці Алесь Жук — у такім жа ўзросце «Асеннія халады»... (Здаецца, толькі адных рэцэнзій на Жука было сем.) Іншыя прэзаікі... А пасля як спад нейкі. Праўда, здаралася, што і штучна стваралі «класікаў»... Даўно не было і з намінантамі на прэміі, каб з маладых. Хаця, скажу чытачам, у свой час «Глыбокая плынь» Івана Пятровіча Шамякіна атрымала Дзяржспрэмію СССР, калі аўтару было толькі 30. Дык вось, увогуле з табой, Андрэй, як з творцам нямала парадаксаль-

нага. Можжа, мне гэта здаецца? Хаця, падкрэслію, усё адно вядомы.

— Вось-вось. Менавіта парадаксальнага. Вядомы... Ды ўся мая «вядомасць» нейкая палавінчатая, аднаразовая. Напрыклад, я тройчы ўдзельнічаў у конкурсах на лепшую п'есу, што праводзіла Міністэрства культуры, тройчы выходзіў у лік пераможцаў. І што ж? Ні адна п'еса так і не была пастаўлена. Я выйшаў пераможцам у конкурсе на лепшы кінасцэнарый — і што, дзе фільм, пры ўсіх скаргах і стогнах на недахоп у нас айчынных сцэнарыяў?... Я ўключаны, здаецца, ва ўсе магчымыя і немагчымыя школьныя і інстытуцкія хрэстаматыі — няхай не для пазакласнага, няхай для факультатыўнага вывучэння — і што?..

— Вельмі знаёма такое амаль усім нашым пісьменнікам. У тым ліку і класікам. Але будзем спадзявацца, што зараз, калі дзяржава самым сур'ёзным чынам звярнула ўвагу на літаратуру, на выдавецкія справы, становішча выправіцца... І ўсё ж вернемся да тваёй папулярнасці... Імкнешся да яе?

— Пісьменнік, які сцвярджае, маўляў, я ніколі не імкнуся да славы, не шукаю папулярнасці (вядома, з абавязковай прыстаўкай «танная»), або ханжа, або проста кепскі пісьменнік. Як той салдат, які не імкнецца стаць генералам. Прынцып «навошта мне ордэн, я згодны на медаль» тут не толькі не да месца, але і шкодны. Калі ўжо выбраў сваёй дзейнасцю літаратуру, дык, як кажуць, будзь ласкавы — стаў перад сабой самыя высокія мэты. Тады толькі чаго-небудзь даб'ешся. Вялікая доля праўды ў анекдотце, дзе Моцарт адказвае на ліст узнёслага прыхільніка яго творчасці: «У вашы гады я хацеў стаць Госпадам Богам, а стаў толькі Моцартам».

Замест майго каментарыя

Трэба патлумачыць чытачам, што гэта было за выдавецтва, у якім у 1989 годзе выйшла першая кніга прэзаіка Андрэя Федарэнкі «Гісторыя хваробы», з якой і пачаўся, або з якой

нарадзіўся — лічыце як хочаце — таленавіты, самабытны пісьменнік Андрэй Федарэнка. То быў дадатак да часопіса — «Бібліятэка часопіса “Маладосць”». Мы, маю на ўвазе калектыў рэдакцыі, дзе тады я працаваў побач з ужо названымі Васілём Гігевічам, Генрыхам Далідовічам, Леанідам Дайнекам, а таксама ў розныя гады — з Анатолем Грачанікавым, Янкам Сіпаковым, Жэняй Янішчыц, Уладзімірам Дамашэвічам і ўжо ў наш час да некаторай пары — з Казімірам Камейшам, Віктарам Гардзеям, Анатолем Казловым, выпускалі 12 кніжак маладых пісьменнікаў у год. Кніга ў месяц. Паэзія, проза, публіцыстыка, крытыка, была і драматургія.

«Бібліятэка...» была заснавана ў 1988 годзе пры самай актыўнай падтрымцы кіраўніцтва рэспублікі.

І вось у наш час «Бібліятэка часопіса “Маладосць”» з-за фінансавых цяжкасцей (яна не можа быць самаакупнай, гэта бясспрэчна) перастала выходзіць. Пакуль ніхто не можа сказаць: часова або назаўсёды... Запомнім як факт з гісторыі нашай літаратуры: за гады свайго існавання тут было выдадзена, падкрэслю, не на аматарскім (літаратура аматарства не прызнае), а на высокім мастацкім узроўні больш за 150 кніг. Больш сотні маладых, па сутнасці, пачынаючых пісьменнікаў дзякуючы «Бібліятэцы...» заявілі свету аб тым, што ёсць яны, канкрэтныя творцы, носьбіты роднага слова, роднай культуры... Амаль усе дэбютанты сталі членамі нашага Саюза менавіта па кніжках, выдадзеных у «Бібліятэцы...». Сёння, напрыклад, нельга ўявіць нашу літаратуру без Юры Станкевіча, Людмілы Рублеўскай, Алёся Наварыча, Вольгі Куртаніч, Галіны Багданавай, Барыса Пятровіча, Анатоля Казлова, Віктара Праўдзіна, Янкі Лайкова і многіх, многіх іншых прэзаікаў, паэтаў, крытыкаў, хто сваю першую кнігу выдаў у «Бібліятэцы часопіса “Маладосць”». І, вядома ж, без імені Андрэя Федарэнкі.

А зараз давайце ўявім, што такой «Бібліятэкі...» у нас не было. Мы ведаем, як цяжка, а то і зусім немагчыма ў апошнія дзесяцігоддзі было выдацца з першай кніжкай пачынаючаму

літаратару ў «Мастацкай літаратуры», у «Юнацтве»... Хаця мне могуць сказаць, маўляў, за гэты час у нас узнікла мноства прыватных выдавецтваў. Вядома... Толькі не будзем забываць, што пачынаючым літаратарам, каб там выдацца, трэба плаціць грошы, якіх ні ў каго з іх няма. І не будзем забываць, што ні адзін дэбютант «Бібліятэкі...» не пісаў і не піша дзеля забавы, а піша таму, што мае талент, Богам дадзены...

Я не згодзен з тымі, хто лічыць нашу, падкрэсліваю, беларускую, нацыянальную літаратуру «лялькай». Лухта гэта ў адносінах да яе, гульня ў заходнюю моду. У той сітуацыі, у якой мы апынуліся, давайце будзем зыходзіць з простага ісціны: беларуская літаратура сёння, як ніколі, акрамя сваіх «чыста» літаратурных задач ці функцый (няважна) накіравана на захаванне мовы, гісторыі, духу культуры нацыі...

Зрэшты, як казалі мне некаторыя пісьменнікі пасля публікацыі ў «Советской Белоруссии» Андрэевага інтэрв'ю, іх парадаваў яго аптымізм і ўпэўненасць, што «белорусский язык будет постепенно, но неуклонно расширять свои границы в жизни. Прежде всего благодаря литературе».

І мне хочацца быць аптымістам і верыць у гэта. Але ж не выдадзены твор фактам літаратуры не з'яўляецца і наогул ніякіх функцый не выконвае. Нават «лялькі».

«Прапісныя ісціны»,— скажа іншы чытач. Несумненна. З прапісных ісцін складаецца жыццё, калі ўжо так... Дык вось, тое, што «Бібліятэка часопіса "Маладосць"» перастала выходзіць або часова прыпынілася, у многіх выклікае трывогу: дзе пачынаць нашай змене?..

«У Беларусі я адчуваю сябе сваім...»

(Расійскі драматург Якаў Касцюкоўскі)

— Якаў Аронавiч, мы ўжо столькі часу пабылі з вамі, дык дазвольце перайсці са звычайных пытанняў — што, дзе, калі, як?... — да «правакацыйных». Тым больш што вы любіце гумар, размаўляеце з намі з гумарам ды з добрай самаіроніяй.

— Давайце...

— Але, б'юся аб заклад, што пераважная большасць гледачоў «Аперацыі “БІ”...», «Каўкаўскай палонніцы» і «Брыльянтавай рукі» нават не падазраюць, што там акрамя Гайдая былі яшчэ і вы са Слабадскім. Паўсюль толькі чуеш — ад тэлебачання, перад дэманстрацыяй карціны, да іншых «продвинутых» «кінаспяцоў»: «Гайдаевские картины...» Не крыўдна?

— Ніколькі. Кіно — калектыўная праца, і, вядома, рэжысёр — галоўная фігура. Важна, што фільмы, а мы зараз гаворым пра іх, паглядзелі і глядзяць мільёны кінагледачоў.

І калі ты ідзеш працаваць у кіно, дык павінен быць падрыхтаваным да таго, што «лаўры» могуць быць іншыя. Вось гэтага, здаецца, часам не разумеюць многія маладыя літаратары, якія вырашаюць займацца кінадраматургіяй... А потым, калі, скажам, стужка становіцца папулярнай, пачынаюць высвятляць, дзе чыё і што... Для калектыўнай творчасці гэта кепска — з такімі амбіцыямі лепш за ўсё тварыць аднаму. Мы ж над сцэнарыямі працавалі ўтрох. І зараз, асабліва калі ўжо з жыцця пайшлі дарагія мне людзі, мае сябры Морыс Слабадскі і Леанід Гайдай, наогул так пытанне ставіць нельга.

— А калі вы чуеце, чытаеце, маўляў, у гэтым гайдаеўскім фільме акцёр Н. прыдумаў гэта, а ў тым — тое...

— Няхай кажуць. Я ведаю, як бы ні пісалі журналісты, быццам актрыса Н., якая б таленавітая ні была, прыдумала лепшую сцэну фільма, дык гэта не так. Але я помню яе на здымачнай пляцоўцы зусім разгубленай, яна не змагла прыду-

маць ні цікавай рэплікі, ні добрай сцэны. Але тым не менш на сваіх выступленнях, па тэлебачанні кажа: «Я»... Між іншым, выдатны актёр і выдумшчык, таксама мой сябра, якога таксама ўжо няма, Юрый Нікулін у такіх выпадках іранізаваў: маўляў, хай кажа, а табе шкада? І я скажу, так цікавей. І ён меў рацыю: за яго смехам, гумарам, іроніяй заўсёды бачылася сапраўдная чалавечая мудрасць.

А зараз ужо не важна, хто з нас трох прыдумаў фразы, якія сталі крылатымі, тыпу: «Огласите весь список!», «Надо, Федя, надо!», «От ревизии нас может спасти только кража», «Руссо туристо, облик морале» і інш. Мне здаецца, што многім людзям, асабліва тым, у каго ёсць пачуццё гумару, самаіронія, без іх было б сумнавата. Затое я дакладна кажу, што, напрыклад, фразу Ноны Мардзюковай: «Я не удивлюсь, если ваш муж тайно посещает любовницу» нам падараваў адзін даволі дасціпны супрацоўнік з органаў, які нас курыраваў. У фільме ж было знята, запісана так: «Я не удивлюсь, если завтра выяснится, что ваш муж тайно посещает синагогу».

Які быў скандал!.. На ўсіх узроўнях. Нас прымушалі рабіць перазапіс сцэны за свой кошт, у чым нас толькі не папракалі! І раптам той малады чалавек усім чыноўнікам і вялікім майстрам кіно сказаў, маўляў, аб чым спрэчка? Замест «сінагогу» па жэстыкуляцый лёгка кладзецца — «любоўніцу»...

Канечне, прыемна, што фільмы так доўга жывуць, што іх і зараз паказваюць розныя тэлеканалы, што яны зразумелыя кожнаму, хто іх глядзеў, што яны зразумелыя нават «бабульцы з Йашкар-Алы».

— *Чаму менавіта гэтай бабульцы?*

— Я вам адкажу так, як адказаў некалі журналістцы Марыне Падзоравай з «Московских новостей». Дык вось, на яе пытанне ці ўдакладненне, маўляў, вы сказалі — утрох, маецца на ўвазе пішам, я адказаў (цытуе па кнізе «Кинокомедии», Масква, 1998): «Утрох, таму што Гайдай прымаў у нашай працы самы жывы ўдзел. Я ўжо не памятаю, хто прыдумаў гэту дасціпную формулу, але і за пішучай машынкай, і на

здымачнай пляцоўцы адштурхоўваліся мы ад яе: каб было зразумела бабульцы з Йашкар-Алы. Чаму менавіта бабульцы і чаму менавіта ў Йашкар-Але — не ведаю. Але мы рэгулярна цікавіліся адзін у аднаго: а гэта будзе зразумела бабульцы? Захоўваўся яшчэ адзін важны прынцып — у сцэнарыі нічога не павінна было пісацца «золатам па мармуры», колькі б ён ні шліфаваўся. Гэта давала прастору для імправізацыі на здымках, што страшэнна раздражняла начальства. На наша прымітыўнае прэрэчанне: «Але так лепш!» — быў філасофскі адказ: «Лепшае — вораг добрага».

Так што імправізацыі на здымачнай пляцоўцы былі, і не толькі нашы. Якая зараз розніца? Ёсць жа цэлсныя творы. Між іншым, зараз таксама ёсць людзі з былых кіначыноўнікаў, якія дзе толькі можна сцвярджаюць, што ўсяляк садзейнічалі выхад нашых фільмаў. Гэта ў корані не так. Калі хочаце, эпізод быў асабіста са мной... Вялікі кіначыноўнік не прыняў адну з нашых гэтых трох работ, выказаў нам шмат палітычных абвінавачванняў. Справа была перад выхаднымі, і можна толькі ўявіць наш стан два гэтыя дні, калі мы ў панядзелак прыйшлі ў Дзяржкіно, чакаючы расправы. І раптам са свайго кабінета насустрач вылятае той вялікі, вельмі вялікі (прозвішча са згоды Я. Касцюкоўскага апускаем.— У. С.), абхоплівае мяне, першага з аўтараў, хто яму трапіўся, «адпускае» «сціплы», як у Палітбюро было прынята, мужчынскі засос: «А што я вам казаў! Які выдатны фільм!...»

Ад нечаканасці і сполаху ў мяне адняло мову, я нават не змог прасіпець, што ён два дні таму казаў адваротнае. І, можа быць, добра, што не паспеў. А ўсё ў тым, што САМ Леанід Ільіч, вялікі аматар кіно, паглядзеў на дачы карціну і яна яму дужа спадабалася. Як яна да яго трапіла? Проста папрасіў, каб прывезлі паглядзець нешта новае. Яго памочнік пазваніў у Дзяржкіно, а там далі нашу карціну: начальства не было.

Увогуле ж павінен сказаць, што тады фільмы глядзелі члены Палітбюро і кандыдаты ў члены Палітбюро. Кажу шчыра не таму, што я зараз у Беларусі: ваш Пётр Міронавіч

Машэраў неаднойчы на тых праглядах нас падтрымліваў... Цікава, канечне, было наглядаць, як розныя кіна- і літначальнікі паводзілі сябе і з намі, радавымі творцамі, і з высокім дзяржаўным начальствам. Можна пісаць раманы, здымаць кіно. Вось, напрыклад, як гэта было з Мікітам Сяргеевічам на адным прыёме, на якім і я прысутнічаў. Я тады пісаў для Тарапунькі і Штэпселя, між іншым, пісаў ім гадоў 15. Дык Юра Цімашэнка (Тарапунька), (Штэпсель — Яфім Бярэзін. — У. С.), які на дух не пераносіў лізаблюдства, доўга назіраў за дзеячамі, што круціліся каля правадыра. І тады, між іншым, як і зараз у кіраўнікоў дзяржавы, адны прасілі ў Хрушчова званні, другія — кватэры, трэція — дачы, чацвёртыя — магчымасць выдаць збор твораў... Дык вось, не вытрымаў Юра, і калі чарговы літчыноўнік нахілюся да сп'янелага Мікіты Сяргеевіча, нешта выпрошваючы, закрываў:

— Вылезь з вуха!..

«Вылезь». Мікіту Сяргеевічу гэта вельмі спадабалася, ён заўсміхаўся, і калі далей нехта, дачакаўшыся сваёй чаргі, нахілюся да «правадыра», той злёгка ківаў галавой Тарапуньку, падаваў знак. І Юра крычаў:

— Вылезь з вуха!..

Увогуле, калі я працаваў з Тарапунькам і Штэпселем, дык Юра аддаваў аўтару належнае. Іх вельмі любілі людзі, усюды былі аншлагі, ім апладзіравалі. Дык ён спыняў: «Што вы нам апладзіруеце? Апладзіруйце Касцюкоўскаму, гэта ён...» У маладзых гады ўспрымалася, вядома, з прыемнасцю.

— *Якаў Аронавіч, крышачку аб тым, як асабіста вы пачалі працаваць са Слабадскім. І вось чаму: мы вельмі паважаем Морыса Раманавіча як пісьменніка-сатырыка, гумарыста. Некалі зачытваліся яго «Новымі походамі бравого солдата Швейка». І яшчэ, і ў Навума (паэт Навум Гальпяровіч прысутнічаў пры размове. — У. С.) і ў мяне асабіста надзвычай паважлівыя адносіны да пісьменнікаў-франтавікоў — і нашы бацькі ваявалі. Слабадскі, як і вы, і як Гайдай, — ваяваў. І сёння, калі, скажам прама, гэта ўжо*

не ўсімі як належыць цэнніца, мы падкрэсліваем: пісьменнік быў у вайну там, дзе ўвесь народ. І гэтым усё сказана.

— Вайна — асаблівая тэма. Скажу пакуль адно: яна высеціла ў кожным і лепшыя, і горшыя якасці... Мы ж, вядома, не толькі я і Леанід, маладымі пайшлі на вайну — Морыс, праўда, быў старэйшы за нас, ён з 1913 года, я з 1921-га, а Леанід з 1923-га. Пайшлі на фронт мае сябры па знакамітым Маскоўскім інстытуце літаратуры, філасофіі і мастацтва, у якім, між іншым, вучылася нямала беларусаў.

— *Там былі і некаторыя нашы пісьменнікі — Алесь Жаўрук і іншыя...*

— Але тады мы амаль усе былі пісьменнікамі... З гарадоў і вёсак. З усіх куткоў краіны.

— *Дарэчы, там тады вучыўся Мікалай Мацко са Старадарожчыны, мой старэйшы сябра, я з ім разам у свой час працаваў у Дзяржкіно. Дык калі мы глядзелі вашы фільмы, падпалкоўнік у адстаўцы Мікалай Емяльянавіч Мацко прасіў мяне як чалавека, што нібы бліжэй да мастацтва, даведацца, ці не вучыліся вы разам з ім. Казаў: «Адчуваю, гэта наш Яшка Касцюкоўскі, гумарыст». А я не даведаўся: не ведаў як. Няма ўжо Мікалая Емяльянавіча, таксама вашага інстытутакага франтавіка.*

— Уладзімір Пятровіч, можа быць, памятаю менавіта яго, Мацко. Памятаю Кольку аднекуль з-пад Старых Дарог. Мы, галодныя гараджане, да беларусаў-вяскоўцаў хадзілі есці. Хлопцы ніколі не скупіліся, прывозілі з дому. Сябравалі, як гэта бывае ў студэнцтве. Вайна ж нас параскідвала, і не ўсіх, хто ацалеў, пасля сабрала мірнае жыццё. Морыса да вайны ведаў... Увогуле ў мяне было два сааўтары. Першы — Вадлен Бахноў. Мы з ім абодва з Харкава, хоць я нарадзіўся ў Кіеўскай вобласці. І свой першы сумесны твор мы напісалі яшчэ ў піянерскім лагеры. Потым жыццёвыя дарогі разышліся. Потым зноў разам — гэта з ім мы пісалі для Тарапунькі і Штэпселя. Разам працавалі над фільмам «Штрафы ўдар».

— Нядаўна паўтаралі па тэлебачанні фільм нашага дзяцінства. Мабыць, прайшло гадоў каля сарака...

— Не менш. Потым Бахноў пайшоў у пародыю, а я — у драматургію. Пасля ён пачаў пісаць прозу. І тут заўчасна памёр сааўтар Морыса Уладзімір Дыхавічны. І Морыс, які любіў працаваць у сааўтарстве, застаўся адзін. І я ўжо працаваў адзін. Вось тады наш агульны сябра, цудоўны пісьменнік Яўген Вераб'ёў сказаў мне: «Морысу Слабадскому цяжка аднаму, не хацелі б вы папрацаваць разам?» І працавалі мы разам да апошняга дня.

— Якаў Аронавіч, вы шмат гаварылі аб пісьменніцкім сяброўстве, аб цане сапраўднай дружбы, аб бескарыслівай узаемадапамозе, шчырасці. Мы гэта не запісвалі: само сабой зразумела — пісьменнікі, народ асаблівы, на пошасць, паклёпы ды на простую непрыстойнасць не здольны. Вось такая, калі хочаце, наўнасьць дарослых людзей: жадаемае — за сапраўднае. Ведаю, сярод беларускіх пісьменнікаў у вас было і ёсць нямала сяброў.

— Абсалютна так. Сяброў у мяне сярод беларускіх пісьменнікаў шмат. І ўвогуле, Беларусь для мяне — асаблівая зямля, асаблівыя людзі. Нас з Іначкай (дачкай) запрасіла ў госці адна з супрацоўніц «Іслачы». Гасціннасць беларуская — незвычайная і шчырая... Мы з вамі аб'ехалі шмат мясцін. Пабывалі на мемарыяле каля Івянца, дзе пахаваны мае суайчыннікі. Будзем казаць прама: мабыць, нідзе так і столькі ў гады вайны мясцовыя жыхары не выратавалі людзей іншых нацыянальнасцей, як у Беларусі. Канечне, не выдзяляючы, не падзяляючы народы на добрыя і кепскія — кепскія людзі ёсць усюды, — скажу шчыра: беларусы мне вельмі і вельмі блізкія, бо так лёс склаўся. І па жыцці, і па творчасці. Па жыцці — сказаў. А ў творчасці падтрымліваў Пётр Міронавіч Машэраў. А яшчэ назаву Андрэя Макаёнка. Ён падтрымаў маю першую п'есу, будучы ў свой час членам Савета па драматургіі СП СССР. А гэта — крылы: вядомы драматург, з якім я тады нават не быў знаёмы...

Мы сябравалі і з Алесем Адамовічам. Я, можна сказаць, быў сведкам яго апошніх хвілін жыцця... Гэта было пасяджэнне Вярхоўнага Суда, калі слухалася справа аб маёмасці Міжнароднага літфонду. Мы сядзелі — Алесь Адамовіч, Булат Акуджава, Анатоль Прыстаўкін. Слухалі спрэчкі бакоў. І калі далі слова Адамовічу, з майго пункту гледжання, ён гаварыў надзвычай эмацыянальна не толькі па фактах судовых слуханняў, але і аб месцы літаратараў у новых умовах. Пасля ён сеў ля мяне і сказаў фразу, ва ўсялякім разе, апошнюю, якую я ад яго пачуў: «Дай Бог, чтобы они меня услышали...» ...Ён страціў прытомнасць, да гэтага вельмі сур'ёзна паставіліся Акуджава, Прыстаўкін... Я пабег шукаць урача. Урача не было... Старшыня суда плакала...

За час, што я не быў у Беларусі, Мінск змяніўся непазнавальна. Гэта адзін з прыгажэйшых, а што чысцейшых — дакладна, горадоў, якія ведаю. Людзі вашы — светлыя тварамі. А гэта заўсёды прыемна госцю. Хаця, скажу шчыра, госцем я сябе ў Беларусі не адчуваю.

...Там, дзе пачынаецца боль,— пачынаецца літаратура

(Празаік Анатоль Казлоў)

— Анатоль, я, былы «маладосцевец» з больш чым дваццацігадовым стажам, памятаю, як 10 гадоў таму ты прыйшоў на гэтую пасаду па сутнасці пачынаючым празаікам, аўтарам маленькай кніжачкі: хваляваўся... Пасада гэтая, скажы шчыра, з аднаго боку, незайздросная: трэба перачытаць тысячы старонак тэкстаў, маладых і знакамітых аўтараў, каб адабраць у нумар і адрэдагаваць леташае — прыкладна 180—200 старонак. З другога — чаканне і радасці, і адкрыцця...

— Так, тады я толькі дэбютаваў кнігай «Міражы ценяў». Але да гэтага скончыў ВНУ. Адслужыў у войску, папрацаваў

у некалькіх раёнках, закончыў аспірантуру Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук. А яшчэ два гады працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя» загадчыкам аддзела нарысаў і публіцыстыкі. Тым не менш адчуваў нейкую ўнутраную супярэчлівасць, можна сказаць, нават няўпэўненасць, калі Генрых Далідовіч, тагачасны рэдактар «Малодосці», прапанаваў мне гэтую пасаду ў часопісе. Я ўсведамляў адказнасць за творчыя лёсы тых людзей, і асабліва пачынаючых прэзідэнтаў, з рукапісамі якіх мне трэба было працаваць. Як кажуць, узважыўшы ўсё за і супраць, усё-такі рашыўся. Былі тады ў мяне яшчэ некаторыя, так бы мовіць, падсвядомыя моманты. Асноўны: ці змагу я годна замяніць папярэднікаў, сапраўдных майстроў нацыянальнага слова, якія працавалі на гэтай пасадзе да мяне? Але сумненні хутка развеяліся: дапамагалі Генрых Далідовіч, Віктар Гардзей, Казімір Камейша, Янка Сіпакоў...

Вядома, пасада загадчыка аддзела прозы ў любым часопісе не з лёгкіх. Штодзённая праца з рукапісамі, аўтарамі патрабуе аддачы. За кожнай жа старонкай тэксту стаіць жывы чалавек са сваім характарам, здольнасцямі, мысленнем і г. д. Галоўнае, як мне здаецца, у рэдактарскай працы трэба прытрымлівацца прынцыпу — не нашкодзь!

Рэдактарства нечым падобна на дзейнасць урача. Эскулап мае справу з чалавечым целам, а мы, рэдактары, — з душой чалавека, яго ўнутраным светам. Але здараецца, нават не жадаючы таго, іншы раз можна пакінуць глыбокі, балючы, а то яшчэ які і страшнейшы шрам у сэрцы аўтара. Значыць, трэба старацца зразумець яго творчую душу, па магчымасці дапамагчы ўсвядоміць чалавеку яго плюсы і мінусы, не адштурхнуць. Мне здаецца, што ад няма чаго рабіць чалавек, які разумее, не возьмецца за сціло, не сядзе за чысты аркуш паперы. Бо, як пісаў класік грузінскай літаратуры Надар Думбадзе: «Там, дзе пачынаецца боль (маецца на ўвазе душэўны. — У. С.), пачынаецца літаратура». Гэта выток, штуршок да творчасці. Як атрымаецца і наколькі — ужо іншае пытанне.

А вось шчаслівыя моманты — калі прачытаеш рукапіс і бачыш: сапраўдная творчасць, палёт думкі, крынічная залацістасць мовы, вобразнасць і дзейсная жыццёвасць характараў персанажаў. Не важна — апавяданне гэта або аповесць. Галоўнае — убачыць нараджэнне творчай асобы. У такіх выпадках трэба старацца быць асабліва асцярожным і чулым. Бо заўсёды ёсць небяспека недаацэнкі або пераацэнкі канкрэтнай працы канкрэтнага аўтара. У кожнага з нас свая псіхалогія, сваё самаўзвышэнне. Іншы раз важна ў спрэчных момантах, калі ты, рэдактар, няўпэўнены, калі сумняваешся — звярніся да калег па пяру, дай прачытаць рукапіс двум, тром пісьменнікам, паслухай, што яны скажуць, каб потым паведаць аўтару праўду. Вядома, кожны з нас можа памыляцца, а працуючы з аўтарамі, асабліва маладымі ды таленавітымі, гэта архінебяспечна! У «Маладосці» калектыўнае чытанне заўсёды шырока практыкавалася.

— *Павінен падумаць чытачам, што ты прыйшоў у літаратуру з літаб'яднання «Тутэйшыя». На жаль, сёння аб ім ужо мала хто ведае. А між тым там былі...*

— Так, гэта ўжо гісторыя літаратурнага працэсу. «Тутэйшыя» ў свой час, а гэта канец 80-х мінулага стагоддзя (смешна, сказаў і адчуў сябе вельмі старым), былі шырокавядомыя не толькі ў рэспубліцы, але і за яе межамі. Пра іх тады некалькі разоў пісала нават «Літаратурная газета» — орган Саюза пісьменнікаў СССР. Дык вось, у «Тутэйшыя» ўваходзіла некалькі дзесяткаў маладых, пачынаючых паэтаў і празаікаў, драматургаў і крытыкаў. Гэта ў першую чаргу наш тагачасны духоўны натхняльнік Анатоль Сыс, а таксама Вольга Куртаніч, Таццяна Сапач, Галіна Багданава, Андрэй Федарэнка і многія іншыя.

Літаб'яднанне стваралася ў «супрацьвагу», як нам тады здавалася, закасяняламу Саюзу пісьменнікаў БССР. Маладосць заўсёды імкнецца да эксперымента, да непрызнання і адхілення аўтарытэтаў. Гэта заканамерны працэс. Беларуская літаратура яго пражодзіла і ў 20-я гады. Але заўсёды ўсё вярталася «на круги

своя». Бо на пустым месцы, без фундамента нічога трывалага не пабудуеш. Юнацкі максіmalізм з гадамі адыходзіць, уступаючы месца ўсведамленню велічы нашых папярэднікаў — Багдановіча, Купалы, Коласа, Чорнага, Мележа, Танка, Панчанкі, Куляшова... Усіх тых, хто некалі пакінуў глыбокі след у нашай культуры.

Нам жа, іх паслядоўнікам, ніхто не забараняе эксперыментавачь, спрабаваць, ствараць нешта новае, авангарднае...

— *Або працаваць, працягваючы традыцыі...*

— Несумненна. Але жыццё не стаіць на месцы, а значыць, і творчы працэс патрабуе новых формаў, свайго «героя новага часу». Хаця і ў традыцыяналістыцы поспехі могуць быць не меншыя. Галоўнае — як...

Але вернемся да «Тутэйшых». Думаю, што яны ў твая гады па-добраму паўздзейнічалі не толькі на нас, пачынаючых літаратараў, але і на Саюз пісьменнікаў рэспублікі наогул. У любым творчым асяродку павінен прысутнічаць элемент эксперымента, пошук новага, выйсце з «запечча», якое складалася дзесяцігоддзямі, пошук свайго гледача, чытача, слухача. Вельмі хочацца, каб і сёння, у пачатку новага тысячагоддзя, знайшліся маладыя здаровыя сілы, здольныя на эксперымент на нацыянальнай глебе. Менавіта на нацыянальнай, а не на капіраванні трохграшовай амерыканскай і заходняй «культуры». Бо менавіта зыходзячы са свайго СПРАДВЕЧНАГА, ментальнага сталі вялікімі, вядомымі ў свеце Фолкнер, Бене, Акутагава ды і сотні іншых выдатных асоб.

У літаратуры, я перакананы, патрэбна заўсёды заставацца непакісна цвёрдым гуманістам, мастаком, які імкнецца пранікнуць у трагічныя глыбіні.

— *Але, здаецца, толькі ты адзін з творцаў свайго пакалення застаўся addаным сваёй тэме, свайму літліяху. Усе твае кнігі — «Першыя сцяжыны» (1987), «Міражы ценяў» (1990), «...І тады я памёр» (1993) і гэтая, вылучаная на Дзяржпрэмію, — «Незламная свечка» — містычныя. У містыцы працуюць многія. Нямала хто, як кажуць, «сходзіць» з дыстанцыі. Так складана?*

— Я так не сказаў бы, што мае кнігі чыста містычныя. Хутчэй за ўсё нетрадыцыйна традыцыяналістычныя. Такой жа па сутнасці з’яўляецца і наша эпоха з яе па-свойму лагічным ірацыяналізмам, з экзістэнцыяльнымі, эсхаталагічнымі пытаннямі. Пачынаючы яшчэ з апавяданняў, мне заўсёды хацелася стварыць двухпланавасць мастацкага свету, дзе рэальнае і выразна містыка-фантастычнае з’яднана ў адно цэлае. Гэтым я імкнуся нагадаць чытачу, што апроч добра знаёмага, бачнага свету, існуе іншы, не абмежаваны часам і адноснасцю ведаў чалавека і яго пяццю пачуццямі. Зыходзячы са сваіх уласных уяўленняў, асабістага шостага пачуцця і абапіраючыся на правяраныя часам народныя міфалагічныя традыцыі, стараюся абмалюваць сучасніку такую сістэму прасторы і часу, дзе, па маім меркаванні, літаральна ўсё адухоўлена. Пісьменнік павінен стварыць свой воблік свету, у якім міфалагічныя рэфлексіі адыгрываюць значную ролю. У якасці канстытуцыйных элементаў структуры такога свету, згодна з міфалагічным светаўспрыняццем, могуць выступаць і пэўныя прадметы. Бо, згодна з народнай касмагоніяй, свет ад самага пачатку не падзяляецца на прыроду жывую і мёртвую. Нават памерлыя і пахаваныя не з’яўляюцца мёртвымі, таму што іх душы знаходзяцца, як гаворым мы, беларусы, «у выраі», і час ад часу памерлыя могуць наведваць «наш» свет у вобліку тых жа птушак... Мне здаецца, што вытокі драмы сучаснага чалавека патрэбна шукаць у яго адзіноцтве, у тым, што разарваны сувязі між людзьмі. Можна, гэта прагучыць парадаксальна, але мяне цікавіць не сам па сабе станоўчы герой, а свядомыя сілы жыцця. З чаго ўзнікае зло? Адкуль з’яўляецца?.. Ставячы перад сабой такое пытанне, імкнуся даследаваць яго ад супрацьлеглага. Містычны свет твораў, я думаю, павінен высвечваць у антыноміі: дабро — зло і яе метафарычных інтэрпрэтацыях: святло — цемра, дзень — ноч, сонца — воблака не толькі нізкае ў чалавеку, але і высокае, чыстае, Боскае.

У прынцыпе, гэта не новае ў нашай літаратуры, не кажучы ўжо пра сусветную. Проста хочацца працягваць традыцыі

папярэднікаў, глыбей распрацаваць іх, зыходзячы з разумення нацыянальнай містычнай традыцыі ў сённяшніх умовах існасці. Нагадаю, элементы містыкі знаёмы нашаму чытачу з апавяданняў Ядвігіна Ш., Каруся Каганца, Якуба Коласа...

— *Ты нічога не сказаў пра цэлы шэраг сваіх аповесцей, створаных у розныя гады ў гэтым жа «ключы», — «Адкуль з'яўляюцца яны», «Перакуліся, перакуленае», «Распяцце, альбо Ці ж баліць галава ў вароны?», «Дзеці ночы» і некаторыя іншыя.*

— На працягу ўсёй гісторыі чалавецтву ўласціва пэўная раздвоенасць як асаблівасць зместу чалавечага жыцця, адлюстраваннем чаго і з'яўляюцца дуалістычныя міфы. Гэта і знаходзіць сваё адлюстраванне ў аповесцях. Асабіста для сябе я выпрацаваў простую, але, як мне здаецца, ёмістую формулку: жыццё — гэта найвялікшая каштоўнасць, але не ў меншай ступені — такі ж і боль. Цяжка гаварыць і аналізаваць сваё, напісанае, ды і не варта гэтым займацца. Гэта ўжо не мая прэрагатыва.

— *Шмат у цябе паслядоўнікаў?*

— Гадоў пяць таму містыка была адной з модных тэм у беларускай літаратуры. Мода прайшла, напісанае засталася. Для таго каб прысвяціць сябе містычнай тэме, аднаго жадання мала. Патрэбна яшчэ асяроддзе, у якім чалавек вырас, на чым выходзіўся, чыя мараль была дамінантай. Мне пашчасціла нарадзіцца і вырасці ў спрадвечна-першабытнай, не абпаленай і не скалечанай цывілізацыяй вёсачцы Асінаўка, што ў Краснапольскім раёне. (Зараз яна пахавана пад зямлёй — Чарнобыль.) Дык вось, я вырас на легендах, фальклоры, на замовах і варажбе, на вераваннях, якія потым «вучоныя людзі» ахрысцілі «забабонамі». А гэта — бяспценны дар. У той час жылі яшчэ ў нашых месцах пакаленні знахарак, якія аднолькава пакланяліся і крыжам, і векавечным дубам, і абымшэлым валунам.

Такой была і мая бабуля Акуліна Ануфрыеўна. Аповеды бабулек замянялі нам, дзецям, тэлевізары і відэамагнітафоны,

былі больш цікавыя, чым многія кніжныя казкі. Адышлі ў вечнасць тыя бабулькі: нельга, каб гэты бясцэнны дар, нацыянальны каларыт зніклі назаўсёды.

Прыемна, што ў містыцы працуюць сёння і маладзейшыя прэзаікі — Руслан Равяка з Баранавіч, Алёг Асенні з Касцюковіч і інш.

— У свой час, калі, напрыклад, маё пакаленне (зараз пяцідзесяцігадовыя) уваходзіла ў літаратуру, у СП, выдавецтвах было ледзь не ў законе: першая кніга прэзаіка — да 30 гадоў. А наогул лічылася, што пісьменнік пачынаецца з другой кнігі, бо дэбют можа быць выпадковым. Ведаю прыклады, калі рукапісы асобных маладых аўтараў ляжалі ў выдавецтве гадоў гэтак па 10. Хаця і тады асобныя, набліжаныя да выдавецкіх начальнікаў, выдаваліся хуценька, так бы мовіць, набіралі назвы. Было... Сёння ж часта выдаюцца, праўда, у некаторых прыватных выдавецтвах, нават непісьменныя школьнікі, якія часам самастойна не могуць напісаць прасценькага сачынення — асабліва «паэты», якія і сістэмы вершаскладання не ведаюць. Што ты думаеш наконт гэтага?

— Тое, што некалі (а зараз?) у дзяржвыдавецтвах трымалі аўтараў па шмат гадоў, вядома, кепска. Хаця, канечне ж, для прэзаіка аднаго таленту часта аказваецца недастаткова, яму яшчэ патрэбен і адпаведны жыццёвы вопыт. Думаю, часам трымалі не дзеля таго, каб набраўся вопыту, але і па іншых прычынах. Несумненна, ёсць выпадкі, так бы мовіць, і ранняга чалавечага сталення прэзаікаў, калі гаварыць пра іх. Скажам, у «Бібліятэцы часопіса “Малодосць”» выйшлі кнігі студэнтаў філфака прэзаікаў Маргарыты Прохар і Паўла Гаспадыніча, паэта Янкі Лайкова. Іх адразу ж прынялі ў Саюз пісьменнікаў. Як далей складзецца іх творчы лёс — ад саміх іх і залежыць.

Што датычыць выдання таго, што ні па якіх параметрах не аднясеш не тое што да літаратуры, а нават да больш-менш удалых літпрактыкаванняў, дык гэта, думаю, кепска. І ў першую чаргу для саміх такіх «паэтаў» і «празаікаў». Ты ж сам

неаднойчы пісаў пра гэта ў сваіх артыкулах, і я з табой згодны: бацькі, выдаткаваўшы грошы на такія выданні, калечаць душы сваіх дзяцей. Ім жа — вучыцца і вучыцца...

Сёння тым, хто піша прафесійна і не мае грошай, няма дзе выдавацца. «Бібліятэка...» перастала існаваць — прыпынена фінансаванне. А гэта ж была сапраўдная школа для пачынаючых пісьменнікаў. Праз яе прайшлі сотні паэтаў і празаікаў. У дзяржвыдавецтвах чарга — дзесяцігоддзі: у год выходзяць адзінкі кніг. Таксама пакуль няма фінансаў.

Але вернемся да маладых літаратараў. Існуе Фонд Прэзідэнта па падтрымцы культуры і мастацтва. Упэўнены, у многім ён можа выправіць становішча з выданнем кніг маладых. Таленавітым у адрозненне ад графманаў патрэбна прафесійная рэдактура як творчая школа. Талент — агульнанацыянальнае багацце, мы ўсе гэта ведаем... Ён да прыватніка не пойдзе, у яго звычайна бракуе грошай. У прыватніка як: плаці — выдам што хочаш! І выдаюць. Гэта, мне здаецца, адна з прычын падзення прэстыжу творчасці, пісьменніцкай працы. Але, вядома ж, прафесійная літаратура была, ёсць, будзе. Усё наноснае, пустое адсеецца. Сапраўднага чытача не правядзеш. Падробка ад рарытэта лёгка распазнаецца, як крупінка золата сярод шэрай пароды. Ды і літаратурныя школы пры нашых нешматлікіх часопісах, і школы асобных пісьменнікаў заўсёды былі высокапрафесійныя, нацыянальна свядомыя, генетычна здаровыя.

— Згодзен. Тады давай назавём хоць некалькі прозвішчаў як прадстаўнікоў гэтых школ, так і асобных пісьменнікаў, у якіх было і ёсць чаму навучыцца і нам, і больш маладым, і зусім юным літаратарам. Не абавязкова тых, з кім я або ты працавалі непасрэдна, а і тых, па чых творах вучыліся, чытаючы іх, можа, нават не знаёмыя асабіста з аўтарамі. Напрыклад: Іван Мележ, Янка Брыль, Васіль Быкаў, Іван Шамякін, Іван Навуменка, Мікола Лобан, Алесь Адамовіч, Уладзімір Караткевіч, Іван Пташнікаў, Іван Чыгрынаў, Барыс Сачанка, Міхась Стральцоў, Алесь Асіпенка, Анатоль

Кудравец, Алесь Жук, Мікола Кусянкоў, Янка Сіпакоў, Леанід Дайнека, Павел Місько, Алесь Савіцкі, Алесь Масарэнка, Уладзімір Федасеенка... Заўваж, якія выдатныя імёны нашай літаратуры і якія цудоўныя творы ў іх!

— Бясспрэчна, Уладзімір, спіс можна доўжыць, нават з маладзейшых нашых прэзаікаў. І пра гэта трэба гаварыць усюды, дзе толькі можна: наша літаратура годная сярод літаратур свету! Творчы і жыццёвы вопыт кожнага, каго мы тут назвалі, ды і не назвалі — месца не хопіць,— наша агульнанацыянальная каштоўнасць...

— Згодны з табой, Анатоль. Маладым ёсць і сёння ў каго вучыцца і чаму вучыцца.

Межань

(Паэт і прэзаік Віктар Гардзей)

— Віктар, не ведаю, дзіўна гэта ці не (хто як успрыме), але я памятаю тваю першую вершаваную падборку, надрукаваную ў часопісе «Маладосць» яшчэ ў 1966 годзе. І, здаецца, менавіта там бліснулі радкі: «З-за лесу хмара наплыла, // Гушкаючы ў далонях гром, // Па колеру яна была // Падобная на чарназём». І таксама памятаю (хай чытач, і ты таксама, не успрыме за пазёрства) нямала вершаў амаль з усіх тваіх кніг паэзіі, а найперш з «Межання», і не таму, што яна пакуль апошняя твая друкаванка, а таму, што падабаецца — і ўсё тут... Дарэчы, сведчу: тваю паэзію ведаюць, любяць і многія чытачы, і нямала хто з калег. Скажу больш (усе супрацоўнікі былой нашай «Маладосці» — сведкі): месяцы два назад асабіста я ў адну са школ Магілёўшчыны (быў у вобласці ў камандзіроўцы) адвёз падпісаныя табой некаторыя твае кнігі паэзіі. Нагода была такая: праз мяне настаўніца той школы Валянціна Пятроўна Герасімава, вучні якой разам з ёй чыталі-вывучалі тваю прозу, раман «Бедна басо-

та» (па часопісе, бо кніжкай ён пакуль так і не выйшаў), звязалася з табой па тэлефоне і, прачытаўшы некалькі твораў са зборніка «Межаны», амаль запатрабавала: «Калі вы прыедзеце да нас у школу? Мы ж з вучнямі рыхтуем, чакаем...»

Ведаючы гэта, падумаў: сярод шматлікай колькасці нашых пісьменнікаў ёсць знешне непрыкметны творца, нехта Віктар Гардзей, які, напрыклад, ніколі не імкнуўся ў начальніцкія крэслы, не дзяліў літаратараў на лепшых і горшых, не належаў і не належыць ні да якіх групавак, не гуляе ні ў якія гульні, звады, а сціпла робіць сваю пісьменніцкую справу, вынік якой такі: і дзеці з настаўнікамі чытаюць, і я помню многія яго вершы, у тым ліку і самыя першыя ў рэспубліканскім друку.

— Валодзя, што да здавак, калектыўнай бяспекі, то сапраўды: я кот, які гуляе сам па сабе, а ўсё ж, вядома, прыемна чуюць твае ацэнкі, але тым не менш «ура!» крычаць не варта, ды і не будзем. Так, радкі з той, амаль саракагадовай даўнасці, «маладосцеўскай» падборкі ты працытаваў дакладна, што, мабыць, найперш сведчыць: і мы з табой даўно ўжо не маладыя, а памяць у нас яшчэ — ого! Гэта калі казаць пра нас з табой... У мяне захоўваецца нумар часопіса за лістапад 1966 года. Невялікая падборка. Усяго пяць вершаў. Але, як кажуць, яна натхніла мяне. Наперадзе былі вялікія надзеі... За плячамі — цэлыя два гады газетнай рамантыкі. Я ж у Ляхавіцкую раённую газету трапіў прама са школьнай парты. Там, на шчасце, тады сабраўся выдатны калектыў: Віталь Шталь, Васіль Праскураў, Іосіф Карпыза. А яшчэ раней я пазнаёміўся з ганцавіцкімі вядомымі паэтамі Міхасём Рудкоўскім, Іванам Кірэйчыкам, Міколам Купрэвым. Тут жа, на палескай зямлі, у маё жыццё трывала ўвайшлі Уладзімір Калеснік і Міхал Дубянецкі. Так што вучыцца было ў каго і, галоўнае, было чаму. Той жа Васіль Праскураў, з якім я працаваў у Ганцавічах амаль дваццаць гадоў, стаў вядомым нарысістам, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Беларусі. Яго творы вывучалі (не ведаю, як

зараз) на факультэце журналістыкі БДУ. І, між іншым, выдатны журналіст-практык і выкладчык журфака, прафесар Барыс Васільевіч Стральцоў ставіў нарысы Праскурава студэнтам у прыклад: во журналістыка! На мяжы літаратуры, і не ў сталіцы, а ў раёне... Барыс Васільевіч, дадам, і сам цудоўны прэзаік, а зараз яшчэ і сааўтар знакавай кнігі «Публіцысты».

— *Прабач, перапыню цябе, бо і я вельмі наважсаў Васіля Праскурава: гэта была, як мяркую, журналістыка сумлення і духу, што вельмі рэдка сустраэнеш сёння, і добрая літаратура...*

— Несумненна... Праскураў, між іншым, і раіў звярнуцца з вершамі ў «Маладосць». А ў «Маладосці» быў цікавы «збор» пісьменнікаў-супрацоўнікаў. І сярод іх — добры, цудоўны чалавек і таленавіты паэт Мікола Аўрамчык, між іншым, твой зямляк...

— *Напрамкі — каля 50 вёрст Плёсы ад майго Скачка...*

— Але... Колькі «геніяў» ён заўважыў і ў шлях-дарогу блаславіў! Мяне, напрыклад, пахваліў нават па тэлебачанні. Можаш уявіць, што гэта значыла для перыферыйнага жыхара, па сутнасці, вяскоўца, супрацоўніка раённай газеты (сталічныя журналісты на нас паглядалі звысоку, ды і многія тамашнія паэты-равеснікі). Тады ж само званне — пісьменнік — мела аўтарытэт неймаверны, вось і ў Аўрамчыка, без перабольшвання, ён заслужаны, а не штучна створаны. І Мікалаю Якаўлевічу я ўдзячны: чалавеку, паэту... Сімвалічна, што вось ужо адзінаццаты год я працую ў тым жа самым маладзёжным часопісе загадчыкам аддзела паэзіі. Пасада быццам у спадчыну. Мой настаўнік Мікола Аўрамчык «матаў нервы» тут амаль 30 гадоў.

Што ж датычыць школы, дзе вучні з настаўніцай чыталі-вывучалі мой твор, які не прызначаны для вывучэння, дык, упэўнены, перш за ўсё гэта дзякуючы Валянціне Пятроўне Герасімавай, з якой мы пазнаёміліся па тэлефоне. Мяне вельмі і вельмі ўразіла яе эрудыцыя, яе веданне беларускай літаратуры: выкладае ж гісторыю. Валянціна Пятроўна наогул апавяда-

ла шмат цікавага пра сваё захапленне матчыным словам. У прыватнасці, дужа любіць творчасць Ніла Гілевіча. Яго «Родныя дзеці» — яе настольная кніга. Ды вось бяда: усім давала чытаць і нехта забыў вярнуць. Цяпер нідзе не можа знайсці. Калі цяжка на душы, Валянціна Пятроўна чытае яшчэ І. Шамякіна, І. Мележа, Я. Брыля, І. Пташнікава, не кажучы ўжо пра Я. Коласа, Я. Купалу, М. Багдановіча. Напрыклад, параіла адной настаўніцы «Золак, убачаны здалёк», дык тая назаўтра прыйшла радасная: колькі святла... І яшчэ, вядома, прыемна: недзе далёка ў нейкай вёсцы ў чыёйсьці душы дабром адазваляся тваё слова... Абавязкова з'ездзім туды.

— *Віктар, першы твой зборнік называўся «Касавіца». Я ведаю, мы ж з табой побач у «Маладосці» працавалі шмат гадоў, выйшаў ён у свет, як бы гэта мякчэй сказаць, з некаторым спазненнем. Тады табе ўжо ішоў трэці дзесятак.*

— Сам вінаваты. Паслаў я рукапіс у выдавецтва па пошце і... забыўся. Хаця ўжо ведаў ад пісьменнікаў, што 3—4, а то і 5 гадоў трэба чакаць. Кніг тады выдавалася многа, але маладых, сам ведаеш, не вельмі песцілі. Праўда, хутка выдаваліся набліжаныя да выдавецтва, да СП, пасадавыя хлапчукі і дзяўчынкі і г. д. А праз тры гады Хведар Чэрня, які там працаваў рэдактарам, адкапаў мой рукапіс у нейкай шафе. Рукапіс, аказваецца, нават не быў зарэгістраваны. Прыйшлося пачынаць усё спачатку. А тут якраз і новае выдавецтва стварылася — «Мастацкая літаратура» — з назначэннем сюды загадчыкам рэдакцыі паэзіі Уладзіміра Паўлава... Аб тым даўнім здарэнні ніколькі не шкадую. Мабыць, усё, што ні робіцца, — усё да лепшага. Ну, быў бы ў мяне «лішні» зборнік. А карысці?

— *Тым не менш, Віктар, на сённяшні дзень ты выдаў нямала сваіх паэтычных кніг. Апошняя — «Межаны». Я ўжо гаварыў: людзі кнігу чытаюць, напрыклад, адзін літаратар па тваіх вершах з яе нават апублікаваў апавяданне: спадабалася чалавеку, узяў ды і правёў сваю «лінію» праз прозу ад твайго верша да верша. Вось табе, Канстанцінавіч, замест газетнай рэцэнзіі! І я асабіста вельмі высока*

ацэньваю «Межась», як і ўсю тваю паэтычную творчасць (пра прозу — пасля...). Вось прыехаў учора з лесу, дзе проста хадзіў, каб адначыць ад тлуму, а ў галаве твае радкі з гэтай кнігі:

Азалела чырвань на каліне,
Ды і дождж ужо не грыбасей.
Сёння з болем у пралётным кліне
Налічыў я толькі сем гусей.

Рэч не ў тым, што шэрыя нябёсы,
І не трэба сумных мне сустрэч;
Праплываў у крыўдзе жур бялёсы
Ды маўчаў, і вось у гэтым рэч.

Тут, за Вязынкаю, на пагорках,
Дзе стаяць Купалавы дубы,
Як убачыў — уздыхнуў я горка:
Крыл узмах павольны і слабы.

Дай вам Бог вярнуцца без урону,
Ды крычы ж, ваяжак, перад людзьмі!
Будзе сніцца мне цяпер да скону
Клін гусіны лікам да сямі.

Не буду каменціраваць. Скажу, аднак, што гэты «клін гусіны лікам да сямі» і я разам з іншымі таварышамі, калі былі ў Вязынцы адной цудоўнай восенню, бачыў. Ні ў каго з паэтаў так, як у цябе, не адбілася ў свядомасці. Ды і ў мяне — як самота, і толькі. У цябе ж, мабыць, зрок сапраўднага паэта... Але вернемся да кнігі «Межась». Цікава, што думае пра яе сам аўтар?

— Перш за ўсё я далёкі ад думкі, што на прэстыжны літаратурны конкурс можна накіроўваць слабыя рэчы, зборнікі паэзіі, прозы, драматургіі, пакрытыя пластом дваццацігадовага пылу, хоць і ў новай, часта шыкоўнай вокладцы. Візуальная ацэнка — яшчэ не ўсё. Галоўнае — у змесце, у арыгінальнасці, у адкрыцці тэмы. Кніга — гэта надоўга. Сэнс маёй кнігі — у

яе назве. Межань у прыродзе — спякотная летняя пара, калі на рэках і азёрах назіраецца самае нізкае стаянне вады. У маёй паэзіі шмат смутку, шмат болю, але, як казаў класік, «печаль моя светла». З анатацыі: «Зборнік «Межань» ствараўся на высокай ноч хвалявання і ўзрушэння чалавечага духу. У ім пастаянна адчуваецца “сум імпрэсій неўтаймоўных, горыч сімвалаў сляпых”». Зрэшты, аб сваёй паэзіі я нічога лішняга і прадудзятага не думаю. Хай чытач, калектыў думае, калі ў іх будзе такая душэўная патрэба...

Што да працытаванага табой верша, які нарадзіўся ад убачанага адной восенню ў пералеску, над полем, над купа-лаўскімі дубамі ў Вязынцы, дык у маю душу запала так, як сказаў, у душу іншых, у тваю, напрыклад, легла па-свойму. Помніш, мы тады з табой ды яшчэ з двума чалавекамі з нашай былой рэдакцыі часта ездзілі на электрычцы ў Вязынку. Не столькі па чорныя грузды, якіх было там процьма, а як ты казаў: «На спатканне з восенню». І быў з намі цудоўны паэт, наш сябра Віктар Стрыжак.

— *Адрынуты ад усіх, адзінокі «Радзімы вечны даннік», які да нас гарнуўся душой... Светлы, самотны паэт...*

— І мы да яго... Так, светлы, самотны паэт. Сапраўдны... Здалёк, можа, праз год, усё і ўбачылася мне так: «Клін гусіны лікам да сямі». Хацелася ж, каб насуперак усяму ён вярнуўся без урону... Што ж, геніяльныя паэты часта бываюць пералётнымі птушкамі. Сябры неяк перадалі мне падборку вершаў Віктара Стрыжака, якіх няма ў яго кнізе «Рэха журбы». Калі ўлягуцца пісьменніцкія страсці, аддам гэтыя цудоўныя творы ў «ЛіМ». Вось бы дзе выдаць невялікую ўвогуле Стрыжакову спадчыну, ды заадно і ўзноўлены мною рукапіс кнігі Міколы Федзюковіча «Краса дзён», які быў страчаны, здаецца, яшчэ пры жыцці паэта!

— *Але, Віктар, калі ўжо на тое пайшло, дык не будзем самі недаацэньваць цябе як творцу. Так, пачынаў ты ў літаратуры як паэт. Зрэшты, будзе праўдай, калі скажу не толькі сваё, але і пачэрпнутае мной са шматлікіх рэцэнзій*

на тваю паэтычную творчасць — цудоўны лірык Гардзеі. І вось зараз, у тым жа «Межані», — майстар імпрэсій, а можа, і нават адзін з першаадкрывальнікаў іх — жанру, пакуль што, здаецца, малавядомага ў беларускай паэзіі. Але гэта яшчэ не ўсё. У Гардзея ж і проза выдатная, або, па-руску кажучы, «аховая». Помніцца, «самую шырокую прэсу» ў свой час атрымалі твае пражанні кнігі «Дом з блакітнымі аканіцамі», «Карані вечнага дрэва», «Уратуй ад нячыстага», раман, надрукаваны ў «Малодасці», паўтаруся: кнігай ён пакуль так і не выйшаў, «Бедна басота», трылогія (таксама часопіс) «Асёлца ў басейне Чорнага мора».

Я ўжо гаварыў: Гардзея людзі чытаюць. Дык і сакрэт выдам... Калі ў «Малодасці» машыністка, дарэчы, даволі не безгустоўная ў літаратуры, тваю апавесць «Дом з блакітнымі аканіцамі» перадрукоўвала перад наборам, то адмовілася браць грошы за сваю працу. Маўляў, я за выдатныя рэчы платы не бяру. Многія ж пісьменнікі, сам ведаеш, найперш у машыністак пытаюць: «Ну як?..»

Гэта я ўспомніў для чытача: і такой бывае пісьменніцкая кухня. Да цябе ж пытанне: што азначаюць гэтыя пастаянныя «перабежкі» то ў прозу, то ў паэзію, то ў дзіцячую літаратуру?

— Нічога дзіўнага ў гэтых «перабежках» не бачу. У нашай літаратуры такіх «перабежчыкаў» шмат. У асноўным з паэтаў. Пра класікаў са школы ведаем: тыя ж Купала, Колас, нават Пушкін... А нашы сучаснікі ці ўвогуле хто па часе бліжэй да нас, напрыклад, Караткевіч, Стральцоў. Паэзія ў іх — узорная. Проза — таксама. Іншыя жанры літаратуры, у якіх працавалі. Яшчэ бліжэй да нас — Янка Сіпакоў. Нарысіст, паэт, пражанік... За што ні возьмемца — цудоўна! Або Леанід Дайнека. Пачынаў з вершаў, потым стаў пісаць і прозу, урэшце ярка сцвердзіў сябе як аўтар шэрагу выдатных гістарычных раманаў. І яшчэ можна было б прывесці дзесятак, не менш, імёнаў нашых пісьменнікаў, хто плённа працуе і ў паэзіі і ў прозе... Відаць, з часам у многіх з нас назапашваецца нямала жыццёвага матэ-

рыялу, духоўнай і душэўнай энергіі. Вось яна і шукае выйсце ў розных творчых жанрах. Усё ідзе ў комплексе. Між іншым, і ў друку, яшчэ школьнікам, я ўпершыню выступіў з прозай. Гэты дробны факт, як ні дзіўна, зарэгістраваны ў энцыклапедычным даведніку «Беларускія пісьменнікі»... Пакрысе і зараз працягваю і першае, і другое, і трэцяе. Але зараз ужо больш для сябе. Час такі не просты, пераходны... Хапае ў літаратуры кар’ерыстаў, непрафесіяналаў, «непотопляемых корабліков», якім у любым кірунку плысці добра... Так, мой самы пякельны боль — раман «Бедна басота». Між іншым, першымі чытачамі рамана ў рукапісе былі Анатоль Казлоў і ты.

— *Яшчэ дзесяць гадоў таму...*

— А сем гадоў назад па невядомай мне прычыне падрыхтаваны да друку рукапіс спыніла «Мастацкая літаратура»...

— *Можна, таму, што сам твору вынес такі прысуд? Цытую, з якімі словамі ты прынёс рукапіс Уладзіславу Рубанаву:*

*Гардзеі змакрэў,
Пакуль прытёр
У ізрай папцы
Шэры твор...*

Жартую, вядома. Люблю тваю самаіронію — рэдкая якасць сярод пісьменнікаў.

— Ды не. Канечне не ў маім такім «самапрысудзе» справа. Хача жанчыны-рэдактаркі здзівіліся: «Хіба ж можна? Першы аўтар так блага пра сябе...» Зрэшты, як і дваццаць, і трыццаць гадоў таму, сярод нас былі і ёсць людзі, якія бясконца выдаваліся.

Некаторыя за гэтыя ж сем гадоў у гэтым жа выдавецтве «напладзілі» па некалькі сваіх не самых мастацкіх кніг. А папка і праўда была шэрая...

— *Але табе, Віктар, думаю, і наракаць няма на што. Да свайго 50-годдзя, якое, здаецца, не так даўно было (во як ляціць час), ты прыйшоў з багатым літаратурным багажом. У газетах пісалі, што твой залаты юбілей шырока*

адзначаўся на Ганцаўшчыне. А ў тваёй роднай вёсцы Малыя Круговічы было вялікае свята, і тады ж адну з вясковых вуліц назвалі тваім іменем. Гэта для нас, беларускіх пісьменнікаў, пашана нечуваная, бо да немагчыма крыўднага мала вуліц наогул у рэспубліцыносяць нават імёны класікаў. А пра дзеючых пісьменнікаў і гаварыць не прыходзіцца. Але, напэўна, землякі добра ведаюць твае творы, дзе многа старонак прысвечана родным мясцінам. І, калі я не памыляюся, большасць герояў тваіх аповесцей дзейнічаюць пад сваімі сапраўдымі прозвішчамі.

— Так яно і ёсць. Мая проза сапраўды «заземлена» на рэаліях, дзівацтвах, выдумках і на многім іншым жыццёвым з роднай вёскі. Калі прылюдна, пры «большом народе» зачытвалі рашэнне сельскага Савета, я проста анямеў. Як усё было нечакана. Дарэчы, вуліца доўгая — 1 кіламетр 200 метраў. Ад падворка, дзе я вырас, зараз застаўся толькі старэнькі сад. І цэлы шэраг ужо магутных вязаў, якія колісь пасадзіў мой дзед. Здаецца, для лыка на лапці. А на маёй вуліцы можна пабываць, калі прачытаць кнігу «Аселяца ў басейне Чорнага мора», выдадзеную ў серыі «Школьная бібліятэка».

Калі ж гаварыць, ці трэба ўшаноўваць нашых пісьменнікаў, напрыклад, называючы іх імёнамі вуліцы або плошчы, то значу: абавязкова! Выпадак са мной, канечне, прыемны. Але я на гэта гляджу вось як: ну назвалі землякі вуліцу іменем Гардзя. Аднаго з соцень пісьменнікаў. Можа, і перастараліся. Можа, і не варта было... Толькі калі глядзець на гэта як на прыклад іншым мясцовым уладам — то няхай! Ёсць жа раёны, сельсаветы, вёскі, гарады і гарадкі, кіраўнікі якіх не ведаюць сваіх ураджэнцаў: пісьменнікаў, артыстаў, мастакоў, вучоных, проста знакамітых і харошых людзей самага рознага занятку. Добра, калі хто з мясцовых жыхароў падкажа: наш і яго адзначаць хоць бы і назвай вуліцы. Вось самы свежы факт. Нядаўна Уладзімір Гаўрыловіч, малады пісьменнік, рэдактар жыткавіцкай «раёнкі», падказаў тамашнім кіраўнікам: «У нас нарадзіўся беларускі пісьменнік Мікола Гамолка. Будуецца горад —

увекавечым імя творцы назвай вуліцы...» І мясцовае кіраўніцтва, найперш старшыня райвыканкама Пётр Мікалаевіч Савіцкі, падтрымалі: вядома ж, трэба!.. А то колькі ў нас вуліц названа імёнамі чужых, невядомых нам, хай і добрых, людзей. Толькі назвы гэтыя ні пра што мясцовым жыхарам не гавораць.

— *Віктар, я прызнаюся, чаму пра тваю вуліцу ўспомніў. Некаторыя калегі з гэтай нагоды нават зайздросна іранізавалі: «Бач, вуліцу назвалі, а я што — горшы...»*

— Хай не горшы, а ў мільён разоў лепшы. Але ж гэта — мае землякі, якія ведаюць мяне без усялякіх «прыхарошванняў», такім, як ёсць. А яго землякі — гэта яго. Ім, як кажуць, відней, хто ты і які. Толькі я заўважыў, што простыя людзі, сярод якіх ты рос, з якімі, можа, не адну скібку хлеба падзяліў, не адно вяселле, хаўтуры прайшоў, ведаюць самі, што рабіць. Калі шануюць, дык шануюць, калі не — дык не. Мне ж наогул пашанцавала: нарадзіўся я на блаславёнай зямлі, дзе любяць мастацкае слова і не менш паважаюць сваіх творцаў. У горадзе Ганцавічы іменем Васіля Праскурава названы вуліца і Цэнтральная раённая бібліятэка, устаноўлены дзве мемарыяльныя дошкі. У вёсцы Востраў сярэдняя школа даўно ўжо носіць імя Міхася Рудкоўскага і тут жа створаны музей слыннага паэта-лірыка. Вось і апошняя навіна: у вёсцы Гута з'явілася вуліца Івана Кірэйчыка, названая так у гонар вядомага пісьменніка-аднавяскоўца. Думаецца, тут немалаважны той факт, што свой працоўны і творчы шлях Якуб Колас пачынаў менавіта на ганцавіцкай зямлі ў вёсцы Люсіна, дзе зноў жа створаны Літаратурна-этнаграфічны музей імя вялікага Песняра Беларусі.

— *Ведаю: цябе ж тае землякі не толькі як пісьменніка, але і як чалавека шануюць. Хаця таксама ведаю: як прыйшла кніга вершаў «Межаны» у першую вясковую хату ў добрай свежай вокладцы, дык праз нейкі час вярнулася да цябе ўжо без вокладкі, зачытанай.*

— І добра. Горш было б, каб хто селядзец у вершы загарнуў. Гэта я ўспомніў верш Танка...

— Але давай закончым гутарку сур'ёзна. Ты застаўся пры рэарганізацыі часопіса «Маладосць» на ранейшай пасадзе — загадчыка аддзела паэзіі. Лічу, што гэта добра наогул для нашай літаратуры. Ты даў рэкамендацыі ў СП амаль паўсотні маладым паэтам і празаікам, па-ранейшаму застаешся ў цэнтры літпрацэсу, і, натуральна, у цябе ёсць прафесійнае меркаванне аб паэзіі маладых.

— Талентаў у нас шмат... Але іншы раз думаеш: каго перш за ўсё лічыць маладым? Звяртаюцца да нас і пажылыя людзі, і зусім юны хлапчук, які патрабуе па тэлефоне, каб ужо заўтра надрукавалі яго «клевыя стихи». Іншы раз даходзіць да кур'ёзаў. Неяк у рэдакцыю прыйшла ўсхваляваная маці і запатрабавала, каб мы тэрмінова накіравалі рэпетытара-паэта да яе «необыкновенно одаренной» дачкі-мінчанкі. На паверку аказалася, што дачка тая не ўяўляе нават, што такое ямб, харэй...

А таленты... яны найбольш сціплыя, сарамлівыя, сумняваюцца ў сваіх здольнасцях і нічога не патрабуюць. Ды цярпліва чакаюць...

Паэтычная пошта «Маладосці» ў апошнія гады надзвычай багатая на добрыя творы пачынаючых і маладых. І скажу шчыра: часопісу цяжка, а то і не па плячы несці гэты цяжар. Вядома, да друку адбіраецца ўсё лепшае і таленавітае. Толькі ў рубрыцы «Упершыню ў “Маладосці”» аддзел паэзіі штогод прадстаўляў не менш дваццаці пачынаючых паэтаў. Добра дапамагаў маладым штотомесечны дадатак да часопіса ў выглядзе асобнай кніжачкі. Аднак з-за адсутнасці фінансавання зараз «Бібліятэка часопіса “Маладосць”» не выходзіць. Вось пра што трэба было б гаварыць ды шукаць шляхі аднаўлення і ўсім тым, хто папракае нас невядома ў чым, і нам. Усім разам.

— Але ж ніхто ні слова, ні паўслова...

— Так... Нашай жа маладой літаратуры, улічваючы яе нацыянальныя асаблівасці, патрабуецца тэрмінова дзяржаўная падтрымка. І не толькі дзяржаўная.

Што датычыць мяне асабіста, то ўсё сваё жыццё я працую з пачынаючымі аўтарамі, чым магу, стараюся ім дапамагчы: рэдагую кнігі, пішу прадмовы, рэцэнзіі. Маладым, як ніколі, цяжка. Але верыцца: цяжасці і непаразуменні мінуцца, літаратура будзе папаўняцца талентамі, якімі ўсе мы будзем ганарыцца. А яны, паўтаруся, у нас ёсць. І нямала. Вось яшчэ радасная навіна. У серыі «Бібліятэка часопіса “Малодосць”» днямі пабачыла свет кніга вершаў студэнткі Таццяны Сівец «Пралянец па вясёлцы», якая планавалася на студзень. Няхай і «апошняя з магікан», але вельмі таленавітая кніга. Пра гэта я пішу ў прадмове да зборніка.

— Дзякуй. А перад тым хачу зрабіць і сваю выснову: «Межань» — гэта не толькі назва твайго зборніка паэзіі, але і сімвал тваёй творчай сталасці.

Любіць не сябе ў літаратуры, а літаратуру

(Паэт Кастусь Цвірка)

Гэтага правіла прытрымліваюцца многія і многія нашы пісьменнікі.

Адзін з іх — вядомы паэт Кастусь Цвірка, галоўны рэдактар выдавецтва «Беларускі кнігазбор», перакладчык з польскай мовы паэмы Адама Міцкевіча «Дзяды».

Я пабываў на радзіме К. Цвіркі ў вёсцы Зялёная Дуброва Старадарожскага раёна, дзе 28 сакавіка 1934 года нарадзіўся будучы паэт. Тут Кастусь Аляксеевіч падоўгу жыве і працуе. Гутару з ім адносна яго перакладчыцкай працы і літаратуры наогул, а таксама раскажваю пра паездку на паэтаву зямлю.

— Канстанцін Аляксеевіч! Атрымаў я ліст на адрас газеты «Советская Белоруссия», дзе, як ведаеце, друкую матэрыялы пра нашу літаратуру, у якім чытачка з вёскі Жылічы з Магілёўчыны Ізольда Пятроўна Каравацкая піша: «У выдавецтве «Беларускі кнігазбор» выйшла кніга — пера-

клад на беларускую мову паэмы Адама Міцкевіча «Дзяды», а вы, шаноўны Уладзімір Саламаха, ні слова...» Прызнаюся, мяне гэты ліст вельмі ўзрадаваў. Па-першае, «Дзяды», у даным выпадку як факт нашай перакладной літаратуры, адразу ж пасля выхаду ў свет сталі запатрабаваны не толькі ў сталіцы (тут шматлікая чытацкая аўдыторыя), але і на перыферыі, дзе такой няма. Значыць, людзі паўсюль цікавяцца літаратурным нацыянальным працэсам. Па-другое, звяртаюць увагу і на тое, што мы ў газеце адносна роднай літаратуры пішам. Па-трэцяе, той-сёй сцвярджае, што літаратуры беларускае нібы няма, што, аднаведна, і мовы нашай няма — глупства несусветнае. Але цемрашалы...

— Можа, рэзка, Валодзя?..

— Можа... Што датычыць «Дзядоў», дык пакуль не асмельваўся пісаць пра іх: мовы ж польскай, арыгінала, не ведаю. Як параўноўваць арыгінал і пераклад? Толькі калі чытач робіць заўвагу, трэба да яе прыслухацца... Дык вось, са школы ведаем, што Міцкевіч, калі ўжо так, наш. Хоць яго спадчына належыць сусветнай літаратуры. А ў «Беларускай энцыклапедыі», том 10-ы, пазначана так: «Міцкевіч Адам (24.12.1798, в. Завоссе Баранавіцкага р-на Брэсцкай вобл.; паводле інш. крыніц, г. Навагрудак Гродзенскай вобл.— 26.11.1855), польскі паэт беларускага паходжання...». Не будзем каменціраваць, што і як. Далей жа бяру цытату з вашай прадмовы да беларускага варыянта твора, да вашага яго перакладу. Там сказана, што Міцкевічавы «Дзяды» з'яўляюцца «адным з самых яркіх шэдэўраў сусветнай літаратуры». Але вось што не зусім зразумела: паэма ўжо амаль два стагоддзі гучыць на самых розных мовах, у поўным аб'ёме, а на нашай (у аснове ж твора — старажытны беларускі абрад памінання продкаў — Дзяды), у такім поўным «фармаце» друкуецца ўпершыню... Ведаю, працы гэтай вы аддалі шмат гадоў. Цікава, калі вы ўпершыню адкрылі для сябе Міцкевіча?

— Сумна, але позна адкрыў. Наогул, лічу, што позна пазнаёміўся з творчасцю Адама Міцкевіча. Толькі ў студэнцкія гады, у сярэдзіне 50-х. Тады я вучыўся на філалагічным факультэце Белдзяржуніверсітэта. А ў школе — я нарадзіўся і жыў да вучобы ў БДУ ў вёсцы Зялёная Дуброва Старадарожскага раёна — пра Міцкевіча толькі чуў. Маўляў, быў такі польскі паэт, наш зямляк, з нашай зямлі беларускай... А што напісаў... Не, нікога ў гэтым не віну: ні настаўнікаў, ні школу — час быў такі. Зараз Міцкевіча кожны школьнік-падлетак ведае. І гэта цудоўна. Згадзіцеся: паэт, прэзідэнт ды любы творца, пакуль не судакранешся з яго творамі, з той зямлёй, дзе нарадзіўся, як нехта рэальны для цябе не існуе: сімвал, знак, нейкі вобраз... Трэба ўвайсці ў яго свет, каб зразумець, што за яго іменем.

— *І чым раней увайсці, тым лепш...*

— Вядома... Дык вось тады, помніцца, у 1955 годзе, у нас выйшла «Выбранае» Міцкевіча. Вершы, паэмы, санеты, балады. Склаў том Янка Брыль. Рэдактар — Максім Танк. Пераклады — Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Танка, Анатоля Вялюгіна, Міколы Аўрамчыка, Сяргея Дзяргая, іншых пісьменнікаў.

Выданне тое мяне ашаламіла: якая паэзія! А вобразы, склад, думкі!.. Гэта ў перакладзе. А як у арыгінале?.. І сёння помню тое юнацкае пачуццё, якое можна параўнаць хіба што з ненатоленай прагай пазнання. А мовы польскай — не ведаю.

— *Прышлося вывучаць?*

— Паступова, з цягам часу. Зразумеў: вялікую літаратуру, калі ты хочаш перакладаць яе з іншай мовы на тваю родную, трэба вывучаць у арыгінале. Падрадкоўнік для літаратуры не падыходзіць. Хіба што для якой інструкцыі... А яшчэ кніга падштурхнула: чытай у арыгінале нашых землякоў — польскамоўных пісьменнікаў, такіх нямала, ды перакладай. З Сыракомлі пачаў. Між іншым, па яго творчасці абараніў кандыдацкую... Да Міцкевіча падыходзіў асцярожна: яшчэ б, сам Пушкін яго высока цаніў. І нашы Купала і Колас. У тым жа энцыкла-

педычным артыкуле пра Міцкевіча, які ты прыгадаў, сказана, што яго творчасць зрабіла вялікі ўплыў на далейшае развіццё беларускай літаратуры. У прыватнасці, што яго ўплыў адчуваецца ў творчасці Дуніна-Марцінкевіча, Сыракомлі, Вярыгі-Дарэўскага, Каратынскага, Лучыны, Багушэвіча, Купалы і Коласа, Караткевіча. Але, можна смела сказаць, што ўплывае Міцкевіч і на творчасць нямала каго з нашых сучаснікаў.

— *Вядома, усё геніяльнае, прачытанае пісьменнікам, пакідае ў яго душы свой след.*

— Але... Дык вось, першыя мае пераклады Міцкевіча з мовы арыгінала — вершы і балады — асмеліўся надрукаваць толькі праз шмат гадоў, у 70-х. Калі, як мне тады здавалася, ужо адчуў, што маю пэўны ўласны вопыт літаратурнай працы. Акрылілі мяне як перакладчыка тыя публікацыі ў нашых цэнтральных газетах і часопісах. Тады, скажам шчыра, перакладной літаратуры, тым больш шэдэўрам, класіцы надавалася вялікая ўвага: мы такім чынам паступова ўваходзілі ў кантэкст сусветнай культуры.

— *Кастусь Аляксеевіч! Рыхтуючыся да нашай гаворкі, я перш за ўсё прагледзеў у сваёй хатняй бібліятэцы паліцы з кнігамі і часопісамі, у якіх змешчаны пераклады на беларускую мову твораў з самых розных моў свету, зробленыя нашымі пісьменнікамі. Адзначыў: менавіта ў тыя часы, пра якія мы гаворым, да так званай перабудовы мы атрымалі на сваёй роднай мове амаль усё лепшае з рускай і савецкай класікі, з моў народаў былога СССР, са славянскіх, іншых літаратур свету. Гэта калі наогул казаць пра пераклады — чытач, думаю, даруе, што крыху адышлі ад асноўнай тэмы гаворкі. Падняў таксама і падышўкі газет. Дык вось, выпісаў для сябе толькі некаторыя імёны тых нашых літаратараў, хто нястомна працаваў, упэўнены, і зараз працуе над перакладамі. Гэта — і нашы класікі, і проста цудоўныя пісьменнікі. Ніл Гілевіч, Янка Брыль, Уладзімір Дубоўка, Ян Скрыган, Юрка Гаўрук, Аркадзь Куляшоў, Максім Танк, Іван Пташнікаў, Васіль Сёмуха, Алег Лойка, Язэп Семяжон,*

Уладзімір Скарынкін, Янка Сіпакоў, Рыгор Барадулін, Мікола Гіль, Яўген Міклашэўскі, Алесь Разанаў, Міхась Стральцоў, Генадзь Бураўкін, Яўген Каршукоў, Янка Саламевіч, Іван Чарота, Уладзімір Папковіч, Ніна Мацяш, Аркадзь Марціновіч, Васіль Зуёнак, Віктар Гардзей, Мікола Татур, Анатоль Вярцінскі, Уладзімір Ягоўдзік, Пятро Макаль, Юрась Свірка, Анатоль Бутэвіч, Міхась Кенька (называю ў тым парадку, у якім іх пераклады стаяць на паліцы) і многія іншыя творцы, хто сам выдатна працаваў і працуе ў літаратуры. І, вядома ж, перакладчыкі, хто працаваў над серыямі перакладаў «Скарбы сусветнай літаратуры», «Бібліятэка замежнай прозы», «Паззія народаў свету», якія выдавала тады «Мастацкая літаратура». Гэта Анатоль Клышка, Пятро Бітэль, Сямён Дорскі, Сяргей Шупа і іншыя — усіх нават пералічыць немагчыма ў адной размове.

— Так, несумненна, у нашай рэспубліцы, скажам так, банк шэдэўраў сусветнай літаратуры на беларускай мове. Вось толькі некалькі прыкладаў: Пушкін, Чэхаў, Бунін, Шаўчэнка, Айтматаў, Шэкспір, Шылер, Цвейг, Ман, Апулей, Лонг, Лорка, Шолам-Алейхем, Бэль... Без перабольшання нашы пісьменнікі і проста перакладчыкі, якіх мы назвалі і не змаглі назваць зараз, падаравалі нашчадкам тое, без чаго нельга ўявіць у будучым духоўны свет беларусаў. Але, думаю, пра гэта ты больш дэталёва пагаворыш з кім-небудзь з даследчыкаў літаратуры, хто спецыялізуецца на гэтым.

— Так. Зноў вернемся да «Дзядоў».

— Валодзя, ты сказаў на пачатку нашай размовы, што іх усе перакладалі, акрамя нас, беларусаў. Меў на ўвазе — цалкам. І мы перакладалі шырока Міцкевіча. Ад Дуніна-Марцінкевіча, Ельскага, Купалы і Коласа да нашых сучаснікаў. Розныя творы. І ўпэўнены, даўно поўнасцю пераклалі б, калі б тады былі іншыя часы. Успомнім, як і ў якіх умовах развівалася наша літаратура... Часам не да перакладаў было. Шмат што страчана... А «Дзяды» да мяне перакладалі, паралельна са мной — таксама. Ведаю, і зараз перакладаюць.

І будуць перакладаць столькі, колькі будзе існаваць наша літаратура. Перакладалі і друкавалі ўрыўкі нашы выдатныя пісьменнікі Янка Сіпакоў, Пятро Бітэль і інш. Дарэчы, Пятро Іванавіч пераклаў «Пана Тадэвуша», «Конрада Валенрода», «Гражыну», «Крымскія санеты», іншыя творы нашага знакамітага земляка. Вельмі радуе, асабліва сёння, калі, здавалася б, усё вось-вось паглыне псеўдалітаратура, што і да Міцкевіча, як і наогул да класікі звяртаюцца маладыя пісьменнікі і перакладчыкі. Я вітаю маладога паэта Сяргея Мінскевіча, які ўзяў і зрабіў поўны пераклад «Дзядоў». Яго пераклад своеасаблівы, мадэрнізаваны. Галоўнае — ён чытаецца. Гэта вельмі складаная праца. Але гэта і вельмі вялікая школа для кожнага, хто звяртаецца да літаратурнай спадчыны такога вялікага майстра слова, як Міцкевіч.

— *Кастусь Аляксеевіч! Прызнаюся, не кожны перакладчык, пісьменнік, вось так, як вы, шчыра хваліць пераклады, працы калег. Тым больш маладых. Іншы не можа ўтрымацца ад рэўнасці: «У мяне лепш...» А вы так проста і лёгка...*

— Валодзя... Нагадаю адзін стары мудры выраз ці пазіцыю, якога, якой прытрымліваліся нашы класікі, і сёння прытрымліваюцца многія пісьменнікі: трэба любіць не сябе ў літаратуры, а літаратуру. Да гэтага, можа, не кожны адразу прыходзіць: з гадамі. Так, і мы, пісьменнікі, як і ўсе людзі... Бывае, і нам трэба вучыцца памяркоўнасці. Хаця максімалізм патрэбен, асабліва юным. Каб жа дзеля справы. А літаратура, як і ўсялякі іншы асяродак творчай чалавечай дзейнасці, межаў не мае. У ёй месца ўсім хапае, хопіць усім. Твары — і гэтым усё сказана.

— *Дзякуй, Кастусь Аляксеевіч.*

— І табе дзякуй, і Ізольдзе Пятроўне, і ўсім нашым чытачам.

Р. С. У выдавецтве «Мастакая літаратура» адноўлена серыя «Скарбы сусветнай літаратуры». У 2004 годзе тут выйшла кніга Джорджа Байрана, у якую ўключаны яго бессмяротныя паэмы «Дон-Жуан» і «Прароцтва Дантэ», пераствораныя на беларускай мове Уладзімірам Скарынкавым.

«Зноў вярнуўся я ў бацькаў свет палявы...»

На гэтым спыняю гутарку з паэтам Кастусём Цвіркам наконт «Дзядоў», яго працай над іх перакладам на беларускую мову. Вядома, патрэбна пагаварыць з творцам аб ягонай уласнай паэзіі. Пспехі тут у яго, як у кожнага сапраўднага паэта, свае. Нямала кніг паэзіі, калі гаварыць толькі пра яе. Некаторыя вершы я ведаю на памяць. Найперш «Зноў вярнуўся я ў бацькаў свет палявы...». Ён мне асабліва дарагі, бо ўвайшоў у мой свет у далёкую юначую пару, калі я служыў у войску. Было гэта на Поўначы, дзе мне, як і ўсім, з кім быў побач, хапала цяжкасцей. А найперш — сум па доме. Хапала і несправядлівасці ў адносінах між людзьмі. У тым войску, у якім я служыў, было нямала пагарды: асобныя «недаваркі» з якога-небудзь «мядзведжага» кутка грэбліва звалі цябе «буль-башом», і каб жа... (на год больш, чым ты, паслужылі ды лычку мелі).

У юнацтве, у далёкім чужым краі, у такім стане, калі сумуеш па родным і блізкім, раптам пад зямлёй на дзяжурстве ўпершыню пачуў у навушніках (насуперак усяму настроіў станцыю на Беларусь) знакамітыя радкі Алеся Ставера «Каб любіць Беларусь нашу мілую...». Сэрца па радзіме зашчымела невыносна... А днём паштальён прынёс ад бацькі бандэроль з нашымі часопісамі і кнігамі, здаецца, недзе ў іх прачытаў гэты верш:

Зноў вярнуўся я ў бацькаў свет палявы —
У першабытнасць дрэў і травы.

О, як хораша — толькі з парoga — піць
Маладыя настоі раніц!
Аб галінку шыпшыны лясной
(Як матылі, яе кветкі абселя)
Палец раніць!

Грае вечную арыю бор —
Я пайду без дарог, як вецер.

Можа, ўбачу, як ладзіць бабёр
Свой прытулак на гэтай планеце.

Блісне мне ля тваёй дзеразы
Бліскавіца-яшчарка, лесе.
А мо стрэну пагляд казы,
Што пасецца ў зялёным лесе...

Знарок спыняю цытаванне, да верша мы яшчэ вернемся —
ён ашаламіў, вярнуў у мой бацькоўскі палявы-лясны край.
Туды, дзе вузкая рэчачка Добасна, якая пачыналася (знішча-
на меліярацыяй) за нашай сядзібай у Скачку... Там жа, з-за
хвой, і

Дзе сцэжка лася,
З-за галін вербалозу, здалёку
Мне, як радасць, адкрыецца ўся
Азярына — зборнік аблокаў.

Усё гэта было маё роднае... А верш, іншыя творы Цвіркі,
як і творы многіх нашых паэтаў, што дасылаў мне бацька, я
перадаваў хлопцам-беларусам. Мікола Грыцук з Брэстчыны,
Мікола Казярожац з Гомельшчыны, Дзіма Марудэнка з
Клімавіч, Георгій Папоў з Лагойскага раёна, Юра Ляпінкоў з
Мінска, Эдзік Стэльмак і Павел Габрусь з маёй Кіраўшчыны
іх чыталі. Потым на змене аддавалі нашаму земляку, аператыў-
наму дзяжурнаму падпалкоўніку Ляхаву (Гомель), а той у
сваю чаргу перадаваў на пляцоўкі ў дывізіёны знаёмым
афіцэрам-беларусам. І аднойчы, калі я быў па службовых
справах на «сёмай» пляцоўцы, лейтэнант Ішчанка, для мяне
проста Віталё, прачытаў на памяць мне гэты верш Кастуся
Цвіркі ды сказаў, што не можа даць часопіс з ім, бо самому
далі перапісаць з рукапісу. А я ў адказ слова ў слова пра-
чытаў твор Віталю, і мы смяліся, шчаслівыя, што свет такі
вялікі, але тым не менш і за тысячы кіламетраў ад дому, на
Поўначы, у тайзе, можна сустрэць земляка, пачуць роднае
слова, прачытаць адзін аднаму той жа верш нашага беларус-
кага паэта. Тады я аддаў Ішчанку магнітафонны запіс з

песняй на словы Ставера, і гучала яна на пляцоўках. Як, між іншым, многа гадоў пасля чуў «Вы шуміце бярозы» Ніла Гілевіча і многае іншае нашых паэтаў, годнае, светлае і высокае, не горшае, а можа, і лепшае, чым у іншых. Чуў я яе ўсюды, дзе толькі быў — і на Поўначы, і ў іншых краях пазней, у розныя гады...

Але яшчэ са школьных гадоў было ў мяне такое наіўнае самаўпэўненае жаданне, ці што: некалі разгадаю таямніцы — чаму менавіта ў тым або іншым месцы нараджаюцца пісьменнікі. (Яны ж мне здаваліся незвычайнымі людзьмі і, па маім меркаванні, маглі нараджацца толькі ў незвычайных месцах. Напрыклад, з майго беднага на літаратараў Кіраўскага раёна сапраўдным пісьменнікам стаў Ядвігін Ш. (Антон Іванавіч Лявіцкі). Ён нарадзіўся ў вёсцы Добасна, гэта кіламетраў за 10 ад вёскі Бераснёўка, дзе нарадзіўся я. Там яшчэ ў маім дзяцінстве была цудоўнейшая зямля: былі надрэчныя лугі, рэчка, але не было лесу!..)

Калі я ўпершыню пабываў у восьмым класе ў Добасне, мяне гэта наймаверна ўразіла: усё ёсць, але — бязлесе... Як так?.. Можа, лес быў тады, калі класік нарадзіўся?.. Ды, казалі старыя, не было.

З таго часу, асабліва ў сталыя гады, калі пазнаёміўся з многімі пісьменнікамі, мне вельмі і вельмі важна пабыць на радзіме паэта або прэзаіка, драматурга ці крытыка. (Здаецца, адкрыю таямніцу нараджэння таленту.) І бываю. Людзі падкажуць, дзе стаяла або стаіць яго хата. Праходжу вуліцай, спыняюся, гляджу... Абавязкова вёска тая прыгожая, у садах, каля рачулкі, каля лесу, каля поля... І хата нечым выдзяляецца сярод іншых (можа, мне так здаецца?), а агульны заўсёдны тамашняй прыроды воблік: яе таемная мудрасць.

Дык вось, нядаўна Кастусь Аляксеевіч Цвірка папрасіў мяне: завязі, калі можаш, на радзіму. У Зялёную Дуброву...

«Што за пытанне, Кастусь Аляксеевіч?»

І вось мы з маім сябрам, журналістам, пачынаючым прэзаікам, афіцэрам міліцыі Віктарам Патапенкам вязём паэта

Кастуся Цвірку на яго Старадарожчыну, у яго «бацькаў свет палявы». А я прадчуваю, што недзе там «будзе плёхкаць хваля ў трысці» ды «асыпаць пялёсткі каліна...». І па яго, Кастуся Аляксеевіча, настроі (радасны ў сваім паэтавым задуменні) разумею, якое «Гэта шчасце, што ёсць у жыцці // Родны бацькаўскі свет каляінны!».

Спачатку мы ехалі знаёмай мне дарогай на Мар'іну Горку. Затым на вёску Міхайлава. Паўз яе вялікае рукатворнае возера, на якім я некалі вудзіў рыбу. Па гэтай дарозе не раз мы ездзілі з Алесем Карлюкевічам у яго вёску Зацітаву Слабаду, а потым па шматлікіх сцежках-дарожках ды вёсачках — любімых мясцінах Якуба Коласа... Адметнасць такая: калі палі — дык бясконцыя, сакавіта-зялёныя пасля маладых дажджоў і жажліва задымленыя ў сухмень, калі гарыць торф... А лясы — дык як мае Скачкоўскія, яшчэ нечапаныя: і птушцы, і чалавеку вольна і добра ў барах, у бярозавых гаях, у пералесках. Тут, на Пухаўшчыне, ведаем з літаратуры, думна было Песняру...

За Міхайлавам — край незнаёмы мне. А возера гэтае, аказваецца, некалі капаў цесць Сашы Карлюкевіча Аляксандр Іванавіч Смяяновіч.

Пастаялі, паехалі далей. За рулём Віктар: каб я глядзеў, што ды як навокал.

Што — дык зямля наша беларуская. Як некалі казаў Варлен Бечык, зямля паэтаў і сейбітаў. Калі пачаць з сейбітаў, дык кожная сотачка ўздоўж дарогі, тым больш на сядзібах, уроблена, мацана-перамацана рукамі нашых бабуль, матуль, нашых вясковых равесніц ды дзяўчат і дзяўчынак. Калі лугавінка, балацінка — дык скошана: копкі, стажкі, стагі, нават мінулагоднія.

І тут, гледзячы на ўсё гэта, успомніў я, можа, недарэчы, як некалі Мікола Ермаловіч казаў рэжысёру дакументалісту Валерыю Кавалёву (сыну прازیка Паўла Кавалёва) і мне, калі ездзілі на Дзяржыншчыну, на радзіму Мікалая Іванавіча, і звярнулі ўвагу, што там кожны лапічак зямлі дагледжаны,

маўляў, у беларусаў інакш і быць не можа. Успамінаў гісторык, як у 1943-м вярнуўся дадому з эвакуацыі, дзе адносіны да зямлі былі іншыя, і як яго ўразіла: вайна вайной, а поле ўроблена. І мудрае аднаго вяскоўца: «Не памром, пасеяліся...»

Далей не буду праводзіць паралелі, думаю, кожны, хто ездзіў нашымі дарогамі і дарогамі на іншых землях, па тым, засеяны яны паўз іх або не, вызначаў беспамылкова, дзе пачынаецца Беларусь...

Далей, калі пра зямлю паэтаў, дык маё асабістае адчуванне-ўспрыманне яе ў цвіркаўскім краі такое: над лугамі, вымаляванымі шчодро охрай, месцамі, у нізінах, скупавата аздобленых зяленівам, над яшчэ зялёнымі, з карычневымі, белымі, у чорную крапінку пералескамі ледзь пакалыхваецца блакітна-лёгкае таемнае марыва. А потым калі то там, то сям па лугавінах ды каля канавак і рачулак пайшлі дубы, то здалася, што ўязджаеш на Палессе. Але не караткевічаўскае з яго «Блакіта і золата дня», дзе своеасаблівая прастора — бясконца, а іншае. Абмежаванае, ці што, лясамі... І блакіт тут, здаецца, гусцейшы, чым на нашым Гомельскім Палессі. Там ён бязмежны. Асабліва, скажам, каля Вільчы над Случчу ці каля Верасніцы над Прыпяццю, што над возерам Чырвоным. Дубы там векавыя. На Старадарожчыне ж яны — прапраўнукі тым дубам, што шумяць на Жыткаўшчыне, Лоеўшчыне, над Петрыкавам... Так, іншым Палессем. Паўночным. Хай будзе так. І хто нас за гэта асудзіць: Палессе...

У бацькаў, Кастуся Аляксеевіча, «свет палявы», дзе месцамі ўсё яшчэ захавана «першабытнасць дрэў і траў», як памятае чытач, увайшоў я ў мае юначыя гады. Калі напрамкі, ад яго, Цвіркавага, да майго «бацькавага» свету ляснога-палявога, дык кіламетраў пяцьдзесят. Па дарозе ж ад Зялёнай Дубровы праз Асіповічы, а адтуль на Бабруйск ды на Кіраўск і ў мой Скачок, дзе я жыву з чатырох гадоў да армейскай сваёй пары, усе сто. То хай... Тым не менш паэт — мой зямляк. А ўвогуле, усе мы беларускія пісьменнікі — землякі. Усе мы беларусы — землякі. Гэта добра разумееш, калі ў далёкім ад

Радзімы краі сустрэнеш беларуса. З любога куточка краіны нашай. Ты тады рады пачутаму роднаму слову, як глытку вады пасля страшэннай смагі. І рады быў я тады, паўтаруся, на Поўначы, вершу Кастуся Цвіркі, слову роднаму беларускаму, якое нёс ягоны твор...

Зялёная Дуброва паэта Кастуся Цвіркі — наша звычайная невялікая вёсачка. Там мілыя нашы хаты. У атачэнні садоў. З ліпамі і клёнамі ўздоўж вуліцы. Там ёсць выган, лугавіна, лясок, лес. І вуліца тая яшчэ не асфальтаваная. Раніцой тут каровы ўздываюць цёплы гаркаваты пыл. І басаногія цёткі, як і ў маіх Бераснёўцы і Скачку, падганяючы іх якой лазінай, пакуль збярэцца статак, перакінуцца словамі. Раскажуць адна адной, які ў іх сёння на дзень клопат, да каго прыехалі дзеці або ўнукі, калі з'явіцца аўталаўка... Пабядуюць, што даўно не было дажджу, і як шмат стагоддзяў таму, як тыя, хто верыць у Бога, абвінавацяць у гэтым маладога, неслухмянага суседа: ён жа да пары гарадзіў плот, таму і дажджу няма... У вёсцы гэтай днём па вуліцы басанож гойсаюць гарадскія ўнукі не толькі Кастуся Аляксеевіча, а і іншых яго аднагодкаў, старэйшых і маладзейшых вяскоўцаў. Тут светла і добра.

Мы з Віктарам асцярожна, нібы набліжаючыся да таямніцы, якая вось-вось павінна адкрыцца нам за звычайнай вясковай агароджай, праз якую на вуліцу прабіваецца вішаннік, сліўнік і цыб'е разнатраўя, следам за паэтам увайшлі ў двор ягонай сядзібы. Тут ён падоўгу працуе, пакідаючы сталіцу... Цудоўная, дагледжаная хата. У ёй светла ад мноства вокнаў і весела ад галасоў унукаў. Але ўжо, вядома, (час) не тая хата, у якой нарадзіўся творца. Яна адбудавана, дабудавана на роднай зямлі, тут і садок, шчодро абсыпаны яблыкамі... І калодзеж каля самага ганка. У студні, канечне ж, самая смачная вада на свеце. А ў хаце сабралася вялікая сям'я...

Былі мы і ў лесе паэта. Лес за дзвесце крокаў ад хаты. Змешаны. Светлы і чысты. У ім, за два кіламетры ад вёскі, возера. Тое, што «зборнік аблокаў». Там нас заспела залева. Доўгачаканая: зямля, усё на ёй спакутавалася ад смагі. Мы

чулі, як шапоча лісце на дрэвах, як пасля дажджу птушка падае голас. Бачылі, як вясковыя кабеты, радыя дажджу, мацалі сваімі спрацаванымі рукамі зямлю, расціскалі яе між пальцаў і шчасліва ўсміхаліся божаму дню...

А потым, калі сціх дождж, Кастусь Аляксеевіч роснай садовай сцежкай павёў нас ці то ў хляўчук, ці то ў хатку. Адчыніў дзверы — і мы апынуліся ў маленькім музеі яго Зялёнай Дубровы. Мы ўбачылі тут кросны, сярпы, цапы, маслабойкі, корабы і шмат што іншае, з чым некалі жылі на зямлі паэтавы землякі. І тут жа ў хатцы мы бачылі паліцы з кнігамі і часопісамі, да якіх паэт прыходзіць кожны дзень, калі жыве і працуе ў вёсцы... Мы бачылі, адчувалі паэтаў свет, што жыве ў ягоных творах. Падумалася: дык хай жа ў кожнага з нас, паэтаў і сейбітаў, проста людзей, заўсёды будзе свая таямніца і свой родны «бацькаў свет», палявы ці лясны. І няхай усюды на нашай роднай зямлі гучыць наша роднае слова. І добра было б, калі б усе мы не цураліся яго ні ў сваіх, ні ў чужых, блізкіх і далёкіх краях. Тады б ніхто з нас не пагарджаў бы і не смяяўся...

Журба і радасць Уладзіміра Скарынкіна

— Уладзімір Максімавіч! Дазвольце сказаць пра Вас як увагуле пра перакладчыка. Дык вось, пра паэта Уладзіміра Скарынкіна як перакладчыка, перш за ўсё з рускай мовы, чытачы загаварылі пасля выхаду ў нас кнігі вершаў Мікалая Рубцова «Рускі агеньчык».

— Гэта вельмі дарагая для мяне праца. Амаль сто рубцоўскіх твораў. Ад «Детства» да «Звезды полей». Ад яе — да «Я буду скакаць...» і «Элегии». А выйшла кніга ў вельмі папулярнай тады серыі «Паэзія народаў СССР», якая існавала ў «Мастацкай літаратуры». Тады яшчэ Рубцова і ў Расіі амаль не ведалі. У нас жа наогул яго ведалі адзінкі. І вось...

— *І таксама — адразу ж кніга ў вашых перакладах стала рэдкасцю. Выдатныя пераклады. Але я, напрыклад, шкадую, што ў ёй няма верша «Неизвестный». Здаецца, напісаны Рубцовым напрыканцы 60-х гадоў, але які сучасны! Памятаеце:*

Он шел против снега во мраке,
Бездомный, голодный, больной,
Он после стучался в бараки
В какой-то деревне лесной.

Але не пусцілі: мабыць, бадзяга, злодзеі. А калі

Он умер, снегами отпетый...
А люди вели разговор
Все так же, узнавши об этом:
Бродяга. Наверное, вор.

Мабыць, сёння такі пранікнёны твор пра чалавечую глухату, жорсткасць рэдка сустраэнеш.

— Сапраўды, выдатнейшы твор. Але, на жаль, кнігі той серыі мелі абмежаваны памер, і не ўсё лепшае, што створана Рубцовым, я мог уключыць у яе. Як бы там ні было, але тая кніга ў каторы раз абвергнула меркаванне, якое існавала і зараз існуе ў пэўных колах, маўляў, навошта перакладаць з блізкіх моў. Аказваецца, неабходна. І не толькі для ўзаемаабгацэння культур, моў і гэтак далей, але і ў чыста пазнавальным плане: у нас дзякуючы гэтаму перакладу даведаліся аб паэзіі Рубцова.

— Ведаю, з таго часу, як кажуць, і акунуўся вядомы беларускі паэт Уладзімір Скарынін у стыхію перакладу. Калегі пагаворвалі: так наогул і свае вершы пісаць перастане.

— Сапраўды, вось ужо дзесяць гадоў я займаюся выключна перакладамі паэтычнай класікі, хоць вершы пішу практычна столькі, колькі сябе помню, друкуюся з дзяцінства. І заўсёды хацеў быць паэтам.

— *А як жа тады тэхнічная ВНУ, у якую пайшлі пасля школы?*

— А гэта — жорсткія патрабаванні жыцця. Я нарадзіўся ў 1939 годзе на Віцебшчыне. Вайну помню, перажыў яе нялёгка, як і ўсе мае ровеснікі. Разам з маці, калі мне споўнілася чатыры гады, быў вывезены ў Германію. Бацька загінуў на вайне. Цяжка жылося, холадна, голадна. Вырас. Паўстала пытанне, якой справе сябе прысвяціць. Хоць школу скончыў з залатым медалём і мяне прынялі б у любую ВНУ без экзаменаў, каб маці не трэба было дапамагаць мне вучыцца, паступіў у Рыжскае вышэйшае інжынерна-авіяцыйнае ваеннае вучылішча, якое ў 1960 годзе ператварылі ў Рыжскі інстытут інжынераў грамадзянскай авіяцыі. А яшчэ таму, што многія пасляваенныя хлапчукі марылі аб авіяцыі. Пасля заканчэння дзевяці гадоў працаваў інжынерам у Мінскім аэрапорце і дванаццаць гадоў — начальнікам аварыйна-выратавальнай службы Беларускага ўпраўлення грамадзянскай авіяцыі. Між іншым, будучы членам Саюза пісьменнікаў. Пісаў...

— *Што пісаў, дык зразумела: за гэтыя гады выдаў шэраг кніг паэзіі. Дазвольце, пералічу, яны ў маёй бібліятэцы ёсць: «Буслы над аэрадромам» (1969), «Гукавы бар'ер» (1972), «Чацвёрты разварот» (1974), «Дазвольце ўзлёт» (1975), «Вугал атакі» (1982), «Пасадачныя агні» (1985) — называю толькі зборнікі, так або інакш звязаныя з авіяцыяй, прафесіяй. Паэт і тэхнар...*

— Тэхнічная прафесія мне як паэту, думаю, дала шмат. Перш за ўсё, як гаварыў Рыгор Барадулін, сваю крылатую тэму. У авіяцыі — усе рамантыкі: і юныя і выбеленыя сівізной. Ды я і сам невылечны рамантык: магу гадзінамі любавання зорным небам, сядзець ля вогнішча, хадзіць на лыжах па зімовым лесе... Напэўна, авіяцыя і сфарміравала мяне як паэта. Хоць некаторыя калегі па пярэняпракаюць: у Скарынка інакш філалагічнай адукацыі... Быццам паэтамі не нараджаюцца, а іх рыхтуе толькі філфак або журфак...

— *Але гэта зразумела, Уладзімір Максімавіч. Шмат гадоў сцвярджалася: філалагічнае накаленне... філолагі, журналісты... А калі так, дык і стварылася быццам бы*

філалагічная, пісьменніцкая (я сам адсюль — журналіст) вотчына. І не зразумеюць іншыя заканадаўцы ад літаратуры, што не філфак-журфак вучыць пісаць, а жыццё. Хоць, безумоўна, дар або ёсць, або яго няма... А ў Скарынкіна, тэхнара, калі хочаце, дар незвычайны! І ён, тэхнар, ці бачыце, за Дантэ, а зараз і за Байрана ўзяўся... Псіхалогія гэта вядомая, ва ўсе часы была і будзе і ў літаратуры, і ў іншых сферах дзейнасці...

— Ды я, Валодзя, не з крыўдай гавару — з сумам, бо іншы раз у сябе дома з такімі меркаваннямі мы дзіўна выглядаем. У той жа Італіі, напрыклад, вядомы вучоны, дантэзнаўца прафесар Італа Борцы, калі мне ўручала прэмію Таварыства Дантэ Аліг’еры, з захапленнем падкрэсліваў: «Уладзімір Скарынкін з’яўляецца авіяцыйным інжынерам і, такім чынам, чалавекам навукі». І далей цытую не для таго, каб пахваліцца, а для канстатацыі паважлівых адносін італьянцаў да чалавека, які прыйшоў у творчасць з іншай сферы дзейнасці. «Яго,— мая, значыць,— тэхнічная падрыхтоўка дапамагла зразумець універсальны характар светаўспрымання Дантэ, які глыбока ведаў навуку свайго часу, і якая займае дастойнае месца ў тых частках «Камедыі», дзе гаворыцца аб яго разуменні сутнасці з’яў, светабудовы. Ён змог страсна апець...». (Гэта не пра мяне, вядома.)

— *А я думаю, што і пра Скарынкіна...*

— «...Ён змог страсна апець тыя каштоўнасці, якія ляжаць у аснове маральнасці чалавека і чалавечай супольнасці ў цэлым, што не страцілі свайго значэння для цывілізацыі і сёння».

І ў авіяцыі мяне паважалі і як інжынера (як-ніяк па маіх рацпрапановах былі ўдасканалены электрасхемы самалётаў «Ан-10» і «Ту-124»), і як паэта (асабліва пасля таго, як Уладзімір Мулявін напісаў на мае словы песню «Белая Русь мая», першыя ноты якой сталі пазыўнымі Беларускага радыё).

Я, Валодзя, вядома, разумею, чаго варта мая праца, і ніякім чынам не імкнуся перабольшыць: мастацкі, але пераклад. Толькі мне вельмі важна, каб і мы, беларусы, як і іншыя

народы, на сваёй роднай мове на адной кніжнай паліцы побач з ужо існуючымі перакладамі твораў Пушкіна, Гётэ, Міцкевіча, Шаўчэнкі, Мана, Мерымэ, Бёля, Цвэйга і многіх іншых геніяў літаратуры мелі як мага больш і іншых класікаў. У тым ліку — Дантэ і Байрана. Бо не можам жа мы і ў культурнай, як і ў любой іншай, жыццёва важнай, прасторы быць адарванымі ад іншых культур і народаў.

— *Ад жыцця, значыць... Ад якога, як я гаварыў уначатку, так настойліва і мэтанакіравана адводзяць многіх нашых маладых і таленавітых...*

— Ад жыцця, выходзіць...

— Цікава, пра што зараз марыць паэт і перакладчык Уладзімір Скарынкін?

— Напэўна, каб і мая творчасць, як і творчасць іншых пісьменнікаў, была запатрабавана часам і хоць нейкім чынам засталася ў гісторыі нашага «прыгожага пісьменства». А ў рэальнасці — каб і наша Слова, як і Слова іншых народаў, годна гучала на зямлі. Бо, як я пішу ў сваёй «Песні перакладчыка» замест прадмовы да «Дон-Жуана»: «Было спачатку Слова. Слова — Бог. Я беларускаму малюся Слову». І веру, што пры дапамозе яго мы можам і павінны горда і незалежна пачуваць сябе ў свеце. А ў канцы нашай гутаркі я хацеў бы працытаваць радкі Байрана, якія, як мне здаецца, вельмі актуальны ў наш час:

Лепш асушыць адну слязу, чым мора
Крыві праліць і ў свет прынесці гора.
Вайна не за свабоду і геройствы,
У час яе — звычайныя забойствы.

— *Але, як сёння сказана.*

Застаецца толькі сапраўднае...

(Паэт Навум Гальпяровіч)

Сёння, калі падробкамі пад літаратуру, у асноўным на рускай мове, у нас, між іншым, як і паўсюль, запалонена літаральна ўсё, гэты выпадак у прыгожым пісьменстве рэдкі. А менавіта: маленькая, у два друкаваныя аркушы, накладам усяго ў некалькі соцень экзэмпляраў кніжачка на беларускай мове, выдадзеная ў ліку апошніх у некалі папулярнай «Бібліятэцы часопіса “Малодосць”» запатрабавана. І ў нас (ведаю, просяць у аўтара), і, да слова, у Расіі (там рыхтуюцца ў перакладах у розных выданнях творы з кнігі). Называецца яна «Шляхі і вяртанні». Яе аўтар — Навум Гальпяровіч. Жанр — эсэ. Адны калегі лічаць так: «У многім — новая для нас проза». Другія скептычна ўсміхаюцца: «Паэт піша прозу». То няхай, разважаю я, адзін з яе рэдактараў (разам з Генрыхам Далідовічам), і задаю колькі пытанняў аўтару, з жаданнем звярнуць увагу на яго творчасць.

— Навум, у выпадку з табой, пісьменнікам, які даўно сцвердзіў сябе ў нашай літаратуры як паэт (ацэнка не даю), узнёўлены, многіх прыхільнікаў тваёй творчасці цікавіць твой пераход ад паэзіі да прозы. Чаму?.. Як?.. Калі?..

— Адразу тры пытанні... Але ўсё адбылося натуральна, калі так можна сказаць. Мабыць, справа ў тым, што я заўсёды шукаў адказы на шматлікія пытанні аб сутнасці жыцця. І свайго асабістага. З гадамі ўсё часцей і часцей задумваешся аб уласнай біяграфіі. Скажам: вось я, маё жыццё і вось жыццё знаёмых і незнаёмых мне людзей — ці так жывём, як трэба? Шукаў адказы на гэта столькі, колькі сябе помню. Спачатку ў вершах. Здаецца, гэта ўсё было маё. Мной перажытае і, як кажуць, перанесенае на паперу праз уласнае сэрца. І вось ужо даволі сталым чалавекам у адзін цудоўны момант адчуў: я ж не ўсё, што бачу, адчуваю і ведаю са свайго і чужога жыцця, магу выказаць у вершах. Захацелася напісаць нешта аб фарміраванні ўласнага погляду на свет. І, вядома ж, аб тым, з

чаго ён складаецца. Скажам, каханне, узаемаадносіны між людзьмі, прырода і г. д. Напісаць «разгорнута», у прозе.

Такім чынам і з'явіліся мае першыя лірычныя замалёўкі, якія выраслі ў псіхалагічную прозу.

— Але што «псіхалагічная», адзначыў і Генрых Далідовіч, чытаючы твой рукапіс пасля мяне. А потым адзначалі тое ж многія. У прыватнасці, І. Шаўлякова, на мой погляд, вельмі цікавы і ўдумлівы крытык. Ды і іншыя... Адзначалі, што гэта годныя малюнкi жыцця наогул. Між іншым, многія звярнулі ўвагу, што ва ўсіх іх аўтар выступае як дзеючы персанаж. Часам, што нямала каго здзіўляе, — са сваімі (з чыйгосяці пункту гледжання) недахопамі ці звычайнымі чалавечымі слабасцямі. І мне падабаецца, што ў тваіх гэтых аповедах няма прыхарошвання сябе, што, між іншым, нярэдка сустракаецца ў творах падобнага плана ў некаторых нашых калег. Здараецца, і нярэдка (асабліва ў дзённіках, што друкуюцца ў часопісах), аўтар — анёл, а ўсе астатнія — нікчэмнасць. Няёмка чытаць, асабліва калі ведаеш аўтара як чалавека і які ён на справе. У цябе ж, думаю, жыццё як жыццё. І гэта таксама прываблівае.

— Вядома, зыходзячы з канкрэтнай жыццёвай сітуацыі, я, аўтар, нешта дадумваю, штосьці абагульняю. І нярэдка стараюся адысці ад партрэтнага падабенства майго героя з канкрэтным персанажам. Але ўсё адно ў аснове маіх навел, эсэ, аповедаў — асабістая біяграфія або нешта вельмі блізкае, убачанае і перасэнсаванае мной. Пішацца гэта звычайна, як кажуць, на адным дыханні. Амаль як вершы. Я ўвогуле не здольны да эпічнага пісання, не ўмею, а можа, не магу, не прывык штодзённа сядзець за пісьмовым сталом. Мабыць, не той тэмперамент. Мабыць, на такі стыль літзанятку ў многім паўплывала мая шматгадовая рэпарцёрская праца на радыё. Там жа трэба было ўсё рабіць амаль заўсёды вельмі і вельмі хутка.

Увогуле ж, калі гаварыць аб пераходзе паэта, і канкрэтна мяне ў дадзеным выпадку, да прозы, дык такіх выпадкаў у нашай літаратуры вельмі шмат. І ўдалых — таксама. Напрыклад,

незабыўны Уладзімір Караткевіч, Леанід Дайнека, Янка Сіпакоў, Казімір Камейша, Раіса Баравікова і інш. А што датычыць жанру мініяцюры, дык вядома, Янка Брыль тут — майстар найвялікшы не толькі ў беларускай літаратуры, а, мабыць, і ва ўсіх еўрапейскіх. Праўда, Іван Антонавіч прэзаік. Хаця і паэт ён у прозе — непаўторны...

А да вершаў, уласных, вядома, адношуся зараз, у сталыя гады, гранічна строга. Так што ў маім узросце на паперу, мабыць, трэба пераносіць сапраўды толькі тое, што на самай справе «здарылася», а не напісалася ў выніку самапрымушэння. Але менавіта тое трэба запісваць, што сапраўды падмацавана натхнёнай працай душы, тым, што сярод паэтаў вызначаецца, як «шэпт нябёс».

— Так, кожны з нас працуе па-свойму. Кожнаму, мабыць, патрэбны менавіта свой унутраны ітуршок, імпульс. Нехта піша, як ты. А нехта прымушае сябе «пакутаваць» і ганарыцца гэтым. Але, думаецца, галоўнае — вынік. І твой метадае свой вынік. І гэта добра. Хаця калі ўжо так, дык на творы любога аўтара можна зразумець, з якім настроем пісаў, якая энергетыка душы была ў той час, які імпульс. Асабіста мне ўсё гэта ў «Шляхах і вяртаннях» імпануе. Да ўсяго — лёгкая самаіронія. Але, між іншым, яе некаторыя аўтары баяцца, а шкада...

— І мне шкада. Толькі штучна яе ў твор не ўвядзеш. Ёсць дык ёсць. Не дык не. Хто як любіць...

— Між іншым, пераехаўшы ў даволі сталым узросце ў Мінск з Наваполацка, дзе ты працаваў уласным карэспандэнтам Беларускага радыё, ты амаль цалкам заняўся літаратурай. Працаваў у літаратурна-мастацкіх выданнях, быў намеснікам старшыні Саюза беларускіх пісьменнікаў. І вось зноў на Беларускім радыё, дзе, падкрэслію, пятнаццаць гадоў быў рэпарцёрам. Цябе запрасілі на пасаду галоўнага рэдактара, адказваеш за прапаганду беларускай літаратуры.

— Удакладняю: калі ўвогуле браць мой працоўны стаж на радыё, дык гэта больш як дваццаць гадоў. Уласным карэс-

пандэнтам — шаснаццаць. Радыё — як першае каханне — узаемнае, глыбокае. Прызнаюся, што пакідаць радыё было вельмі цяжка. Але ж вельмі і вельмі прыцягвала літаратура. Сам ведаеш, колькі гадоў ляжалі ў некаторых рэдакцыях, ды і ў выдавецтвах таксама, падборкі вершаў правінцыяля Гальпяровіча, між іншым, як і многіх іншых правінцыяляў...

— *Калі ўжо так, дык скажу, што ў «Бібліятэцы часопіса "Маладосць"» кніжка тваіх вершаў за дзесяць гадоў так і не выйшла. І ты яе ціха забраў. Помню, яна была ўхвалена самім Анатолем Сямёнавічам Грачанікавым. А потым яго не стала...*

— Не выйшла, дык не выйшла. Я прывык чакаць...

— *Навум, ты доўгі час жыў і працаваў далёка ад сталіцы. Мы, у прыватнасці і я, тыя, хто пакінуў раён дваццаць — трыццаць гадоў таму, іншы раз забываем, што ён нам даў, дае... Як творцам. У цябе ж, думаю, пачуццё яшчэ свежэе. Што табе даў раён?*

— Усё.

— *Ставіць клічнік?*

— Стаў. Усё! Я нарадзіўся і вырас у прыгарадным пасёлку саўгаса «Полацкі». Там жа скончыў школу. Працаваў грузчыкам. Быў вучнем слесара на заводзе. Працаваў карэктарам, літсупрацоўнікам у райгазете, рэдактарам радыё на знакамітым аб'яднанні «Палімір». І, як ужо ты казаў, уласным карэспандэнтам Беларускага радыё ў прыдзвінскім рэгіёне — больш як дзесяць гадоў. Усё аб'ездзіў, абхадыў.

— *Між іншым, такая біяграфія гадоў трыццаць таму, напрыклад, для маскоўскіх тваіх ровеснікаў і калег была б сапраўднай казырай картай. Маўляў, Гальпяровіч... А ў нас...*

— А ў нас — а ў нас, мабыць, амаль ва ўсіх нашых ровеснікаў дзяцінства, падлеткавы час, юнацтва падобныя. У нас будучыя пісьменнікі — і ў вёсках, і ў маленькіх гарадах — працу ведаюць змалку. Нам не трэба прыдумваць біяграфіі. І казыраць імі.

— Але ганарыцца — трэба.

— І ганарымся. І я — таксама. Канечне ж, усе дарогі на Віцебшчыне — мае. І радасныя, і самотныя. І ў спякоту, і ў сцюжу. І ўсе бясконцыя знаёмствы з хлебаробамі, механізатарамі, настаўнікамі, урачамі, інжынерамі, наогул з самымі рознымі людзьмі — мае. Гэта мой свет. Такі свет, які вакол мяне і ў якім я.

Здарылася так, што я нямала паездзіў і па былым Савецкім Саюзе. Сярэдняя Азія, Далёкі Усход, Украіна, Нечарназем'е... Цікава. У памяці ўсё. А родны — Полацк.

— Разумею, калі чую: *вёска — родная, горад — родны. З канкрэтнай назвай.*

— Тады слухай. Я зараз заплюшчу вочы — і бачу кожную вулачку, завулак... Словы «Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр», «Сафійскі сабор», «Брацкая школа Сімяона Полацкага» і шмат што іншае, як ты кажаш, з канкрэтнай назвай, для мяне — гэта частка майго жыцця. У ім — маё дзяцінства, маладосць, сталасць.

Ужо казаў, што ў сваёй творчасці я нічога не прыдумваю. Бяру ўсё са сваёй малой радзімы, са свайго «полацкага перыяду». Хаця вось ужо некалькі гадоў жыву ў Мінску. Часам нават здаецца, што жыву тут заўсёды. І тут, як і там, шмат добрага і кепскага.

— Але калі ўжо «і тут, і там», хай гэта і выбіваецца з тэмы гаворкі, хацелася б удакладніць. Дык вось, часам чуеш: там, маеца на ўвазе глыбінка, усё чысцей... Ва ўсякім разе, не чуваць, каб «там» было столькі ўсялякай непрыстойнасці між людзьмі, у прыватнасці і сярод нас, пісьменнікаў, як «тут». Ці так?

— Мабыць, кожны мяркуе так, як мяркуе... Што датычыць нас, літаратараў, то і ў нас, як у грамадстве, ёсць усё: і добрае, і не вельмі. У СБП я адпрацаваў амаль чатыры гады. Усе мы, і «правыя» і «неправыя», востра, па-свойму перажываем многія працэсы жыцця грамадства. Не хачу ўдавацца ў падрабязнасці, не хачу даваць ацэнку некаторым паважаным і аўтарытэтным

людзям, але асобныя да крыўднага расчаравалі. Іншыя ж — наадварот, у вельмі няпростых умовах адкрыліся нечакана высакародна і мудра. Хацелася б наогул, каб і сярод нас, літаратараў, было больш прыстойнасці, чэснасці, каб мы менш кіраваліся асабістымі амбіцыямі, а больш думалі аб справе.

Я, мабыць, як і вельмі, вельмі многія, хваравіта перажываю цынiзм, бездухоўнасць, пошасць у грамадстве, сярод пісьменнікаў — тым больш. Але хоць для ўсяго заганага, толькі што названага мной, як кажуць, сёння адкрыты ўсе шлюзы, тым больш на гэтым фоне набываюць сапраўдную каштоўнасць наогул для многіх людзей, і літаратараў у прыватнасці, спрадвечныя прынцыпы дабра і справядлівасці. Тут, упэўнены, вялікае поле дзейнасці для беларускай літаратуры. Для кожнага, хто валодае мастацкім словам, незалежна ад жыццёвых, палітычных і іншых пазіцый, якіх прытрымліваецца. У сувязі з гэтым асабіста мяне, мабыць, як і многіх літаратараў, хвалюе, што людзі ўсё менш і менш чытаюць сапраўднай літаратуры. Трывожыць, што ў асяроддзі літаратараў з'явілася цэлая плеяда хвацкіх рамеснікаў, якія дзеля асабістай нажывы гатовы ісці ва ўслужэнне тым, хто мае самыя пачварныя прыхільнасці. Хвалюе, што сёння нізкія тыражы літаратурна-мастацкіх часопісаў...

— Падзяляю тваю заклапочанасць. Лічу яе праявай шчырасці, рысай, вельмі неабходнай пісьменніку. А калі так, дык з твайго дазволу бяру на сябе смеласць выдаць чытачам тайну з'яўлення тваіх «Шляхоў і вяртанняў». Можна, напярш таму, каб зняць абсалютна незаслужаны папрок табе: маўляў, выдаў жа ў «Бібліятэцы часопіса "Маладосць"», маючы пасаду.

Дык вось, «Шляхі і вяртанні» выйшлі (2 друкаваныя аркушы, наклад 400 экзemplяраў) якраз тады, калі Навум Гальпяровіч з'яўляўся аргсакратаром Саюза пісьменнікаў. Якім чынам? Наступным. Памятаеце, колькі гадоў ляжала ў «Бібліятэцы...» яго кніга вершаў, але так і не выйшла? За гэты ж час некаторыя калегі выдаліся па 2—3 разы. Най-

больш «сціплыя», найбольш «ціхія». Я як тагачасны загадчык аддзела публіцыстыкі папрасіў аўтара, каб ён даў мне пачытаць навелы, і тыя, што ўжо друкаваліся, і новыя. Калі прачытаў, то без яго дазволу даў пачытаць нашым супрацоўнікам празаікам Віктару Гардзею і Анатолю Казлову. Тыя ў адзін голас: трэба кнігу выдаць! Пасля я асабіста амаль год угаворваў аўтара даць згоду. Той адмаўляўся: «Працую ў апарате СБП. Што скажуць?..» Тут ужо я зазлаваў: «Колькі можна глядзець на тых, што «скажуць»... З прычыны і без прычыны. Ды дзе? У літаратуры».

А ці шкада патрачанага часу ў чаканнях?

— Не шкада. Думаю, у літаратуры, як і ў любой творчасці, час — паняцце адноснае. Усё напісанае рана або позна выдаецца. Але, як ведаем, застаецца толькі сапраўды вартыя. Сэнс гэтага разумееш з часам.

Хата Уладзіміра Міхно

Гэтая інфармацыя для тых чытачоў, хто не знаёмы з літаратурнай працай, хто не ведае, што ў пісьменнікаў і як... Для такіх людзей, мабыць, дзіўна, што пісьменнік жыве ў глыбінцы. Таксама, мусіць, незразумела, чаму літаратар не можа забяспечыць сябе матэрыяльна за кошт твораў: лічылася ж, ды і лічыцца, што творчыя людзі грошы грабуйць лапатай. Не, гэта не так... Мы ж, Валодзевы калегі, сталічныя жыхары, ведаем: у вёсках, райцэнтрах, гарадках (абласныя цэнтры пакуль у разлік браць не будзем, там творцу лягчэй — больш магчымасці падзарабіць) нашых таварышаў сёння няма. Калі не трэцяя, не чацвёртая частка сяброў пісьменніцкага Саюза, дык пятая дакладна. Празаікі, паэты, драматургі, людзі рознага ўзросту, рознага жыццёвага і творчага вопыту, жывуць там цяжкавата, а то і зусім цяжка. Не кожны і там мае сваё жылло, працу, якая б забяспечвала быт. Не кожнаму дапамагаюць

мясцовыя ўлады (ведаем, некаму нават дроў не выпісваюць, каня не даюць соткі засеяць), але тым не менш кожны застаецца верны свайму пісьменніцкаму прызначэнню — піша.

Але гадоў трыццаць таму пісьменнікаў, сталых вясковых жыхароў, былі адзінкі. У асноўным жа іх колькасць пачала папаўняцца за кошт літаратурна здольных хлопцаў і дзяўчат, выпускнікоў ВНУ, накіраваных пасля вучобы на працу ў вёску.

Тыя, хто такім чынам трапіў у вёску, звычайна праз нейкі час спрабавалі ўладкавацца дзе бліжэй да «цывілізацыі»: у райцэнтрах, абласных гарадах, калі не ў сталіцы. Хаця нямала хто абзаводзіўся сям'ёй, абжываўся на новым месцы. Кажуць, што амаль усе такія — самі вяскоўцы з іншых рэгіёнаў рэспублікі. Вядома, звычайны клопат вясковага жыхара забірае шмат часу; паспрабуй выкраіць яго для творчасці. Таму не дзіўна, што нашы сельскія калегі друкаваліся і друкуюцца значна радзей, чым мы, сталічныя літаратары. Ды і кнігі іх ляжалі ў выдавецтвах, скажам, не год-два, як у некаторых надта ж ужо прабіўных мінскіх равеснікаў, а ўсё 5—6, а то і больш.

Не думаю, што ў сваіх рэдкіх выхадах праз кнігі да чытачоў найперш віна саміх аўтараў з глыбінкі. Думаю аб іншым: вось ужо сапраўды кажучы, што правінцыя — лёс. (Уладзімір Міхно сказаў, можа, смялей за астатніх.) А можа, правінцыя для пісьменніка — таўро. Хаця цяжка сказаць якое. Бо для некага яно са знакам мінус, а для каго, наадварот, з плюсам.

І няма нічога дзіўнага, што, як заўважана, тыя «прабіўныя» звысоку паглядаюць на калегу з правінцыі: не, не тое... І не дзіўна, што ніхто ніколі з пісьменнікаў з глыбінкі не значыўся ў вялікіх дэпутатах, не сядзеў у першых радах прэзідыумаў нашых з'ездаў (калі і сядзеў), не верхаводзіў на радах, не быў у рэдкалегіях, не атрымліваў ганаровыя званні і г. д. Але асабіста я не чуў, каб хто з іх на гэта скардзіўся. Не задавальняе ж, і справядліва, іх адно — чаму рэдка друкуюць...

Я знарок, пачаўшы свой расказ пра пісьменніка з вёскі Уладзіміра Міхно, так падрабязна спыніўся на ўсім гэтым: Валодзю таксама датычыць. Ён мой малодшы таварыш (цудоў-

нае, яшчэ біблейскае слова!). Мяне турбуе яго чалавечы і пісьменніцкі лёс. Калі я пра гэта яму казаў, ён адмахваўся: «Бяды той». Мне ж здаецца, што бяда ёсць. Мяркуйце самі.

Майму малодшаму таварышу, якога не толькі я лічу сапраўды таленавітым і своеасаблівым пісьменнікам, праз год будзе 40. Друкавацца, можна сказаць, пачаў рана. Але да гэтага часу выдаў усяго дзве кнігі прозы — «Горкі зефір» у «Бібліятэцы часопіса “Малодосць”» і «Азартныя гульні» ў «Мастацкай літаратуры». Мог бы, ведаю, выдаць пару добрых кніг публіцыстыкі, а таксама яшчэ некалькі кніжак прозы.

Першая кніга разышлася па падпісцы, праз кіёскі «Саюздруку». Тыраж другой амаль увесь аўтар забраў у свой раён — дамогся заказу, каб выйшла. У сталіцы, я пытаўся, мала хто з калег яго ведае. Не чыталі. Хаця калі ўжо шчыра, дык складваецца ўражанне, што мы сёння наогул мала чытаем адзін аднаго. І класікаў нашых, у тым ліку і дзеючых, таксама. Кажу не галаслоўна. Зыходжу з аднаго анкетавання. Яно выявіла — па той частцы апрошаных пісьменнікаў (найбольш маладых) — калі і чытаем калег, дык найчасцей са свайго акружэння. Здаецца, найперш для таго, каб пры нагодзе пахваліць яго ў друку, бо ён у сваю чаргу пахваліць мяне...

Думаю, каб Валодзя, жывучы ў Чэрцах (тут ён нарадзіўся 6 сакавіка 1964 года), выдаў 10—20 кніг, для крытыкі, некаторых калег у сталіцы гэта не мела б асаблівага значэння. Так што паспрабуем зразумець яго: «Бяды той», як разумее гэта ён сам...

Валодзю, ведаю, зараз важна іншае: каб, нягледзячы ні на што, працавалася, хаця для яго, здаецца, няма таго пытання, якое нямала хто з нас задае сабе: «Што рабіць?», у той сітуацыі, якая сёння склалася з пісьменнікамі. У яго ўжо даўно на гэты конт сфармуляваны адказ: «Пісаць, спадары-таварышы. Пісаць і яшчэ раз пісаць. Для вечнасці ці для сябе, для тоўстай кніжкі ці проста ў стол — якая розніца». Маўляў, «на тое ж і майстры прыгожага пісьменства». Разумею: не проста сказаў. Сказаў у той час, калі шмат непрыстойнага робіцца ў нас. Калі, напрыклад, не выклікае сумнення выраз аднаго нашага слыннага

паэта, які сказаў мне ў гутарцы пра нас, пісьменнікаў: «Паступова і мэтанакіравана з літаратурнага асяродка вымываецца сумленне, калі замест гэтага многія вартыя паняцці падмяняюцца хлуснёй». І далей: «Але трэба пісаць».

Валодзя, здаецца, сказаў тое ж. Хацеў пры гэтым прыхаваць душэўны боль, бездапаможнасць, ды не змог. І самаіронія добра прыкметная ў словы яго «майстры» (і я такі ж). А я падумаў: і Валодзя, і слыжны паэт маюць рацыю. Вось яно: іншы раз не разумееш, чаму мы, пісьменнікі, быццам стараючыся дагэдазіць нейкаму чужаку, так бяздумна пляжым тую справу, якой служым? Чаму ўсё гучней і смялей у сваіх артыкулах, выступленнях заяўляем, што нібыта не было, тым больш няма беларускай літаратуры? Мала што самі сябе зневажаем, а тут яшчэ, адчуўшы гэта, аднекуль узялася цэлая армія калялітаратурнай «братыі», якая наогул здэкліва піша пра пісьменнікаў.

Вядома, можна сусцешыцца тым, што літаратуры ад гэтага «не убавится и не прибавится». «Але як прымірыцца з хлуснёй? — пытае Валодзя. — Як прымірыцца з тым, што такія «крытыкі» пастаянна даводзяць людзям, нібыта ўсё, што стварылі папярэднікі, марна і марна, як творцы, існуюць наступныя пакаленні пісьменнікаў? Тым больш правінцыялы».

«Не ўдзельнічаць у хлусні?» — пытае ён. Што яму адказаць? Але сёння нямала хто з пісьменнікаў, наслухаўшыся хлусні, сам абылганы і прыніжаны асобнымі, дужа «выбітнымі» таварышамі па пярэ, палічыў за лепшае не ўдзельнічаць «в сраме жизни». Нямала хто з нас адышоў ад усяго «калектывнага», замкнуўся ў сабе, каб далей годна ствараць свой свет быцця, свабодны ад пошасці. Сярод такіх і Валодзя.

Гаварылі мы з ім пра гэта пасля таго, як ён выпісаўся з мінскай бальніцы, дзе падлечваў збалелае сэрца, дзе нагледзеў людскога гора, пакут, дзе яму спачувалі і ён спачуваў, дзе займеў новых сяброў сярод простага люду, добрага і спагадлівага. А потым Валодзя спытаў у мяне: «А «Хату» маю прачыталі?» — «Прачытаў. Яе друкуе «Полымя» ў першым нумары». Ён узрадаваўся. Тады я ў сваю чаргу спытаў,

ведаючы, як няпроста жывецца яму ў Чэрцах: «Можа, усё-такі наважышся на Мінск? Занятак табе пашукаем». Валодзя памаўчаў з хвіліну, потым: «Няўжо вы не зразумелі з «Хаты», што — не?» — «Чаму ж, зразумеў. Але як змірыцца — час праходзіць! Ты сапраўдны прэзідэнт, пісьменнік з багатым жыццёвым вопытам, і «баюся, што ў вёсцы, адарваны ад выдавецтваў, рэдакцый», так і не зможаш як след рэалізаваць сябе. Колькі хлопцаў і дзяўчат менавіта з-за таго, што там, дзе ты, як растварыліся! А якія надзеі яны падавалі!» Усміхнуўся. А я зразумеў, што дараваў мне: табе нас, вяскоўцаў, зразумець цяжка. І, каб неяк даказаць Валодзю, што помню з прыпавесці яго асабістую «ўстаноўку» на ўсё жыццё, нагадаў яму фінал «Хаты». «Каб душу не астудзіць на жыццёвых скразняках, каб мець на Зямлі апору, а на небе — блашчаванне, каб не ўмерці немчуром, забыўшыся на матчыну мову, пільнуйцеся сваіх хат!»

Няхай і пад уплывам класіка — «каб не ўмёрлі», але як дакладна і надзённа! Праз душу прапушчана. Бо ведаю, да такой «фармулёўкі» Валодзя прыйшоў не проста — узяў і напісаў. Выпакутаваў.

Паехаў мой малодшы таварыш у вёску ў сваю хату. У свой свет, чалавечы і творчы. Калі проста чалавечы, дык Валодзя яго ўжо даўно выбудаваў сярод людзей. І хто скажа, шкадаваць яго ці не, што не ў сталіцы жыве? Можа, толькі паспачуваць яму ў адным трэба: столькі напісана, але ці будзе калі надрукавана? Хаця такое хіба толькі з пісьменнікам Уладзімірам Міхно?..

Успомніў, як мы пазнаёміліся. Напрыканцы 80-х. Я тады працаваў у аддзеле публіцыстыкі часопіса «Малодосць». Трапіўся мне нарыс невядомага аўтара з Лепельшчыны Уладзіміра Міхно. Як я ўжо недзе ўспамінаў, тады мой рэдактарскі аловак багата чаго нападкрэсліваў у рукапісе. З асалодай падкрэсліваў. Бо не моўныя хібы і стыль, а слова — жывое, роднае. І бачылася за радком жыццё, людзі, якія хадзілі па зямлі, асветленай сонцам, шэрай ад дажджоў, белай ад снегу, сіняй ад пралесак, напоўненай фарбамі і гукамі, галасамі дзяцей і г. д. і г. д. І ўяўлялася мне — рэальнасць. І аўтара бачыў сярод

іх, можа, не ўяўляў аблічча, а вось паводзіны, характар, манеру размаўляць, як сустрэліся,— дакладна з нарысаў.

Тут павінен зрабіць невялікае адступленне. Што б і хто б ні гаварыў пра «Маладосць», несумненна, часта і справядліва, але ніхто не мае права адняць адно: да маладых, асабліва з глыбінкі, тут умелі ставіцца з клопатам. І Генрых Далідовіч, і Казімір Камейша, і Віктар Гардзеі, і Анатоль Казлоў (кажу пра тых, пры кім Валодзя ўваходзіў у літаратуру). Дэбюты заўсёды давалі без чаргі. Так і з Валодзем было. Напрыклад, да кнігі прозы «Горкі зефір», пасля якой Уладзімір Міхно стаў сябрам пісьменніцкага Саюза, яго давёў Анатоль Казлоў.

«Маладосць» пастаянна друкавала Валодзевы нарысы пра яго землякоў, найчасцей падлеткаў. Заўважалася, што да апошніх ён ставіцца як настаўнік. Было, павучаў. Здаралася, крыўдзіўся, але ненадоўга, на сваіх «вучняў» — не заўсёды слухаюцца.

Паступова Валодзя ўжо пісаў не толькі пра тых людзей, сярод якіх нарадзіўся і вырас,— жыхароў Чэрцы, а і пра вяскоўцаў далёкіх сёл. Пранік у суседнія раёны: паўсюль у глыбінцы, аказваецца, цікавае, сваё жыццё! Вось ужо сапраўды — «скрозь живуць людзі», ды яшчэ якія.

Як бы там ні было, а з кожнай далёкай ці блізкай паездкі па віцебскай зямлі Валодзя вяртаўся ў Чэрцы, у сваю хату. А тут яго ўжо чакалі... мясцовыя падлеткі. І па гаспадарцы дапамагалі, калі трэба было, здаралася, і самога Валодзю суцяшалі, калі Журнал (так яго тут завуць) маркоціўся — не друкуюць: «Бяды той». А ён суцяшаў іх, дапамагаў, вучыў усяму, што сам ведаў з жыцця: кепскае, тое, што было б табе самому непрыемна, другім не рабі!

Цікава: скажам, калі такое будзе з дня ў дзень падлетку гаварыць настаўніца, той абавязкова зробіць чамусьці наадварот. Калі ж гэтаму вучыць паважаны ў вёсцы дарослы мужчына, пісьменнік — усе гэта ведаюць — слухаюць, разумеюць. Ды як не паслухаеш, не зразумееш, калі разам абышлі паўвобласці, разам пазнаёміліся з самымі рознымі людзьмі, калі дзялілі і дзяляць хлеб пароўну, часта за грошы, заробленыя Журналам!

Мушу сказаць, што спачатку ў вёсцы, хоць людзі цудоўна помнілі Валодзевых бацькоў-настаўнікаў (многія ў іх вучыліся), ды і самога з пялюшак ведалі, да падлеткавых тусовак у яго хаце ставіліся насцярожана: ад няма чаго рабіць? Паступова прыгледзеліся: аказваецца, клапаціцца пра лёс кожнага. Таму дапамагае па мове ў школе, гэтага павёз у Лепель паступаць у тэхнікум, таго ажно ў Мінск... Многіх вясковых хлопцаў Валодзева хата як падмяніла — вылюднелі...

Такім чынам жыхар з вёскі Чэрцы, пісьменнік Уладзімір Міхно выбудаваў свой свет там, дзе нарадзіўся, гадаваўся, рос, адкуль аднойчы пайшоў вучыцца, служыць і куды вярнуўся сталым чалавекам, пабачыўшы жыццё такое, як ёсць.

У Чэрцах Валодзя працаваў. Напісаў кнігу «Азартныя гульні». Перш чым выдаць, як і многія з нас, вымушаны быў прайсці праз прыніжэнні перад рознымі кіраўнікамі арганізацый, «родных» нашых, «збіраючы» тыраж: «Закажыце...» І часам мне здаецца, што больш не захоча прыніжацца (збіраць тыраж), будзе пісаць «у стол». А гэта для літаратара — трагедыя...

Кніга ж тая, аповесць «Азартныя гульні», — пра яго службу ў войску далёка ад роднай зямлі. У будаўнічым батальёне. Можа, я памыляюся, але, здаецца, У. Міхно першы ў нашай літаратуры паказаў, як чалавек можа застацца чалавекам у атмасферы «беспредела», які існаваў у тым войску. (Ні з «Зоркамі над палігонам», ні са «Ста днямі до приказа» не параўноўваю: і там і там — іншае.)

Такім чынам Уладзімір Міхно, жывучы ў правінцыі, выбудаваў, вобразна кажучы, іншую хату. Гэта яго творы, што чытаюць землякі. Рэальнай жа хаце, дзе яму разам са сваімі сябрамі (ужо чацвёртае пакаленне падлеткаў) добра і светла, Уладзімір Міхно прысвяціў прыпавесць, аб якой я ўжо гаварыў. (Хаця над творам пазначана, што прысвечаны ён светлай памяці бацькі і маці.) Калі чытаеш твор, адчуваеш тое цяпло і святло, якімі гэтая хата надзяліла сям'ю і якімі сям'я хату надзяліла.

Калі будзеце чытаць прыпавесць Уладзіміра Міхно «Хата», мяркую, па ёй зразумеете многае з яго чалавечага і пісьмен-

ніцкага лёсу. Напрыклад, што ён без свае хаты, як захавальніцы бацькоўскай цеплыні і сардэчнасці, без людзей, сярод якіх нарадзіўся і вырас і ад якіх не зачыняюцца дзверы, не ўяўляе жыцця. Творчага таксама. А яшчэ: такія, як ён, ніколі не змірацца з тым, што сярод людзей можна жыць, парушаючы законы сумлення. Вядома, законы тыя не пісаныя. Яны (пра гэта сведчыць уся наша літаратура часоў ранейшых, ды і лепшыя творы сённяшняга часу) спрадвеку живуць у народзе. Яны перадаюцца з пакалення ў пакаленне, з хаты ў хату і г. д. Яны павінны сягаць туды, дзе мы, тыя, што «з хат». Інакш усё траціць сэнс. Вось як пра ўсё гэта, пра сябе сказаў ў сваім вершы Уладзімір Міхно:

Людзі едуць на дачу, у адведкі... да маці,
Настальгуюць па вёсцы са сталічных нябёс.
Я не госць-прыхаджай у бацькоўскае хаце,
Тут планіда мая, тут Радзіма, тут лёс.
Мне казалі, нібыта за Лепелем лепей,
У сталіцы культура і шмат кілбасы,
Я паверыў, ды ўдалечы сніўся мне Лепель...
Запаведныя вёскі, баравыя лясы...
Бачыў маміну хату і маму у хаце,
Там, дзе бацька прылёт,—

на кладках курганок,

І пачулася мне, бы паклікала маці:
«Ты прачніся, сыноч, ты вярніся, сыноч!»
І чаўрэла душа на асфальце пякучым,
І ўцякаў я, злавіўшы «папутку» за хвост,
Каб падыхаць паветрам празрыстым, гаючым,
Каб убачыць ізноў праз Бярэзіну мост.
Апусцела ў душы, абязлюдзела ў хаце,
Я вярнуўся дадому, цяпер — да сябе,
І, пакінуўшы іншым пасады, багацце,
Дациямна паруплюся на ціхай сяўбе...
Людзі едуць на дачу, у адведкі... да маці,
Настальгуюць па вёсцы са сталічных нябёс.
Я не госць, не чужы у бацькоўскае хаце,
Я — тутэйшы, бо Лепель, бо Чэрцы — мой лёс.

Святло роднай зямлі, цяпло добрых людзей

(Празаік Уладзімір Гаўрыловіч)

Палессе... У гэтым кутку нашай зямлі, як і на ўсёй Беларусі, было, ёсць і заўсёды будзе бясконцае мноства самых розных талентаў. Аратых, сейбітаў, рыбакоў, леснікоў, настаўнікаў, пісьменнікаў, журналістаў, людзей літаральна ўсіх прафесій — тых, хто годна жыве, сумленна робячы справу, і на сваю, і на чужую карысць.

Але, мабыць, таленты гэтыя, так бы мовіць, ніколі не будуць поўныя, калі не падмацоўваюцца дабрынёй іх носьбітаў, спагадай да іншых, уменнем зразумець таго, у каго душа баліць. А душа ў розных абставінах баліць, канешне ж, у кожнага чалавека. Да ўсяго здараюцца ў нас такія моманты ў жыцці, калі без людзей — немагчыма.

Агульналюдская дабрыня перадаецца і павінна перадавацца ад прашчураў нашчадкаў. А потым — далей і далей. І так да бясконцасці. І тады будзе вечным жыццё.

Усё, здаецца, так проста. Не намі прыдуманая. Але рэчаіснасць заўсёды, ва ўсе часы такая, што цяжка, іншы раз, можа здацца, наогул немагчыма вытрымаць, каб застацца сярод людзей — сваіх і чужых — чалавекам. І не кожнаму такое ўдаецца. Дык ад каго ўсё гэта залежыць, як не ад цябе самога, чалавек?

...Пра гэта думаў я, чытаючы рукапіс кнігі Уладзіміра Гаўрыловіча «Споднія яблыкі». Думаў пад «уздзеяннем» няпростых лёсаў яе вымысленых і рэальных персанажаў. Ацэньваючы па-свойму (права кожнага чытача) іх учынкi. Задумваючыся над тым, ці так, як трэба (з майго пункту гледжання), яны дзейнічаюць. Згаджаючыся з аднымі і не згаджаючыся з іншымі... І ў гэтым роздуме, калі і радуешся, і засмучаешся, і суперажываеш, і літаратурнае ўспрымаеш як рэальнае, цвёрда для сябе ўсвядоміў: з кнігай «Споднія яблыкі» на палескай зямлі запульсаваў, добра даў знаць аб сабе яшчэ адзін чалавечы талент, пісьменніцкі талент, канкрэтны носьбіт якога — Уладзімір Гаўрыловіч. І думаў, што таленту гэтаму, зрэшты, як

і кожнаму, удасканальвацца, набірацца моцы, шырыцца між людзей, сцвярджаць сябе новымі творамі, новымі кнігамі. І шкадаваў, што між першай Валодзевай сапраўднай літаратурнай публікацыяй (у часопісе «Маладосць» у 1991 годзе пабачылі свет два яго апавяданні) і гэтым выданнем прайшло столькі часу. А публікацыя тая сапраўды мела (і мае) права на жыццё, яна прайшла тады, як і павінна быць у літаратуры, вельмі строгія рэдакцыйныя «крытычныя» прыступкі вядучых нашых пісьменнікаў. Пазней была не вельмі зычліва адзначана ці не зразумета ўсяго адным «прафесіяналам» і... Валодзя надоўга змоўк як пісьменнік.

Бывае такое ў творцаў: не піша літаратар гадамі. Або піша, як кажуць, у стол. Добра гэта ці не? Толькі сам аўтар можа адказаць на такое пытанне. Чытач жа можа не разумець, думаць: што здарылася?

Прызнаюся, што доўгае «маўчанне» калег, асабліва тых, чыя творчасць імпануе, ды яшчэ маладых, асабіста мяне трывожыць не на жарт. Значыць, з чалавекам нешта не тое. Значыць, нейкія толькі яму вядомыя пакуты, боль носіць у сваёй душы. Так, кожнаму мастаку кепска, калі ён праз свае творы, праз сваіх герояў не размаўляе з людзьмі.

І раптам зноў пачуўся пісьменніцкі голас Уладзіміра Гаўрыловіча — два невялікія апавяданні ў газеце «Чырвоная змена» (1999, № 6) — «Даўні сон» і «Споднія яблыкі», дасланыя ім на конкурс маладых прэзаікаў. І вынік: званне аднаго з трох лаўрэатаў гэтага конкурсу.

Калі я рыхтаваў да друку тыя апавяданні, Валодзю яшчэ асабіста не ведаў. І не ўяўляў, які ён. Але ведаў: чытаю таленавітага маладога пісьменніка. У яго «жывыя» персанажы, якіх я бачу. Дзве-тры фразы — характары. Розныя. З жыцця ўзятая. Суперажываю ім.

Вось «Даўні сон». У бальніцу да хворага старога бацькі прыязджае сын. Дарослы, сямейны чалавек, які ў дзяцінстве не ведаў бацькавай ласкі... Маці ў вайну немцы забілі, гадаваўся без яе, пры чужой жанчыне. Чужыя бацька з сынам.

Але ж наведатца ў бальніцу трэба. Сын пытае: «Што баліць?» Бацька: «Душа, сыноч... Кожную ноч сніцца страшны сон... Колькі табе гадоў? Пяцьдзсят тры? Амаль столькі гадоў не дае мне спакою гэты сон...» А сон той такі: «уся ў белым» Віктарава (так завуць сына) маці. «Маладая, толькі каля сэрца пляма чырвоная. Нахіляецца да мяне, цалуе, шэпча: «Пакайся, пакуль не позна, перад сыночкам сваім адзіным». І, адыхадзячы, нема крычыць: «Не будзе табе супакаення ніколі за загубленую душу і любоў маю». І бацькава прызнанне сыну ў тым, страшней чаго нічога не бывае на зямлі...

У фінале пісьменнік пакідае іх адных: бацьку і сына. Яны плачуць. У кожнага свой плач, боль... Што зробіць сын, даведаўшыся, што бацька забойца маці? Мы можам толькі здагадацца. Вядома, кожны, зыходзячы са свайго ўспрыняцця жыцця. Са свайго чалавечай філасофіі. Са свайго ўяўлення дабра і зла. Урэшце, са свайго разумення хрысціянскіх законаў.

Многага варты гэты маленькі твор, у якім сканцэнтравана матэрыялу на цэлую аповесць. Як і многага варты «Споднія яблыкі» з іх аўтарскім разуменнем чужой душы, розных чужых душ. І — крыўд. Горкіх і балючых старой (святкрухі), жанчыны (жонкі яе сына, што здрадзіў каханню), маленькай дзяўчынкі, кволая душа якой разрываецца між усімі роднымі для яе, зараз чужымі між сабой людзьмі...

Рыхтаваў творы і думаў таксама: «Псіхолаг гэты малады пісьменнік», не ведаючы, што Уладзімір па адукацыі філолаг і некалькі год працаваў настаўнікам.

Псіхолагам аўтар застаецца літаральна ва ўсіх літаратурных творах, уключаных у кнігу. Амаль ва ўсіх яе апавяданнях героі Уладзіміра Гаўрыловіча живуць і дзейнічаюць у складаных сітуацыях, якія вымагаюць напружанай духоўнай працы. І дабраты да іншых, падкрэслівае гэта. «Агледзіны», напрыклад, — перапляценне чалавечых лёсаў, жыццёвых шляхоў. Розныя людзі. І дзея, на першы погляд, простая. Мяркуйце самі: бабулька разам з сынам, нявесткай і дарослым унукам едуць у «свет», на «агледзіны» — нявесту ж сабе юнак знайшоў там!

Дарога няблізкая. Ёсць старой час шмат што са свайго жыцця ўспомніць. Тым больш што ў тым краі перад самай вайной яна выйшла замуж. Там і муж пахаваны. А праўду гібелі яго ведае толькі старая. І нікому яе не адкрывае (на тое свае прычыны).

Прыехалі. Дзяўчына спадабалася старой. Унука і яе ўспрымае як адно. І раптам — твар у твар з тым, хто лёс старой, сына яе, мякка кажучы, зламаў. А ён — дзед нявесты ўнукавай...

І тут — выбар. Перад гераіняй твора. У іншай сітуацыі. Верыш у яе, старой, жаночую, мацярынскую і чалавечую мудрасць. Верыш: адна перажыве боль многіх людзей. Возьме яго сабе. Як, між іншым, і шмат хто з астатніх вымысленых гераінь апавяданняў і рэальных нашых сучасніц, што дзейнічаюць у творах «афганскага» цыкла кнігі.

Гэты цыкл — чатырнаццаць нарысаў пра ўрадженцаў Жыткавіцкага раёна, загінуўшых у Афганістане.

Тут Уладзімір Гаўрыловіч ужо журналіст. Зроблена вялікая пошукавая і даследчая праца. Кожны матэрыял выпакутаваны. Паспрабуй выклікаць на шчырую размову маці, бацьку, каханую таго, хто загінуў, калі ў іх душа нясцерпна баліць і слёзы навечна ў ёй — гэта на вачах яны на час высыхаюць...

І праз гэта прайшоў Уладзімір. Не мог, не меў права не прайсці як пісьменнік, журналіст, проста як чалавек, які жыве адным лёсам з людзьмі сваімі, сваёй Айчынай. Свой помнік як літаратар у кнізе ўзвёў землякам-афганцам. Вобразы іх стварыў. І вобразы іх мацярок, каханых. Маці іх напісаў з вялікай літары. Абагуліў як пісьменнік вобраз той. Нібы высек на паперы пяром словы адной з Мацярок. За ўсіх Маці сказаныя такому разумнаму і такому дурнотнаму люду, які без войнаў і чужога гора жыць не можа: «...нічога не вернеш, нічога не паробіш. Толькі аднаго хачу: каб толькі ніводная маці больш не заплакала на магіле сына».

Так, ці ёсць дзе яшчэ на зямлі такія гаротныя жанчыны, як беларускія? Здаецца, ні адно іх пакаленне не абышлі войны, гора, слёзы. Пісьменнік ставіцца да іх надзвычай чула. Думаю,

і далей будзе і ў літаратуры, і ў журналістыцы працаваць над вобразам беларускай жанчыны.

Ёсць у кнізе і іншыя раздзелы. У адным з іх — аўтарскі роздум аб сутнасці чалавечай існасці, выкладзены ў сціслых радках, запісаных у розны час, у розных абставінах. У другім — своеасаблівыя маналогі нашых сучаснікаў, шаноўных людзей Жыткаўшчыны аб сабе, аб справе, якой служаць, аб людзях. І гэта таксама ўяўляецца мне цікавым: паказвае, якія яны, палескія жыхары...

Чытаў рукапіс, і шмат што хацелася цытаваць. Найперш з літаратурных здабыткаў аўтара. Нямала ў яго трапных параўнанняў, як мы кажам, свежых, сакавітых, «незацёрханых» палескіх слоў, якія гучаць з вуснаў яго персанажаў, яркіх дэталей, заўважаных пісьменнікам, дакладных малюнкаў. Вось толькі адзін мастацкі штрих, які стварае свежую, дакладную карціну перадзімовай пары і які адпавядае ўнутранаму стану гераіні «Агледзін»: «...траву заткаў іней. Кожнае слова, сказанае чалавекам на вуліцы, адзывалася ў стылым паветры рэхам». Другая — з нарыса «Гора гэтае пранясу да скону», што характарызуе і маці загінуўшага «афганца», і яго каханую і, заўважу, «працуе» на стварэнне вобраза Маці-беларускі, увогуле жанчыны-беларускі... Дык вось, прыязджае да Маці таго, каго кахала, дзяўчына, доўга замуж не выходзіла, хоць сваталі неаднойчы. І кажа ёй Маці, якая так і не стала свакроўю: «Не сумуй, ідзі, дачушка, замуж». Кажа мудра, усё разумеючы ў жыцці, думаючы аб тым, што жыццё той, якая не стала нявесткай, наперадзе. І чуе ў адказ: «Гэта лёс мой такі, мама. Такага, як Косця, ужо не будзе...»

Звароты «мама» і «дачушка» аб усім кажуць. Але стрымліваю сябе ад далейшага цытавання. Чытач дасць ёй (кнізе), як і я, сваю ацэнку. І цытаты ў яго будуць свае. Маё меркаванне аб ёй такое: нікога не пакіне раўнадушным. Як яе рэдактар веру ў пісьменніцкі талент Уладзіміра Гаўрыловіча. Веру, што яго надзея на дабро сярод людзей адзавецца адпаведна ў сэрцах тых, хто будзе чытаць «Споднія яблыкі». Спадзяюся на новыя творы і новыя кнігі Уладзіміра Гаўрыловіча.

Сусвет дабрыні

Бясконцы сусвет дабрыні

(Паэт Анатоль Грачанікаў)

Паэт Анатоль Грачанікаў (1938—1991) пры жыцці выдаў крыху больш чым паўтара дзесятка кніг паэзіі. У прынцыпе, не так ужо і шмат за гады творчай дзейнасці — за такі час выдаюць паболей. Але паэзія яго адметная. Запатрабавана чытачом. Прычын таму шмат. Адна з іх, як мне здаецца, наступная...

Уся яго творчасць заснавана на прынцыпах народнай маралі: шчырасць, дабрыня, спагада... У нашай літаратуры шмат паэтаў і пражанікаў, чыя творчасць мацуецца на такіх паняццях. Як правіла, яны ўсе — асобы і ў жыцці, і ў творчасці. Па

сутнасці, гэта і дазваляе такім майстрам быць самім сабою пры ўсіх палітычных рэжымах, уладных прыхамацях і г. д.

Анатоля Сямёнавіча Грачанікава ведала шмат людзей. І як чалавека. І як паэта. Ад звычайных працаўнікоў, камсамольскіх, літаратурных, да кіраўнікоў высокага рангу.

Многія сцвярджаюць: ён — асоба, надзеленая прыродным пачуццём дабрыні і любові да людзей, жыцця наогул. Спакойны, бескарысны, даверлівы — рысы беларускага менталітэту.

Чытаем у адным з яго вершаў гэтыя «словы нягучныя» любові:

— Я вас люблю!
Які мой шлях ні быў,
Як ні хістаўся човен майго лёсу,
Я нават хвалям гэта гаварыў,
Што неслі не ратунак, а пагрозу.
І, можа, гэты прасценькі матыў
Іх улагоджваў лепей, чымсьці слёзы.
Не можна, мабыць, нам на свеце жыць,
Каб свет, які б ні быў ён, не любіць!

Такое прызнанне... У прыватнасці або перш за ўсё, юнака да дзяўчыны. Пасля роздуму, ціхага, спакойнага, журліва-светлага, шчырага ў такім паняцці, як любоў, якая, між іншым, валадарыць літаральна над усімі людзьмі. На ёй, веру і я, шмат што ў жыцці трымаецца наогул...

Думаю, чытачу цікава, калі ўжо ў вершы ідзе размова і аб уласным жыццёвым шляху паэта: а якім наогул было яго, Анатоля Грачанікава, жыццё?

Анатоль Грачанікаў — з пакалення тых дзяцей вайны, у каго першае свядомае ўспрыняцце жыцця было звязана з тым, што «на фронце бацька», а «маці — партызанка». Для каго, нягледзячы ні на якія беды (вайна ж), «гарэў агонь. Агонь цяпла і Веры». Хто ў страшэнны, суровы час, калі паўсюль сеяліся зло, здзек, смерць, уваходзіў у свет быцця, падпарадкоўваючыся законам генетычнай дабрыні, можа, пакуль яшчэ падсвядома разумеючы: на дабрыні і мацуецца жыццё.

Малая яго радзіма — вёска Шарпілаўка, што ў Гомельскім раёне. Адсюль яго вытокі. Тут неймаверна шмат для дзіцяці перажыта. Пра гэта паэт казаў у сваіх творах. Напрыклад, пра тое, як у яго, хлопчыка, фашысты бралі кроў, а потым пакінулі паміраць, ён казаў у «Крывавай баладзе», прысвечанай памяці равеснікаў. Перачытваеш яе — і зараз, праз шмат гадоў, успрымаецца яна як адзін з найбольш яркіх антываенных твораў нашай паэзіі. Калі пераказаць каратка прозай, дык гучыць так... Бачыць, як пад вязамі іх, дзяцей, бяруць па адным. Прывязваюць да слупа... Усхліпнеш раз, усхліпнеш два... Пырсне кроў у літровы слоік. І пагасне зара...

У такой сітуацыі маленькі чалавек, той, як я ўжо казаў, які ўбачыў і ўсвядоміў свет вакол сябе як жорсткі і бесчалавечны, тым не менш праяўляе недзіцячую мудрасць, самаахвярнасць, дабрыню. (Значыць, яна перадаецца нам на генетычным узроўні?) І просіць катаў, каб адпусцілі яго сястрычку: лепш яго жывым у зямлю няхай закапаюць, няхай яго кроў возьмуць да кроплі — толькі б адпусцілі Верку дадому.

У беларускай літаратуры шмат паэтаў і празаікаў, якія прыкладна ў такім жа, як і Грачанікаў, узросце перажылі вайну, нямала трагічнага бачылі на свае вочы, а потым, стаўшы літаратарамі, апісалі, паказалі людзям па-свойму. Напрыклад, Рыгор Барадулін, Генадзь Бураўкін, Анатоль Вярцінскі, Барыс Сачанка, Янка Сіпакоў і многія іншыя. Сведчанні іх, вопыт, асэнсаванне былога — без перабольшання — бяспэчныя, узбагачаюць не толькі мастацкі летапіс вайны, а і духоўны вопыт народа той пары. І калі мне дазволена яшчэ адно адступленне, дык заўважу: у творах пісьменнікаў гэтага пакалення ў характарах беларусаў высветлілася столькі «агульналюдскага», што мы смела павінны гаварыць аб сваім народзе як вялікім (не па колькасці насельніцтва, а па багацці духу), не баючыся ніякіх папрокаў у нацыяналізме і г. д.

Гэтыя мастакі і, вядома ж, Анатоль Грачанікаў увайшлі ў жыццё і творчасць з лепшымі рысамі, што вызначаюць беларускі менталітэт. Зноў жа кажу пра гэта толькі таму, што

знаходзяцца «дзеячы», якія і літаратуру нашу асмельваюцца прыніжаць...

Анатоль Грачанікаў вучыўся ў Гомельскім інстытуце інжынераў чыгуначнага транспарту. Працаваў на Гомельскім рамонтна-механічным заводзе. У камсамоле. Вучыўся на Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве. Працаваў у літаратурных выданнях. Шмат гадоў узначальваў часопіс «Маладосць». Ужо будучы прызнаным творцам.

Ён вельмі многім паэтам, празаікам, крытыкам і публіцыстам, як кажуць, даў пуцёўку ў жыццё, бласлаўляючы ў друк іх першыя творы. Любіў Анатоль Сямёнавіч адкрываць маладыя таленты. Першай публікацыяй. Першай кнігай.

І яго талент адкрыўся чытачам з першай кнігай. Называлася яна «Магістраль» (1964). Паэзія. Дакладныя пазіцыі ўсё той жа дабрыні, захапленне неабдымным светам жыцця. Узвышанае і зямное. Мінулае і сапраўднае.

Заўважылі калегі і чытачы... А потым — сем гадоў кніжнага «маўчання». І — «Круглая плошча» (1971).

Крытыка і зараз заўважае: «...талент паэта сталее, і паглыбляецца філасафічнасць верша, узрастае яго псіхалагізм і маляўнічасць, лірызм і эмацыянальная сіла» (З. Драздова).

Што ж, з пункту гледжання літаратурнай навукі — усё правільна. Калі прасцей — цудоўная, жыццесцвярджальная паэзія.

Імя Анатоля Грачанікава становіцца шырокавядомым. І песні гучаць на яго словы. І новыя выданні выходзяць: «Грыбная пара» (1973), «Начная змена» (1975), «Дрэва на выспе» (1977), «Калі далёка ты» (выбраная лірыка, 1979), «Палессе» (вершы і паэмы, 1983), «Верасень» (1984), «Я вас люблю» (1986), «Жнівень-45» (1990), а таксама зборнікі паэзіі ў Маскве, у перакладах на рускую мову. Выдаецца шэраг дзіцячых кніг.

Калі перачытаць хоць бы некалькі кніг паэта, адрасаваных сталаму чытачу, дык нельга не спыніцца на тым, што ў кожнай з іх гучыць тэма любові. Да жанчыны. Да маці. Да роднай

зямлі. Да людзей. Да Радзімы. Вядома, гэтая тэма патрабуе спецыяльнага даследавання, нягледзячы на тое, што даследавалася нашай крытыкай раней.

Пры жыцці Анатоль Грачанікаў меў афіцыйнае прызнанне. У 1984 годзе яго кнігі «Палессе», «Валерка і лятаючая талерка», «Казка пра Івана-ганчара і пачвару цара» былі ўдастоены Дзяржаўнай прэміі.

Мабыць, на гэтую пару і прыпадае сцвярджэнне майстра аб тым, што наступае, настаў час, калі «не трэба жыць як набяжыць», што «так жыць на свеце трэба, каб да апошніх дзён любіць людзей, зямлю і неба». І, вядома ж, калі так будзеш жыць «пад знакам шчасця і бяды», дык не «зняславіш» «людзей, зямлю і неба».

Пры паглыбленым прачытанні Анатоля Грачанікава пераконваешся яшчэ ў адным: сапраўдным паэтам дадзена многае прадбачыць. І ў асабістым лёсе, і ў жыцці грамадства. Што датычыць апошняга, то заўважаеш: адчуваў наступленне часу чалавечых няўладак, прыніжэнне і ганьбаванне роднага слова. Разумеў: каб выстаяць у любой сітуацыі, трэба мець сапраўдны запас любові да жыцця, да людзей, запас дабыні — таксама. Усім гэтым асабіста ён, наш Анатоль Сямёнавіч Грачанікаў, валодаў.

Пасмяротна ў паэта А. Грачанікава пакуль выйшла толькі адна кніга — «Перазовы азёр і бароў» (1998). Для дзяцей. Вершы, казкі, легенды. Думаецца, з часам будзе перавыдадзена наогул усё лепшае...

7 сакавіка 1991 года здарылася непапраўнае. Лёс, выпадковасць, злачынства?.. Прадбачыў асабіста? Хто ведае. Але ж ёсць верш — «Жыццё кароткае». Роздум аб лёсе. І вывад, што трэба жыць «у згодзе са сваім сумленнем». Адна з няпростых чалавечых задач. Не кожнаму пад сілу.

А ён, Майстра Анатоль Сямёнавіч Грачанікаў, так і жыў — у згодзе са сваім сумленнем. Са светлай любоўю да ўсіх і да ўсяго. Шчодра дорачы людзям свой сусвет дабыні.

Сэнс яго жыцця

(Празаік Уладзімір Дамашэвіч)

«Калі маеш нейкую пэўную работу, прырастаеш да яе душою, яна робіцца табе самаю патрэбнаю, самаю галоўнаю — робіцца, можна сказаць, сэнсам твайго жыцця. Але вось нешта змянілася, ты ўжо не там, робіш нешта іншае. І людзі, акружэнне таксама памянялася. Паступова, крок за крокам, ранейшае адступае на задні план, яно ўжо будзе ўспамінацца як перажытае, ды не забытае...» — так напісаў Уладзімір Дамашэвіч у 1990 годзе ў артыкуле-аглядзе тагачаснай маладой беларускай прозы «Новыя імёны» (Маладосць. 1991. № 2), у якім заўважыў, што ў літаратуру ідзе цэлая пляяда таленавітых аўтараў, неабыякавых да жыцця народа, нацыі, краіны.

Там жа, даючы характарыстыку іх пакуль яшчэ невялікай творчасці, заўважыў: «І хоць цяпер пачалі гаварыць пра тое, што літаратура існуе не для выхавання і павучання, не для маралі, а для чагосьці іншага (чаго менавіта?), дык я з гэтым меркаваннем не згодны, бо па сабе ведаю, што, каб не літаратура, я застаўся б цёмным і грубым чалавекам, як мой бацька. Шкадую людзей, якія пражылі жыццё і не чыталі кніг — гэта амаль раўназначна слепаце. Бо, можа, не так жыццё, як кнігі робяць нас шляхетнымі, выходзяць нашы пачуцці, вучаць разумець жыццё, бачыць сэнс нейкай з'явы, правільна ацэньваць ход гістарычных падзей».

Усё гэта было напісана, так бы мовіць, у пераломны час асабістага жыцця творцы — Уладзімір Дамашэвіч пайшоў на пенсію і, мабыць, ніяк не мог звыкнуцца са сваім новым становішчам у грамадстве, у пару, калі само грамадства жыло на пераломе, не ведаючы як след, куды рухаецца і што яго чакае наперадзе. (Успомнім, у тыя часы мы пачыналі ўжо бяздумна адмаўляцца ад многага сапраўды вартага, нярэдка ад усяго лепшага, што раней напрацавалі людзі ў духоўным, маральным, эканамічным і сацыяльным плане, у прыватнасці

ад ранейшых літаратурных набыткаў, у пару, калі звычайная чалавечая сумленнасць, шчырасць, дабрата паступова становіліся выгнаннікамі ў людскім асяроддзі.)

Напісаў так Дамашэвіч па праву мастака і грамадзяніна, мабыць, пасля няпростага роздуму над жыццём, літаратурай, сваім пісьменніцкім лёсам, над вартасцю справы, якой служыў без малога сорак гадоў.

А служыў ён, знарок паўтару гэтае слова, узнаўляючы яго сапраўдны высакародны сэнс, у выдавецтвах «Народная асвета», «Беларусь», «Мастацкая літаратура», на радыё, у часопісе «Полымя» і, вядома ж, — у «Маладосці», дзе набыў найбольшую вядомасць як самабытны пісьменнік, а таксама як наставінік літаратурнай моладзі: часопісу аддадзена амаль дваццаць гадоў.

Трэба сказаць, што ў розныя часы Дамашэвіч, загадчык аддзела прозы, прыклаў нямала намаганняў, каб на старонках часопіса пабачылі свет некаторыя творы Васіля Быкава і Уладзіміра Караткевіча, якія па розных прычынах тагачаснай рэчаіснасці ішлі да чытача цяжка. «Прабываў» ён «крамольныя» творы і некаторых іншых літаратараў, якія сёння па праву лічацца нашымі вядучымі празаікамі.

Увогуле ж за гады сваёй працы на пасадзе загадчыка аддзела прозы часопіса «Маладосць» Уладзімір Дамашэвіч, без перабольшання, адкрыў для чытачоў сотні імёнаў беларускіх празаікаў розных пакаленняў, так бы мовіць, стаў іх хросным літаратурным бацькам.

Памятаю, у канцы 70-х мінулага стагоддзя з яго ласкі мне выпала браць удзел у семінары маладых літаратараў у Каралішчавічах. Там пазнаёміўся з такімі ж, як сам, тады пачаткоўцамі Васілём Ткачовым, Іванам Пяшко, Уладзімірам Арловым, Міхасём Барэйшам і інш. Аказалася, што і для іх усіх, і для іх творчасці імя Уладзіміра Дамашэвіча значыць вельмі многае.

Памятаецца таксама, тады яшчэ не так добра ведаючы Уладзіміра Максімавіча як чалавека (як пісьменніка ведалі цудоўна, чыталі — у той час часопісы і кніжкі былі даступны

кожнаму), вечарамі сабраўшыся ў нейкім пакоі, мы да раніцы размаўлялі пра літаратуру, пра прызначэнне пісьменніка і чамусьці, не згаворваючыся, сыходзіліся на думцы, што менавіта такім, як Дамашэвіч, і ўяўляецца многім з нас асоба сапраўднага літаратара. (Адчувалі інтуітыўна, ці што?..)

Вядома, потым у жыцці і творчасці кожнага з нас будуць і іншыя настаўнікі. І гэта заканамерна: сталееш, пашыраецца твой круггляд, кола знаёмых людзей, у тым ліку і літаратараў. І ў кожнага чалавека ты нечаму можаш навучыцца. Але, як ведаю, і зараз для многіх з тагачасных пачаткоўцаў, і для мяне асабіста Уладзімір Максімавіч Дамашэвіч быў, ёсць і будзе самай значнай, самай галоўнай асобай настаўніка ў творчасці. Гэтаксама і зараз для нас ён па-ранейшаму застаецца прыкладам асобы, надзеленай вельмі важнымі сэння такімі чалавечымі якасцямі, як бескарыслівае, самаадданае служэнне справе.

Уладзімір Максімавіч, як ніхто, умее шчыра радавацца чужому поспеху. Кожны набытак нашай літаратуры, за якім стаіць канкрэтны пісьменнік, Дамашэвіч успрымае і як яго, аўтара, дасягненне, і як дасягненне ўсёй нашай літаратуры, усяго грамадства.

Такім, як Дамашэвіч, заўсёды баліць за ўсё, што, насуперак жыццёвай логіцы, адбываецца ў рэчаіснасці. За тое, што было, ёсць і будзе з чалавекам, нацыяй, народам, яе мовай і культурай, наогул з Айчынай.

Такім, мабыць, даецца Богам здольнасць, зыходзячы з мінулага жыцця народа, асноўваючыся на сённяшнім, дакладна прадбачыць будучыню. Такія могуць, нягледзячы ні на што, задоўга, як здарыцца бяды, забіць аб ёй трывогу. Так, Дамашэвіч, здаецца, як нямнога хто з творцаў, задоўга прадбачыў той заняпад, у якім зараз мы апынуліся. Мы помнім, як на розных пісьменніцкіх нарадах, нягледзячы ні на якіх чыноўнікаў, ён гаварыў праўду аб усім, што шкодзіла і шкодзіць народу, нацыі.

Дапрацаваўшы да пенсіянерскага ўзросту, Уладзімір Максімавіч пайшоў са сваёй рэдакцыйнай пасады. Не помню, каб

яго прыспешвалі. І пасля запрашалі вярнуцца, хоць на нейкі час. Не захацеў: «Трэба саступаць дарогу маладым...»

Перакананне? Пазіцыя?.. Урок?.. Як хто ўспрымае.

А ў рэдакцыі па-ранейшаму ўсе яго любяць і паважаюць. Мудры. Спагадлівы. Справядлівы. Настойлівы, між іншым, у сваёй справядлівасці. У сувязі з апошнім успамінаецца, як, бывала, пераконваў тых, хто, напрыклад, лічыў немэтазгодным друкаваць якога аўтара Н.— маўляў, слабавата ды і не перспектыўны. Дамашэвіч даводзіў, што друкаваць трэба. Нават калі Н. больш нічога не напіша, бо гэта для яго — на ўсё жыццё.

Праз гады зноў і зноў спрабую зразумець сэнс такіх перакананняў настаўніка. Думаю, чулая пісьменніцкая душа, прыродная мудрасць, інтэлігентнасць не дазвалялі Дамашэвічу пагасіць у чужой душы тую кволенькую іскарку надзеі, з якой чалавек ішоў у рэдакцыю, спадзеючыся праз свой твор сказаць людзям нешта важнае. І вядомы пісьменнік, чалавек сталага веку, штодзённа карпеў над мноствам чужых рукапісаў: таленавітых і не вельмі, часта нават зусім бездапаможных, вышукваў, як кажуць, залацінкі, якія можна было несці да чытача. Было, канечне, што і адхіляў рукапіс. Але не прыніжваючы чалавечую годнасць аўтара. Дапамагаючы зразумець, што той на іншай ніве, у іншай сферы можа дасягнуць сапраўднага поспеху. Не памятаю, каб хто пакрыўдзіўся... «...Перажытае, прайдзенае, ды не забытае...»

І ў новым часе сапраўдныя прыхільнікі роднага слова чытаюць творы Уладзіміра Дамашэвіча. Можа, твораў не так ужо і шмат па колькасці, але ўсе яны вельмі значныя па тых пластах жыцця нашага народа, якія пісьменнік узяў у сваіх апавяданнях, аповесцях, рамане. Вайна... Жыццё людзей у скрушны час, чалавечая мужнасць... Каханне... Праблемы творчасці... І многае іншае.

Уладзімір Дамашэвіч выдаў кнігі прозы «Заклінаю ад кулі» (1960), «Між двух агнёў» (1963), «Абуджэнне» (1968), «Порахам пахла зямля» (1975), «У лабірынце вуліц» (1979), «Кожны

чацвёрты» («Маладосць», 1983), «Камень з гары» (1990), «Выбранае» (1977) і «Выбраныя творы» (1988).

Вядома, кожны прыхільнік творчасці Уладзіміра Дамашэвіча з гэтага спісу вылучыць нейкі свой любімы твор. А можа, нехта аднолькава любіць усё, напісанае майстрам. Як і я, напрыклад. А вось нядаўна двойчы з неаслабнай увагай перачытаў аповесць «Кожны чацвёрты». Твор, як мне думаецца, у нашай літаратуры і па сёння чамусьці як след не ацэнены. Твор-боль. Сітуацыя з мінулай вайны: сляпая чалавечая злосць між сваіх людзей... Яна, злосць тая, ведаем з гісторыі, была ва ўсе часы. Будзе?.. Страшныя падзеі, крывавыя чалавечыя драмы разгортваюцца ў аповесці. І менавіта з-за душэўнай чалавечай слепаты. Так, бо «...злосць асляпляе людзей і выклікае новыя ахвяры, якія паступова перарастаюць у трагедыю народа». Думаю, і сёння, памятаючы гэта, нам усім трэба шмат аб чым задумацца. У зусім іншы, мірны час. Але ў час, у якім пакуль між людзьмі шмат неасэнсаванага, незразумелага, пакуль няма між імі належнага паразумення...

Дабраце, шчырасці, сумленнасці, згодзе вучаць яго творы. Зрэшты, як і само яго жыццё, як вучыла яго доўгая і шматгадовая праца з моладдзю ў выдавецтвах і часопісах. І калі што змянілася ў асабістым жыцці пісьменніка і настаўніка моладзі Уладзіміра Дамашэвіча, дык зробленае ім дзеля літаратуры мае ранейшую вартасць. І тое, што ўласна для яго з часам нібы выйшла на нейкі іншы, не прэжні план, асабіста для нас, вучняў, па-ранейшаму застаецца на прэжнім. З гадамі толькі мацуецца.

3 першапраходцаў «афганскай» тэмы

(Празіаік Іван Сяргейчык)

Ёсць пісьменнікі, чые імёны становяцца вядомымі чытачу ўжо з першых публікацый: прачытаеш апавяданне, верш — і запомніў назаўжды. І нават калі потым праз гады іх творы сустракаеш не так ужо і часта, ведаеш: цікавы, самабытны, чымсьці прывабны аўтар.

Да такіх асабіста я адношу Івана Сяргейчыка, празіаіка, асобу, майго сябра са Слоніма.

Пісьменнік Іван Сяргейчык у літаратуры сцвердзіў сябе яшчэ задоўга да выхаду сваёй знакамітай кнігі «Горкі пыл Гіндукуша» (афганскі дзённік), якую выдаў часопіс «Маладосць» у сваёй вядомай «Бібліятэцы».

Сцвердзіў першымі апавяданнямі, што яшчэ ў канцы 80-х мінулага стагоддзя пабачылі свет у часопісе, у якіх была сурова па тым часе жыццёвая праўда. І — мастацкімі вартасцямі твораў.

А ўваходзіў у літаратуру пісьменнік так. Прыслаў у «Маладосць» з Афганістана, дзе ваяваў, апавяданні. Наш Уладзімір Максімавіч Дамашэвіч, так атрымалася, перадаў іх мне.

Скажу шчыра: у тыя часы існавалі своеасаблівыя адносіны да афганскай тэмы — ніякай праўды. І, вядома ж, рэдакцыі было не проста ўзяць на сябе адказнасць друкаваць такое. Але, між іншым, менавіта «Маладосць» у свой час смела друкавала, напрыклад, Васіля Быкава, яго праўду вайны, так што, як кажуць, вопыт быў!

Апавяданні падрыхтаваў. Паказаў Васілю Гігевічу, майму начальніку. Той — Генрыху Далідовічу, тагачаснаму намесніку галоўнага рэдактара. Генрых адобрыў і аддаў галоўнаму, Анатолю Сямёнавічу Грачанікаву. Надрукавалі, ведаючы пра аўтара вось што: таленавіты пісьменнік ідзе ў літаратуру. Ваюе...

А сустрэча наша, «маладосцеўцаў» і асабіста мая, з Іванам Сяргейчыкам адбылася пазней, калі ён прыехаў дадому з той вайны. Разам з паэтам, сваім сябрам Рудольфам Пастуховым,

Іван завітаў са Слоніма, дзе жыла яго сям'я, у Мінск. Спецыяльна ў «Маладосць». Апекавалі, калі так можна сказаць, тады хлопцаў Казімір Камейша і я... У час размовы і параілі Івану: «Пішы кнігу». Аказалася, кніга ўжо напісана. У форме афганскага дзённіка. Здаў нам. Вярнуўся на вайну...

Выданне той кнігі таксама было рэдакцыйнай смеласцю. Але, сведчу, рэдакцыі афіцыйнае нараджэнне таленавітага пісьменніка было важней, чым якія нараканні зверху. Ды і час паступова мяняўся.

Сяргейчык, трэба прызнаць, стаў адным з першых беларускіх пісьменнікаў, хто пачаў сапраўды праўдзіва «асвойваць» афганскую тэму. Пасля і іншыя літаратары пісалі пра тую вайну. Кожны — па-свойму. Зыходзячы з уласнага вопыту, з меры таленту, адпушчанага кожнаму...

Жыццё пісьменніка-воіна Івана Сяргейчыка склалася так, што пакуль з напісанага апублікавана толькі нейкая частка. Вельмі патрабавальны да сябе Іван Лук'янавіч, калі просіш, каб даў новы твор, адказвае: «Працую, дапрацоўваю...» Я разумею сябра: універсітэцкіх навук не праходзіў, не было калі, да ўсяго трэба даходзіць самому. Змалку хлеб сваім мазалём зарабляў. Пасля заканчэння 8 класаў Востраўскай школы паступіў у Слонімскае СПТВ. Стаў механізатарам. Працаваў у калгасе, на будоўлі аўтадарог у Сярэдняй Азіі. А потым — войска. Іван Сяргейчык аддаў яму 20 гадоў. Мае баявыя ўзнагароды. Зараз жыве і працуе ў Слоніме. Радзіма ж пісьменніка — вёска Вострава, што на Зэльвеншчыне.

Вялікія таксама людзі, або Пра што расказалі «Дзённікі» Шамякіна

Наш старэйшы пражанік, народны пісьменнік Іван Пятровіч Шамякін у выдавецтве «Мастацкая літаратура» выдаў кнігу «Роздум на апошнім перагоне» (дзённікі 1980—1995 гадоў).

У слове «Да чытача» творца тлумачыць, што, мабыць, дзённікі — «самы масавы жанр літаратуры». Сапраўды, бо «іх пішуць усе — школьнікі, якія яшчэ не зусім авалодалі арфаграфіяй, і старыя акадэмікі, якія ўжо забываюць яе». Дзённікі аўтар называе чалавечымі дакументамі. Пры гэтым падкрэслівае, што яны «ў адрозненне ад навуковай працы, мастацкага твора... нават лірычнага верша, дзе мае *быць аб'ектыўнасць* (тут і далей выдзелена мною.— У. С.), вызначаюцца *глыбокай суб'ектыўнасцю*», бо «гэта — дакумент настрою аўтара». На думку пісьменніка, «менавіта ў гэтым і цікавасць» дзённіка.

Таму, хто ўжо чытаў некаторыя публікацыі з гэтай кнігі ў часопісах, такія тлумачэнні зразумелыя. Справа ў тым, што аўтар са свайго пункту гледжання, са свайго разумення канкрэтных людзей, з'яў рэчаіснасці даваў ім характарыстыкі, якія не заўсёды супадалі не толькі з агульнапрынятымі, але і з ацэнкай родных, блізкіх асоб, пра якіх пісаў. Ведаем, чыталі, былі водгукі-крыўды, ці што...

І вось гэтае: маўляў, суб'ектыўны. Прымайце такім, які ёсць.

Думаю, гэта істотна і важна для чытача, не спакушанага ў літаратуры, які не ведае і яе «закуліснага» жыцця. Важна, каб зразумець: і вялікія — не «іконы», а такія ж людзі, як усе. Можна, толькі надзеленыя якім Божым дарам. Але — людзі. Потым, быццам баючыся, што чытачы забыліся пра суб'ектыўнасць, пісьменнік неаднойчы будзе напамінаць гэта, разважаючы пра свае запісы, пра дзённікі іншых майстроў слова.

Паўтаруся: каб правільна зразумець дзённікі самога Івана Шамякіна, трэба памятаць пра суб'ектыўнасць... Але калі так, дык я, чытач, маю права згаджацца з ім або не, спрачацца,

даводзіць сваё там, дзе не згодны. І гэта — цудоўна! Табе нічога сілком не навязваюць. Разважай пра з'явы рэчаіснасці. Пра падзеі, сведкам якіх быў і не быў. Вызначай сваё стаўленне да асоб, дзеячаў літаратуры і мастацтва, а таксама да знакамітых, уладных кіраўнікоў мінулага і сёння і... будзь да ўсяго паблаглівы. Імкніся ўсё зразумець.

Думаецца, таксама важная акалічнасць. Як тут не ўспомніць дзённікі некаторых менш, а то і зусім пакуль малавядомых аўтараў ці іх успаміны-апаведы з якой нагоды пра сапраўды адметных творцаў, якія пайшлі з жыцця. Як не паразважаць: модна стала, ці што, сябе «прыплятаць» да вядомых...

Такім аўтарам так і хочацца сказаць: трэба вучыцца пра сябе пісаць больш сціпла, сапраўды шчыра, калі паважаеш чытача, як класікі. У тым ліку — і Шамякін.

Дзённік яго, несумненна, не толькі аўтарскі дакумент (жыцця ўласнага, творчасці, грамадскай дзейнасці, адносін да людзей, настрою), але, здаецца, найперш шчырая споведзь перад чытачом, якога пісьменнік любіць і паважае, якому давярае сваё, часам самае патаемнае.

Аўтар — бачыш, адчуваеш, такі знакаміты, такая значная асоба — ні ў чым не прыхарошвае сябе. Сваіх родных і блізкіх. Ён, аказваецца, пры ўсіх сваіх лаўрэатствах, узнагародах, званнях, пасадах перш за ўсё — звычайны чалавек. Такі, як і ўсе мы, людзі. І слабасці ў яго нашы, людскія. І перажыванні такія ж. І сумненні. І распач. І боль. І спадзяванні. І страхі... Інтанакцыя апавядання — гранічна простая, даверлівая. Вера ў чытача бязмежная. (Дзённікі яму ж адрасаваны.) Часам пра сябе, родных і блізкіх расказвае такое, што не кожны сябру даверыць. Часам думаеш: можа, дарэмна так?.. Але, з другога боку, ён — наш ці не самы чытаемы на працягу ўсёй сваёй творчасці пісьменнік — лепш за цябе разумее, каму давяраць, чаму. І разам з тым парадокс, на які асабіста я як чытач даўно шукаў і не знаходзіў адказу... Чаму так здарылася, што многія творы пісьменніка, без перабольшання любімага ў народзе, як мала хто іншы, уключаныя ў школьныя

падручнікі па праву, не належным чынам ацэнены бягучай і не толькі бягучай крытыкай?.. (Дасведчаныя людзі кажуць, што па творах гэтых напісана не адна дысертацыя.)

Аўтар, аглядаючы зробленае ім у літаратуры за шмат гадоў актыўнай працы, адзначаючы, што «многа я (ён.— У. С.) напісаў. Асабліва ў 60—70-я гады. Апавяданні, артыкулы, п'есы», падкрэсліваючы, што «многа смецця», не лічачы сябе выдатным (а дарэмна!), таксама задае сабе гэтае пытанне. І сам жа знаходзіць адказ: «...адбывалася дзіўная рэч: крытыкі, якія лічылі сябе заканадаўцамі моды (відаць, маюцца на ўвазе 60—70-я гады.— У. С.), пісалі пра мяне ўсё менш і менш. Пра «Глыбокую плынь» яны пісалі больш, чым пра «Сэрца на далоні», пра «Вазьму твой боль», «Петраград...». У чым загадка? Як ні сумна, але трэба сказаць, што людзі гэтыя самі паддаваліся модзе і ўплывам. У адносінах да мяне дзейнічаў механізм зайздрасці. О, гэта страшная рэч. Зайздросцілі калегі-празаікі, і яны ўплывалі на крытыкаў, ствараючы пэўную атмасферу».

Перакананне аўтара, што так было і ёсць? (Між іншым, наша крытыка, як бачна, па-сапраўднаму не ацаніла яшчэ вельмі вострыя творы на тэмы сучаснасці, што выйшлі з-пад пяра пісьменніка ў апошнія гады.) Канстатацыя факта? Памылковая думка?.. Як бы там ні было, злосці, асаблівай крыўды не адчуваеш. А я, чытач, які з самага пачатку прыняў як умову аўтарскую суб'ектыўнасць і які з пашанай адносіцца да творчасці Івана Шамякіна, тут усё ж не хачу цалкам згаджацца з ім.

Так, і ў літаратурным асяроддзі, як і паўсюль у жыцці грамадства, усялякага хапае. І не толькі зайздрасці. Можа, і зайздрасць... А можа, і разгубленасць перад творамі, прызнанымі чытачом: як пра іх пісаць? Хваліць — не хочацца (крытыка!), адкрыта ганіць — боязна (а бягучая крытыка ў нас, даруйце, часам заказная. Скажам, ярка ўзнямаецца нейкі Н., дык мы яго, выдаючы кніжку пра сучасную беларускую прозу, нават не ўспомнім. І з раённай кнігі «Памяць» выкраслім). Бягучая крытыка, ведаем, часам залежыць ад некаторых

з тых, хто кіруе выданнямі, ад іншых асоб. Сёння, на жаль, няма сярод нас Стральцова-крытыка, Бечыка-крытыка, Бярозкіна-крытыка, іншых...

Але мае рацыю творца, калі зазначае перад гэтым, што «любых твор, нават сярэдніх, з'яўляецца дакументам эпохі». А таксама, што «ідэалагічныя напластаванні лёгка адмятаюцца, а факты застаюцца — паводзіны людзей у пэўных умовах, быт...».

Згодзен. Так і з яго, І. Шамякіна, творамі. У іх — жыццё. Добрае, кепскае, радаснае, сумнае, але — жыццё сапраўднае. А аповесці апошніх гадоў: тое жыццё, якім, між іншым, усе мы, у тым ліку і сённяшнія «очернители» яго, жылі. Іншая справа, хто як. Адны, прасцякі, — як і ўсе людзі, не асабліва зважаючы на рэжымы, захоўваючы ў сваёй душы спрадвечную чалавечнасць. Другія, маючы талент творцы, годна захоўваючы «душы высокую свободу». А хто з тых і другіх, са скуры вылузваючыся, паказваючы ўладам сваю адданасць. Гэтыя на народ, здаецца, не дужа зважалі. Ды і зараз, змяніўшы імгненна палітычныя погляды, як заўважае аўтар, хто плаціць, таму і служаць, не вельмі пра народ клапацяцца. І пра такіх нямала роздуму пісьменніка ў кнізе. Мабыць, не трэба ўжо дужа нам асуджаць іх, «прозревших»: няхай, мы ж памятаем... Мабыць, варта памяркоўна асэнсавачь, прааналізаваць ды сказаць сабе: і я ж тады жыў (быў), як і ўсе. Падумаць, што, мабыць, не трэба ўжо так «квічаць» на час, рэжым. Мабыць, ніякі рэжым, калі сам чалавек не пажадае, не прымусіць яго, скажам, стаць нягоднікам. Гэта ўжо, напэўна, ад чалавека залежыць: здольны ён, напрыклад, падзяліцца кавалкам хлеба з іншым ці, наадварот, адабраць у іншага. Пры лютбай уладзе.

Не, такое маё адступленне ад дзённікаў І. П. Шамякіна не лішняе: яны на гэта падштурхнулі. Нават тым, калі старэйшы наш пісьменнік непрымукова раіць маладым пісаць жыццё такім, як ёсць.

Уласна пра літаратуру І. Шамякін у сваіх дзённіках раздумвае нямала. Цытую наступнае: «Мне здаецца, літаратура ады-

ходзіць ад праблем жыцця. У літаратуры, як і ў грамадстве, залішне многа спажывоў развялося: больш узяць, чым даць». Але, і на думку аўтара, усё ж не гэта галоўнае. Ён сцвярджае, што «спекулянтаў» у ёй хапала ва ўсе часы. Адзначае, што «калі нават сярод іх трапляліся небяздарныя сачыніцелі», дык «не яны вызначалі грамадскую ролю літаратуры». Былі іншыя, сапраўдныя пісьменнікі. І як людзі — асобы сумленныя. Як сапраўдныя сыны свайго народа. Айчыны. Былі таксама і ёсць «очернители», якія раней з'яўляліся палымянымі агітатарамі таго ладу жыцця, і раптам, за ноч, ці што, сталі такімі ж, а то і больш палымянымі змагарамі за іншае, супрацьлеглае. Ці верыць ім? А якімі, скажам, стануць, калі зноў што зменіцца?.. Словам, прасторы для спакойнага, памяркоўнага роздуму ў кнізе хапае. Пісьменнік зазначае, што так «мяняліся каштоўнасці і погляды, мяняліся людзі».

Прызнаюся, да дзённікаў Івана Пятровіча Шамякіна ў апошні час не ўсё разумеў у яго чалавечай і пісьменніцкай пазіцыі. Нават, было, нешта зусім не прымаў. Думаю, не мог убачыць звычайнага чалавека з усім тым, што ўласціва яму, як і іншым людзям. Нейкая «іконавасць» пісьменніка, якая авалодала мною яшчэ са школьных падручнікаў, многае засланяла. Дзённікі яе здымаюць. І з іншых знакамітых людзей — таксама. І гэта выдатна! Для цябе важна па-свойму ацаніць майстра: як чалавека, асобу на аснове яго даверлівай споведзі. І ацэньваеш: быў з людзьмі, з народам у вайну. Пасля нястомна, шчыра працаваў. Як мастак і грамадскі дзеяч. Памыляўся. Але быў шчыры... Паважаеш па-сапраўднаму. Думаеш: а колькі ў нашай літаратуры такіх, хто варты сапраўднай павагі! Калі не такіх яркіх, як творцаў, як дзеячаў, дык проста добрых людзей... Тых, хто заўсёды, ва ўсе часы быў і зараз таксама са сваім народам. Адны пакінулі, пакідаюць пасля сябе цудоўныя мастацкія творы і вось такія дзённікі. Іншыя — не. Скажам, акрамя чыста выдатных літаратурных твораў вялікую дзённікавую спадчыну пакінулі Алесь Адамовіч (у тым ліку і літзапісы), Пімен Панчанка, Максім Танк... І хоць кажуць таксама,

што «дневники — самые неверные документы о человеке», іх дзённікам (друкаваліся ў часопісах), як і дзённікам Івана Шамякіна, шчыра верыш. Вядома, памятаючы пра суб'ектыўнасць. Цікава, што гэтыя аўтары, часам апісваючы адны і тыя ж падзеі, даючы характарыстыкі адным і тым жа людзям, маюць супрацьлеглыя погляды. І гэта таксама добра: яны так іх бачылі. Думаецца, вельмі добра было б, калі б нашы дзяржаўныя выдавецтвы дзённікі майстроў таксама выдалі асобнымі кнігамі.

Дзе ж ты, свая пуцявіна?

(Празаік Валянціна Кадзетава)

Валянціна Мікалаеўна Кадзетава працуе настаўніцай мовы і літаратуры Лукскай школы Жлобінскага раёна. Ужо яе першая кніга прозы «Ад кахання не паміраюць» засведчыла: для пісьменніцы характэрна глыбокае чалавеказнаўства і ёй як творцу падуладны самыя тонкія зрухі душы, выяўленыя ў розных жыццёвых сітуацыях. Зараз В. Кадзетава — на шляху далейшага свайго творчага станаўлення. І чытаю ў часопісе «Малодосць» яе новыя аповесці «Ля трох пуцявін» і «Вяртанне».

Празаічныя творы Валянціны Кадзетавай заўважылі многія чытачы і літаратары. А таксама кінематаграфісты. Паводле апавяданняў пісьменніцы яны знялі дзве кароткаметражныя стужкі. Гэта, здаецца, пасля Аляксея Дударова такі першы выпадак у нашай літаратуры, калі «кіношнікі» звяртаюцца да творчасці пачаткоўца. Значыць, проза В. Кадзетавай сапраўды вартая таго, каб пра яе гаварылі. Што ж да майстроў кіна- і тэлеэкрана, дык яны, несумненна, ведаюць, што такое сапраўдная драматургія ў творы, а таксама, як яна «працуе» на выяўленне душы. Ёю, драматургіяй гэтай, без перабольшання, звычайна пазначаюцца творы сапраўднага мастацтва.

Аповесць «Ля трох пуцявін» асабіста мне бачыцца як сур'ёзная праца празаіка. Між іншым, як і ўсе яе ранейшыя літаратурныя творы, а таксама прачытаная мною ў карэктуры аповесць «Вяртанне». І сёння трэба падыходзіць да ўсяго напісанага аўтаркай як да сталай літаратуры. Зрэшты, даўно бачна, што В. Кадзетава сталай пісьменніцай і з'яўляецца. Яна добра разумее і ведае літаратуру. Вядома, найперш родную беларускую, рускую класічную і сучасную, а таксама сусветную. Разумее, адчувае, якое месца ў мастацкім творы павінен займаць кожны, нават эпизадны персанаж. І той, хто для іншых нібы «не заслугоўвае» ўвагі як асоба з нейкімі вызначанымі рысамі характару, для яе ён — несумненны іх носьбіт, «аб'ект» самай пільнай увагі: жыве між нас, з намі, у нашым грамадстве. (Дарэчы, успомнім, што і нашы і чужыя класікі нярэдка праз «другасных» персанажаў паказвалі характэрныя з'явы рэчаіснасці і праз іх выяўлялі непаўторнасць чалавечых душ, такім чынам адкрываючы чытачам «целый мир», запрашаючы сучаснікаў задумацца над многімі праблемамі чалавечай існасці.) Ну што ж, калі ўжо так, дык прызнаем, што народ найперш якраз і складаецца з усіх нас, такіх, якія мы ёсць на самай справе — «маленькіх», але па сутнасці непаўторных ва ўсім.

В. Кадзетава, якая жыве і працуе далёка ад сталіцы, добра разумее і адчувае якраз тое «глыбіннае» жыццё, тыя ягоныя змены, часам гранічна пачварныя і жахлівыя, якія і там адбываюцца сёння. Не сакрэт, што многія працэсы нашай, так бы мовіць, бягучай рэчаіснасці ў літаратуры па-сапраўднаму яшчэ не асэнсаваны і як след не адлюстраваны. А пакуль некаторыя з нас, асабліва маладыя творцы, ці то каб «засведчыць сваю самадалучанасць» да «высокіх» чужых літаратур, ці яшчэ з-за чаго, цураюцца рэальнага жыцця. Яны кідаюцца то ў дэтэктывы, то ў містыку, то ў постмадэрнізм. Вядома, і гэта пахвальна, калі сапраўды атрымліваецца. Скажам, як у А. Федарэнкі, А. Казлова ці Я. Конева, а ў большасці — не вельмі. Дык вось, Валянціна Кадзетава, падкрэсліваю, далёкая ад сталіцы, як

творчая асоба моцна стаіць на зямлі, пільна ўзіраецца ў праўдзівае, рэальнае жыццё. Яна разам з гэтым звяртаецца да ўсіх нас: «Людзі, што з намі?.. Няўжо не бачым, што рушацца асновы жыцця...» Дзе? Ды не ў якой-небудзь містыцы, не ў надуманым асяродку, а на нашай спрадвечнай зямлі, на якой зараз найбольш балюча простаму люду, працоўнаму і састарэламу, жанчынам і дзецям, інтэлігенцыі (выхадцу з народа, вядома ж), а часта, як у аповесці, і таму, каму Бог даў творчы талент. (Думаецца, гэтае «чаму» ў свой час таксама будзе даследавана многімі творцамі.) У В. Кадзетавай ужо сёння з яе «Ля трох пуцявін» зразумела: менавіта таму, што ў нас паранейшаму і сёння, здаецца, няма свайго ярка вызначанага шляху. Як, дарчы, і ў іншых. Але ў некаторых, як сведчаць апошнія падзеі, гэты «свой шлях» дашчэнту разбуральны. Чаму? Ды, мусіць, таму, што не зусім уласны, не адпавядае менталітэту, памкненням народаў, усяму іх спрадвечнаму і г. д. А таксама таму, што пакуль мы ўсё яшчэ на раздарожжы, праўда, не ў такой пастцы, як іншыя. На тым раздарожжы, да якога, сведчыць жыццё, у многім не падрыхтаваныя, і найперш духоўна. На тым раздарожжы, якому на самай справе многія з нас, як і персанажы аповесці В. Кадзетавай, «не рады». А яны, калі канкрэтна, — і жыхары з блізкай да абласнога цэнтра Гомеля вёскі Шумянічы, і выходцы з яе. Апошнія — ужо і не сяляне, і пакуль яшчэ не рабочыя, і не інтэлігенты. Тыя, хто самі сябе называюць «сыраквашнікі». Яны кожныя выходныя са сваіх заводаў, а таксама з «інтэлігенцкіх» пасад, з іншых гарадскіх «прысутных» месцаў ездзяць у «дзярэўню», «дадому». Туды, дзе іх карані, ад якіх людзей гэтых «адшчыкнуў» час. Людзі гэтыя, як кажуць, страцілі глебу пад нагамі дома, у вёсцы, і не могуць знайсці трывалага грунту ў горадзе. На час былыя вяскоўцы вяртаюцца да тых некалі сваіх крыніц, з якіх бы піць ды піць і якія замяніла чужая «крынічная вада з Францыі».

У Шумянічах, як і ў горадзе, ды і ў вёсцы, здаецца, пакуль найменш, сапраўднае, каранёвае, лёсанаснае ўсё НАША пад-

мяняецца не лепшым, заганным, духаразбуральным, па сутнасці чужым, што пагражае ўсяму нашаму, вякамі напрацаванаму.

Гэта ў пісьменніцы пададзена праз душэўную трагедыю персанажаў, зноў падкрэсліваю — звычайных простых людзей, праз ужо згаданую драматургію, найперш душэўную, і ўсё гэта ў наш час, калі да ўсяго (сляпы толькі не бачыць) вёска шмат дзе співаецца, калі растрачвае ўвачавідкі свой спрадвечны дух, усё тое, чым заўсёды была моцная, калі за ўсім — трагічная апустошанасць. (Нават паэта, якога яшчэ нядаўна нарадзіла гэтая зямля, людзі яе не змаглі зберагчы: спачатку малога скалечылі, «аднялі» розум, а потым безабароннага, боскага чалавека абрабавалі, знішчылі фізічна.) Дык што ўжо гаварыць пра іншых жыхароў і выхадцаў з Шумяніч, разумова быццам здаровых і фізічна моцных, тых, хто па сваёй волі, без усялякага прымусу праз п'янства калечыць свае душы, душы сваіх родных і блізкіх, дзяцей, хто і зараз не бачыць выйсця з таго нярадаснага жыцця, што спадарожнічае і п'яніцам, і звычайным вяскоўцам.

Чытаеш аповесць пра наш час, у якой цесна перапляліся самыя розныя людскія лёсы, і думаеш: а зараз ці не ўсе мы «на раздарожжы»? Думаеш яшчэ і аб тым, што прызнаць такое сваё становішча — немалая мужнасць і што не кожны на такое здатны: часам самалюбства, самаўпэўненасць і залішняя ўласная надуманая «вялікасць» не дазваляюць. Ды, здараецца, і адсутнасць патрэбных, строга вывераных жыццёвых арыенціраў таксама.

Змяніліся яны, гэтыя арыенціры, хутка, заўважае В. Кадзежава, і не ў лепшым кірунку, а ў страшным, разбуральным. Напрыклад, аўтарка, сама настаўніца, у сваёй аповесці згадвае яшчэ нядаўнюю гульню шумяніцкай былой выкладчыцы з дзецьмі. Цытую сцэну амаль цалкам:

«Анатолю (персанаж твора, вучань, у якога свая душэўная трагедыя.— У. С.) успомнілася, як некалі даўно іхняя класная Алена Віктараўна, пакінуўшы іх пасля ўрокаў, паклала перад

кожным па два кружочкі з кардону (адзін чырвоны, другі чорны) і сказала:

— Дзеці, сёння ў нас з вамі будзе вельмі сур'ёзная размова. Але перш давайце згуляем у адну гульню. Зараз я буду называць розныя прафесіі, а вы, калі прафесія вам падабаецца, узніміце чырвоны кружочак, а калі не — чорны.

І яна пачала:

— Лётчык!

Клас расквеціўся чырвонымі кружочкамі.

— Артыст!

Зноў толькі чырвоныя кружочкі.

— Цырульнік!

Чырвоныя кружочкі ўзнялі пераважна дзяўчаты...

Пасля «працягвала»:

— Злодзей!

Клас на нейкае імгненне застыў, а потым выбухнуў рога-там. Ні чырвоных, ні чорных кружочкаў не ўзняў ніхто». Калі і на «п'яніцу» клас зрэагаваў падобным чынам, адзін хлопчык (зараз у хаце яго бацькі, якая завецца ў вёсцы «бічарняй», збіраюцца алкаголікі, бічы, са страчаным чалавечым абліччам люд) сказаў: «Вы, відаць, жартуеце. Тут жа і так ясна. Навошта кружочкі? Ды і п'яніца, і злодзей — не прафесіі. І ніхто такога не захоча».

Ёсць у гэтай сцэне-ўроку і іншае, калі настаўніца кажа: «Вельмі добра, што ўсе вы хочаце стаць харошымі людзьмі». Калі запрашае вучняў паразважаць над тым, што «ўсе некалі былі дзецьмі. І самыя горкія п'яніцы — таксама». Што «яны, як і вы цяпер, хацелі стаць хто лётчыкам, хто настаўнікам, хто рабочым...». Дык, мабыць, калі ўсё атрымліваецца па-іншаму, сапраўды не так многа ў жыцці залежыць ад самога чалавека? Але ж кажуць, што «чалавек сам стваральнік свайго лёсу». Кажуць... І зноў жа пытанне: «Чаму не заўсёды так?.. Чаму не ў кожнага так атрымліваецца, як марыць у дзяцінстве?..» Можна, таму, што ў нейкі важны, крытычны момант такому ўжо даросламу чалавеку не стае патрэбнай духоўнай моцы?..

Гэта, вядома, калі браць асобнага чалавека. А калі цэлыя (пэўныя) слаі насельніцтва, грамадства ці нават народ?..

Але не будзем гаварыць і дадумваць за грамадства, народ у цэлым. Тут хіба што можна, і то вельмі асцярожна, толькі выказаць свае меркаванні пісьменніцы чытачу, мне, а таксама проста падзяліцца сваімі згадкамі, роздумам, што само па сабе ўжо варта ўвагі. (Псеўдапрапракаў і судзяў у нашага народа сёння хапае.) Разумеючы гэта, пісьменніца дае адну з версій менавіта свайго разумення таго незайздроснага, балючага для ўсіх нас становішча, у якім зараз знаходзяцца многія людзі. І сваю версію таго, чаму, напрыклад, па разуменні Анатоля (чалавека з багатым жыццёвым вопытам, былога вяскоўца, які многае добрае захаваў у сабе, нягледзячы на жыццёвыя няўладкі), аднавяскоўцы «непрыгожа, нецікава жывуць» і «што бачаць, акрамя нечалавечай працы ды гэрэлкі», пісьменніца ўкладвае ў вусны яго сястры, сумленнай прастай калгасніцы. Святлана ж, так завуць сястру, думаючы над гэтым, у сваю чаргу задае сабе і іншым пытанне: «Чаму мы такія, што, як той асілак у казцы, ля трох пуцявін прыпыніліся?» Тут жа разважае далей: «Улева пойдзеш — Дабранка. А гэта «матушка-Россия». Управа — Кусяі. А «цэ ўже Украина». Прама — Зялёная Даліна. Там ужо «бульбашы». І сама калгасніца з такім («бульбашы») вызначэннем народа не згодна, не ўпэўненая і не ведае, як сябе, нас назваць, кажа: «Хоць якія мы бульбашы ці беларусы? Мы немаведама хто...» Можа, як думаюць героі гэтай сцэны, уся прычына ў тым, «што і сваё спрадвечнае мы пагублялі, і чужое ў нас не прыжылося»...

Тут, як бачым, магчымасці для роздуму пра вельмі значнае для ўсіх нас — неабмежаваныя. Адзін з накірункаў, здаецца, такі: можа, няблага было б, калі б у нас моцна «прыжылося», па-добраму ўкаранілася, калі што чужое, дык толькі лепшае, стваральнае (зрэшты, не такое ўжо і чужое, калі браць Расію ці Украіну, калі ў жыцці нашых народаў шмат што пераплялося, зраслося, зраднілася). Ды каб пры гэтым, найперш пры гэтым, сваё, наша мацавалася, не трацілася, не ганьбавалася і

самімі намі, і іншымі, каб мы шанавалі іхняе, а яны — наша. Але, як вядома, і сваё, і чужое, калі яно разбуральнае,— страшнае...

У заключэнне, адзначаючы згаданую панараму жыцця (па ахопу падзей, адлюстраванні лёсаў, перажыванняў, пачуццяў, трагізму), створаную пісьменніцай у невялікім па памерах творы, не магу не спыніцца яшчэ на адным даволі цікавым аспекце творчасці Валянціны Кадзетавай. Як мне думаецца, ад аўтарскага разумення і ведання (прабачце за паўтор) літаратуры ў В. Кадзетавай, здаецца, не было перыяду літаратурнага вучнёўства (ці мы яго не заўважылі?).

Мне, напрыклад, імпануе, што В. Кадзетава, як сталы аўтар, умее карыстацца прыёмамі, выдатна распрацаванымі ў сваёй творчасці класікамі. Скажам, усім нам вядомы, так бы мовіць, эффект «новаго лица», калі ён, герой, з'яўляецца на фоне аднастайнасці, шэрасці, суму і г. д. Ім, напрыклад, выдатна карысталіся Гогаль у «Мёртвых душах», Талстой у «Вайне і міры», Чэхав у «Даме з сабакам». З дазволу чытачоў, крыху адступаючы ад твора В. Кадзетавай, нагадаю...

Першыя старонкі з'яўлення Чычыкава ў горадзе... Карціна, увогуле, пры ўсёй сіслай інфармацыі пра горад, прыезд і г. д., а потым і пра самога героя, аднастайная. І раптам: «Вот все, что узнали в городе об этом новом лице, которое очень скоро не преминуло показать себя на губернской вечеринке». І там жа, крыху далей, як узмацненне: «Все чиновники были довольны приездом нового лица». Ці салон Анны Паўлаўны Шэрар, з адпаведнай яму карцінай... «В это время в гостиную вошло новое лицо. Это был молодой князь Андрей Болконский». Ці зусім пачатак твора, калі «однообразие лиц» і г. д. ужо вызначана першай фразай класіка: «Говорили, что на набережной появилось новое лицо: дама с собачкой».

Дык вось, са з'яўленнем «новаго лица» потым на названым фоне ўсё і разгортваецца: падзеі, пачуцці, жыццё ўвогуле... У Валянціны Кадзетавай, вядома, няма прамога пераймання класікаў. І «новые лица» гэтымі словамі не абазначаны.

Яны з'яўляюцца на шэрасці, аднастайнасці жыцця вяскоўцаў, калі ўсе — на адзін твар, калі няма ні адной жывой фарбы (зялёная каса — штучная фарба), і «залатая рыбка» — уяўная фарба, якая не «прабівае» шэрае жыццё. А потым, аказваецца, усё ажывае са з'яўленнем былой жыхаркі вёскі, выкладчыцы ўніверсітэта «Машы Лёксінай», яе сяброўкі Эльвіры, у якой трагічнае каханне, Анатоля... Вось тады ўсё «дзеіства» твора і набывае сваё яркае, драматычнае, трагічнае жыццё.

Між іншым, жыццё, у якім ёсць, павінна быць месца надзеі. Калі нават зыходзіць, скажам прама, з банальнага: лёс кожнага чалавека найперш залежыць ад яго самога. Найперш.

«Гарэза» Васіля Жушмы

Васіль Жушма нарадзіўся ў 1955 годзе ў вёсцы Хамічава Іванаўскага раёна. Скончыў Брэсцкі педінстытут, факультэт фізвыхавання. Жыве ў горадзе Іванава. Працуе намеснікам рэдактара раённай газеты «Чырвоная звязда».

Некалькі гадоў таму запісаў я ў сшытак чужыя словы, якія спадабаліся мне і як чытачу, і як літаратару.

Словы былі такія: «...з аблокаў пасыпаўся дробны снег. Лес адгукнуўся на яго своеасабліва. Спачатку рэдка і асцярожна пачуліся ціхія, амаль няўлоўныя, шolahі. Здалося, лес ажыў, пачаў асцярожна спрабаваць свае лёгка: удых-выдых... Пошум гусцей. Цяпер шапацела ўсюды: і ў хвоях, і ў кутах, і ў траве. Гучней гаманіла апалае лісце. Падсушанае марозам, яно імгненна адгукалася на кожны дотык лёгкай сняжынак...»

Можна было б цытаваць і іншыя ўрыўкі з твора, у якіх таксама добры гукапіс, дакладная вобразнасць. Можна было б прыводзіць цэлыя раздзелы, якія ствараюць амаль фізічна адчувальныя карціны прыроды: заплюшчы вочы — сярод яе

стаіш. Можна было б пра аўтара гаварыць наогул шмат добрых слоў, даводзіць чытачу, што перад намі — пісьменнік сталы. Але стрымаю сябе. Не таму, што ў нас быццам не прынята, хоць і заслугоўвае, хваліць літаратара, калі ён зусім невядомы. Буду стрымлівацца вось чаму. Аўтар да сваёй творчасці занадта строгі: парогі рэдакцый абіваць не любіць...

На першы погляд мы маем справу з простым апісаннем прыроды і яе таямніцы. У той пары, калі пасля асенняга зацішкі (яшчэ хвіліну таму ўсё здавалася безжыццёвым) раптам уздыхнулі неба, лес, зямля. Перадалося ім дыханне тое, і сцярожка наўкола ступіла зіма.

Але трэба быць мастаком, каб такое ўбачыць, адчуць.

Не хочацца ў даным выпадку некага з некім параўноўваць, але вось пра што сказаць трэба. У літаратуры наогул няшмат мастакоў, у якіх прырода не проста прыгожа апісваецца, а падаецца так, быццам яна жывы арганізм. А вобраз яе адушаўляецца, вядома, праз слова.

Вось, напрыклад, чытаем рускіх пісьменнікаў Віктара Астаф'ева і Валянціна Распуціна — жывыя лес, рэкі, азёры ў іх. Адушаўленыя. У нашых выдатных мастакоў слова Кузьмы Чорнага, Івана Мележа, Янкі Брыля, Міхася Стральцова, Івана Пташнікава ды і ў іншых — таксама. Хоць у кожнага свая. Свая прырода і ў творы гэтага аўтара, якога цытую. Не баюся пра гэта казаць, як, між іншым, не баюся пакрыўдзіць яго: пры ўсіх здабытках і яму, як і многім з нас, не шкодзіць майстроў названых перачытаць... Каб вучыцца далей. І, ведаю, — вэчыцца.

Дык што ж гэта за твор такі, які і праз столькі гадоў помніцца? А хто аўтар? «Гарэза» — аповесць. Аўтар — Васіль Жушма. Часопіс «Малодосць», № 5 за 1994 год.

Пісьменнік-правінцыял. У геніі, класікі яго ніхто не спяшаецца залічваць. І гэта яму не трэба — усё яшчэ наперадзе. Але крытыка, нават «бегучая», абыходзіць яго сваёй увагай.

Усцешна адно: у падручніку па мове для школьнікаў ёсць радкі і Васіля Жушмы, годныя...

Дык вось, дарэмна і мае таварышы па часопісе, і я (творчытаў як дзяжурны рэдактар нумара і адразу стаў прыхільнікам творчасці гэтага пісьменніка, не важна, што білета сябра Саюза не мае) чакалі і зараз чакаем асобнага выдання «Гарэзы». Твора, не падобнага ні на які іншы ў нашай літаратуры (маецца на ўвазе з напісанага аб прыродзе). Твора, які і сёння мог бы застацца невядомым, каб не «Маладосць». А прынёс яго ў рэдакцыю наш супрацоўнік Віктар Гардзеі — ёсць такая ў часопіса завяздзёнка: самі супрацоўнікі паўсюль шукаюць таленты.

У прадмове Генрыха Далідовіча да твораёсць такія словы: «Аповесць «Гарэза» — вынік больш чым дзесяці гадоў вандровак па лясах Беларусі... Гэты твор могуць чытаць усе: і самыя пажылыя людзі, і самыя юныя. Дзед можа чытаць, цешыцца хараством усходу і захаду сонца, глытком свежага паветра, бруістай крыніцай, сам можа кожны вечар чытаць па невялікім раздзеле аповесці свайму ўнуку, што яшчэ ходзіць у дзіцячы сад, — той таксама адчуе, што да яго далучаецца штосьці нібы казачнае, узбуджальнае, радаснае, а разам з тым і простае, звычайнае, што ёсць, жыве зусім побач, але чаго мы не бачым і не адчуваем...»

Зрэшты, «казачнае» і «звычайнае», як зразумеў чытач, — жыццё нашай прыроды. Гарэза — звычайная вавёрачка, персанаж аповесці. Сустрэаемся мы з Гарэзай з першых дзён яе з'яўлення на свет. Развітваемся праз год, па вавёрчыных мерках, ужо з дарослай. За гэты час Гарэза спазнае ўсе таямніцы і законы свайго жыцця. І ўвогуле жыцця прыроды.

Несумненна, поспех Васіля Жушмы як пісьменніка ў тым, што ён, адчуваючы добра роднае слова, карыстаецца ім сапраўды прафесійна.

Вавёрку Васіль Жушма пры гэтым надзяліў здольнасцю «па-нашаму» думаць, здзіўляцца, баяцца, радавацца. І нават суперажываць іншым лясным жыхарам, не падобным на яе, якія час ад часу трапляюць у бяду.

Больш таго — пісьменнік па-майстэрску, псіхалагічна абгрунтавана, інакш не скажаш, прыводзіць Гарэзу да разумення, што ўжо ёй трэба заступацца за іншага звярка, над якім навісае бяда.

Важна адзначыць, што ўсё дзейства твора — не казачнае. Аповесць успрымаецца як рэальнасць. А рэальнасць, вядома, мяняецца. У цяжкі для сябе час звярок шукае паратунку каля чалавечага жылга, хаця тут яго таксама падпільноўвае шмат непрыемнага і нават страшнага. Ды і гібель у рэшце рэшт. Але побач сям'я выскоўцаў. І дарослыя і дзеці дапамагаюць Гарэзе выжыць. Больш таго, дарослыя даюць малым урокі дабрыні. Неўзабаве ўжо і дзеці, уваходзячы ў прыроду, дзейнічаюць па гэтых няпісаных чалавечых законах...

Так, у нас нямала цудоўных пісьменнікаў, якія годна пішуць аб прыродзе роднай зямлі. Да ўжо названых трэба, вядома ж, аднесці і Рыгора Ігнаценку, і Алеся Масарэнку (перачытайце яго «На бабровых тонях»), і Пятра Сабіну, і многіх іншых. І Васіль Жушма «Гарэзай» даказаў, што ён якраз з тых, хто бачыць і разумее прыроду па-свойму. Даказаў сваім першым жа буйным творам. Зрэшты, за літаратурным лёсам таленавітага аўтара мне бачыцца наша агульная праблема: шмат, вельмі шмат па-сапраўднаму здольных літаратараў з правінцыі так і не змаглі як след праявіць сябе ў літаратуры, наогул «заглухлі» па адной прычыне: мы своєчасова па-сапраўднаму не падтрымалі. Кажуць, што талент падтрымліваць трэба, а бездар праб'ецца сам. В. Жушма — талент...

Жыццядайныя зёлкі

(Празаік Віктар Гардзей)

Не ведаю, як для каго, а для мяне, напрыклад, зварот многіх пісьменнікаў у пару сваёй творчай сталасці да тэмы дзяцінства, калі яны ўжо да гэтага напісалі нямала «дарослых» кніг, уяўляецца заканамерным. Мабыць, справа тут не ў тым, што з узростам чалавек усё часцей успамінае раніцу жыцця, калі і «дрэвы былі вялікія», і «людзі дабрэйшыя», і, здаецца, «не было ў свеце падману». Мне думаецца, што зварот кожнага такога пісьменніка да згаданай тэматыкі, канечне ж, найперш прадыхтаваны чымсьці асабістым, бо ў творцы, як і ў любога з нас, імпульс да абагульнення выходзіць (сцвярджаецца даследчыкамі) ад перажытага. Праўда, нельга выключыць і «насталёгію» па лепшых часінах маленства. Дададзім сюды і жаданне здалёк убачыць сябе на пачатку жыцця, а таксама нельга ігнараваць і звычайную мастакоўскую цікавасць да свету дзяцінства наогул.

Вядомы наш паэт і празаік, лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Івана Мележа Віктар Гардзей, які нямала стварыў і для дарослых, і для дзяцей, у тым ліку і школьнікаў, у апошнія гады піша для юных чытачоў, як кажуць, з зайздросным пастаянствам. Я дадаў бы: і з нязменным поспехам. Тут варта прыгадаць яго шырокавядомую аповесць «Па Сеньку і шапка», некаторыя раздзелы рамана «Уратуй ад нячыстага», а таксама аповесці «Ці то грэбля, ці то гаць» і — «Блаславёныя зёлкі».

Калі пра першы з названых твораў я даволі падрабязна ўжо расказваў у друку, то пра дзве апошнія — не. Дык вось. Нагадаю, што ў аповесці «Па Сеньку і шапка» дзея адбываецца ў палескай вёсцы Малое Сяло (чытайце: Малыя Круговічы, радзіма пісьменніка, недалёка ад Ганцавіч. Ён нарадзіўся 19.08.1946 года. Выпускнік Круговіцкай СШ 1964 года). Героі твора — і дарослыя, і дзеці. Апошнія, як і іх бацькі,— гаротныя, нападзгалодныя, живуць і дзейнічаюць на стыку

50-х і 60-х г. мінулага стагоддзя так, як жылі ўсе ў тую нялёгкую пару. Кожны персанаж трапляе ў складаныя, але цікавыя сітуацыі, у якіх аўтар выкрышталізоўвае ўласны светапогляд на рэчаіснасць і па-свойму яе асэнсоўвае. Але ўсе яны — Сенька і яго сябры-аднагодкі — прагнуць справядлівасці і праўды.

У дзвюх апошніх аповесцях дзея разгортваецца ў тым жа Малым Сяле, а некаторыя «дарослыя» героі Віктара Гардзея перайшлі сюды з яго ранейшых твораў. У прыватнасці, стары Сцяпан Аліфер, да якога, здаецца, чытачы ўжо прывыклі. Добры цікавы дзядок, з адвечнай беларускай пабляжлівасцю, гумарам, хітрынкай. Затое побач з прывычным старым і яго жонкай бабай Маркай з'явілася ў аповесці «Ці то грэбля, ці то гаць» надзвычай яркая, каларытная асоба, дашкольнік нехта Вінаградаў (мяно такое, пра яго ніжэй), а на справе — Васька Аліфер, каго іншы раз хочацца... ухапіць за руку, каб засцерагчы ад свавольства.

Вінаградаў Васька Аліфер, для мяне асабіста ў нашай літаратуры па сіле мастацкасці стаіць побач з Іванкам Міхася Стральцова з яго, несумненна, класічнай аповесці «Адзін лапаць, адзін чунь».

Але што ж за мяно такое — Вінаградаў? Ды ёсць у Ганцавічах вялікі начальнік, на якога хлопчык крыху падобны рысамі твару, круглым жыватом і здольнасцю паяўляцца там, дзе яго не чакаюць. Родны дзед Сцяпан пажартаваў — і мяно прыліпла да ўнука. Мне як чытачу, праўда, больш падабаецца сапраўднае імя шаляніцы — Васька Аліфер. У свае пяць або няпоўных шэсць гадоў ён, не ўяўляючы, які вялікі свет, дзякуючы прыроджанай кемлівасці і таленавітасці, прагна ўбірае ў пакуль кволую, безабаронна адкрытую для добра і зла душу ўсе адценні гэтага свету, адсейвае, можа, і падсвядома яшчэ, усё благое.

Пра твор у свой час вельмі хараша і шчыра сказаў Алесь Марціновіч у газеце «Советская Белоруссия» ў матэрыяле «Дьяволенок по прозвищу... Виноградов». Цалкам згаджаюся

з вядомым крытыкам і літаратуразнаўцам і дадам, што Васька Аліфер сядзіць неразумнае, гарэзлівае чарчэння, у двух творах, прысвечаных яго асобе, воляй лёсу прадастаўлены сам сабе і ўласнаму анёлу-ахоўніку, што пастаянна адводзіць ад яго шматлікія беды, пакідаючы толькі дробныя і бяскрыўдныя.

Пра тое, што ёсць у яго свой анёл-ахоўнік і сваё чарчэння, Васька ўведаў ад бабулькі Маркі. Дык вось, хлопчык — сірата. Год таму памерла яго маці. Зараз у бацькавым доме, што ў той жа вёсцы, жыве іншая жанчына — мачыха. Яна добрая, не сварлівая, але Васька яе чамусьці не любіць. Аказваецца, «быў час, калі ён без нагляду валачыўся дзе хацеў: у лесе, на брыгадным двары. Нават адзін раз ледзь не замёрз каля буртоў з калгаснай бульбай. І тады ў хату зімовымі заваямі прыйшла гэтая чужая жанчына. Мачыха ажно дрыжыць, каб упраўны пасынак нідзе доўга не бавіўся, далёка з двара не пускае, сочыць за ім з акна. І Вінаградаў «разумна» (выдзелена мной. — У.С.) вырашыў, што ў гэтым сумным выпадку лепш расці і гадавацца ў дзеда з бабай».

Вядома, хлопчык бабулю любіць больш за ўсіх на свеце, хоць яна і скупянда, хавае прысмакі ад шкадлівага ўнука, каб не з'еў усё адразу, і можа знячэўку сцэбануць дубчыкам. Дзедка ён любіць менш, хоць той яго ніяк не крыўдзіць. Але сакрэт, чаму гэта менавіта так, будзе раскрыты ў другім жыццямісе Ваські Аліфера — аповесці «Блаславёныя зёлкі».

Нават нязвыкла: дужа самастойная шасцігадовая асоба, мяно ў якой — Вінаградаў, настолькі разумная, шчырая і бывалая, што можа даваць па любых жыццёвых пытаннях парады дарослым. Скажам, у канаве, з якой, мабыць, пачынаецца рэчка Цна, дробную рыбу трэба лавіць невадам, а не кашом; мост, каб бярвенні лепш трымаліся, «звычайна замацоўваюць скобамі»; дзед Сцяпан павінен прыкрыць вочы каню, тады жывёла не будзе баяцца пераходзіць грэблю... І самае дзіўнае, што амаль усе Васькавыя парады слухныя — хіба што прамашка выйшла з невадам, ды нічога: якія рыбакі, такія і снасці.

Гэты шальмаваты Вінаградаў, ён жа Васька Аліфер з Малога Сяла, што пад Ганцавічамі, за лета добра-такі пазнаў свет, а ўласны анёл-ахоўнік, які Богам дадзены быў хлопчыку ад нараджэння, прайшоў з ім нямала надзвычай цікавых, поўных прыгод, святла і журбы, часам і крыўды, маласельскіх дарог і зімою спыніўся, нябачны, побач з «уладаром» каля цёплай дзедавай грубкі. Вядома, «Васька Аліфер не будзе супраць, каб і цяпер, у суровыя маразы і снежныя бураны, гэты цудоўны і клапатлівы хлопчына з крыламі прылятаў да яго пагрэцца», і Васька, канечне ж, пасунецца на цурбаку, дасць яму месца. На гэтым свеце, а таксама на тым, як вучыць баба Марка, ідзе ачышчэнне хлопчыкавай душы і адпушчэнне яго «грахоў». І плён ёсць: блазан пачаў ужо рабіць добрыя справы (галоўнае — слухаецца бабу і дзеда.— У. С.) і «на шлях выратавання ўжо, безумоўна, стаў». Тут мы з ім у творы і развітаемся. Але ж і сустракаемся з хлопчыкам зноў тою ж зімой у хаце, дзе жывуць дзед Сцяпан і баба Марка, а таксама Васькаў анёл-ахоўнік, «які кіруе ўсімі добрымі справамі» і які «між тым адчуваецца на кожным кроку». Бо «ўсю зіму Вінаградаў асцерагаецца благіх учынкаў, не робіць дзеду і бабе вялікай шкоды, а калі з іх некаму заманецца піць, то ахвотна, хоць і з бурчаннем, падасць вады». Да ўсяго, «разумеючы, ад каго сыходзіць яго адвечная беларуская паслухмянасць, кожны вечар Вінаградаў адсоўваецца з яловым цурбачком убок, дае анёлу-ахоўніку месца, каб залётны госць, ушчаміўшыся паміж гаспадарамі, грэў каля печкі свае бесцясныя рукі...».

Вось так бавіць вечаровы час хлопчык, які ў свае шэсць гадоў — стварэнне гарэзнае і хітраватае, па-дзіцячы наўнае і безабароннае. Аднак у светаўспрыманні яно сягнула намнога далей, чым некаторыя дарослыя маласельцы. Ідучы Васькавымі дарогамі, якімі вядзе мяне пісьменнік, я паступова прыходжу да тых крыніц і крынічак, што жывяць маленькую душу чалавечнасцю і сеюць у ёй зерне дабрыні,— гэта бабка Марка і дзед Сцяпан, бясхітрасныя, але па-зімному шчодрыя, як сама вечнасць, як само жыццё.

Многаму вучыўся хлопчык у маласельцаў. Напрыклад, спрабаваў пераняць у Кацы яго печнікоўскую навуку, у дзядзькі Міхаля вучыўся на шафёра, а вось цяпер, марознай і завейнай зімой, хоча стаць знахаром і шалтуном, як баба Марка, і таму вельмі старанна, з дня ў дзень, вывучае бабуліны лекавыя расліны. Хлопчык, між іншым, ужо шмат чаго ведае, ведае нават, чым якую немач можна лячыць. І гэты яго інтарэс да знахарства, аказваецца, «падаграецца яшчэ і тым, што ў старых каптурах баба Марка хавае цукеркі і пернікі, якія кожны раз, хоць па малым кульку, бабулі прыносіць з Ганцавіч (з заробку.— У. С.) дзед Сцяпан».

Цукеркі цукеркамі, але галоўнае: хлопчык, калі б яго воля, багата што перайначыў бы на белым свеце. Само сабой, ён змякчыў бы суровыя зімы, каб доўгімі зімовымі вечарамі да дзяцей не чапляліся розныя трывожныя думкі, абміналі мурзатую жамярву сум і маркота, а дарослых і пажылых людзей назаўсёды пакінулі іхнія старэчыя хворасці і немачы. Ён ведае, што «здоровых людзей у Малым Сяле можна пералічыць па пальцах. Таму, ледзь прыгрэе сонейка і растануць на замерзлых вокнах дзівосныя заморскія ўзоры, дзедава хата зноў ператворыцца ў сапраўдную лякарню». Баба Марка, гэтая скупянда для ўнука, бескарысліва, па шчодрасці душы сваёй дапамагае спрацаваным хворым вяскоўцам. Хлопчык, жывучы сярод маляўнічай прыроды, дапамагае бабе збіраць зёлкі і таксама радуецца за «хваравякоў і нягеглікаў», якія направіліся.

Вядома, скажа чытач, калі ў вёсцы ёсць такое дзіва, як гэты надта хітры Вінаградаў, дык і адносіны людзей да яго асаблівыя. Так, свет Ваські ніяк не стыкуецца са светам яго равеснікаў. Мабыць, таму ў творах В. Гардзея ён мае справы ў асноўным толькі з дарослымі і іх светам. Прынамсі, Ваську Аліферу самому здаецца, што ён вельмі хітруе, ходзячы ў няпрошаныя госці. І на гэты конт у яго цэлая навука: за дзень у адну хату па два разы не завітваць. Але і свая жалезная логіка: першы раз кормяць смачней!

Хто ж вырасце з Вінаградава?.. І тут адразу перад вачыма паўстае вобраз бабы Маркі, адной з нашых слаўных працаўніц-беларусак, сапраўдных гаротніц, якіх жыццё як ні калечыла, як ні катавала, а так і не прымусіла рабіць людзям зло. Шаптуха, знахарка, траўніца — яна ўся вось тут, у гэтых словах: «Ах, божачкі! У мяне ж і ў хаце не прыбрана». А пасля ўжо, калі хворага вядуць у хату: «Міласці прашу!» Баба Марка расчыняе перад імі дзверы сенцаў: «Заходзьце, мілыя!»

Вернемся і мы ў хату, якую па ўважлівых прычынах ведаюць далёка за ваколіцамі Малога Сяла. Насельнікі яе ашаломлены весткай, што ўзорваюць аселіцу ля канавы. Баба Марка ўсё яшчэ стаіць знякавеля і разгубленая каля печы, дзед Сцяпан зацята грызе муштук люлькі, Вінаградаў неаквінавата прыткнуўся на лаве, не зняўшы з пляча палатняную торбу. «Рана ці позна, хочаш ці не хочаш — ім усё адно трэба выходзіць з утаплення».

Так, нямала яшчэ будзе ў Ваські Аліфера спляжанага «жыццёвага глогу», не адзін раз ён будзе бяссільны перад звычайнай чалавечай дурнотай, не раз сутыкнецца з няпраўдай і несправядлівасцю — жыццё ёсць жыццё і без журбы не бывае. Але, верыцца, не страціць ён таго, што пасеяла ў яго душы звычайная вясковая жанчына, носьбітка народнай мудрасці і дабрыні. Думаецца, аб гэтым мы прачытаем у новых творах пра Вінаградава, бо калі ён трывожыць чытача, дык не можа сысці з аўтарскай уявы.

Ёсць, аказваецца, у Віктара Гардзея і трэцяя аповесць пра Вінаградава і яго найлепшага бесцялеснага сябра — анёла-ахоўніка. Называецца яна «Дабравест ад Збавіцеля». Звязаныя ўступам і эпілогам, усе згаданыя аповесці склалі своеасаблівую, невялікую па аб'ёме трылогію «Аселіца ў басейне Чорнага мора».

Прайсці праз зону

(Пісьменнікі і журналісты ў Чарнобыльскай зоне)

Чарнобыльская тэма паступова становіцца адной з найбольш актуальных у нашай літаратуры. Да ўсяго жыццё сведчыць, што з часам яна, так бы мовіць, усё больш прыкметна выходзіць за межы ўласнай бяды ўсіх тых, хто жыве ў Беларусі, і становіцца ўсё больш блізкай і зразумелай людзям розных краін свету. І невыпадкова. Гэтая тэма сёння ўвогуле закранае літаральна ўсе аспекты чалавечага быцця. Яна таксама абвастрае праблему планетарнага выжывання наогул як пасля ўжо вядомых, так і пасля (хай толькі тэрэтычна магчымых) атамных катастроф.

Сёння ёсць нямала пісьменніцкіх і журналісцкіх прац, прысвечаных наступствам чарнобыльскай аварыі. Аўтары розныя: і тыя, хто непасрэдна «прайшоў праз зону», і тыя, хто ў сваіх кабінетах вывучае катастрофу па чужых матэрыялах. Першых, скажам так, «уласна чарнобыльскіх летапісцаў», як сцвярджаюць дасведчаныя людзі, значна менш, чым другіх. І тут няма нічога dziўнага. У мастацтве часта было так, калі асобныя найбольш трагічныя для жыцця народа падзеі па гарачых слядах найперш браліся асэнсоўваць і адлюстроўваць «кабінетныя даследчыкі». Пытанне гэта надзвычай далікатнае, і, мабыць, такіх аўтараў папракаць у нечым не трэба. У чым іх віна?.. Але тым не менш людзі, якія самі прайшлі Чарнобыль, чытаючы такія творы, адразу распознаюць: бачыў аўтар «зону» або не, і грэбліва, сведчу, ставяцца да іх, не прымаюць надуманую «праўду» пра бяду.

Зыходзячы з такога меркавання, думаецца, сапраўднымі чарнобыльскімі летапісцамі можна назваць літаральна ўсіх аўтараў кнігі «Прайсці праз зону», выдадзенай выдавецтвам «Мастацкая літаратура». Пра іх сказаў у прадмове да выдання народны пісьменнік Беларусі Іван Шамякін: «Усе мы, аўтары кнігі, неаднаразова пабывалі ў зоне адчужэння, шукалі там сваё слова з жаданнем не даць устаяцца апусташэнню і

забыццю, пахаладзець чалавечаму сэрцу ад скрушнай чарнобыльскай праблематыкі».

Дык вось, напрыклад, сам наш старэйшы пісьменнік бываў там часта. Ён не толькі наведваў тыя мясціны, а і дапамагаў тамашнім людзям у іх барацьбе з бядой.

У свой час доўга жылі і працавалі ў чарнобыльскай зоне, як кажуць, амаль у самым пекле, пісьменнікі Алесь Крыга і Мікола Капыловіч. Адзін па сваёй волі пакінуў утульны Мінск, а другі — горад Маладзечна, каб пазнаць чарнобыльскую праўду. У Гомелі жыве прэзаік Анатоль Бароўскі, які, мабыць, як ніхто з літаратараў, ведае ўсю палескую забруджаную тэрыторыю. А. Бароўскі — у свой час уласны карэспандэнт «Чырвонай змены» па Гомельскай вобласці — нямала пісаў пра Чарнобыль у газеце.

Змешчаныя ў кнізе нарысы Алеся Крыгі «Выбух над Прыпяццю», Анатоля Бароўскага «На крыжы», «Запіскі аб радыяцыі» выдатнага пісьменніка, ураджэнца Хойніцкага раёна, заўчасна памёршага Барыса Сачанкі, жывыя галасы «Тройчы з зямлі сыходзім» Святланы Лобач, фрагменты з «Чарнобыльскага дзённіка» Арсеня Сакуна — аголеная, балючая праўда спакутаванай палескай зямлі. Гэта і праўда чалавечага духу, своеасаблівы летапіс нашай агульнай бяды. Ён зноў і зноў абуджае роздум пра сутнасць чалавечага быцця і ставіць чалавека ў цэнтр гэтага роздому.

Было што сказаць пра тую зямлю, тых людзей, што жывуць на ёй, прэзаікам Івану Пташнікаву, Ніне Рыбік, Андрэю Федарэнку, Віктару Казько, Леаніду Левановічу, Івану Чыгрынаву. І кожны з іх сказаў сваё слова ў творах, розных па жанрах, сказаў з рознай сілай свайго таленту. Але ўсіх іх яднала агульнае імкненне — каб заўсёды памяталі людзі трагедыю і зрабілі ўсё, каб такое больш не паўтарылася.

Калі прэзаікі і проза, згодна са спецыфікай сваіх жанравых магчымасцей, не могуць адразу ж адгукнуцца на з'яву, дык паэзія і паэты, мабыць, больш імпульсіўныя, якраз у апэратыўнасці і маюць перад імі перавагу. Пра Чарнобыль ужо напісаны

тысячы вершаў: і па гарачых слядах, і пасля. Складальнікі ж кнігі адабралі працы дзевятнаццаці вершатворцаў, што звярнуліся да чарнобыльскай тэматыкі. Сярод іх — і маладзейшы наш паэт Анатоль Зэкаў. Можна было б цытаваць радкі кожнага, але дазволю сабе спыніцца на паэзіі Міколы Мятліцкага. І вось чаму: паэт нарадзіўся ў вёсцы Бабчын Хойніцкага раёна, у самой зоне. Там рос і гадаваўся сярод шчырых людзей. Яго зямля, як і ўся наша зямля, спрадвечу прызначаная нараджаць сейбітаў, зараз атручаная радыяцыяй і здольная нараджаць толькі гора, слёзы, смерць... Здаецца, самі гэтыя паняцці аб прызначэнні зямлі яшчэ будуць асэнсаваны ў нашай літаратуры. Але заслугоўвае ўвагі тое, што сказаў сваім паэтычным радком і Мікола Мятліцкі ў вершы «Матчына просьба», уключаным у гэтую кнігу, а таксама ў творы «Кладу дазіметр на магілу мамы...» са зборніка «Бабчын» (пра апошні — размова ў асобным артыкуле гэтай кнігі).

Асабіста мяне кніга «Прайсці праз зону» хвалюе яшчэ і тым, што за ўсім жорсткім, балючым і горкім, што яна нясе, у ёй бачыцца сапраўдны чалавек, які ў любой сітуацыі застаецца чалавекам і ў сэрцы якога дабрыня да іншых, да ўсяго свету. Што гэты чалавек сапраўды не дае «ўстаяцца апустахэнню і забыццю», не дае таксама «пахаладзець чалавечаму сэрцу», што ніякія беды і горасці не могуць вытравіць з яго душы спрадвечную беларускую шчырасць, спагаду, чуласць і памяркоўнасць да іншых.

Калі думаеш пра гэта, дык ужо разам са згаданымі матэрыяламі кнігі прыгадваеш праўдзівыя матэрыялы навукоўца Васіля Несцярэнка «Горкая праўда аб выніках чарнобыльскай катастрофы для Беларусі», рассакрэчаныя дакументы іншых нашых вучоных, а таксама артыкулы Івана Кеніка «След катастрофы», ліст незабыўнага рускага фізіка Валерыя Лягасева «Мой абавязак расказаць пра гэта...» і інш.

Яны адкрываюць чытачам сапраўды шмат невядомага, а таксама тую праўду, якую павінен ведаць кожны, каб уберагчы сваю зямлю, сябе, свой народ ад наступстваў бяды.

Пра што раскажа вучням

(Паэт і празаік Мікола Купрэў)

Мікола Купрэў (нарадзіўся ў 1937 годзе, памёр у 2004-м) па колькасці надрукаванага — дзве кніжачкі паэзіі (менавіта паэзіі, а не вершаў): «Непазбежнасць» (1967) і «Правінцыйныя фантазіі» (1995), больш чым за трыццаць гадоў літаратурнай працы,— як кажуць, далёка адстаў ад многіх сваіх ровеснікаў. У іншых па дзесятку, а то і па два, калі не больш, кніг і нават выбранае.

Але тым не менш калегі, для якіх літаратура — святасць, удумлівыя крытыкі і нямала хто з проста аматараў добрай паэзіі (да апошніх адношу і сябе) даўно вызначылі: паэт з Божым дарам.

І вось некалькі гадоў таму прыхільнікі таленту Міколы Купрэва па-сапраўднаму пазнаёміліся з яго прозай. У часопісе «Крыніца» (1996, № 5, 6) была надрукавана яго аповесць «Імгненне святла». Так, мабыць, у кожнага з нас, як бы пасвойму ні ладзілася, ні складвалася жыццё, канечне ж, у яго шэрасці, змроку не-не ды прабіваюцца імгненні святла. Таго душэўнага, з крапінкамі суму. Такого святла ў згаданым творы нямала.

Думалася: можа, выпадковая проза паэта? Не, узрушыла, усхвалявала. Можа, успомніўшы класіка, і паэта Купрэва гады да суровай прозы пацягнулі, каб мог выгаварыцца ў іншай, непаэтычнай форме?..

І вось нядаўна чытачы пазнаёміліся з новым празаічным творам (менавіта творам) — аповесцю «На вуліцы Карла Маркса з Паэтам». Спачатку яна была апублікавана ў той жа «Крыніцы» на роднай мове. А нядаўна загучала па-руску ў часопісе «Неман» (1998, № 11, 12).

Адзначу, што меў асалоду чытаць твор паэта і празаіка Міколы Купрэва на дзвюх мовах. Канечне, найперш уразіла не тое, што ён сапраўды глыбока ведаў родную мову (яшчэ б Купрэву яе не ведаць, ён жа ўсё жыццё сярод простых

людзей нашых, далей ад гарадскога асяроддзя). Уразіла яго, мабыць, генетычнае адчуванне яе. Наша нацыянальнае мысленне. (Усё астатняе: інтанацыю, вобразнасць, метафарычнасць і г. д., думаю, некалі будуць разглядаць прафесійныя крытыкі.)

А пераклад?.. На рускую мову твор пераклаў Міхась Герчык. Несумненна, цікавы рускамоўны прэзаік (хто з майго пакалення не зачытваўся яго кнігамі «Ветер рвет паутину», «Земное притяжение», раманам «Отдаешь навсегда» і інш.). Адзін з самых вопытных выдавецкіх рэдактараў з таго пакалення, якія і самі ўмеюць прыстойна пісаць і рэдагаваць як след.

Дык вось, «На вуліцы Карла Маркса з Паэтам» у яго перакладзе гучыць цудоўна. (Увогуле ж мушу адзначыць, што часопіс «Неман», калі меркаваць па творах, якія надрукаваны ў ім у перакладах толькі за мінулы год, чуйна рэагуе на сучасны літаратурны працэс, адбірае сапраўды лепшае. Мяркуюце самі па некаторых імёнах прэзаікаў і паэтаў: Я. Брыль, В. Быкаў, А. Ждан, Л. Галубовіч, С. Грахоўскі, Л. Дранько-Майсюк, М. Мятліцкі і інш.).

Пра што аповесць? Па сутнасці, пра адзін дзень з жыцця палескага вясковага настаўніка. Ад яго імя — аповед. Настаўнік прыехаў у райцэнтр, каб уладкавацца на працу ў райгазету. Гарадок гэты — гарадок яго дзяцінства. Тут шмат гадоў таму на месцы цяперашняй гасцініцы стаяў бацькоўскі домік. Тут некалі былі сябры, першае каханне, суседзі, знаёмыя.

Іншы чытач можа сказаць: здараецца... Прыехаў, пачнуцца настальгічныя апісанні. Маўляў, колькі ўжо чыталі! Так, здараецца. Але не ў Купрэва. Выйшаўшы раніцай з райгасцініцы (у райком, дзе павінны або даць згоду на яго працу ў рэдакцыі, або не, — рана), ён пайшоў да ракі свайго маленства. Там сустрэў і падабраў зусім яшчэ маленькага шчанюка, якога назваў Паэтам (чаму менавіта так, даведаецца, прачытаўшы твор). З гэтага моманту і пачынаецца паход героя аповесці са шчанюком па былых родных мясцінах, па горадзе.

Будуць і рэтраспекцыі дзяцінства, падлеткавай пары, юнацтва. Будзе сустрэча з мясцовым музыкам дзядзькам Антосем, які некалі так іграў, што душа трымцела, а зараз толькі — «Широка страна...». З іншымі людзьмі.

Ці можна назваць прыгодамі ўсё, што здарылася з героем аповесці, настаўнікам Кухаравым? Зноў жа мяркуйце самі: сустрэча з таварышам ці нават сябрам школьнай пары, некалі таленавітым чалавекам, канструктарам, які палез у палітыку ў застойныя часы, за што прайшоў псіхушку і «дзякуючы» ёй стаў хворым на алкагалізм... Сустрэчы з той, якая была першым каханнем, з міліцыяй, якую чамусьці апасаецца, з іншымі людзьмі ўзрушылі. Многае ў той дзень выпала на долю журналіста і настаўніка. Нямала цікавых сцэн пра гэта ў творы. Адна з іх — у кабінёце тагачаснага маёра міліцыі. Той загадвае настаўніку, які размаўляе на сваёй роднай зямлі на роднай мове, гаварыць «человеческим языком». А што, мова маці, якую забілі фашысты, не чалавечая?..

І тут зноў думаю пра тое, пра што ўжо неаднойчы пісаў у некаторых сваіх артыкулах: як жа мы, людзі, прывыклі ўсе нашы горшыя, па-чалавечы невытлумачальныя ўчынкі апраўдваць фактарам часу, рэжымам, грамадскім ладам. Пры гэтым забываем, што толькі сапраўдныя людзі застаюцца людзьмі ў любых сітуацыях. Думаю, твор выклікае на такі роздум...

Зрэшты, быў райком, куды настаўнік і журналіст зайшоў з Паэтам (нёс у сумцы). І тут — свае малюнкi, вядомыя людзям і майго пакалення. І прыніжэнне чалавечай годнасці. Але не прыняў гэтага прыніжэння чалавек. Пайшоў. Вярнуўся да ракі. Да каменя, дзе падабраў Паэта, якога тут трэба было пахаваць. Пачуў ад незнаёмага мужчыны «в запыленной рубашке», які ехаў на калёсах, роднае, на матчынай мове: «Добры вечар!» На ёй жа, роднай, адказаў. Пасядзеў на зямлі, дзе і зараз прынята па-добраму вітаць кожнага знаёмага і незнаёмага чалавека. Успомніў «самого себя, еще ребенка, и мальчишек своего послевоенного детства», як пасля вайны біў у жылот палоннага немца Эрыка. Падумаў, ці

ўдарыў бы зараз, за сорок гадоў жыцця так і не знайшоўшы таго немца, які параніў маці (пасля паліцаі закапалі яе, яшчэ жывую, у зямлю). І будзе ў аповесці зварот героя да самога сябе, усведамленне, што «с того далекого, как за туманами, за реками-озерами, дня ты больше никого не ударил». І далей будзе ўспамін, што — было — пасля вайны нейкі час не біліся між сабой людзі: «навоевались, нагляделись на страдания... Но потом, когда боль притупилась, забылась, стали ссориться, драться — и сосед с соседом, и брат с братом...».

Пахаваўшы Паэта, герой просіць яго дараваць за пакуты і смерць «людей грешных, неразумных...». А потым настаўнік вырашае вярнуцца да сваіх вучняў у глыбінную палескую вёску. Не таму, што змірыўся з тым, што бачыў, перажыў за адзін дзень у горадзе свайго дзяцінства. Да дзяцей, як да самых блізкіх яму людзей, якія, праводзячы, не разумелі, навошта ён пакідае іх. Якія абяцалі чакаць.

Дык усё ж такі чаму вяртаецца?.. Аказваецца, каб «рассказать им на уроке, на классном часе, какими добрыми и сердечными были их родители, соседи, односельчане, все люди после войны, о мальчишках и девчонках» свайго дзяцінства. А таксама «о свежих густых травах и цветах, о теплых дождях...» і «о своей первой детской любви». Пра тое, што ў гэтым жыцці «ничего не докажешь кулаками». Аб тым болю, які можа насіць чалавек у сэрцы. І, вядома ж, аб сваёй маці. Аб Паэце. У рэшце рэшт «и о птице, и об истерзанной, искалеченной земле, и об искалеченных языке нашем и людских душах».

Аповесцю Мікола Купрэў засведчыў: ён не толькі самабытны паэт, але і цікавы прэзаік. Творы яго хваляюць. Прымушаюць аб многім у нашай рэчаіснасці задумацца.

Доўгае развітанне, або Вяртанне пачуццяў

(Празаік Таццяна Мушынская)

У біяграфічнай даведцы Таццяны Мушынскай, змешчанай у яе першай кнізе прозы «Доўгае развітанне», пазначана: «Журналістка, тэатральны крытык. Аўтар дзіцячых апавяданняў і казак, артыкулаў і рэцэнзій, прысвечаных тэатру, музыцы, харэаграфіі...» Далей пералічваюцца выданні, у якіх друкавалася аўтарка, а таксама называюцца кнігі пра беларускі балет, што выйшлі з-пад яе пера: «Гармонія дуэта», «Гаркавы смак ісціны» і інш. Як бачым, паняцце «празаік» пакуль не вельмі стасуецца да творчага крэда Таццяны Мушынскай. Але варта перагарнуць апошнюю старонку яе «Доўгага развітання», каб адзначыць: аўтарка, маючы даволі шырокае кола розных творчых амплуа, паспяхова асвоіла і яшчэ адно...

У названае выданне Т. Мушынская, акрамя аднайменнай аповесці, уключыла і апавяданне «Верачка». Дык пра што кніга, найперш яе галоўны твор? Калі адным словам — пра каханне. Як вядома, паняцце гэтае змяшчае ў сабе безліч самых непадобных людскіх лёсаў, драм, трагедый, радасці, шчасця... Каханне, у «класічным» разуменні, — найперш пачуцці. Цнатлівыя. Вельмі асабістыя. У кожнага чалавека непаўторныя. І колькі закаханых — столькі пачуццяў.

Вось першае, аб чым думаеш, чытаючы твор. Другое — гэта тое, што любая жанчына, кім бы яна ні была: царыца, ткачыха, спявачка, як Надзя, гераіня аповесці Таццяны Мушынскай, застаючыся сам-насам са сваімі пачуццямі, памкненнямі, радасцямі і смуткам, а часта і пакутамі, перш за ўсё — менавіта жанчына...

У апошнія гады нас захліснуў брудны паток «літаратуры» пра ўзаемаадносіны мужчыны і жанчыны, якія не маюць ніякага дачынення да таго разумення кахання, якое ёсць у «Доўгім развітанні» — яно напоўнена святлом і духоўнасцю.

Разглядаючы твор, у адрозненне ад некаторых яго рэцэнтаў, не буду акцэнтаваць увагу на тым, што ў Таццяны

Мушынскай «сучасная гарадская проза». Горад, прафесію, адносіны гераніні з іншымі людзьмі, яе ўласную бытавую неўладкаванасць успрымаю найперш як грунт, фон, рамкі — не больш. А калі фон, грунт, рамкі і ўсё астатняе — звычайная сталіца, звычайная філармонія, звычайны свет творцаў таленавітых і не вельмі, звычайны дом і г. д., дык ва ўсёй гэтай звычайнасці вастрэй успрымаецца менавіта душа жанчыны, натуры тонкай і непаўторнай.

Надзя, маладая жанчына, толькі пры дапамозе маці выходзіла малалетняга сына. Жанчына, якой якраз «бясконцыя гастроля і работа дапамагалі забыць пра непрыемнасці: і матчыны хваробы, якіх пад старасць збіралася ўсё больш, і не дужа моцнае сынава здароўе, і заўсёдную нястачу грошай, і малую зарплату, і асабістае неўладкаванае жыццё».

А калі так, вядома ж — роздум гераніні: «Чаму ў іх з Алегам (былым мужам.— У. С.) не складалася сумеснае жыццё?», хоць усё «пачыналася добра, абнадзейвала, здавалася трывалым і вечным». (Пасля ўжо разумеш чаму: не было сапраўднага кахання ні ў яго, ні ў яе, і таму, мабыць, тут невыпадкова з'явілася слова «здавалася».) І невыпадкова так хутка пасля расстання з былым мужам, некалі таксама спеваком, а зараз шоу-бізнесменам, «час загаіў раны, усё адышло, страціла вастрэню». Зараз да былога мужа Надзя адносіцца толькі як да чалавека, які па бацькоўскім абавязку павінен дапамагаць ёй матэрыяльна, каб гадаваць сына.

Для яе «свет і людзі падзяляліся... на дзве вялікія паловы. У адной жыла музыка, у другой яе не было».

Так, складаны вобраз, згадзіцеся. Але паступова пісьменніца далей раскрывае той свет, якім жыве Надзя. Яна «як спявачка была пераканана, што голас можа сказаць пра чалавека ўсё. Нібы камп'ютэр, ён захоўвае ў сваёй памяці гісторыю жыцця, ён — маленькая мадэль, адлюстраванне ўнутранай канструкцыі асобы. Інтанацыя, нібы чулы сейсмограф, фіксуе шчырасць ці фальш душэўных памкненняў». І галоўная аўтарская інфармацыя аб прычыне разладу сваёй

гераіні з мужам: «Самае крыўднае заключаецца ў тым, што Надзін былы муж з тых людзей, у душы якіх жыла музыка», толькі «ён марудна, але няўхільна перайшоў да тых, дзе музыкі не было».

Прачытаўшы гэта, зразумеўшы, на чым грунтуецца ўвогуле каханне гэтай маладой жанчыны, думаеш: на якія пакуты яна будзе асуджана, калі раптам закахаецца ў іншага чалавека, не яе свету. І тут пісьменніца адразу ж засяроджвае нас на наступным: можа, для такіх тонкіх натур, як Надзя, каханне наогул немагчыма?.. Можа, яны яго проста прыдумваюць?

Значыць, у Надзінай сітуацыі, дзе пераважае творчая асоба над звычайнай жанчынай, чакай трагедыі, разлому... У гэтым разломе, калі неўладкавана жыццё, з'яўляецца той, хто патрэбен Надзі, — Маэстра, носьбіт музыкі, якая патрэбна ёй.

У яе жыццё Маэстра «ўвайшоў ціха і далікатна». Праз сваю музыку. Праз голас сваёй душы. А навокал усе галасы, і нават музыкантаў, з якімі працавала, былі будзённымя. «Ягоны (Маэстра. — У. С.) голас быў іншы. Ён нібы настройваў на ўласную хвалю і запрашаў на сваю планету».

Ну што ж, заставалася толькі парадавацца за гераіню: нарэшце! Яна хацела такога, і ён з'явіўся. І калі яе былы муж «быў водгуллем Надзінага былога жыцця, да якога яна наўрад ці калі-небудзь вернецца», то «Маэстра быў яе цяперашнім жыццём». Богам... І што тут дрэннага? Але, як вядома, багі толькі на нейкі час спускаюцца на зямлю, а потым знікаюць. Паехаў. Забыў. Надоўга? Назаўжды? Як жа яна «без сонца»? Сітуацыя такая, што нават ва ўяўленні маці даччын «навакольны свет — вялікі вітраж — рассыпаўся на мноства рознакаляровых кавалачкаў. Быў твор, зроблены па законах боскай гармоніі, засталіся рознакаляровыя шкельцы».

У такой сітуацыі, калі боль працінае душу гераіні, яна пачынае паступова разумець як след рэальнае жыццё. Вельмі важным падаецца тое, што пісьменніца ўводзіць у тканіну твора частку, названую «Бясконцы дыялог». Дыялог між дзвюма Надзямі. Адна Надзя — рэальная, «дзяўчына, васемнацца-

цігадовая, разгубленая і няшчасная», якая, і гэта праўда, «наогул не разумее, што з ёй адбываецца». Другая (адбітак у люстэрку) «удвая старэйшая жанчына, не дужа вясёлая, крыху стомленая», якая «глядзіць на дзяўчыну з вышыні пражытых гадоў, супакойвае, цвяроза разважае і чамусьці наперад ведае, чым усё скончыцца...».

Зрэшты, для самой гераіні Маэстра і летуценні, звязаныя з ім, паступова адыходзяць нібы на другі план. У час душэўных пакут, у час, які яна сама для сябе вызначыла як развітанне з Маэстра (на яе сольным канцэрце), гэта, здаецца, атрымліваецца. Але ў гэты момант высвятляецца, што ёсць мужчына, скрыпач, які, здаецца, сапраўды яе кахае і гатовы на любыя ахвяры дзеля Надзінай кар’еры. Ён нават з сынам яе пасябраваў, што ў падобных сітуацыях немалаважна. Можа, скрыпач, у якога таксама голас не такі, як ва ўсіх звычайных людзей, сучешыць, астудзіць яе пакуты, зробіць шчаслівай? Тым больш што Надзя холадна гаворыць яму, каб выкінуў з галавы мары пра каханне, маўляў, «яны толькі жыць замінаюць...». Чакайце, а ці верыць яна сама ў гэта? Звярніце ўвагу — «хіба не?». У гэтых двух яе словах найперш сумненне ў тым, што сказала.

Дык што ж тады? Раздарожжа?

У фінале, шмат перажыўшы, добра-такі «астыўшы» ад пачуццяў да Маэстра, Надзя зноў атрымлівае ад яго імпульс на пачуцці: пазваніў. Але... прапанаваў сустрэцца, каб пагаварыць пра тое, як далей будаваць яе творчую кар’еру. А яна ж чакала не гэтага. Кар’ера і ёсць кар’ера, і пачуцці ёю не замяніць. Надзя была ўпэўнена, што «паставіла кропку», што «развіталася з ім і ягонаю музыкай. Развіталася назаўсёды». А калі адновяцца пачуцці, то «няўжо вар’яцкае жыццё пачнецца зноў?».

На гэтым мы расстаёмся з гераіняй Таццяны Мушынскай з аповесці «Доўгае развітанне», сумнага і светлага твора адначасова. Аднаго з тых, па якіх, думаецца, засумавалі чытачы пасля розных падробак пад сапраўднае каханне.

«Вядуць шляхі ўсе да людзей...»

(Паэт Мікола Антанюўскі)

Настаўнікам роднай мовы і літаратуры ў школе ў яго быў пісьменнік Мікола Купрэў. Паэт Мікола Антанюўскі (нарадзіўся ў 1952 годзе ў вёсцы Сташаны Пінскага раёна, выпускнік Сташанскай СШ 1969 года), аўтар зборніка вершаў «Святаяннік» (1993), выдаў новую кнігу паэзіі «Падсочаны бор». Заўважу: выдаў у правінцыі. Там, дзе жыве і працуе, — у Пружанах, у рэдакцыі газеты «Раённыя будні».

Выхад добрай кнігі, хто б ні друкаваў яе, вядома, трэба толькі вітаць. Гэта, як кажуць, увогуле, а ў прынцыпе?..

Прызнаюся, калі я браў у рукі «Падсочаны бор», калі паглядзеў выхадныя даныя, быў у мяне да кнігі якісьці недавер. Баяўся расчаравацца: добры паэт, некалі бласлаўлены ў свет часопісам «Малодосць»: у яго «Бібліятэцы...» выйшаў «Святаяннік», — а раптам нешта не тое? У сваёй большасці прыватныя выдавецтвы, у тым ліку і правінцыйныя, вельмі часта друкуюць тое, што не мае нічога агульнага з сапраўдным мастацтвам: знайшліся сродкі, аплачана — выдаём! Ды такой, з дазволу сказаць, літаратуры і так званых паэтаў, якім супрацьпаказана рыфмаваць нават з-за няведання тэхнікі верша-складання, у нас хоць адбаўляй. Між іншым, часам і члены Саюза друкуюць у прыватнікаў або яшчэ дзе свае нізкапробныя рэчы: у дзяржаўным выдавецтве па-ранейшаму ёсць добры кантроль, а тут ніякіх патрабаванняў да твора.

Зразумела, што і мае сумненні наконт Міколы Антанюўскага былі заканамерныя. Але яны хутка развеяліся: хоць выдала правінцыя, а кніга — цікавая. І тут, аказваецца, можна знайсці вартую падмогу: рэдагаваў «Падсочаны бор» наш славуты паэт, настаўнік з Пружаншчыны Мікола Купрэў, а прадмову напісаў таксама знакаміты літаратар, мінчанін Віктар Гардзей.

Вернемся, аднак, да «Падсочанагабору». Кніга напісана традыцыйным вершам, якому аддае перавагу паэт, ды ўсё ж і

традыцыйнае, калі да яго звяртаецца сапраўдны творца, можа высвечваць жыццё ў яго самых розных праявах. Традыцыйнае можа глыбока ўсхваляваць. Абудзіць думку. Прымусіць над многім задумацца. Стварыць, калі ўжо гаварыць канкрэтна аб паэзіі, цудоўныя, свежыя вобразы. І разам з тым убачыць у нейкім новым святле рэальнае, зямное, паўсядзённае. Да слова сказаць, уся наша класіка створана пераважна ў ключы традыцыйнай паэзіі.

Так, для традыцыйнага ў лепшым сэнсе гэтага слова паэта Міколы Антанюўскага важны змест твора. Асабліва сэння, калі наш «гэты свет такі непрадказальны, столькі гора ў ім, бяды, трывог». Жыццёвая сітуацыя сапраўды такая, што менавіта цяпер важна не толькі «любіць сябе». Згадзіся: «Гэта проста так — любіць сябе», а можа, надзвычай важна адчуць, як «боль чужы па сэрцы мне (лірычнаму герою. — У. С.) шкрабе». Чаму? Ды таму, каб не заставацца абыякавым да лёсу людзей, народа, краіны. Ды таму, што сэння, можа, як ніколі раней, страшна, калі раптам ты сам ці нехта іншы зняверыцца ў жыцці. Бо, як лічыць паэт, «чалавек, знявераны ў шчасці, — як арэх чарвівы і пусты».

Думаецца, ужо гэтыя працытаваныя мною радкі з кнігі Міколы Антанюўскага «Падсочаны бор» дакладна вызначаюць пазіцыю яе аўтара і лірычнага героя. Яе, несумненна, удумлівы чытач, прыхільнік дабыні і чалавечнасці ў жыцці і літаратуры, успрыме і як сваю ўласную.

«Падсочаны бор»...

Засяродзіўшы ўвагу на назве выдання, не магу не спаслацца на тое, як яе ў сваёй прадмове абыграў Віктар Гардзей. Ён піша: «Назва новай кнігі Міколы Антанюўскага, на мой погляд, даволі ўдалая і ёмкая, не пазбаўленая разумнага сэнсу». І далей: «Вядома, што хваёвыя дрэвы, калі з іх выкачаць жывіцу на каніфоль і на шкіпінар, пакуль акрыяюць, доўга квояцца, хварэюць, а то і сохнуць. Вобраз падсочанага бору, маючы сімвалічнае значэнне, пераходзіць у той ці іншай афарбоўцы праз многія вершы зборніка. Гвалтам знявечаны бор — гэта

наша бязладнае і апустошанае жыццё, з якога, здаецца, вы-
смактаны ўжо апошнія кроплі жыватворных сокаў».

Так яно менавіта і ёсць, але кніга сведчыць, што, нягледзячы ні на якія беды, непаладкі і нават страты, усё яшчэ сярод нашых людзей жыве дух дабрыні і чалавечнасці і ён здольны перамагчы агіднае, пачварнае, якое пагражае жыццю наогул. Паэзія Міколы Антанюўскага таксама сцвярджае, што пакуль жывуць, набіраюцца моцы, не сохнуць карані гэтай чалавечнасці і дабрыні,— жыццё не скончыцца.

Наогул у вершах паэта шмат абвостраных думак пра наша сёння. І калі зыходзіць з тых жыццёвых рэалій, якія мы сёння маем, такая, часам амаль публіцыстычная, абвостранасць апраўдана. Нельга проста сузіраць, як разбураюцца духоўныя набыткі, што напрацоўваліся стагоддзямі, нельга спакойна глядзець, як брыдота падступаецца да чалавечай душы. Нельга быць абьякавым у гіблы час, калі «дабрата — у дэфіцыце, зноў нахабства — у цане...». Але гэтае «зноў» асабіста мяне вяртае да высновы, што ў нейкія перыяды гісторыі не раз узнікалі такія пагрозы і памкненні знішчыць асновы жыцця, але людзі, як бы там ні было, выстойвалі. Значыць, павінны выстаць і мы. Бо захавалі ў сабе галоўнае: веру ў дабро і чалавечнасць, перадаючы іх, як бяспценны дар, з пакалення ў пакаленне.

Многае прапускае паэт праз сваё сэрца. Многае заўважае. Талент у яго такі: успрымаць самыя, здавалася б, непрыкметныя зрухі жыцця, адчуваць, здавалася б, самыя тонкія адценні ў характарах і паводзінах людзей, як, зрэшты, і ў самім сабе. Але пры гэтым аўтар умее бязлітасна адштурхоўваць ад сябе драбязу, непатрэбшчыну, усё, што на шкоду чалавечаму духу.

Зыходзячы з уласнага жыццёвага вопыту (М. Антанюўскі — журналіст па прафесіі, рэдактар пружанскай раённай газеты, а паэт, пагадзіцеся,— гэта лёс), вопыту старэйшых майстроў слова, творца мае права заявіць шмат чаго адкрыта. Як, скажам, гэта: «Вядуць шляхі ўсе да людзей» і як бы лішні раз папярэдзіць, што нашым учынкам ацэнку даюць людзі, што

нічога без іх не можа адбыцца ў тваім жыцці. Мабыць, адсюль і перакананне, што «сумленне — Бог». Шлях да такой прастай і разам з тым мудрай ісціны быў вельмі складаны: праз роздум аб чалавечай сутнасці, праз звароты да Усявышняга, існаванне якога не адвяргаецца і не сцвярджаецца, і праз многае іншае.

Вядома, трэба мець трывалую жыццёвую аснову, трэба шмат чаго перажыць, пераасэнсаваць, спазнаць, каб сказаць: «Я ведаю, каму маліцца. Мой Бог не ў небе — на зямлі» ці вось гэта: «...ведаю, живу навошта». Рабіць дабро. Дык вядома здаўна, што «жыць праведна» — гэта кара. Але «такую кару прыдумаць здольны толькі Бог». І гэта, зрэшты, правільна, калі падыходзіць да ўсяго з духастваральных пазіцый.

Мне асабіста імпануе вось такая, як у Міколы Антанюскага, творчасць: і проста, і адкрыта, але разам з тым — і відавочная патрэба асэнсавання свайго месца сярод людзей. І на першым плане ўсё тое ж сумленне — паняцце, неабходнае ў свеце хаосу. Сапраўды, чаго варты чалавек як асоба без сумлення? Без духоўнасці? Без шчырасці? Без спагадлівасці? Без гэтых адзнак маральнасці ён здольны толькі разбураць, а не ствараць.

Кніга «Падсочаны бор» складаецца з трох раздзелаў. Першы, з якога ўзята большасць цытат, называецца «І сёння, і заўтра, і ўчора». Як бачна, тут даволі яскрава выяўляецца напаўзабытая і штучна асуджаная некаторымі «рэфарматарамі», але сёння вельмі патрэбная кожнаму з нас грамадзянскасць, грамадзянскасць у напружанасці душы, у яе здольнасці асэнсаваць мінулае і сучаснае, умець адрозніць дабро і зло, выклікаць на роздум чытача, натхніць нязмушана працаваць гэтую самую душу не толькі на сваю карысць і г. д.

У названым раздзеле шмат вершаў, якія можна, як я ўжо казаў, назваць традыцыйнымі. Але, трэба адзначыць, усе яны, прапушчаныя праз шчырае сэрца, надаюць новы імпульс чытачу: думай, як живеш, навошта і чаму; думай, ад чаго залежыць твой дзень — сённяшні і заўтрашні.

Другі раздзел «Цяпло вачэй» якраз і кампенсуе той недахоп адкрытай лірычнасці, якой, здаецца, малавата ў першым. У ім Мікола Антанойскі пацвердзіў, што ён тонкі лірык. Некаму, магчыма, яго лірыка падасца «спрошчанай», што, мабыць, тлумачыцца выразнай песеннасцю многіх твораў. Скажам, што такія вершы, як «Веру ў дзіўнае імгненне...», «Зялёныя прыслады...», «То сумная музыка саду» ды іншыя могуць быць пакладзены на музыку.

Трэці раздзел — «Край святла і бяроз» — зноў у многім вяртае нас у ранейшае рэчышча грамадзянскасці паэзіі Міколы Антанойскага. У краі «святла і бяроз» нараджаюцца гэтыя вершы. І зноў той жа роздум, і зноў журба і трывога: «Чарсвеюць душы — рвецца повязь». Нездарма аўтар заклікае: «І як не верыць у людзей», яму хочацца, каб «зноўку свет пазбавіўся мань»... Паэт стварае сваю дзяржаву пад назвай «Надзея, вера і любоў»... Тут і пытанне: «Няўжо можна жыць без вытокаў, // Без простых і мудрых людзей?», тут жа і дзеянне: «Прыйду і ачышчу крыніцы — вадою чало апячэ».

Гэта цытаты з верша, дзе выкрышталізоўваецца вобраз «падсочанага бору». У трэцім, заключным, раздзеле ёсць яшчэ адзін цудоўны верш, які хочацца прывесці цалкам:

За лесам палавее жыта,
За жытам — зноў
шумяць лясы.
Бяды багата перажыта,
Не раз гарэлі каласы.
Але мы ўпарта жыта сеем
І садзім хвойкі і дубкі.
На лёс свой скардзіцца
не ўмеем,
Надзея — на цяпло рукі.
І як бы нас ні церла доля,
Каб адракліся ад высноў,—
Змахнеш слязу
на родным полі
Ды і ў жыццё паверыш зноў.

Паэт верыць у жыццё. Гэта важна для таго, хто нясе ў сабе талент, каму дадзена размаўляць з людзьмі. Важна, што тэмай сваёй гаворкі ён абраў такую кропку светаўспрымання, як вера, надзея, любоў. Паэт сцвярджае: пакуль ёсць дабрыня на свеце, ёсць і ты, але ўзамен ты сам павінен дарыць іншым цяпло і пяшчоту. Паэт верыць у сябе, у сваю зямлю, у свой народ: «Зямля мая веру мне верне і сілы крыніцам сляпым...» Кажа: «І сам зразумееш аднойчы, // Навошта на свеце живеш...»

Ну што ж, паверым у гэта і мы.

3 вераю ў добро

(Паэт Кастусь Жук)

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» выдала зборнік паэзіі Кастуся Жука «Галгофа». (Нарадзіўся 02.05.1954 года ў вёсцы Затур'я Нясвіжскага раёна, выпускнік Сейлавіцкай СШ 1971 года.) У яго аўтар уключыў гістарычную паэму на сучасную тэму «Дванаццаць апосталаў», паэму, што дала назву кнізе, паэму-прытчу «Леснічоўка», шмат вершаў, пераклады з рускай, татарскай, курдскай, латышскай, малдаўскай моў, а таксама ўласныя міні-байкі, мініяцюры, эпіграмы і пародыі. Кніга атрымалася ёмістая. Разнажанравая. Яе можна нават расцэньваць як аднатомнік паэта так званага сярэдняга пакалення.

Вядома, у кароткім артыкуле немагчыма даць поўную, грунтоўную ацэнку такому аб'ёмнаму і разнапланаваму выданню. Таму я свядома спыніўся толькі на паэме «Галгофа» і яшчэ некаторых творах, якія, як мне здаецца, і вызначаюць асноўнае ў сённяшняй творчасці Кастуся Жука.

У кнігу, як сведчыць анатацыя, увайшло напісанае ім за апошнія пяць гадоў. Адзначана таксама, што «на хвалі летуценняў, спалучэння традыцый і навізны спасцігае паэт супярэчлівыя, кантрастныя рэаліі сучаснасці».

Але рэаліі нашы такія, што паўсюль «адкрываюцца язвы»: у матэрыяльнай і ў духоўнай сферы жыцця грамадства ў прыватнасці. Можа, сёння занадта бесклапотна для паэта лунаць «на хвалях летуценняў»?.. Бо калі рэчаіснасць такая, дык яна найперш патрабуе ад кожнага, да каго звяртаецца паэт (і ад яго самога), зрабіць выбар: або арыентавацца ў сваёй дзейнасці на спрадвечныя, блізкія беларусам паняцці чалавечнасці ва ўсіх яе праявах і гэтым самым прайсці (калі выстаіш) праз шматлікія нягоды, або забыць пра такія «прынцыпы», падпарадкавацца іншым законам ды кінуцца «адрываць» ад жыцця ўсё, што можаш, глядзіш — сыты, задаволены, уражанне — **жывеш!**..

Дык што выбірае паэт або, як прынята казаць, яго лірычны герой? Ён ведае: выбераш першае — цэрніі. Але, у рэшце рэшт, захоўваецца твая вера ў жыццё. Мацуецца прага рабіць дабро, і гэта становіцца неад'емнай часткай тваёй САПРАЎД-НАЙ існасці. З другім... Другое паэт не прымае. Ён верыць ва ўсё зямное. Ва ўсё чалавечае. І вера гэтая, як бачна з твораў, сапраўды выпакутаваная — прыйшоў да яе нялёгкім шляхам сталага роздуму пра сэнс свайго існавання. Вызначыў (потым) паэт яго так: «служыць дабру». Таму асабіста мне здаецца заканамерным, што першы твор кнігі — не што іншае, як своеасаблівая (пазіцыйная) аўтарская прадмова да ўсяго напісанага ім «у асноўным за пяць гадоў». Вось яна:

Веру птушцы.
Веру зверу.
Веру хаце і асверу.
І тваіх вачэй даверу
Веру зноўку,
Веру,
Веру.
Вісажарам, плёсам, рэкам,
Мове рыб, траве над кручай —
Веру
На сканчэнні веку:
Веру,
Веру немінуца.

Словы на патрэбу часу? Ні ў якім разе. Усвядомленае перакананне асобы, бо, як бачна з цытаты, — «зноўку веру...». У паэта, мабыць, быў перыяд, калі ён зняверыўся ў сутнасці добра, хоць з твора мы не ведаем, чаму і як. Не ведаем таксама, што зноў вярнула яму веру, як ён наогул увайшоў у рэчышча гэтай веры ў жыццё. Але пакуль, думаецца, тут гэта не столькі важна. Можа, пакуль... Важна, што перакананне моцнае. Яно надае сілы паэту супрацьстаяць розным нягодам у самых складаных сітуацыях быцця. «І хоць б'е жыццё няўмольна», ён заяўляе, што «ныць — не маю я намеру», бо «несканчона, неспатольна ў дабро — яшчэ ўсё веру».

Я веру такой аўтарскай пазіцыі. Таму, чытаючы кнігу, менавіта і зыходжу з самога паняцця паэтавай веры ў жыццё як такой. Канечне, у некага можа быць іншы, чым у паэта, пункт гледжання. Маўляў, небяспечна верыць. Маўляў, паўсюль, насуперак логіцы жыцця, прыгледзся, зло перамагае дабро... Тады, думаю, кнігу далей чытаць не варта. Я ж чытаю паэму «Галгофа» часам знарок «па-свойму» і не зусім так, як падае яе аўтар (маё права).

У анатацыі яна пазначана як «твор аб трагедыі Чарнобыля». (Мабыць, дакладней было б «аб чарнобыльскай трагедыі». У сэнсе: трагедыі не аднаго Чарнобыля, як чытаецца, а ўсеагульнай.) І калі ў творы паэт перад сабой, чытачамі, грамадствам, гісторыяй ставіць шмат «чаму» (чаму так здарылася... чаму так жывём... чаму разбураем... чаму...), дык сапраўды варта задумацца: чаму ўсё так? І ў што верыць?..

Толькі, Кажуць, самой па сабе веры — ні ўва што — не бывае. Ужо само пытанне «чаму» патрабуе нейкага акрэсленага разумення таго, пра што або аб чым пытаеш. У паэта вера ў дабро — ці не адзін, скажам так, з асноўных прынцыпаў вымярэння жыцця. Яна праходзіць самыя розныя выпрабаванні, як, скажам, чарнобыльскай катастрофай. І ў нягодах гэтая вера ў жыццё толькі загартोўваецца.

Паэма «Галгофа» (мабыць, крытыкі па-свойму аднясуцца да гэтага складанага, часам супярэчлівага, але, несумненна,

вартага ўвагі твора) прысвечана памяці канкрэтнага чалавека — Аляксандры Новік-Шлег, якая заўчасна памерла (можа, адна з прычын пакутлівай смерці жанчыны тая, што яна як журналіст не раз была ў чарнобыльскай зоне). Чалавека, якога ведалі тысячы людзей па ўсёй Беларусі. Асобы, якая верыла ў дабро і сама не стамлялася несці яго людзям... Дык чаму на зямлі раптам стала менш на аднаго носьбіта веры ў дабро?.. І колькі іх, такіх носьбітаў, ужо забрала згаданая катастрофа, а колькі яшчэ, напэўна, забярэ. Чаму?..

У паэта роздум пра трагедыю і яе наступствы наогул глыбокі і шматпланавы. Можа, найбольш пра тое, чаму такое здарылася. Роздум той часам нават прасціраецца «ў некалькіх вымярэннях» быцця, калі яны сапраўды ёсць. Але, вядома, у асноўным ён тычыцца нашага зямнога існавання. Як паўнакроўнага жыцця істот, надзеленых розумам. А калі мы разумныя, дык чаму падводзім сябе да Галгофы? Яна тут, «Галгофа мая, апраметнасць мая — на зямлі». А ўсё астатняе, у прыватнасці, згаданыя ў пачатку «летуценні» ў скрушны наш час «...недзе ў Сусвеце блукаюць...». Ну што ж, кроўнае для нас — зямное і рэальнае, а не ўяўнае.

І ўсё ж, калі ёсць «чаму», дык абавязкова рана або позна нібы самі сабой для чалавека ўзнікнуць і іншыя пытанні. Напрыклад: «хто?» З рознай інтанацыяй. Адценнямі. Накірункамі. Паняццямі. Тут найбольш падтэкставае. Скажам, хто мы, людзі, у Сусвеце, калі сваімі рукамі стварылі такую згубу, як чарнобыльская катастрофа? Можа, усё ж дарэмна нам «...давярае сваю таемнасць Сусвет...». Можа, недарэмна ён пры гэтым «не з надзей... А са страхам...», заўважым, «...мудры Сусвет!», глядзіць на нас? Бо выходзіць, сапраўды мы пазнаём яго (сабе на згубу? — У. С.), «дзеці Зямлі». Ад іх імя, ад нашага імя паэт якраз і просіць Сусвет (як усявышні розум) засцерагчы нас ад кепскага: «Апаві ты ўсіх нас, акрылі, дай нам раўнавагі, адпрэч нашы трывогі». (Успрымаецца таксама як своеасаблівая паэтава малітва.) Зрэшты, усе мы, «вучоныя, творцы, зняверцы і вернікі», — сцвярджае паэт, — «...п'ём твой

(Сусвет. — У. С.) касмічны халодны і вусцішны вецер...». Пры гэтым «жыцця свайго сэнс, як дзяды, пазнаём пакрысе» і «прыходзім да існасці: мы — твае дзеці» (як дзеці Зямлі).

Канечне, тут можна сказаць, маўляў, калі так, калі пазнанне чалавекам Сусвету нясе яму ўсё больш і больш згубы, дык, можа, варта спыніцца, адмовіцца ад працэсу пазнання?..

Як бачна з твораў паэта, справа не ў самім працэсе, зноў жа — у самім чалавеку. Таму соты, тысячны раз варта задумацца, калі мы разумныя: «Чаму на руках нашых кроў, а на сэрцах лядачасць?» Або «чаму нашы душы не ў аўры Еклесіаста?». Ці як у фінале «чаму?» (і «за што?»):

Распяты на чарнобыльскім крыжы,
Забыты Богам,
Кінуты людзьмі,
За што, мой край, пакутуеш...

Але вернемся да ранейшага. Дык сапраўды

Няўжо звар'яцеў
Чалавек звышразумны,
Што атаму голаў і сэрца
Паклаў ён на плаху,
Паклаў свае мроі,
Паклаў свае думы?

Спрошчана?.. Непрыемна?.. Амаль абразліва?.. Хто як успрыме... Тым не менш за гэтым — паступовы падыход паэта, яго лірычнага героя да асэнсавання сваёй «вінаватасці» перад жыццём за ўсё нядобрае, што адбываецца на зямлі ў выніку не заўсёды прадуманай чалавечай дзейнасці. А ў фінале паэт кажа, што «мы ў смерці як заложнікі», што «палон хіба палонам сёння назавеш?...». І, зрэшты, вось такое: «за перагруз чаўна даруй, Харон, хоць мы не вінаватыя, але ж...» (вось гэтае ўжо цалкам усваядмленае лірычным героем своеасаблівае пачуццё асабістай адказнасці за здзейсненае — «але ж...», здаецца мне вартым увагі). У самых розных варыяцыях

асабіста мне яно ўяўляецца як нешта падобнае на пачуццё героя Аляксандра Трыфанавіча Твардоўскага — «но всё же, всё же, всё же...», да якога ён прыйшоў у фінале верша: «Я знаю, никакой моей вины...», напісанага ім у 1966 годзе. Памятаеце, роздум лірычнага героя А. Твардоўскага аб тым, што няма яго віны ў тым, што іншыя загінулі на вайне?.. І быццам бы не пра тое размова,

Что я их мог, но не сумел сберечь,—
Речь не о том, но всё же, всё же, всё же...

(Канечне, зусім розныя творы ў рускага паэта і ў нашага, як і непараўнальныя іх таленты. Але, здаецца, гавораць творцы аб адным пачуцці, заключаным вось у гэтым «но всё же...» і «але ж...».)

Думаеш, а ці хопіць, так бы мовіць, вось такой «маленькай» долі адчування сучаснікам сваёй «віны» за ўсё, што робіцца на зямлі, каб спыніць тыя разбуральныя і згубныя для ўсяго жывога працэсы, якія знішчаюць жыццё на ёй?.. Думаеш таксама, што, мабыць, многае будзе залежаць ад таго, запатрабуе гэтае адчуванне адэкватнага нашага агульнага дзеяння або не...

Няпростым, як ужо адзначалася, сапраўды выпакутаваным шляхам трывожнага роздуму ішоў паэт да такога разумення. Было, у паэме «Галгофа», шукаючы існасць быцця, звяртаўся да Сусвету, да Галілея, да Бога, да людзей і найперш да самога сябе. Яму трэба было не проста сказаць, што катастрофа — гэта жых, а ўсебакова асэнсаваць яе. Як нешта такое, што, скажам, можна ўяўна пакласці на вагі: на адны — яна, катастрофа і яе наступствы, а на другія — Жыццё. І паглядзець, што ў рэшце рэшт можа пераважыць, калі мы і надалей будзем неразумна пазнаваць таямніцы Сусвету. Пакуль, здаецца, жыццё, вера ў яго, надзея на дабро перамагаюць. Пакуль...

Думаецца, К. Жук у паэме «Галгофа» не вычарпаў менавіта СВАЮ чарнобыльскую тэму — да яе, як ведаем, звяртаюцца самыя розныя творцы. Не вычарпаў і ў іншых творах. У пры-

ватнасці, у прыкметным вершы «Чарнобыльскі смутак». Яна для яго непарыўна звязана з лёсам Айчыны. Наступствы трагедыі, як адзначаюць некаторыя вучоныя, на тысячы гадоў наперад могуць стаць вызначальнымі для чалавецтва наогул. Што тычыцца нас, беларусаў, дык яны ўжо такія або амаль такія. І мы можам толькі здагадацца, як нашы нашчадкі «зразумеюць Сусвет» і як усё новыя і новыя адкрыцці яго таямніц могуць змяніць згубнае ўздзеянне радыяцыі на чалавечы радавод. Але дакладна: будучыня закладваецца намі. І мы — канкрэтныя жыхары канкрэтнай Айчыны ў канкрэтным часе са сваімі справамі, памкненнямі, законамі (маю на ўвазе не пісаная, а выпрацаваныя нацыяй за сваю гісторыю).

Цікавы ў гэтым плане верш «Закон». Пры беглым чытанні ён здаецца амаль альбомным. Але калі ўдумацца, ён — твор агульнага гучання. Скажам, паэт заяўляе, што

Богам і прадзедам дадзены нам ад спакон
Самы прыстойны і праведны самы закон:
Покуль жывуць і гадуюць буслы буслянят —
Не занудзіцца твой дом, не зачахне твой сад.

У паэтычны вобраз тут увасоблена канкрэтная наша, беларуская, паняцце. Знаёмае кожнаму з дзяцінства па матчыных казках. Але сёння яно пад пагрозай. Дык давайце думаць, людзі... І не забываць гэта. І калі паэт у іншых творах, якія пераклікаюцца з гэтым праз родныя краявіды, не стамляецца паўтараць, што ўсім нам, як бы там ні было, трэба жыць надзеяй на лепшае і верыць у дабро як у адну з асноў жыцця, асабліва зараз, што трэба памятаць сябе чалавекам, тым, кім нарадзіўся, каб ведаць, якая ў цябе Айчына. Трэба таксама ўмець адрозніваць праўду ад хлусні. Бо жыццё такое, што няпроста распазнаць, хто сапраўды якім шляхам ідзе да людзей, да Радзімы. Вядома ж, што «цёмнай дарогай ідзе не заўсёды злачынец». Як таксама вядома, што «светлай дарогай ідзе не заўсёды святар». І што «служыць Айчыне не той, хто клянецца Айчыне», і шмат іншага павучальнага вядома нам з

нашай гісторыі. Ды і з дня сённяшняга... Але шкада толькі, што такую выдатную задуму пра сапраўдны чалавечы шлях у гэтым вершы паэт раптам у фінале скіраваў амаль у прыватнае рэчышча: хто даравіты, а хто бяздарны...

Паколькі я не меў на мэце рэцэнзаваць усю кнігу, абмяжуюся гэтым і адзначу таксама, што ў ёй К. Жук паўстае як адзін з цікавых, удумлівых і своеасаблівых паэтаў свайго пакалення. Для мяне было важна заўважыць, што ў ёй выразна акрэслена пазіцыя, з якой паэт асэнсоўвае жыццё, адчуваючы асабістую адказнасць за яго.

Усцешна было таксама засяродзіцца на яго перакананні, што нам усім «ніколі не позна рабіць дабро, ласку дарыць, пяшчоту...», і задумацца над тым, што «час узважыць твой кожны крок», што ён (час) «спытае (у кожнага.— У. С.), адкуль ты? Навошта ты? Хто ты?».

Пра гэта, думаецца, трэба памятаць заўсёды, ідучы сваім шляхам да людзей, да Айчыны.

Праўда там, дзе народ

(Крытык Алесь Марціновіч)

Чытаю дзве кнігі вядомага крытыка і літаратуразнаўцы Алеся Марціновіча (нарадзіўся 18.08.1946 года ў вёсцы Казловічы Слуцкага раёна, выпускнік Навасёлкаўскай СШ 1964 года Капыльскага раёна), адрасаваныя юным чытачам, а таксама ўсім, хто цікавіцца роднай літаратурай, культурай, гісторыяй. Першая называецца «Дзе ж ты, храм праўды?», другая — «Зерне да зерня». І хоць працы гэтыя маюць па сённяшнім часе неблагія тыражы, зараз іх цяжка адшукаць у кнігарнях, што, вядома ж, сведчыць: знайшлі свайго чытача.

У першую кнігу аўтар уключыў 28 літаратурна-крытычных артыкулаў і эсэ пра нашу літаратуру. Алесь Марціновіч выклікае чытача на шчырую, зацікаўленую размову наконт

таго, якой павінна быць сапраўдная жыццёвая мэта сына Айчыны, скажам, надзеленага літаратурным талентам. Іван Замоцін (рускі па нацыянальнасці, беларускі літаратуразнаўца 20-х гадоў), Леаніла Чарняўская (жонка і паплечніца класіка нашай літаратуры Максіма Гарэцкага), Уладзімір Хадыка, Міхась Зарэцкі, Барыс Мікуліч, Мікола Хведаровіч, Лукаш Калюга, Цішка Гартны, Сымон Баранавых і іншыя іх сучаснікі, нагадвае аўтар, узбагацілі сваёй творчасцю духоўны свет беларусаў у складаныя для нашага народа часы. І мы павінны іх помніць...

Кніга складаецца з трох раздзелаў. Кожны з іх багаты на самыя розныя імёны, сёння вядомыя нам і не вельмі, а то і пакуль незаслужана напаўзабытыя. Узнаўляючы ў некаторых артыкулах, эсэ і нарысах старонкі мінулага, малюючы тагачасную атмасферу, у якой жыў народ, аўтар, ужо як мастак, стварае запамінальныя вобразы многіх сваіх герояў, часам дакладна абазначае іх характары. І перад намі за лічбамі, датамі, гістарычнымі звесткамі нярэдка паўстаюць жывыя і непаўторныя вобразы сучаснікаў, нашых дзядоў і бацькоў. Мабыць, нашы дзяды і бацькі, як і яны, у няпростым, трагічным часе шукалі свой шлях да сваёй і агульнанароднай праўды, вобразна пазначанай Алесем Марціновічам як храм нацыянальнага духу, дабрыні і справядлівасці. Працэс гэты, як паказвае кніга, пакутлівы, але неабходны для кожнага і сёння, каб ведаць сваю чалавечую вартасць, сваю ролю ў жыцці грамадства. І, вядома, у кожнага з нас свой шлях, як ад вытокаў, так і да вытокаў народнага духу. На ім часам вельмі няпроста стрываць, не схібіць, не здрадзіць сабе і людзям.

Гэтая думка добра чытаецца ў кнізе. Не толькі ў матэрыялах, прысвечаных непасрэдна тым дзеячам мінулага, але і тым, хто сёння жыве і стварае на беларускай зямлі.

Свой шлях да гэтага храма і ў беларускіх пісьменнікаў, якія жывуць і працуюць у Польшчы, якія там нарадзіліся ў сем'ях беларусаў. Гэты беларускамоўны літаратурны асяродак у Польшчы ў апошнія гады стаў добра вядомы ў нас. Творы

многіх пісьменнікаў, напрыклад, Сакрата Яновіча, Алесь Барскага, Міры Лукшы, некаторых іншых выходзілі ў Беларусі асобнымі кніжкамі, змяшчаліся на старонках газет і часопісаў. Можа, пакуль у нас менш вядомы Мікола Гайдук, Юрка Геніюш, Васіль Петручук, Ян Чыквін, Дзмітрый Шатыновіч, Міхась Шаховіч... (Тым не менш некаторыя з іх з'яўляюцца членамі Саюза беларускіх пісьменнікаў, што сведчыць аб годнасці іх творчасці.)

Падрабязна расказваючы пра сённяшнюю беларускамоўную літаратуру ў Польшчы, Алесь Марціновіч падкрэслівае, што гэта важкая галіна, так бы мовіць, на моцным сваім духам і жыццятворнай сілай дрэве, якое ўвасабляе наогул усю беларускую літаратуру і мову. І, вядома, калі мы сёння гаворым увогуле аб беларускай літаратуры, дык трэба памятаць пра яе абсягі ў Польшчы. Як, між іншым, нельга забываць, што існуе адпаведная «галіна» нашай літаратуры і культуры і ў такіх краінах, як ЗША, Англія, Канада, Аўстралія і інш.

Дык вось, ёй, так званай эмігранцкай літаратуры, Алесь Марціновіч прысвяціў асобны раздзел. І што б мы ні казалі, як бы ні адносіліся да асобных яе прадстаўнікоў, сам факт існавання такой літаратуры замоўчваць не трэба. Аўтар расказвае, як тыя або іншыя нашы літаратары даваеннага часу апынуліся за мяжой.

Масей Сяднёў, Янка Юхнавец, Уладзімір Клішэвіч, Алесь Салавей і іншыя, хто апынуўся там, працягвалі, а некаторыя з іх і зараз працягваюць, ствараць свае творы па-беларуску ў чужым моўным, культурным і жыццёвым асяроддзі. Часта на беларускай глебе. Творы некаторых з іх выдаюцца і нашымі дзяржаўнымі выдавецтвамі (у гэтым, між іншым, ёсць свой сэнс. Мы павінны ведаць усё наша).

У матэрыялах, прысвечаных літаратарам-эмігрантам, А. Марціновіч гаворыць аб трагізме і непадобнасці людскіх лёсаў. Варта таксама адзначыць, што аўтар часам сцвярджае, што ўвогуле, як бы там ні было, чалавек у любых абставінах — сам творца свайго лёсу.

Гэтая думка застаецца ў мяне і пасля прачытання другой кнігі Алеся Марціновіча «Зерне да зерня». Там таксама — лёсы... І ўчынкі... І пошукі сваёй праўды...

У гэтай кнізе пісьменнік змясціў ажно 32 артыкулы, нарысы і эсэ. Але, падкрэслію, ужо зусім пра іншых дзеячаў нашай гісторыі. Рагнеда, Усяслаў Чарадзеі, Еўфрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Мікола Гусоўскі, Міхал Клеафас Агінскі, Станіслаў Манюшка, Мікола Судзілоўскі, Усевалад Ігнатоўскі, Уладзіслаў Галубок, Міхась Забэйда-Суміцкі... Вось найбольш вядомыя імёны гістарычных асоб, якія таксама ўнеслі ў нашу гісторыю, культуру, наогул у жыццё беларусаў свой адметны ўклад, кожны ў сваёй галіне.

Хто мы? Адкуль мы? Гэтыя і іншыя пытанні ставіць Алесь Марціновіч і ў другой сваёй кнізе, і юны чытач, прачытаўшы яе, сам здольны даць на іх адказ.

Трэба адзначыць, што ў творах гэтага выдання аўтар паўстае не толькі як даследчык, крытык і літаратуразнаўца, але і як цікавы апавядальнік, сапраўдны пісьменнік і мастак. Мяркуйце самі. Вядома, сёння ўжо ніхто не можа дакладна сказаць, напрыклад, пра што канкрэтна думалі людзі ў часы Кірылы Тураўскага. Або як размаўляў з людзьмі Мікола Гусоўскі, ці якое надвор'е было ў 1822 годзе, канкрэтна ў той дзень, калі, скажам, Агінскі, пачуўшы аб арыштах сваіх таварышаў, збіраўся пакінуць Залессе.

Але, вядома ж, мастак, апісваючы той або іншы факт з гісторыі, строга прытрымліваючыся яго, мае права сваімі словамі, фарбамі, вобразамі стварыць атмасферу часу, маляваць характары людзей і г. д. (Зрэшты, усе лепшыя гістарычныя творы самых розных пісьменнікаў, як вядома, «крута» замешаны на аўтарскім уяўленні падзей, на мастакоўскай фантазіі, на роздуме герояў, дыялогах і г. д.) І калі гэта зроблена па-майстэрску, то чытаеш з цікавасцю, успрымаеш як мастацкую праўду. І Алесю Марціновічу гэта ўдаецца ў многіх творах. Возьмем, напрыклад, эсэ пра Рагнеду «Ой ты, княжна, ды свабодная...». Твор насычаны «ўласна» Рагнедзі-

нымі перажываннямі, нібыта яе асабістым роздумам, хваляваннямі. Канечне, ніхто не ведае, як яна думала ў скрушны для сябе час, «у невялікім паселішчы ля Свіслачы-ракі, Ізяславам пазней названым». Магчыма, ішоў 990 год (па нашым стылі). А «можа, і 992-і». Бо «адно з пэўнасцю можна засведчыць: з'явілася яна тут у 982 годзе. І не па добрай волі прыехала, а была пакарана за непаслушэнства ноўгарадскім князем Уладзімірам. Сама і малалетні сын Ізяслаў, па імені якога і пачало пазней называцца паселішча гэтак», — піша аўтар.

Дык вось, прыводжу яго словы, якімі ён нібы аднаўляе Рагнедзіны думкі, перадае яе перажыванні ў той час: «Ночкі вы, ночанькі, сястрычкі мае родныя! Хіба хто на грэшнай зямлі разумее мяне так, як вы?! Вам не трэба ні спагады, ні абяцанняў аб чаканні, ні запэўнівання ў вернасці. Заўсёды прыходзіце ў прызначаны час, ніколі не спазняецеся. І цяжка мне з вамі, калі сустрача гэтая доўжыцца. Асабліва позняй восенню ці зімой. Цяжка, ды адначасова і лёгка. Бо каму магу яшчэ паспавядацца, з кім можна заставацца такой адкрытай і даверлівай? Богу выказаць боль, у яго спагады прасіць?! Ды і заблыталася я ўжо, якому богу пакланяцца трэба».

Трэба сказаць, што чытач, вядома ж, даведаецца, у чым «віна» Рагнеды перад князем, даведаецца, што гэта за асоба ў нашай гісторыі. Ён трапіць у тыя далёкія часы, «паназірае» за людзьмі, за тагачасным светам, словам, зробіць своеасаблівы эскурс у гісторыю.

Не будзем забываць, што такі матэрыял, з якім працуе аўтар, сёння ў многім можа быць спрэчны. (Маецца на ўвазе, што аўтар яго асэнсоўвае па-свойму, а я, чытач, па-свойму.) І нічога тут заганняга няма — як кажуць, у спрэчках нараджаецца ісціна.

Напрыклад, асабіста я не падзяляю некаторых ацэнак, якія аўтар даў, скажам, Зарыяну Даленгу-Хадакоўскаму (сапраўднае прозвішча Адам Чарноцкі). Ён — герой эсэ «І на бязлістым дрэве снягір спявае». Гэту гістарычную асобу ў сваім творы (узяты эпіграфам) успамінае нават Пушкін.

Марціновіч сцвярджае: «Мы павінны быць удзячны Зарыяну Даленгу-Хадакоўскаму і за тое, што ён адным з першых рашуча выступіў у абарону беларускай мовы, адносіў яе да самастойнай сярод іншых славянскіх моў, гаварыў аб неабходнасці фарміравання і станаўлення беларускай літаратурнай мовы. І гэта ў той час, калі сярод знакамітых вучоных было вельмі цяжка знаходзіць аднадумцаў. З. Даленга-Хадакоўскі знаходзіў...»

Несумненна, шмат зрабіў гэты чалавек (у прыватнасці, даследаваў і запісаў сотні, калі не тысячы народных песень, і «нават сам А. Пушкін прымаў непасрэдны ўдзел ва ўпарадкаванні яго рукапісаў», — піша А. Марціновіч). І далей: «З песнямі ў яго запісах пазнаёміўся М. Гогаль і высокая цаніў іх...» Усё гэта так. Але я, напрыклад, з таго ж матэрыялу таксама даведваюся, што ў біяграфіі Чарноцкага ёсць факт, які нават сёння, з пазіцыі сучаснасці, я не ведаю, як ацаніць. Скажыце, як аднесіцца да таго, што ў свой час салдат Адам Чарноцкі ўцёк з рускага войска да Напалеона ды яшчэ «меў пры сабе план абароны Бабруйска. Што-што (піша далей даследчык), а гэта саслужыць яму (дэзерціру? — пытаю я) добрую службу, калі з'явіцца ў размяшчэнне французаў. Тыя не засумняваюцца, што прыйшоў да іх з самымі лепшымі намерамі, гатовы змагацца на іх баку супраць ненавіснай Расіі».

Але мы ведаем, што ні ў адным войску (нават праціўніка) не любілі здраднікаў. Хоць мне зразумела, што Чарноцкі меў падставы ненавідзець Расію (пра гэта ў творы), што звязаў з французамі надзеі на вызваленне «сялян з-пад прыгнёту», але хіба разумны і адукаваны Адам верыў, што заваёўнікі маюць на мэце даць палоненым чужынцам шчасце?

Мабыць, гэта складаная маральна-этычная і філасофская праблема. Як, між іншым, вельмі складаная праблема з некаторымі пісьменнікамі-эмігрантамі з кнігі «Дзе ж ты, храм праўды?».

Тут, думаецца, каб многае зразумець, хто ёсць хто (з пункту гледжання сённяшняга нашага дня, нашага ладу, спосабу

жыцця, нашых маральна-этычных нормаў), варта ўспомніць інтэрв'ю Міколы Мікуліча з Максімам Танкам «Непаўторныя скарбы», надрукаванае ў часопісе «Маладосць», № 9 за 1997 год. Дык вось, М. Танк, успамінаючы пра аднаго «са здольнейшых паэтаў», які «ў палітычных справах амаль не разбіраецца, з'яўляецца проста аналфабетам», прыгадвае вершаваны радок апошняга, які, на думку класіка, апраўдвае здраду. М. Танк кажа: «Апраўдваць здрадніцтва?! Такого яшчэ сусветная літаратура не ведала».

Максім Танк, выдатны творца, сапраўдны патрыёт Айчыны, у рэшце рэшт мудры чалавек, які шмат чаго пабачыў на сваім вяку, мабыць, казаў так не без падстаў. Думаю, нам, калі імкнёмся даць сваю ацэнку той або іншай гістарычнай, але вельмі няпростай па многіх аспектах дзейнасці асобе, трэба дакладна размяжоўваць, што яна зрабіла добрае, а што кепскае. Часам цяжка адрозніць праўду ад няпраўды.

У заключэнне скажу, што асабіста я з задавальненнем прачытаў і «Дзе ж ты, храм праўды?», і «Зерне да зерня». Цікавыя працы. Годныя. І, як сказана ў анатацыі да апошняй (варта аднесці і да першай), яны вяртаюць нас «да вытокаў». А вытокі нашы, з нашага сёння, чамусьці найчасцей бачацца як засмечаныя, як зацягнутыя раскай скажэнняў, хлусні. Тым больш сёння нам трэба ведаць праўду пра іх. Хоць бы дзеля таго, каб зразумець, якая ж праўда сапраўды нам патрэбна і дзе яе шукаць.

З кніг вынікае, што храм праўды там, дзе народ. Бо, як сведчыць гісторыя, народ заўсёды ведае сваю праўду. Ён яе і аберагае. На ўсіх сваіх шляхах.

Святыя пакутніцы нашай зямлі

(Паэт Мікола Мятліцкі)

Чытаю зборнік паэзіі «Бабчын» (1996) Міколы Мятліцкага. Аўтар пазначыў яго як «Кнігу жыцця». Здаецца, навошта выдзяляць гэта, калі ўсе яго папярэднія кнігі паэзіі — «Абеліскі ў жыцце» (1980), «Мой дзень зямны» (1985), «Ружа вятроў» (1987), «Горкі вырай» (1989), «Шлях чалавечы» (1989), «Палескі смутак» (1991), «Жыцця глыбінныя віры» (2001), «Замкнёны дом» (2005) — якраз і сцвярджаюць жыццё, ды і ўся творчасць паэта — жыццесцвярджалая...

Несумненна, усё гэта так. Але паэту гэтак абазначыць сваю новую працу было патрэбна, аказваецца, як па многіх асабістых прычынах, так і ў сувязі з некаторымі праблемамі сённяшняга жыцця нашага грамадства. І яшчэ: практычна ўсе вершы гэтай кнігі аўтар пісаў у абставінах, зусім не спрыяльных для творчасці, — за калючым дротам чарнобыльскай зоны. У былой сваёй роднай вёсцы (нарадзіўся паэт Мікола Мятліцкі 20 сакавіка 1954 года ў вёсцы Бабчын Хойніцкага раёна, што ў 1986 годзе з-за высокай радыяцыі выселена).

Ведаючы гэта, думаеш, што яшчэ нейкіх дзесяць-адзінаццаць гадоў таму спрадвечнае прызначэнне зямлі той было — нараджаць аратых і сейбітаў. І паэтаў (а які араты і сейбіт не паэт у душы?). Была яна, зямля гэтая, калыскай спагадлівых і добрых людзей. І вось ужо колькі часу з чалавечае «ласкі» праз зерне, кінутае ў раллю, праз травы і кветкі, праз знешне чыстыя воды і пыкельныя подыхі вятроў яна здольная нараджаць толькі слёзы, пакуты, смерць: на ёй — чатырыста сорак тры рэнтгены радыяцыі.

Згараюць у промнях кастры,
Чырвоныя цельцы і гены.
Чатырыста сорак тры
У вёсачы мілірэнтгены...

І далей:

У той калысцы, якая
У хаце пустой засталася...

.....

...У крыніцы, з якой
Зоркі дрыготка п'юць і на сусвет ліюць
Вечнасці мернай спакой...

.....

На родным бацькоўскім двары —
Чатырыста сорок тры.

І апошняе:

Як жа мне абысці
Згубнае іх прычасце,
Знаючы: у жыцці
Нават сляза і шчасце
Шэпчуць адно:
— Згары!

Ад сябе дадам: не абышоў ды і не імкнуўся, не дазволіла сумленне, сэрца паклікала да той зямлі, дзе яго вытокі...

У гэтай кнізе перад намі паўстае цэлая галерэя дарагіх яго сэрцу вобразаў землякоў і зямлячак. І як сказана ў анатацыі да «Бабчына», кніга — «гэта своеасаблівы помнік роднай вёсцы, землякам». Вядома ж, тым, хто ў адведзены лёсам тэрмін яшчэ да аварыі на атамнай станцыі годна прайшоў тут, у Бабчыне, свой зямны шлях. І тым, чые лёсы насуперак законам жыцця (з-за чарнобыльскай бяды) дачасна абарваліся, пакутліва і трагічна. А таксама тым, хто сёння працягвае свой шлях між людзей. Хто, як і іх дзяды і бацькі, ні ў якіх абставінах не губляе сваю чалавечую годнасць і памяркоўна нясе свету свае мары і надзеі. Хто робіць дабро і шчодро дзеліцца з іншымі не толькі хлебам, але і багаццем сваёй душы. Хто сёння на справе ўвасабляе сабой адвечную беларускую шчырасць і з'яўляецца носьбітам сапраўднай народнай маралі.

Несумненна, у дачыненні да жывых слова «помнік» не стасуецца. Але тут, калі знікла вёска, калі яна больш не здольна нараджаць жыццё, а яе былыя насельнікі рассяліся па свеце, знайшлі сабе прыстанішча ў іншых кутках нашай зямлі, слова гэта ўспрымаецца ў іншым значэнні... А менавіта: помнік усяму мінуламу бабчынцаў — паэтава адзнака іх душэўнага цяпла, шчодро падоранага людзям кожным на сваіх ранейшых жыццёвых пуцявінах.

І яшчэ: помнік можна і трэба разглядаць як своеасаблівы паэтычны вобраз і не забываць, што слова гэта каранямі звязана з паняццем памяць. У даным выпадку і той, у якой паэтава памяць «поўніцца абліччамі» яго аднавяскоўцаў, сярод якіх, як адзначана, найперш праступаюць жаночыя вобразы.

Прама або ўскосна вобразы гэтыя прысутнічаюць у большасці вершаў усіх чатырох раздзелаў кнігі: «Глыток чысціні», «Суцэмак гладыша», «Безгалосыя дні», «Параненая душа». Яны арганічна звязаны між сабой, бездакорна «сцэментаваны», непарыўна «счэплены» адзінай думкай. Разам з тым кожны з іх можна разглядаць і як асобную цэласную кнігу, так бы мовіць, кнігу паэтавага «жыццязбору» і «жыццязбору» яго землякоў. Але ў раздзеле «Суцэмак гладыша», які можна назваць жаночым, найбольш поўна выявіліся вобразы, лёсы і характары канкрэтных бабчынскіх жанчын.

Заўважу, што паэт у сваіх творах пра зямлячак ніякім чынам не ідэалізуе сваіх гераінь, паказвае свет іхняга жыцця аб'ёмным, нават з некаторымі недахопамі і чалавечымі слабасцямі (а ў каго іх няма?). У свеце гэтым — жанчынам баліць. У ім жывуць іх журботлівая радасць, скрухі, часам далёкія і светлыя, з тае дачарнобыльскай пары, зіхацяць пробліскі шчасця. Усё гэта прапускаецца праз паэтаву памяць, па-мастацку асэнсоўваецца. А ўваходзіць яно ў яго душу з далёкай, яшчэ не помнай яму даўніны, калі былі і раскулачванне, і ваеннае ліхалецце, і пасляваеннае адраджэнне. Затым выяўляецца ўжо ў межах тых часоў, якія ён добра ведае, праецыруецца на

дзень сённяшні, на яго цяперашняе ўспрыняцце жыцця. Здараецца, думкі паэта сягаюць і ў незямныя далі. Туды, дзе, як сцвярджаецца спрадвечу, для гаротных і пакутлівых на гэтай зямлі людскіх душ — вечны спакой і сучаха. (Толькі, думаецца, нашы зямныя пакутніцы з прычыны сваіх характараў і там не будуць ведаць спакою, будуць клапаціцца аб іншых.)

Названы зборнік «Бабчын» кнігай жыцця, мабыць, яшчэ і таму, каб мы, людзі, не лічылі, як, напрыклад, Антося, што для ўсіх нас ужо наступіў час, калі «шчасце людское пад небам звялося». І, мабыць, каб нават у самых трагічных жыццёвых сітуацыях не трацілі надзею на адраджэнне зямнога жыцця, годнага чалавека. А таксама — на адраджэнне чалавечага духу. Дарэчы, сцвярджаецца, што на яго, дух, таксама разбуральна дзейнічае Чарнобыль.

Вядома, кніга «Бабчын» не толькі і не столькі пра тамашніх жанчын. (Гэта вельмі шырокая панарама жыцця.) Але жаночы цыкл вершаў па сваёй сутнасці вымагае асобнай, як сёння, гаворкі, хоць яна таксама, вядома ж, не поўная — тэма невычарпальная. Гэтага таксама, а можа, у першую чаргу, вымагае і вобраз маці паэта Валянціны Рыгораўны, якая памерла ў 52 гады і пахавана ў чарнобыльскай зоне. Маці для сына-паэта, як бачна з яго твораў, тая пуцяводная зорка, па якой ён выварае свой шлях між людзей.

Канкрэтны вобраз, канкрэтная жанчына, канкрэтная беларуская маці Валянціна Рыгораўна Мятліцкая ў сваім зямным быцці таксама зведала ўсё, што зведалі яе равесніцы, гаротныя жанчыны яе пакалення. У адзін з горкіх момантаў, прадчуваючы свой адыход, яна просіць сына (верш «Матчына просьба» з кнігі «Палескі смутак») пахаваць яе ў тым месцы, якое сама сабе выбрала на сваёй зямлі між бяроз: «Здаўна прыглядала! Тут мяне палажы...»

Яе вобраз заўсёды ў памяці сына-паэта. Ён нават «у самым збалелым, самым няўцешным сне» бачыць яе, звяртаецца да яе:

Мама, ідзеш у белым,
Шэпча з жальбою мне:
— Пуста, як кінуць вокам.
Чорна. Наўсцяж — драты.
Уцеха мая — далёка
Сёння адгэтуль ты.

Гэта сказана паэтам тады, калі ўжо ўяўляеш яе вобраз цалкам. А ўпачатку, у самым першым вершы — толькі прадчуванне, што далей у кнізе будзе прысутнічаць маці паэта. Яна пачынае праяўляцца «фрэскава» ў вершы «Бясмертнік» (пакуль зусім невыразна), калі паэт заяўляе: «...памяці шляхам іду, як плыву», калі «ізноў ажывае ў далечы сяло — у жоўтым дыханні, у сонцы, у садах», калі яно «так вабна і значна глядзіцца здалёк».

Мне здаецца, што тут, дзе чарнобыльская згуба яшчэ не з'явілася перад намі, паэт, ступіўшы на гэтую зямлю, усё ведаючы і разумеючы пра наступствы радыяцыі, знарок не малое вобраз маці, быццам стараецца хоць у памяці аберагчы яе ад бяды: яна ж так напакутавалася і жывая, і ўжо ў іншым свеце (пра гэта пазней). Аберагае яе нават у той сітуацыі, калі даецца зусім іншы, дачарнобыльскі малюнак — ставяць хату, і зразумела, што «двор падмецены да трэсчыны...», канечне ж, жаночымі рукамі, калі яе няма, а ёсць прадчуванне: з'явіцца!

І вось у вершы «Зязюля» ў пару, калі кукавала зязюля і «не злічыла» «шчасця, што тут у абсягах калісьці лунала», маці ўжо амаль бачыцца. Зрэшты, так яно і ёсць: «Там бацька на возе, а вунь і матуля...» Гэтая карціна ўспрымаецца ўжо як асабістае і маё, незабыўнае: «...паіла маці з гладыша...» Пасля ўжо, напрацаваўшыся, «...цяжка, стомлена ўздыхала», калі везлі сена і «рыпеў рассохлы на ўзбалотках воз». (Праўда, паэт прызнаецца, што тады яшчэ не думаў, «...якую памяць вёз з тых касавіц».)

І ўжо адкрылася па-сапраўднаму ў міні-паэме «Згадкі ў хаце», у паэтавым слове пра стол, які «...марыць пра бохан

свежы пад матчыным ручніком...» і дошкі якога «...памятаюць цяпло маміных далоняў, што, патрэсканыя ад сіверу, апускаліся, як дзве птушкі...».

У гэтым жа творы яе вобраз, так бы мовіць, замацоўваецца, калі маці паліла печ і «...сцярожка адступалася, быццам баючыся, што гняўлівы пошуг полымя кінецца ў твар».

Далей пачынаецца дзеянне. Вобраз зусім праясняецца. І калі яшчэ праз хвіліну, як і чакаеш, пачуеш голас, засяродзіцца на яго інтанацыі, на сэнсе (адзнака лёсу): «Ну хоць бы людское палена!», затым заўважыш, як «у мокрых вачах маці блішчалі адбіткі полымя», бачыш выразна ўсю карціну хаты, адчуваеш яе дух. Вядома ж, праз маці (потым ужо спыняешся на думцы: Мікола Мятліцкі — мастак тонкі, умее двума-трыма штрыхамі ажывіць малюнак, стварыць вобраз, ды такі, які толькі ў яго аднаго сустрэнеш). Затым карціна ўжо жыве ў часе, помніцца да драбніц: «Кіпелі-булькалі чыгуны, з піскам сквірчэла свежаніна ў глыбокай патэльні, сонцашчокія дранікі саскоквалі на ручнік...», а «...печ жарка ўздыхала, усё адно вінавацілася перад мамай».

Я знарок так падрабязна спыніўся на творы «Згадкі ў хаце», бо, як бачна, усе згадкі тыя якраз і канцэнтруюцца вакол маці, яе вобраза і духу. Увогуле ж дух хаты, вобраз яе як гнязда чалавечага жыве, пульсуе. Не забываецца. Дарэчы, як і ўсё і ўсё ў кнізе. І зямля, і людзі — пакутнікі... пакутніцы. І паэт тут пакутнік. Памяць яго балючая. Тут яго «сэрца не спатоліцца, якой бы глыбокай памяць ні была». Свая і чужая. Вядома ж, найперш у даным выпадку, жанчын тамашняй зямлі.

І калі паэт, раскажаўшы нам многае пра сваю маці вельмі сціплымі словамі, але выкарыстоўваючы трапныя дэталі і малюнкi, зноў паступова нібы адыходзіць ад яе, не хоча больш турбаваць, вяртаецца да вобразаў аднавясковак, да іх лёсаў, свету іх жыцця. Ён увогуле звяртаецца да вобраза жанчыны: бабулі, маці, жонкі, сястры, каханай.

Такая ўжо доля: у плоднай красе,
Пот горкі змахнуўшы утомна хусцінай,
Павечную ношу жанчына нясе
Слязамі палітай зямною пуцінай.
Яшчэ не асмужана далеч, цвіце —
Раскошныя кветкі, зычастыя росы.
Ды колькі ў адкрытай яе пекнаце
Няўтольнай журбы і асенняй пагрозы.

Многія літаратары прысвячалі свае творы жанчынам, і, вядома, сказаць пра іх сваё слова не проста. Мікола Мятліцкі сказаў:

Спыніся, жанчына.
Гаркотны твой сум,
Бы росы на травах, павып'е спякота.
На гэтай пуціне, закутая ў тлум,
Журліва адхлыне твая адзінота.
Гадаеш: згубілася дзе і калі
Паклажа пакут, неадступніца тая.
Забыўшы на цяжбы, ідзеш па зямлі
Ты, грэшніца свету,
І гэтым — святая.

Абыгрывалася ў літаратуры і такое — святых грэшніцы і многае іншае ў жаночым лёсе. У Міколы Мятліцкага на гэта свой погляд. Увогуле, у яго творах шмат трагізму ў жаночых лёсах, што, зрэшты, адпавядае жыццёвай праўдзе. (Вазьміце любую жанчыну любога ўзросту — колькі трагізму самага рознага, і душэўнага таксама.)

Мабыць, жаночы трагізм — своеасаблівы. Душа ў жанчыны вельмі ўжо чуйная да ўсяго зямнога і незямнога. Часам яна вытрымлівае тое, што не пад сілу вытрымаць ніякаму мужчыну. Гаротніцам нашым жанчынам — усё самае цяжкае на зямлі. (Звярніце ўвагу, каму, напрыклад, горш за ўсё жывецца ў вашай вёсцы? Думаю, жанчынам-удовам. Часам нібы забытым людзьмі і Богам. Тым больш калі жанчына існуе ў вёсцы, засыпанай смяротнай атрутай.) Рэальнасць наша такая, жорсткая, бяздумная, часам бесчалавечная.

Прачытайце верш «Кацюша», прысвечаны канкрэтнай жанчыне Кацярыне, у якім адлюстравана ўся жорсткасць свету. Пра яе паэт кажа, што яна «Заложніца майго (яго.— У. С.) сяла, на ўцёкі шпаркія білет...» не ўзяла, калі «...не людзей — а як хутчэй свіней спяшалі ратаваць», і якая «пытала ў Бога: як мне (ёй.— У. С.) жыць? Куды падацца? Дзецца дзе?», і вы, несумненна, пранікнецеся аўтарскім болем за яе лёс.

Ды гэтая Кацюша ўсё жыццё, як кажуць, свету не бачыла, гарбацілася. З маленства — сірата, «было, наганам немец трос і ўзводзіў, страшачы, курок...». Ледзь выжыла пасля хвароб... І дзяцей мужу «...не ўмела нарадзіць». А потым «і ферма катаргай была», і «ўдовіх слёз спазнала», і стала пад канец жыцця выгнанніцай на сваёй зямлі.

Вось такі Кацюшын трагізм, у якім адлюстраваліся час, эпоха.

У вершы «Прадвесне зімы» Мікола Мятліцкі піша, калі бачыць на небе адзінотную летнюю зорку, што «цікуе з вячорнага неба», пра маці так:

Як горка
За мной сочыш, мама.
Чысты, пагодны пагляд.
І я забываюся ўміг,
Што вакол пустэча хат...
Як блізка матуля...
Мы
Гутарым памяці галасамі.
.....

Куды ні рушу —
Матуліна забарона:
Не лезь у агонь!
Не кратай воду!
Не гойсай лясамі!
Зона...
Як малога, мяне за руку
Маці ўзяла,
Цэлую ноч зонай вяла...

Вяла, каб вывесці з яе. І сын чуў, як яна, «родная, у вечнасць сваю пайшла».

Гэта настолькі асабістае, настолькі тонкае, што, думаецца, не патрабуе ніякага разгляду, чужой трактоўкі. У кнізе ёсць яшчэ некалькі вершаў такога плана. Прызнаюся, спачатку я думаў, што іх, мабыць, не трэба было ў яе ўключаць, а пакінуць надалей. Магчыма, для асобнай кнігі пра маці (думаецца, у паэта такая патрэба калі яшчэ не з'явілася, дык з'явіцца), — пакутны лёс гэтай Маці вымагае. Але вось гэтае асабістае раптам нібы аслепіць, аглушыць вершам «Кладу дазіметр на магілу мамы...», прымусіць амаль фізічна адчуць душэўны сынаў боль пры гэтым і ўжо асабістым паэтавым не ўспрымаецца:

Кладу дазіметр на магілу мамы —
Палошаць слых адчайныя шчаўчкі.
І лічбаў бег пакажа ў раз які:
Тут могілкі чарнобыльскае драмы!

І зусім немагчымае:

Рэнтгенамі прашытая, цяпер,
Ляжыш ты, мама, глыбока
У спратах...
А час з ашчэрам, як драпежны звер,
Вандруе згубай ядзернай па хатах...

Там, на бабчынскіх кладах, ляжаць рэнтгенамі прашытыя і іншыя маці. Ім, як і маці паэта, якая часта «паўтарала вечную з клопатлівых жалоб», простую і мудрую фразу «дзень дый вечар», якой, як і іншым нашым жанчынам, «на дарозе жыцця ледзяной» выпала безліч хваляванняў і трывог, кніга «Бабчын» становіцца помнікам. У ёй гэтыя святыя пакутніцы нашай зямлі паўстаюць перада мной пад канец ужо нібы з іконы. А, як вядома, ікона мае «вероучительный» характар. У даным выпадку веры дабру, патрэбы рабіць дабро як адной з асноў жыцця.

Няма інакшай мудрасці для нас...

(Празаік, паэт, крытык Міхась Стральцоў)

«Ідуць халады, бяруцца прымаразкі — ападаюць інеем сырыя туманы. Чарсцвее зямля, і цёмным, ільсняна халодным зяленівам б'е ў вочы парадзелая пры дарозе трава. Ужо выпетрала зябліва, пасівела ў гародчыках і пазванчэла бадыллё, і панішчымнела паветра. Неба ўдзень ужо ніжэй прыпадае, ціснецца да зямлі...

І вечарам, і ўранку маразліва, хмельна, бы першаком, пахне ў наваколлі дымам».

Чытач, малазнаёмы з беларускай прозай, напэўна, падумае: ці не Бунін у перакладзе? Але, здаецца, хоць і падобна на бунінскую прозу, няма такіх радкоў у класіка рускай літаратуры... Яно і зразумела, чаму так падумае. Склад, музыка слова, вобразны малюнак, які амаль фізічна адчуваеш. Але гэта, вядома ж, не Іван Аляксеевіч. Гэта наш Міхась Лявонавіч Стральцоў. Таленты. Непаўторныя. Бунін у рускай прозе. Стральцоў — у беларускай.

Цытаты са «Смалення вепрука» (1973). Аднаго з найбольш яркіх апавяданняў нашай прозы. Увогуле складаны твор. З падтэкстам быццам бы да апавядання, якое (аўтар ведае) ён не напіша. Тады навошта «згадвае» і навошта «піша»?

Адказвае: «Мне проста падумалася, што, можа, усё ж абзавецца на астачу нейкай логікай тое, што тут раскажу». А раскажа ён пра юнака, «які безразважна і смела рынуўся ў жыццё і не ашчаджаў сябе, шчыра беручы ад людзей і гэтак жа шчыра аддаючы ім сваё». Ён ні аб чым тым, што аддаў іншым, не шкадаваў. Наіўнаму і шчыраму, яму здавалася, «што не можа быць на свеце чалавека, які, уведаўшы, не палюбіў бы яго: ну хаця б за гэтую ягоную прагу спагады і ласкі для сябе і для ўсіх!».

Хто ведаў майстра, кажуць: гэта ён сам. Носьбіт душэўнай і духоўнай дабрыні. Цеплыні. Спагады...

Звычайныя, непрыкметныя малюнкі або нават «урыўкі» жыццёвых сітуацый. Роздум пра іх. Прыводзіць аўтар чытача ў творы да вечнага: нам, людзям, нельга без надзеі на дабро. Без яе мастаку нельга: «У таго, хто бярэ ў рукі пяро, надзея таксама ёсць».

Надзеяй на дабро і шчырасць, жаданнем пісьменніка дапамагчы людзям разабрацца ў саміх сабе пазначаны літаральна ўсе праяўленыя творы майстра. Думаеш: яны накіраваны на абнаўленне душы. У нейкае імгненне ўсё навокал здаецца шэрым і аднастайным. Але ж абудзіся, агледзься, і ты ўбачыш: усё інакш. Як, скажам, у апавяданні «Блакітны вецер». Напісанае ў 1960-м, успрымаецца нібы сённяшняе. Знешне някідкае, цытую зачын: «Лагацкі прачнуўся як бы ад нейкага штуршка: усё адбылося ненатужна і лёгка. Колькі часу ён ляжаў, не расплюшчваючы вачэй. Тое няўлоўнае і хісткае, што яшчэ лунала над ім, было, напэўна, успамінам аб сне. Сон адыходзіў у святле, у пахах, у струменнасці ветру. Нібыта стала над нейкім возерам у духмянай парнасці сонца. Пахлі сосны, узнімаўся над вадой блакітны вецер, і тонкі, звонкі і чысты чуўся на беразе смех. Як хораша, як лёгка! Вось нібыта Лагацкі бяжыць да вады — як прыемна жвір халодзіць босыя ногі. Як засцілае вочы блакітны вецер!»

Гэты ўнутраны штуршок выводзіць, можна сказаць, па-свойму натхняе персанаж — ужо не юнака, сталага вучонага — перагледзець сваё стаўленне да жыцця. Да іншых людзей. Да самога сябе. Ён у рэшце рэшт пачынае разумець: «...трэба смялей і весялей жыць: пазбыцца раўнадушша, чэрствасці, замкнутасці ў сабе. І тады ніколі не пакіне мяне (...) блакітны вецер».

Я наўмысна так падрабязна кажу пра гэтыя творы пісьменніка. Яны мне здаюцца вельмі важнымі. Як ключ, які адчыняе дзверы таямніцы ўсёй творчасці майстра. Апавяданні, не прывязаныя да нейкага канкрэтнага часу, а толькі скіраваныя да чалавечай душы, думаю, найбольш яскрава выкрышталізаваліся імкненнем аўтара яшчэ раз, але па-свойму, спакой-

на, някідка, даходліва паведаміць свету ўсё тое ж, але без надзеі...

З гэтым — з надзеяй на дабро, з разуменнем, чаго яно ўвогуле варта для іншых,— прыйшоў у дваццаць гадоў у літаратуру Міхась Стральцоў са сваім першым апавяданнем «Дома», надрукаваным у 1957 годзе ў «Маладосці». Першая кніга апавяданняў «Блакiтны вецер» выйшла ў 1962 годзе.

Для беларускай літаратуры гэта быў час, калі на поўны голас ужо гучала проза Янкі Брыля, Івана Мележа, Івана Шамякіна, Аляксея Кулакоўскага, іншых майстроў слова. Калі сцвярджалі сябе як мастакі новымі кнігамі Іван Навуменка, Іван Пташнікаў, Вячаслаў Адамчык, Барыс Сачанка. Калі ўпэўнена заявілі пра сябе Анатоль Кудравец, Янка Сіпакоў, іншыя ровеснікі Міхася Стральцова. Калі крытыка ўвогуле даволі строга падыходзіла да маладых, а ў літаратурна-мастацкіх часопісах, кажуць, у прынцыпе творчая планка была не ніжэйшая, а можа быць, і вышэйшая, чым зараз: маладым — ніякай паслабкі.

Не патрэбна была яна, паслабка, Стральцову. Яго своеасаблівы талент гаварыў сам за сябе. Спачатку ўжо кнігай, якую я назваў. Потым — другой, «Сена на асфальце» (1966). У ёй аўтар заставаўся адданым свету дабрыні людской. І не «згубіўся» яго голас у шматгалоссі прозы таго часу. Тады любілі казаць: маўляў, пісьменнік сцвярджае сябе другой кнігай — першая можа быць і выпадковай. (Час паказаў: у Міхася Стральцова не тое што кнігі, радка выпадковага няма.)

Потым шмат гаварылі пра «філалагічнае» пакаленне літаратараў. Так, усе тыя або амаль усе, хто прыйшоў у літаратуру са Стральцовым, мелі універсітэцкую, у пераважнай большасці філалагічную або журналістскую, адукацыю: у БДУ, на аддзяленне журналістыкі фiлфака, Міхась Стральцоў прыйшоў са школы. Біяграфія ў яго да таго часу была такая... Нарadzіўся 14.02.1937 года ў сям'і настаўніка ў вёсцы Сычын Слаўгарадскага раёна. У 1954 годзе скончыў Нова-Ельнен-

скую сярэдняю школу. Друкаваўся ў райгазете... Праца ў часопісах... Кнігі...

Увогуле, іх было няшмат. Прозы: «Блакiтны вецер» (1962), «Сена на асфальце» (1966), аповесці «Адзiн лапаць, адзiн чунь» (1970), «Падарожжа за горад» (1986), кніга выбраных твораў «На ўспамiн аб радасцi» (1974). Паэзіі: «Ядлоўцавы куст» (1973), «Цень ад вясла» (1974), «Яшчэ і заўтра» (1983), «Мой свеце ясны» (1986). Крытыкі і лiтаратуразнаўства: «Жыццё ў слове» (1965), «У полі зроку» (1976), «Загадка Багдановiча» (1986), «Пячатка майстра» (1986). За кнігу «Мой свеце ясны» Мiхась Лявонавiч Стральцоў у 1988 годзе пасмяротна быў удастоены Дзяржаўнай прэміі Беларусі iмя Янкі Купалы.

Ён шмат перакладаў. Паэзіі. Прозы. Розных аўтараў. Розных краiн. Яго таксама перакладалі. Вядома, перш за ўсё на рускую мову. Таксама на англійскую, балгарскую, венгерскую, французскую і iнш.

Гэта той майстар, якога не стамляешся перачытваць. Кожны раз знаходзiш нешта новае. Вось «Адзiн лапаць, адзiн чунь». Чытаем: «Над вёскай, у полі была iмглістая, зажураная смуга, быў прыхаваны смутак, няўлоўны нейкі і незразумелы, як настрой, то сцiшаны — і тады светлага, — то шумліва-порсткага, распачна-вясёлага, нават аж зiхоткага ўваччу і ўсё адно цёмнага ветру. Гэтага нельга было выказаць словамі, і ён, стоячы над пограбам, бачыў сябе жаўтлява-светлай саломiнкай, вытыркнутай са страхі, — яна трымцела, грала, смуткавала і гарэзiла разам з ветрам, вецер шкуматаў яе, але ўсё адно любіў, і яна любiла яго, і баялася, і не баялася ягонай моцы».

Гэта — Іванка. Адзiн з тысяч нашых пасляваенных хлапчукоў, чые бацькі не вярнуліся дамоў. Халодных, галодных, пакрыўджаных, каго і зараз крыўдзяць. За каго і заступіцца няма каму. Падранкаў. Ём трэба было расцi ў тым незразумелым, жорсткім, часта несправядлівым жыццi. Якімі? Ём жа не было на каго раўняцца. У Іванкі, праўда, акрамя мамкі — дзед

Міхалка. Дабрадзей. Ён хлопчыка чытаць і пісаць навучыў. Вось толькі самаробны наган адабраў: не падстрэліўся б унучак.

З любоўю, разуменнем апісвае Іванкаў свет аўтар. Нібы наскрозь прасвечвае яго думкі. А яны такія: паздзекаваліся старэйшыя хлапчукі... Вырасці. Парвалася рагатка... Як зрабіць? Дзед Міхалка, мамін бацька, сплёў толькі адзін лапаць — на другі аборы не хапіла... Што ж рабіць, калі вабіць вуліца... І што падумаць пра другога дзед, таткавага бацьку, які абяцаў другі лапаць або чунь сплесці, ды ўсё — ніяк. Да ўсяго, мабыць, дзед Трафім не вельмі шкадуе Іванку. Інакш ён, самы багаты ў вёсцы, не думаў бы пра тое, як палову пенсіі за забітага татку сабе забраць...

Амаль нічога значнага за дзень, апісаны прайзайкам, у жыцці хлопчыка не адбываецца. Вось толькі нарэшце чунь яму прынеслі. Вось толькі наган вярнулі (пасля дзед Міхалка выкінуў). Вось толькі павячэралі ўсе разам ды неразумнага аднавяскоўца прывецілі...

Але за ўсім гэтым, нібы непрыкметным, майстар змог разгледзець незвычайную людскую дабрыню. Як зерне, кінула яна ў маленькую душу. Прарасла. Не дала падранку збіцца з дарогі дабрыні. Закаласілася разуменнем сэнсу жыцця. Пра сэнс гэты Іван, ужо дарослы, напіша сябру: «...і адкрыўся мне дзед Міхалка — праз дваццаць гадоў пасля ягонай смерці. Я і не ведаў, што так даўно і так кроўна люблю яго. І зразумеў я, што няма іншай мудрасці для нас, чалавекаў, акрамя той, што трэба быць па-чалавечы добрым і мужным — у часы бурна-плыннай маладосці і на марудлівым сконе дзён...»

Мабыць, гэта было чалавечым крэда мастака Міхася Лявонавіча Стральцова — заўсёды быць добрым да людзей. Яно прачытваецца ва ўсім, што выйшла з-пад яго пяра. Нават у крытыцы. І вобраз Багдановіча майстар адкрыў перш за ўсё як вобраз надзвычай добрага чалавека, сэрца якога заўсёды балела за свой народ. За ўсіх людзей. А калі казаць аб чыста прафесійных адкрыццях у гэтым творы, дык іх шмат. Адно

такое: «Яго (Багдановіча.— У. С.) адметнасць якраз і была заўсёды ў тым, што ён як бы ішоў да нацыянальнага ад агульналюдскага, а не наадварот». Шмат пра што сёння нам гэта гаворыць.

Памёр Міхась Лявонавіч Стральцоў 23 ліпеня 1987 года. Майстры слова, сябры, разумелі, якая гэта багатая на таленты асoba ў нашай літаратуры. Яму прысвячалі вершы Аляксей Пысін, Уладзімір Караткевіч і іншыя паэты розных пакаленняў. Пра яго і яго творы з разуменнем і глыбокай павагай пісалі Янка Брыль, Дзмітрый Бугаёў, Анатоль Вярцінскі, Юлія Канэ, Віктар Карамзаў, Ала Сямёнава... Вось, напрыклад, цытата з твора Алеся Адамовіча, вынесеная на вокладку адной з пасмяротных кніг майстра: «Талант Стральцова акрылены высокай культурай думкі і пачуцця, за ім выключная чысціня сумлення і незвычайная патрабавальнасць да сябе».

Многія, вельмі многія самыя розныя людзі, вартыя гэтага і не вартыя, грэліся ад цяпла яго бескарысліва шчодрога сэрца. Шкада, не ўсе зразумелі гэта. Балюча, калі, здараецца, нехта з творчай шэрасці лічыць сябе роўным асобе, якая ўнесла ў літаратуру не параўнальнае ні з чым, сваё, асаблівае, дыханне, свой блакітны вечер. А можа, не будзем дакараць іх за гэта. Бяда іх такая.

Беларусь — апірышча духу...

(Празаік, паэт Ганад Чарказян)

Больш за два дзесяткі гадоў на Беларусі жыве і працуе вядомы паэт Ганад Чарказян. (Нарадзіўся 18.10.1946 года ў сяле Ерасхаўн Акцёмбяранскага раёна Арменіі.) За гэты час у Мінску выйшлі з друку ў перакладах на рускую і беларускую мовы яго кнігі: «Прочность» (1980), «Цвет доброты» (1986), «Пространство и время» (1990), «Обожженные жаворонки»

(1992), «Плач» (1994), «Караваны гор» (1996), «Шамдзін» (1998), «Камні печали» (1999), «Дом дождя» (2001), «Чаргаві» (2001), «Тоска по дому» (2003), «Пум-Пур у калясцы і іншыя казкі» (2004). Асобныя вершы друкаваліся ў беларускіх газетах і часопісах. І вось у 1996 годзе ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» пабачыў свет зборнік твораў Ганада Чарказяна «Караваны гор». У ім паэзія майстра загучала на поўны голас па-беларуску (у першай частцы выдання, другая — пераклады на рускую).

Прачытаўшы кнігу, разумеш, чаму Ганад Чарказян як асоба, грамадзянін, творца духам і паэзіяй акрэп, сцвердзіў сябе менавіта на нашай зямлі. Ён пранікся шчырасцю яе людзей, палюбіў прыроду нашу, адчувае тут сябе так, як і ўсе добрыя людзі. І паняцце «збеларушаная душа» ў дачыненні да яго сапраўды трапна і вобразна характарызуе ўнутраны стан чалавека і творцы.

Разам з тым, як бачна з твораў, прысвечаных сваёй сапраўднай радзіме, той зямлі, дзе ўпершыню пабачыў свет, душа майстра найперш належыць свайму шматпакутнаму народу, сваёй святой зямлі (для кожнага з нас свая зямля такая), сваім продкам, усяму свайму радаводу. І калі прасачыць вытокі яго паэтычнага мыслення, дык абавязкова спынішся, так бы мовіць, на родавых крыніцах, зразумееш, што паэт сапраўды моцны сваёй генетычнай памяццю, каранёвай непарыўнай повяззю са сваім народам. Для яго надзвычай блізкае і дарагое ўсё, што вызначае курдскі народ, — мова, культура, звычка, законы. У вершы «Горцы маюць свае законы» паэт зазначае, што яны «вечныя, як скалы цвярдзія», а значыць, не падуладныя часу, непарушныя,

Горцу
Матчына ймя святое,
Галава ўсяму бацька,

а таксама, што

Гонар горцу
Дзецця на тое,

Каб вяпчаць ім усё
Пакрыёму.

І нарэшце:

Брату брат
Да апошняй скарынкі,
А сястра брату
Яшчэ й матуля.

.....

Цвёрдасць горцаў
Ад той сцяжынкi,
Што як родная
Горца прытуліць.

Думаецца, такое разгорнутае цытаванне гэтага твора апраўдана тым, што ён, як ніякія іншыя словы і водгукі рэцэнзента, стварае вобраз супляменніка паэта, пазначае, хто і які ён у гэтым свеце, дазваляе зразумець таксама, адкуль афарыстычнасць і мудрасць яго радка. Шчыры ў сваіх памкненнях, у адносінах да людзей, сярод якіх жыве і творыць, паэт, здрадніўшыся духам з нашай зямлёй, успрымае яе як «апірышча духу». Ён таксама ўдзячны ёй за ўсё тое добрае, што яна падарыла:

Да скону за ўсё
Табе дзячу я —
Ад калыскі дачушкі
Да песні жніўнай...

І прызнанне:

Беларусь —
Другая маці мая,
Велікадушная
Любоўю наіўнай.

Я знарок спыніўся менавіта на гэтых двух вершах, якія, здаецца, знаходзяцца на розных полюсах, як сведчыць кніга, сапраўднай усёабдымнай паэзіі аўтара. Быццам розныя па тэме, але калі паглыбіцца ў іх змест, то зноў жа заўважыш тую

духоўную і душэўную зрошчанасць аўтара і з курдамі, і з беларусамі, якая для яго — святыня.

Беларускамоўны раздзел кнігі — праца найперш выдатнага нашага паэта Рыгора Барадуліна як перакладчыка. У ім таксама змешчаны некаторыя пераклады з курдскай цікавых паэтаў Алы Канапелькі і Кастуся Жука. Рыгор Барадулін у гэтай кнізе таксама адкрыў нам Ганада Чарказяна як празаіка — пераклаў аўтарскую прадмову «Карані дрэва».

Я, напрыклад, спрабуючы зразумець, наколькі дух паэзіі аўтара на яго роднай мове адпавядае духу яго твораў на маёй роднай, падумаў, што разгадку якраз і трэба шукаць у «Каранях дрэва» — мабыць, празаічны радок перакладаецца найбольш набліжана да арыгінала. Прачытаў: аказваецца, Чарказян — цікавы празаік. (Гэта пасля пацвердзілі і яго апавяданні, надрукаваныя ў часопісе «Полюмя», № 3 за 1998 год.) Манера аповеду ў «Каранях...» — спакойная. Афарыстычнасць. Аналітычнасць падзеі, сітуацыі. Уменне аўтара бачыць цэласнае і разам з тым уменне затрымаць чытацкую ўвагу на дэталях. Псіхалагізм. Ашчаднасць слова. Усё гэта і шмат што іншае, што робіць прозу адметнай, арганічна спалучана. Вобразы яркія. Можа, не праз знешні малюнак, а праз думкі, памкненні. Уразіла, як адзнака горца, мудрасць дзеда аўтара ў скрушны час, калі ворагі нішчылі яго народ. Разважаючы пра тое, што на зямлі «дужыя заўсёды жываюць слабых», што «заўсёды болей людзей, на якіх трымаецца свет», спрабуючы не думаць пра Бога (што, зрэшты, не атрымалася), дзед пытаўся ва Усявышняга: «Дзе справядлівасць, дзе кара Гасподня на нелюдзяў?» (Стары стаяў каля студні з забітымі.) І тады «ў думках дзед мовіў да Бога: «Хоць раз пакарай аднаго з дзяцей сваіх, які забівае іншае дзіця тваё. Што за розніца, якой хто веры?» Згадзіцеся, хіба не ў гэтым сутнасць чалавека, яго філасофіі — усе мы аднолькавыя, якой бы веры ні былі?.. Усе мы — дзеці Божыя. Як вядома, і сёння курды — шматпакутны народ. Па-свойму. Па-свойму шматпакутны народ і наш, асабліва ў пякельным подыху радыяцыі. У сваіх

іншых скрухах, нягодах, непаразуменнях нашага часу. Паэту, які жыве на Беларусі і які лічыць Беларусь «сваёй другой маці», вядома ж, баліць за ўсё, што з ёй адбываецца.

Асабіста мне імпануе, што майстар у сваіх творах не баіцца (між іншым, як некаторыя паэты зараз) быць грамадзянінам, у самым высокім сэнсе гэтага паняцця. Не баіцца роздуму пра час і пра сябе, пра людзей. Часта яго паэтычная думка сягае да агульначалавечых паняццяў. Тут я асабіста выдзеліў бы чудоўны верш «З добра ўсяго...». Сапраўды пытанне:

З добра ўсяго,
Што ты ў жыцці зрабіў,
Што людзі ўзяць дадуць
Табе з сабою?

Або:

Са зла ўсяго,
Што ты зрабіў,
Што людзі ўзяць дадуць
Табе з сабою?

Як жыццё з годнасцю пражыць і хто твой суддзя на зямлі (тваім дзеяннем) яшчэ да Бога?..

Трэба адзначыць, што, звяраючы свой зямны шлях між людзей памяццю продкаў, паэт найперш звяртаецца да маці. У яе вобразе шукае падтрымку ў свой нялёгкі час: «Мама, агонь і полымя ў душы ў мяне...» Або: «калі час надыходзіць самотліва горкі», паэт у думках вяртаецца ў родны край, дзе жыве яго «успамін незабыты», дзе

Смачна пахне,
Пячэцца лаваш, і рукамі,
Што прапахлі падсохлым і хрумсткім лавашам,
Маці лашчыць яго.

Мабыць, такія малюнкi з адчуваннем духу роднага гнязда ў кожнага з нас розныя, непаўторныя, таму і хваляючыя. І як бы добра ні было чалавеку ў іншым краі, канечне ж, час ад часу ён будзе ў снах, у думках вяртацца ў родны край.

Караваны гор
Ідуць да мяне,
Каб забраць і павесці з сабою
У айчынны край,
Дзе цвітуць і ў сне
Кветкі радасці
Ранняя журбой...

Я знарок, рэцэнзуючы кнігу, спыніўся на яе беларускамоўным раздзеле — пераклады з гэтага паэта на рускую мову пакуль больш вядомыя. Вершаў цудоўных пра наш край і яго людзей — шмат. Увогуле ж паэзію Ганада Чарказяна, чалавека са «збеларушанай душой», трэба аднесці да сапраўдных здабыткаў нашай паэзіі.

Духоўнай памяці лісце

(Краявед Анатоль Прановіч)

Хадзілі мы аднойчы з Аляксандрам Прановічам, дырэктарам Пухавіцкага краязнаўчага музея, па коласаўскіх мясцінах вакол Мар'інай Горкі.

Дзень быў з тых, калі з-за нізкіх шызых воблакаў сонца не бачна. Але яно адчуваецца: слізгае недзе жоўтая, калматая пляма — і ніякай цеплыні... Дагараюць кляновыя кастры. Полымя іх то чырвонае, цяжкае нібы, то лёгкае — вохра.

Гэта была тая восеньская пара, калі гарэзнічае вецер. Здараецца, прыціхне. Затоіцца недзе ў гушчары. А потым раптам наляціць. Пругкі, шаршавы. Пачне адчайна збіваць полымя з дрэў — вялізныя іскры-лісце шпурляць поўнымі жменьмі на зямлю. А яна, зямля, вільготная, шчодро акропленая буйной белай расой. Топча вецер лісце-іскры, а яны не гаснуць, каляна шамаццяць...

Чытаў, чуў, што і гэтую тут пару года любіў Пясняр. Але сцвярджаюць: найбольш — лета. Яго грыбную частку. Зрэшты, як вялікі мастак, Якуб Колас усялякую пару апяваў.

Ведаю, думна было яму тут. Лёгка пісалася. Але дзе, менавіта якімі сцэжкамі-дарожкамі ён тут хадзіў?

Можа, гэтым, думалася тады мне, засыпаным лісцем берагам вілюжыстай карычнева-сіняй Пцічы?.. Углядаўся ў адлюстраванне ў ёй дрэў, воблакаў, неба, складаў вершы, не думаючы аб вечнасці? Або думаў пра яе?..

Так, месцы тут прыгожыя. Каля Мінска такіх не знайсці. Хіба што Вязынка. Там — купалаўскія. Тут — коласаўскія. Тыя найбольш вядомыя: святы паэзіі, Купалле, злёты турыстаў. Можа, там, у Вязынцы, на самай справе і папараць-кветка цвіце.

Гэтыя, коласаўскія, мясціны менш вядомыя. Думаю, пакуль. З Коласам усе больш Стаўбцоўшчыну звязваюць. І гэта правільна. Акінчыцы (зараз межы Стоўбцаў) — яго калыска. Вытокі. Тут жа, у Тальцы, Падбярэжжы, Балачанцы, Беразянцы, Вусці, Загібельцы, у 30-я гады, у пару творчай сталасці, ужо ўсяму народу вядомы Колас «дачнічаў». З вясны да восені жыў. Да вось такой пары. І пасля вайны — таксама.

Думаў: цікава, ці памятаюць тут людзі Песняра. Зараз жа час быццам не для вершаў: больш пра хлеб ды як жыць далей.

Прановіч сцвярджае: помняць. Шануюць. І так, і афіцыйна. У музеі нямала матэрыялаў не толькі пра творчасць паэта, а і пра яго пухавіцкі жыццёвы перыяд.

Пра Аляксандра Прановіча да гэтай нашай сустрэчы я чуў шмат ад яго землякоў. Маўляў, ёсць у нашай старонцы чалавек, з тых, на кім «держится мир, его история, культура». Такія словы, калі чуеш, чамусьці да нашых людзей не адносіш. Думаеш пра Гейчанку, Ліхачова, яшчэ пра каго. Мабыць, прывыклі мы невядома да чаго, што ў нас усё «драбнейшае», менш вартае, чым у іншых народаў. Быццам прыніжаемся, самі сябе прыніжаем. За што, спытаў бы хто...

Але ж прыгледзьцеся: і ў нас як у людзей, а то і лепш.

Пухавіцкі краязнаўчы — на беразе невялікай рачулке Цітаўкі. У вёсцы Блонь. Недалёка ад райцэнтра. У старым утульным будынку — помніку драўлянага дойлідства XIX стагоддзя. У асабняку панюў Бонч-Асмалоўскіх.

Сапраўдны музей — справа сур'ёзная. Асабліва ў наш час. Ды яшчэ ў правінцыі. Ён — яго, Прановіча, як кажуць, дзецішча.

Аляксандр Аляксандравіч Прановіч — былы вясковы настаўнік гісторыі. Потым — дырэктар школы. Старшыня сельсавета тых нашых часоў. Да перабудовы працаваў загадчыкам аргадзела Пухавіцкага райкама партыі.

Незразумелыя часы былі. Развал. Ведаем! Нямала хто з тых, што мелі ўладу ці былі бліжэй да яе, імгненна «перафарбаваліся», «пераарыентаваліся». Пачалі, як кажуць, хапаць-прыхопліваць усё, што толькі можна, напрацаванае пакаленнямі людзей. А вось Прановіч, скажу так, усіх гэтых «абхітрыў». «Прыватызаваў» без усялякіх грошай памяць, праўду, дух сваёй зямлі. І яму за гэта яшчэ аклад «паклалі». Праўда, больш на пенсію падобны. Вядома, які ён сёння ў музейных работнікаў.

Прановіч — мясцовы. З вёскі Блужа. Тут яго ўсе ведаюць. Думаю, ён — адзін з найбольш адукаваных людзей нашага часу. У яго вялізная ўласная бібліятэка, якую збірае ўсё жыццё. У бібліятэцы не толькі многае з замежнай, рускай і савецкай класікі, але і ўсё, або амаль усё, што выдалі беларускія пісьменнікі. З аўтографамі і без іх. А таксама — усе літаратурна-мастацкія часопісы рэспублікі. Бібліятэка не пыліцца. Калі працаваў у школе, прыносіў кнігі вучням: чытайце па праграме і так — вучыцеся...

Чалавек добры, памяркоўны, разумны і шчыры, мае адзін «вялікі» недахоп — не «кар'ерны». Што яму пасада? Дух яго вабіць, культура, гісторыя. Заўважыў я, любячы і шануючы роднае, сваё, нацыянальнае, як усялякі сапраўды адукаваны чалавек, беражліва адносіцца да культуры, духу, гісторыі іншых народаў. У тым ліку і тых, што жывуць і жылі на гэтай зямлі.

Больш таго, бачыць і разумее шляхі ўзаемаадносін, так бы мовіць, «ўзаемаабагачэння». (Па музей, экспанатах бачна.)

Калі гаварыць пра музей, дык трэба адзначыць: да Прановіча музею не шанцавала. Ён нібы на «задворках» быў, у Дукоры. Людзям дабірацца туды было цяжка, і нават многія настаўнікі гісторыі з аддаленых ад райцэнтра школ не былі ў ім.

Дык вось, працуючы ў райкаме, бачыў,разумеў Прановіч, якое духоўнае багацце, сабранае па крупінках за многія гады мясцовымі радзімазнаўцамі Аляксандрам Пікулікам, Сяргеем Сіпачом, Браніславам Зубкоўскім і іншымі, не даходзіць да людзей. Было — баяўся: а раптам музей (ён на зямлі племсаўгаса «Індустрыя»), як нярэдка здаралася (і зараз здараецца), у канюшню, свінарнік, склад ператвораць. Не спаганілі. Нямала было і тады паўсюль разумных людзей: збераглі асабняк — помнік драўлянага дойлідства, адрамантавалі.

Калі ўваходзіш у музей, перш за ўсё адчуваеш атмасферу добра дагледжанага дома, у якім святочна і ўтульна.

Сюды наведваўся рэвалюцыянер Іван Пуліхаў. Тут доўга жыла, як яе назваў Керанскі, бабуля рускай рэвалюцыі Кацярына Канстанцінаўна Брэшка-Брашкоўская (адзін час — ганаровы старшыня партыі эсэраў).

Аказваецца, у гэты дом яшчэ да рэвалюцыі прыходзіў Якуб Колас! І Леся Украінка, і Сяргей Мяржынскі былі (ёсць фота, дакументы, якія сведчаць аб гэтым). Тут таксама быў зараз чамусьці забыты літаратар Яўген Чырыкаў, які выдаў пры жыцці 17-томны збор сваіх твораў. Між іншым, Я. Чырыкаў напісаў аповесць «Мяцежнікі» аб наспяванні рэвалюцыйнай сітуацыі ў вёсцы (можа, у Блоні?).

Пра Бонч-Асмалоўскіх, іх дзейнасць матэрыялаў нямала. Тое-сёе захавалася з іх бібліятэкі. Збіраў Прановіч матэрыялы паўсюль па раёне. У асноўным — у сялянскіх хатах, на падворках. Людзі ахвотна аддавалі тое, што засталася ад продкаў: саху, кросны, борці, конаўкі, ручнікі і іншае, што захоўвае дух народа.

Тут і такая яркая старонка нашай гісторыі, як усенародная барацьба з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Бяспэчныя матэрыялы. Прадстаўлены не толькі славутыя камандзіры ды героі, але і просты люд, які змагаўся ў партызанах, падполлі, на франтах.

Зараз, на жаль, ветэранаў усё менш і менш. Да іх у Прановіча адносіны асаблівыя. На сёння мала каго з мясцовых змагароў ён не прывёў у музей, не паказаў экспанаты, не запісаў успаміны пра былое.

У музеі, калі прайсці па ўсіх яго залах, ужо можна праводзіць урокі гісторыі, прыродазнаўства, географіі, біялогіі, літаратуры, мастацтва. Тут, як ужо казаў, гісторыя ўвогуле і гісторыя гэтай зямлі, дух і побыт продкаў прадстаўлены даволі багата. Вялікая Айчынная — таксама. Пасляваеннае адраджэнне. Дзень сённяшні. Жывёльны і раслінны свет Пухаўшчыны. Пісьменнікі і мастакі, ураджэнцы гэтай зямлі. На іх, як увогуле на ўсіх добрых людзей, наша зямля шчодрая. Назаву толькі некаторых, хто апяваў гэты край: Міхась Чарот, Уладзімір Хадыка, Анатоль Вольны, Міхась Машара, Макар Паслядовіч, Валянцін Мыслівец, Алесь Бачыла, Генадзь Кляўко... З сучаснікаў найбольш прыкметныя Таіса Бондар, Уладзімір Ляпёшкін, Алесь Карлюкевіч... Моцнае сяброўства звязвала Прановіча з Іванам Чыгрынавым, ураджэнцам Магілёўшчыны, які вельмі любіў гэтыя мясціны.

Цікавы факт. Прановіч ведаў, што на Пухаўшчыне быў і такі паэт — Рыгор Папараць. У 30-я гады за верш, прысвечаны Ігнатоеўскаму, яго арыштавалі. Забыты пасля ўсімі (здаецца, нават калегі рэдка ўспамінаюць), памёр у пасляваенныя гады.

Знайшоў Прановіч жонку паэта. Вершы яго выдаў зборнікам у серыі «Паэты Пухаўшчыны» (ёсць такая!), хай і маленькім тыражом — на большае не хапіла сціплых музейных сродкаў.

У гэтай серыі, дарэчы, ужо выйшлі зборнікі мясцовых паэтаў: рабочага льнозавода Уладзіміра Рунцэвіча і журналісткі Вольгі Савасцюк (яе ў свой час як здольную адзначыў Пімен Панчанка).

Вядома, аднаму Прановічу з музейнымі клопатамі не справіцца. Выканкам, мясцовая ўлада дапамагаюць як могуць. У прыватнасці, намеснік старшыні райвыканкама Тамара Шчакоціна, загадчык аддзела культуры Яўген Сушко...

Але вернемся да літаратуры і мастацтва. Шмат дапамагаў музею народны пісьменнік Беларусі, у свой час старшыня Беларускага фонду культуры, Іван Чыгрынаў. Сябраваў з Прановічам. Зараз у музеі — яго, Чыгрынава, кнігі, дакументы, асабістыя рэчы.

Напэўна, не ўсе ведаюць, што да вайны ў Мар'інай Горцы быў Дом творчасці беларускіх пісьменнікаў. Амаль усе нашы майстры слова тых часоў тварылі тут. Адсюль у 30-я гады забралі Міколу Хведаровіча і Ізю Харыка. Тут былі Ільф і Пятроў, разам з першымі даваеннымі маршаламі, многія з якіх былі рэпрэсаваны.

У музеі — невялікая выставачная зала. Калі я там быў — экспанаваліся работы вядомага жывапісца Генрыха Бржазоўскага, які на гэтай зямлі ваяваў у партызанах. (Майстар падараваў музею нямала сваіх палотнаў.) А да гэтага мясцовыя жыхары — дарослыя і дзеці — ацэньвалі творы юнай мастачкі Олі Калацэвай, навучэнкі Рэспубліканскага мастацкага каледжа. Оля — з вёскі Светлы Бор. Там яе родны дом, бацькі. І хто ведае, можа, па-свойму некалі яна праславіць малую радзіму, як, скажам, у свой час праславілі яе скульптар Казімір Ельскі, загадчык кафедры Віленскага ўніверсітэта, іншыя ўрадженцы гэтай зямлі, сярод якіх кампазітар Ігар Лучанок, вучоныя Арнольд Смеяновіч, Аркадзь Круп...

Аляксандр Прановіч марыць зрабіць тут штогадовым святам паэзіі, як у купалаўскай Вязынцы. Пачатак быў — 115-я гадавіна Якуба Коласа. Тады сюды з'ехаліся літаратары, артысты, сталічныя музейныя работнікі. Было свята. І галоўнае — Коласа чыталі дзеці.

Як зразумеў чытач, вядома ж, Прановіч музей не прыватызаваў, а выратаваў. Выратаваў, захаваў для людзей яшчэ адну старонку нашай гісторыі.

Ён выдатна ведае тутэйшыя мясціны. Пасля, калі мы з ім па раёне на машыне калясілі, паказаў месцы разбураных праваслаўных і каталіцкіх храмаў. Месцы, дзе стаялі партызаны. Шмат іншага. Скрушна было — многае знішчана. Паказаў і страшнае: Папову горку, паўз якую праходзіць шаша, аздобленая бярозамі. Там людзі былі амаль жывымі пахаваны — з мясцовага гета. Сотні, тысячы... І пра іх захоўвае памяць музей.

Перад ад'ездам з Блоні, у пару перадвечаровага холаду, ідучы па ледзь пажухлым, пагаслым ад расы лісці, гледзячы на амаль голыя дрэвы, на рэдкія, пабляклыя языкі лісцвянога полімя, думаў: «Мабыць, недарэмна кажучь, што духоўная цеплыня — самае вялікае чалавечае пачуццё. І кепска нам усім, людзі, будзе, калі растрацім яе, калі яна бяследна знікне, як гэтае лісце. Толькі лісце адновіцца. Дух — не».

Сагрэць народ, сагрэць Айчыну

(Паэт Мікола Маляўка)

У 1957 годзе газета «Чырвоная змена» надрукавала нізку вершаў Міколы Маляўкі, шаснаццацігадовага юнака са знакамітай коласаўскай Мікалаеўшчыны. (Нарадзіўся 13.12.1941 года, выпускнік Мікалаеўшчынскай СШ 1958 года.) З той газетнай публікацыяй імя маладога творцы прагучала на ўсю рэспубліку. Яно звярнула на сябе ўвагу чытачоў і літаратараў, якія адзначылі, што малады аўтар па-свойму ўспрымае свет, што рамантычная ўзнёсласць у яго вершах не надуманая, жыццёва праўдзівая, што аўтар някепска валодае родным словам і, увогуле, падае неблагія надзеі як паэт.

Сёння майстра прызнаецца, што тыя і зараз дарагія яго сэрцу вершаваныя радкі, хоць і былі, як гэта амаль заўсёды здараецца ў пару юначай творчасці, недасканалыя. І разам з тым публікацыя прымусіла задумацца: «А што далей?.. Ці

стану я сапраўдным паэтам?.. І ўвогуле, як і пра што пісаць, калі свет твой абмяжоўваецца вёскай, вяскоўцамі, і гэта ўсё такое далёкае ад таго жыцця, пра якое пішуць у газетах і кнігах...»

Пазней ужо, вядома, прыйшло разуменне, што свет роднай вёскі, або, як кажуць, малой радзімы, — неабдымны, калі ты сапраўдны мастак, калі ў звычайным здольны ўбачыць незвычайнае, калі табе дадзена сапраўды чуйная душа, калі цябе хвалююць людскія лёсы і калі ты неабыхавы да ўсяго таго, чым жыве народ, твая Бацькаўшчына.

Пазней ужо таксама адкрылася, што любімы Колас якраз і чэрпаў натхненне тут, дзе ты нарадзіўся і вырас, што многія вяскоўцы, знаёмыя табе, сталі прататыпамі літаратурных вобразаў тых твораў, якімі зачытваўся. Значыць, жыццё трымаецца і на тваіх аднавяскоўцах, значыць, і твая вёска нечага вартая ў свеце...

Так, маладому паэту хацелася па-сапраўднаму зразумець людскія памкненні, чалавечыя радасць і смутак, хацелася, урэшце, зразумець, чаму ёй так дорага ўсё добрае і чаму яна ненавідзіць, не прымае ўсё кепскае.

Гэта, паўтаруся, было пазней. А пакуль Мікола вучыўся. Праз год скончыў школу. Паехаў працаваць лесарубам у Карэлію. Скончыў філфак Белдзяржуніверсітэта. Настаўнічаў у глыбінцы. Займаўся журналістыкай. Набываў жыццёвы вопыт, сталаў як асоба і як творца — увесь гэты час пастаянна друкаваў вершы ў газетах і часопісах.

А неўзабаве адна за адной пачалі выходзіць яго кнігі паэзіі: «Едуць маразы» (1966), «Жалеза» (1970), «Лотаць» (1973), «Круг» (1977), «Эстакада» (1982), «Дар» (1985), «Аднавяскоўцы» (1988), «Ручнічок на крыжы» (1995), «Покуць. Выбранае» (2001), «Сядзіба, або Хата з матчынай душою» (2002). (Кнігі вершаў і казак для дзяцей не пералічваю, пра іх размова асобная.)

Усе кнігі яго паэзіі яднае любоў да Радзімы, да чалавека. Вызначаюцца яны пранікнёнай лірычнасцю. Разам з тым многія

творы Міколы Маляўкі пазначаны публіцыстычнасцю, часам адкрытай, часам заключанай у падтэкст. У іх — таксама роздум аб лёсе роднай зямлі і Зямлі наогул як планеты ў Сусвеце. Яны сведчаць: творчы патэнцыял паэта невычэрпны. І ў кнізе «Ручнічок на крыжы», якая таксама пазначана гэтым, ён застаецца верным дабрыні і шчырасці. З яго многіх вершаў бачна, што чалавечая пазіцыя аўтара ні ў якіх абставінах, нават трагічных, не траціць сваёй вартасці. І калі б, скажам, я знарок паспрабаваў бы адмежаваць паэта ад сённяшняга клопату і памкненняў, якімі жыве народ, ад патрабаванняў часу, ад усяго таго, чым наогул жыла і жыве Бацькаўшчына, у мяне нічога не атрымалася б: у паэта РОДНАСЦЬ з усім гэтым генетычная. У яго шчыра баліць душа за свет мінулага свайго народа (а яно ў нас, як вядома, найчасцей гаротнае), за дзень сённяшні (а ён для нацыі, як бачым, не такі ўжо і радасны, калі нішчыцца яе мова, ганьбуецца духоўнасць і г. д.), за свет нашай будучыні (якая ўсё ж усяляе хоць слабую, але надзею — выстаім, беларусы). І боль гэты дае імпульс да дзейнасці. І душа паэта не проста баліць па доўгу паэтычнай службы (як гэта нярэдка бывае ў некаторых няшчырых аўтараў-прыстасаванцаў), а шчыра імкнецца «прабіцца праўдаю» да сучасніка. А праўда, як вядома, бывае і падманнай, і тут — карпей не карпей над радком — чытач усё адно ўбачыць фальш, сам зразумее, што ідзе ў творцы ад сэрца, а што надумана (між іншым, заўжды даволі распаўсюджаная ў грамадстве «хвароба» прыстасаванства прагрэсіруе і ў наш век)...

Але, як слушна заўважыў К. Камейша ў адным са сваіх артыкулаў пра творчасць М. Маляўкі, ён (паэт.— У. С.) «карпей над радком, шліфаваў яго, вывяраючы кожнае слова, да яснаты акрэсліваючы думку і сэнс». Ад сябе дадам — менавіта сваю думку і свой сэнс, з надзеяй, што яны стануць патрэбнымі людзям.

У тым жа артыкуле «Родам з вайны» (Маладосць. 1991. № 12) К. Камейша цытуе радкі Міколы Маляўкі адносна творчасці ўвогуле:

Ну, а слова, яно не вечнае,
Калі ў слове няма адкрыцця.
Калі слова не забяспечана
Залатым запасам жыцця.

І як завяршэнне такой высновы: «Галоўнае, не імя пакінуць, а Слова».

Але пакуль паставімся да гэтага як да звышзадачы, якую некалі Мікола Маляўка як паэт акрэсліў для сябе ў творчасці. Толькі на нейкі час паспрабуем пашырыць, калі ўжо так, паняцце Слова, як біблейскае, жыццядайнае («Усё праз Яго (Слова.— У. С.) сталася, і без Яго нічога не было з таго, што сталася» — чытаем у Бібліі).

Як вядома, у той жа Вечнай кнізе ўпамінаецца і іншае слова, супрацьлеглае гэтаму, і названа яно «гнілым», бо здольна разбураць, знішчаць...

Два полюсы...

Пасля таго як я прачытаў кнігу «Ручнічок на крыжы», мне падумалася, што пры больш глыбокім, дэталёвым разглядзе ўсёй творчасці Міколы Маляўкі накірунак філасофіі яго паэзіі якраз і трэба шукаць у гэтых межах — жыццядзейнасць яго слова, радка, верша, паэмы, іх уздзеянне на свядомасць чытача і тая крайняя (у рэчаіснасці) мяжа, за якой пачынаюцца разбуральныя працэсы ў грамадстве. Але зазначу, ідучы за маляўкаўскім паэтычным словам, дадзеным яму Богам: сцвярджай жыццё!

У кнізе «Ручнічок на крыжы» паэтава Слова ў гэтым разуменні паступова набывае сэнс, найбольш акрэслены ў паняцці «прабіцца праўдаю» да чытача. Адразу ж зазначу, што паэту трэба выйсці да людзей не толькі і не столькі са сваёй асабістай праўдай, а, вядома ж, найперш з праўдай прашчुरаў, бацькоў, народа, Радзімы, назва якой — Беларусь. А праўда гэта, мабыць, найперш у тым, што і «мы, Беларусы,— божыя людзі», і мы адпаведна варты годнага жыцця ва ўсіх яго праявах: і духоўных, і матэрыяльных. І мы, як у свой час сказаў наш вялікі Пясняр, хочам «людзьмі звацца».

Канечне, калі ўжо зыходзіць з гэтага, дык кожны народ мае права на сваю праўду і жыве ёю, і, мабыць, ні адна праўда, калі яна сапраўды ад Бога, не павінна пасягаць на праўду іншага народа, падмяняць яе, і ўвогуле яна па прыродзе сваёй не можа быць ваяўнічай. Іншая справа, калі нехта ў яе ўкладвае іншы, выгадны для сябе сэнс, калі ў аснове яе іншае (разбуральнае) слова.

Мікола Маляўка разумее гэта, і літаральна ва ўсіх паэтычных кнігах (у тым ліку і ў кнізе «Ручнічок на крыжы») яго асабістая праўда гучыць як агульная праўда беларусаў. Да ўсяго ў кнізе праўда тая нават здзіўляе сваёй адкрытай прастатой:

Мы, беларусы, — простыя людзі.
Край свой і продкаў постаці любім.
Рады заўсёды добрым гасцям.
Рады, калі спрыяюць і нам.

Адразу заўважаецца гімнавасць верша. Справа ў тым, што за яго знешняй прастатой, за канстатацыяй нам пра нас — хто мы такія, беларусы, — адпаведны падтэкст. (Як ведаем, у гісторыі былі перыяды, калі, скажам, вось за такой нібыта знешняй прастатой і адкрытасцю хаваўся сапраўды глыбінны сэнс існасці народа.) Паэт заклікае нас, беларусаў, усвядоміць сваю чалавечую годнасць сярод іншых народаў. Ці патрэбна гэта зараз?.. А як вы думаеце, калі ён паціху цураецца свае мовы, калі памяркоўна дазваляе, каб чужое, наноснае знішчала яго духоўнасць і г. д.? Чаму, напрыклад, здаецца, ні адзін народ не саромеецца сваёй мовы, культуры, вобраза жыцця, у той час, калі наш... Можа, я перабольшваю? Упэўнены — не. І хіба мы не такія ж «божыя людзі», як усе?..

«Мы, беларусы,— дбайныя людзі». «Мы, беларусы,— гордыя людзі». «Мы, беларусы, — мужныя людзі»... Усё гэта раскрываецца ў вершы (чаму такія?), які, думаецца, некалі можа стаць хрэстаматыйным.

Тут я зноў, але ўжо ў крыху іншым ракурсе, звяртаюся да верша Міколы Маляўкі «Слова». Паэт як творца (стваральнік) прад'яўляе да сябе патрабаванне: яно, Слова, павінна быць

«забяспечана залатым запасам жыцця». Калі канкрэтна, то запас той, вядома ж, не золата як дарагі метал, а гістарычная памяць народа, яго мова, культура, нацыянальны характар.

Што да беларусаў, дык хапае людзей, якія, мякка кажучы, не супраць «згладзіць» памяць нашага народа, паказаць нашай мове, што яе месца нібыта на задворках, увогуле грэблівая да нас ставяцца, але пры тым з выгодай для сябе гавораць пра беларускі характар: дабыня, спагада, сумленнасць, шчырасць, памяркоўнасць, чуласць, цяплівасць, зрэшты, усё сапраўды годнае чалавека, не намі, заўважце, а іншымі, што называюць беларускім менталітэтам.

Думаю, калі пісаўся той верш, то, мабыць, паэт не згадаў, што энергія яго канкрэтнага твора з новай сілай праз гадзі запульсуюе ў новым часе, жыццятворна разальецца між людзей, прыдасць сілы ў памкненнях да дабыні. Імкненне да дабыні — часам адкрытае, часам у падтэксце — прачытваецца ў многіх вершах кнігі «Ручнічок на крыжы». Напрыклад, падтэкст гэты я выразна адчуваю, адзначаючы для сябе надзённае пазтава Слова ў вершах «Дзе ты, душа, вандравала», «А вера жыве», «Над начною іконаю», «Лучынка», «Такая ўжо хвароба у нас...», «Журыцца песня...», «Адны пыталнікі ў жыцці», «Куды мы ідзем» і некаторых іншых.

Паэта Міколу Маляўку пастаянна хвалюе, ці зможам «мы, беларусы,— божыя людзі», застацца людзьмі ў тых няпростых абставінах, у якіх жывём. Ён разумее, што тут сапраўды трэба кожнаму быць моцным духам, каб не спакусіцца на ўяўнае, што не адпавядае нам спрадвеку, каб не страціць чалавечнасць.

Такая ўжо хвароба ў нас:
Крычым аб тым, пра што маўчалі.
А быў жа ён, уціску час,
Была патрэба, каб крычалі.
І лепей сёння памаўчаць,
Душой пакаяцца, вачамі,
Каб так, як мы, у ціхі час
Нашчадкі нашы не маўчалі.

З вышэйзгаданай кнігі Міколы Маляўкі таксама вынікае, што трэба ачысціцца душою і гэта зараз адна з важнейшых задач чалавека, адна з яго духоўных патрэб.

Тут, мне думаецца, паэт зыходзіць са спрадвечнай народнай мудрасці. Не лішне ўспомніць: ніводнай добрай справы нельга рабіць з цяжкай душой, калі не хочаш сапсаваць справу гэту. (Можа, у гэтым і заключана разгадка многіх чалавечых бед, трагедый, катастроф, у тым ліку і чарнобыльскай?.. Бытуе ж у нас паняцце — духоўны Чарнобыль...)

Такая думка ўзнікла ў мяне пасля прачытання верша «Пакланіся дню». Яе пацвердзілі вершы «Звон пчаліны», «Над начною іконаю», «Будзе ранняя зіма», «Журавель» і інш. Знешне быццам далёкія ад названага. У ім, у вершы «Пакланіся дню», у фінале прамы заклік: «Ноч правёўшы, пакланіся дню!» Вядома, гэтаму папярэднічае тое, што «кожны дзень, ад раніцы да вечара», трэба ўспрымаць «душой, як божы дар», што трэба даражыць кожнай пражытай хвілінай і, існуючы на зямлі, здзяйсняючы свае зямныя справы, памятаць, што мы «не вечныя».

Мабыць, памятаючы гэта, мы ў нейкай меры можам шмат ад чаго кепскага ўберагчыся. Усё пайшло не ад нас. Са старажытнасці ведаем, што продкі нашы, дзеці прыроды, тады яшчэ не спакушаныя многім, перш чым зрабіць крок у новы дзень, пакланяліся сонцу. Быў Бог Сонца. Вядома, выраз «кланяцца сонцу» трэба ўспрымаць як паэтычны вобраз, а можна і на справе яму кланяцца — як хто хоча, думаецца, шкоды не будзе. Толькі як бы там ні было, а ў выразе «пакланіся дню» закладзены глыбокі сэнс: пакланіся дзеля таго, каб была ў сэрцы святасць: «Усе мы ходзім пад Богам. А святасці ў сэрцы — няма». І роздум пра тое, «што нас чакае там, за новага веку парогам». І тут жа адказ не адказ, сумненне не сумненне, але страшнае: «Мо ядзерная зіма?..» Так, пакланіся дню,

Каб стала наша Зямля
Сусветным храмам любові,
Сусветным храмам дабра...

Гэта верш «Усе мы ходзім пад Богам».

Вось такі асабіста для мяне водгалас верша «Пакланіся дню», з пашырэннем на гэты, толькі што працытаваны. Вось такая, здаецца, асабістая, а калі ўдумацца, планетарная патрэба, каб не згінуць, не знікнуць, не растварыцца ў касмічнай бездані.

У кнізе «Ручнічок на крыжы» змешчаны самыя розныя па тэматыцы вершы. І самыя розныя з'явы нашай рэчаіснасці хвалююць паэта. Але, мабыць, найбольш рэальнае, канкрэтнае — паслячарнобыльскі лёс нацыі, яе будучае. А яно, вядома ж, павінна ўвасобіцца ў будучым праз дзяцей нашых. Зрэшты, у многім ужо ўвасоблена. Чытаем верш «Думаем пра дзяцей»:

Над намі,
Над родным краем
Чарнобыльская бяда —
І снег яе не хавае,
І не змывае вада.
Далёкага выбуху рэха
Ніяк не змоўкне ў жыцці:
Чарнобыля — не аб'ехаць,
Чарнобыля — не абысці.
Па вёсках мёртвых бядуем,
Шукаем, дзе кут чысцей, —
І не сябе мы шкадуем,
А думаем —
Пра дзяцей.

Думаць думаем, але, здараецца на справе, «адна надзея ў маці — Бог», калі ў яе хворае дзіця.

Ёсць у кнізе надзвычай трагічны па сваім гучанні верш «Смерць», таксама пра чарнобыльскую бяду. У ім — аголенае пачуццё нашай агульнай віны за непражытыя жыцці дзяцей, якіх забраў Чарнобыль. І заклік:

Станьма, людцы, на калені!
Можа, Бог пачуе голас немых:
Ходзім пад Чарнобылем усе мы...

і заключнае:

Беднае дзіятка!
Непражыты лёс.
Ці даруеш нам
Калі, Хрыстос?

Думаецца, пасля гэтага не трэба спрабаваць каменціраваць твор-боль, боль-твор...

Паэт неаднойчы кажа, што мы жывём у трывожны час, а гэта адпаведна вымагае ад нас актыўна супрацьстаяць усяму кепскаму, разбуральнаму. З гэтага паняцця якраз і вымалёўваецца паступова яго крэда, так бы мовіць, у тым жа рэчышчы, што і ў вершы «Слова», але сёння сказанае ўжо нібы па-іншаму. З разуменнем, што і ён, паэт, шмат чаго варты ў гэтым свеце, што і ён у адказе за лёс Айчыны: «...у трывожны час стараюся сагрэць народ, сагрэць Радзіму» (верш «Усё цячэ...»).

Так, мяняецца час, у многім змяняемся мы, але галоўнае, думаецца, каб у аснове усіх нашых імён была адвечная жыццядайная аснова, тады вечным будзе жыццё. У Міколы Маляўкі, у яго творчасці — аснова якраз такая.

Мовы нашай вартавыя

(Празаік Ягор Коней)

У 1995 годзе ў «Бібліятэцы часопіса “Маладосць”» (№ 8) выйшла з друку першая кніга прозы аднаго з самых маладых нашых літаратараў Ягора Конева «Вартавыя», якую я рэдагаваў.

Атрымалася так, што да гэтага я шмат працаваў з Ягорам як з журналістам — ён з’яўляецца пастаянным маладосцеўскім аўтарам і нават быў нашым лаўрэатам па раздзеле публіцыстыкі. Прызнаюся, калі мне прапанавалі рэдагаваць яго

кнігу, згадзіўся з радасцю, бо ведаў, як сур'ёзна ставіцца аўтар да літаратуры.

У нас не прынята, каб рэдактар пісаў у друку пра таго, з кім працаваў, тым больш каб выступаў з рэцэнзіяй на яго творы. Маўляў, абавязкова будзе хваліць свайго падапечнага, а значыць, і сябе. Магчыма, сапраўды так. І ўсё ж я вырашыў парушыць гэта няпісанае правіла, бо хачу падзяліцца з чытачамі сваімі думкамі не столькі і не толькі з нагоды выхаду з друку кнігі Ягора Конева, а наогул крыху паразважаць пра літаратурны прызыў апошніх сямі-васьмі гадоў («Бібліятэка...» выдаецца з 1988 года), якім ён мне бачыцца ў будучым жыцці нацыі.

Дык вось, у гэтым шэрагу кніг «Вартавыя» пазначаны як 86-я адзінка. Аўтары — у асноўным маладыя літаратары, пачаткоўцы, узрост — пасля дваццаці пяці, трыццаці, ёсць і старэйшыя. Такіх няшмат, і мне думаецца, нічога заганняга няма ў тым, што выдаюцца і іх кнігі ў маладосцеўскай «Бібліятэцы...». Звычайна самыя сталыя па ўзросце аўтары — гэта тыя літаратары, хто доўга па розных прычынах ішоў у літаратуру, у каго іншы раз не склаліся адносіны з выдавецтвамі, хоць гэтыя людзі даўно і плённа супрацоўнічалі з часопісамі, удзельнічалі ў калектыўных зборніках. Напрыклад, такія сталыя па ўзросце літаратары, цікавыя, кожны па-свойму, прэзаікі, як Анатоль Кірвель, Янка Галубовіч, Анатоль Жук, Віктар Какорыч.

Звычайна (а ў апошнія гады гэта стала правілам) аўтары маладосцеўскай «Бібліятэкі...» выходзяць да чытача са сваёй першай кнігай. Але трэба адзначыць, што напачатку былі і тыя, хто ўжо друкаваўся ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» і нават быў членам Саюза пісьменнікаў. Скажам, Уладзімір Ягоўдзік, Віктар Супрунчук, Хрысціна Лялько ды і аўтар гэтых радкоў. (У той час у літаратуры не адчувалася такога ўздыму, як сёння, рэдакцыйны партфель не быў перагружаны творами маладых, як зараз.)

Вядома ж, нейкіх сем-восем гадоў для літаратуры не такі ўжо і вялікі тэрмін. Тым не менш за гэты час яна, наша літаратура, папоўнілася многімі і многімі імёнамі прэзаікаў

(размова ідзе толькі пра іх, бо яны мне бліжэй, чым прадстаўнікі іншых жанраў). І што асабліва цікава, суквецце маладых талентаў мае шырокую геаграфію: выхадцы з вёсак, невялікіх раённых гарадкоў, абласных цэнтраў, са сталіцы рэспублікі і нават нашы землякі з розных рэгіёнаў былога Саюза.

Кнігі аўтараў «Бібліятэкі часопіса “Маладосць”», кожная паасобку і ўсе разам, несумненна, сведчаць, што ў апошнія гады з новай сілай забруіла тая крыніца, якая жыла і жывіць беларускую літаратуру,— роднае слова. Забруіла з глыбін народнага жыцця, з глыбін народнага духу, паказала, якая яна шчодрая і невычэрпная, насуперак жаданням шматлікіх яе невычліўцаў, стратэгаў і тактыкаў нашай духоўнай дэнацыялізацыі.

За гэты час нямала хто з тых, што выдаўся раней, хто пасталеў ужо, як кажуць, пачаў убірацца ў гады, паспеў стаць сапраўдным пісьменнікам, без якога цяжка сёння наогул гаварыць пра літаратуру. (Напрыклад, хіба можна сур’ёзна гаварыць пра сям’ю, забываючы з-за шановных старэйшын маладых, якім працягваць іх справу, радавод?)

Андрэй Федарэнка, Анатоль Казлоў, Алесь Наварыч, Алесь Бетак — вельмі не падобныя прэзідэнты, кожны па-свойму цікавы і таленавіты, кожны са сваёй тэмай, са сваім поглядам на жыццё, на чалавека.

Асабіста я без усялякіх сумненняў лічу іх сталымі літаратарамі. Але разам з тым шкадую, што наша прафесійная крытыка да цяперашняга часу па-сапраўднаму не ацаніла творчасць кожнага з іх.

Мне могуць запырачыць, маўляў, пра Федарэнку і Казлова напісана шмат, што Федарэнка нават стаў лаўрэатам Літаратурнай прэміі імя Івана Мележа, што пра Казлова і радыё расказвае, і «ЛіМ» піша, што часта ўпамінаецца Галіна Багданава... Усё гэта так. Але, здаецца, пакуль яшчэ крытыка не звярнула ўвагі на вельмі многіх аўтараў «Бібліятэкі...». Няўжо яна баіцца пакрыўдзіць тых нашых паважаных пісьменнікаў, хто даўно «забранзавеў» і пра каго так лёгка было пісаць у ранейшыя часы — толькі становіцца, бо ён прызнаны! А можа, яна чакае,

пакуль маладыя «забранзавеюць», ці яшчэ што... Толькі, думаецца, літаратура — такі від творчасці, што ў ёй заўсёды хопіць месца і пачаткоўцам, і класікам.

Многія маладыя цудоўна валодаюць мовай, вызначаюцца навізнай у выбары тэмы, раскаванасцю пісьма.

Зрэшты, прыйшлі яны ў літаратуру ў той час, калі ўжо не было цензуры, калі ад іх перасталі патрабаваць абавязковых твораў пра «пяцігодку, калгас, рабочага», пра «пяцігодку якасці душы» ці пра «кіраўнічую ролю партыі ў сацыялістычным будаўніцтве».

Тое, што скоўвала, напрыклад, нават маё пакаленне, якое ішло ў літаратуру ў 80-я гады, ужо ніяк не ўздзейнічала на пакаленне Адама Глобуса, Галіны Багданавай, Стаха Дзедзіча, Вінцэся Мудрова, Сяргея Астраўцова, Уладзіміра Клімовіча, Максіма Клімковіча, Віктара Праўдзіна, Пятра Васючэнкі, тым больш тых, хто ідзе пасля іх, скажам, Антона Вырвіча, Алеся Аляшкевіча, Анатоля Крэйдзіча ды і таго ж Ягора Конева.

Вось успомніў гэтых цікавых, таленавітых літаратараў і спыніўся на думцы, што больш паловы з іх, аказваецца, нарадзіліся ў гарадах. Адметная з'ява маладой літаратуры нашага часу — у яе, беларускамоўную, прыйшлі гарадскія выхаванцы.

А мы па ранейшым вопыце ведаем, што паэты і прэзаікі, самыя знакамітыя, самыя прыкметныя, нарадзіліся ў вёсцы. І яно зразумела: там караніца, жыве чыстае роднае слова, там захаваўся дух народа, там больш шчырасці і дабрыні. (Я не хачу гэтым самым пакрыўдзіць гарадскіх жыхароў, абвінавчваю іх у нечым — не пра гэта размова.) Але які раз трэба сказаць, што ў нас даўно склалася такая сітуацыя, што часцей у горадзе ўсё беларускае, найперш мова, не ў пашане. Тут моўная сітуацыя ў апошнія, калі можна так сказаць, даперабудовачныя дзесяцігоддзі была такая, што рэдка ад якой маці-беларускі немаўля першыя словы чула на мове продкаў. Ды і потым, у дзіцячым садзе, у школе, не кажучы ўжо пра дарослае асяроддзе. Дык скажыце, адкуль было брацца тут пісьменнікам і паэтам? (Вядома, яны былі і ёсць, але іх не

столькі, колькі мог бы нарадзіць горад, каб ён быў сапраўды беларускім.) І вось Адраджэнне. Колькі яно доўжылася ці ўсё яшчэ доўжыцца?... Лічаныя гады. Але за гэты час роднае слова ў сябе дома пасмялела. Паступова яно загучала ў многіх гарадскіх кватэрах, у школах, у некаторых дзяржаўных установах і нават там-сям у камерцыі.

За гэты час паўсюль у рэспубліцы адбыўся прыкметны ўздым нацыянальнага духу. Адразу на зямлі ў вёсцы, у горадзе на асфальце, калі так можна сказаць, пачалі шчодро заяўляць пра сябе маладыя нацыянальныя таленты, у тым ліку і пісьменнікаў.

Калі я скажу, што Ягор Конеў — тыповы прадстаўнік той гарадской моладзі, сапраўднае дзіця горада апошніх двух з паловай дзесяцігоддзяў, і што гэты мінчанін, які няблага піша па-беларуску, да ўсяго па нацыянальнасці — комі, думаю, будзе зразумела, чаму я, зрэшты, парушыў тое няпісанае правіла, пра якое казаў у пачатку нататкаў.

Паколькі не па віне рэдакцыі наклад кнігі «Вартавыя» ўсяго толькі 730 экзэмпляраў, значна меншы, чым часопіса, мушу прывесці некаторыя біяграфічныя звесткі пра маладога літаратара, надрукаваныя ў яго зборніку.

«Ягор Конеў нарадзіўся ў 1970 годзе ў Мінску. У 1988 — 1990 гг. вучыўся ў Мінскім інстытуце культуры. У 1994 годзе скончыў факультэт журналістыкі Белдзяржуніверсітэта. Працаваў у газеце «Чырвоная змена», часопісах «Беларуская думка», «Беларусь», «Бярозка»...» Ад сябе дадам, што Ягор Конеў скончыў аспірантуру Белдзяржуніверсітэта, абараніў дысертцыю, друкаваўся ў рэспубліканскіх газетах, у «Маладосці», у «Першацвеце», у многіх іншых выданнях. Вельмі актыўна выступае як публіцыст, спрабуе сябе ў крытыцы. Усё — выключна на беларускай мове.

Дадам яшчэ, што Ягор шануе і добра ведае мову і культуру сваіх продкаў, і несумненна, калі б гэта было магчыма, пісаў бы і выдаваўся на мове комі. Ён таксама ведае і вельмі шануе рускую літаратуру і культуру. Уплыў на яго хай пакуль яшчэ

і невялікую творчасць, як слухна адзначыў у прадмове да кнігі наш вядомы прэзаік Віктар Казько, аказалі рускія пісьменнікі Міхаіл Булгакаў і Анатоль Кім, а найперш беларуская літаратура, наш фальклор, гісторыя. І працуе па-беларуску сталічны юнак у жанры, «які патрабуе ўжо сталай пісьменніцкай рукі, свайго адметнага светапогляду, пэўнага настрою і светаадчування. Жанр, у якім у адзінае цэлае сплечена паўсядзённая рэальнасць, *вясковая* (выдзелена мною. — У. С.) байка і, зразумела, уласная фантазія. Скажам адкрыта — зайздроснае і шчырае спалучэнне. Тое, што амаль страчана ў былым беларускім прыгожым пісьменстве часоў сацрэалізму. А некалі так непаўторна ззяла, так зіхацела і радавала чытачоў. Дастаткова ўгадаць Яна Баршчэўскага з яго «Шляхціцам Завальняй...». Сёння ж гэта амаль забыта намі, сышло нават з *вясковых хат*». Гэта словы Віктара Казько з прадмовы да кнігі пра аповесць «Вартавыя». Трэба сказаць, што ўпершыню Ягор Коневы дэбютаваў з апавяданнямі ў 1990 годзе ў часопісе «Малодосць». Аўтару было дзевятнаццаць, напісаны яны ў васемнаццаць гадоў.

Хто ўважліва сочыць за беларускай літаратурай, адзначыць: дэбютаваў хлопец нават па цяперашнім часе досыць рана. Сапраўды, звычайна прэзаікі ў нас заяўляюць пра сябе пасля дваццаці пяці гадоў, хоць ёсць і выключэнні, але не частыя. Які б таленавіты прэзаік ні быў, але яму патрэбны пэўны духоўны вопыт, чалавечая сталасць, каб напісаць, скажам, тое ж годнае ўвагі іншых апавяданне. Можна быць, у «Малодосці» тады далі Ягору нейкі аванс, прадаставіўшы свае старонкі. Тым не менш маладога аўтара заўважылі. Пра яго прозу колькі цёплых слоў сказаў неўзабаве ў другім нумары «Малодосці» за 1991 год у аглядзе маладой літаратуры наш выдатны пісьменнік, сапраўдны настаўнік некалькіх пакаленняў беларускіх прэзаікаў Уладзімір Дамашэвіч. (Сёння, здаецца, няма ніводнага беларускага прэзаіка, хто б увайшоў у літаратуру за апошнія 20—25 гадоў без блаславення Дамашэвіча, які доўгі час загадваў у «Малодосці» аддзелам прозы.)

Уладзімір Дамашэвіч скупа, але з надзеяй адзначыў, што «падборка апавяданняў Ягора Конева вылучаецца сваёй адметнасцю: усе яго кароткія апавяданні нейкія трохі фантастычныя, казачныя, ці што, нават з прымессю містыкі, што ў нас увогуле (на той час.— У. С.) мала сустракалася...» Далей было колькі добрых слоў пра апавяданні «Гісторыя сябра», «Лесуны», «Твар на сцяне», «Певень жоўтага колеру», а ў заключэнне — пажаданне маладому аўтару «поспехаў на гэтым новым (фантастычна-казачным.— У. С.) і яшчэ не асвоеным дзірване нашай прозы». Настаўнік таксама пажадаў маладому аўтару, каб ён «надта не злоўжываў аднымі і тымі прыёмамі, каб героі яго не дваіліся-траіліся, а былі арыгінальныя і не падобныя на іншых, ужо знаёмых».

Несумненна, Ягор Конев, працуючы над аднайменнай апавесцю, якая дала назву кнізе, як толькі дазвалялі яго юначы вопыт і веды, улічыў пажаданні настаўніка. Ён чатыры гады пісаў яе, як прызнаваўся, перапісваў, як мог «шліфаваў». За гэты час у нашай літаратуры з'явіўся шэраг містычных твораў, даволі ёмкіх, глыбокіх, як, скажам, у Анатоля Казлова і іншых аўтараў. Нарэшце з'явіліся і «Вартавыя» Ягора Конева.

Аповесць Конева невялікая, не ўсюды дасканалая, але свая, свежая, непадобная на іншыя. Яна стаіць асобна ад іх і таксама па-свойму свеціцца сваім унутраным духам, хоць падзеі там часам далёка не светлыя...

Коротка пра сюжэт. Лірычны герой, гараджанін, раптам кідае ўсё ў горадзе і едзе некуды пад Лагойск у лес, каб праведаць свайго сябра... дзікага ката Кана! Аказваецца, шмат стагоддзяў таму продкі героя мелі за сімвал роду каціную мысу ды лапу. У гэтым радаводзе так павялося, што з пакалення ў пакаленне людзі сябравалі з катамі... І вось Кан па просьбе чалавека расказвае яму прыгожую старадаўняю беларускаю моваю гісторыю вартавых чалавечага жыцця.

Амаль з першых старонак зараз мяне, ужо не як рэдактара, а як чытача, ахоплівае дзіўнае пачуццё: я пачынаю верыць, што

казачнае, неверагоднае, пра што расказвае Кан, было на самай справе ў жыцці нашых продкаў.

А калі ёсць такое адчуванне, значыць, малады аўтар няблага валодае выяўленчымі сродкамі мовы, умее знаходзіць даверлівую інтанацыю. Ён захапляе чытача незвычайным казачным дзеяннем, якое ўспрымаецца як зусім верагоднае, прымушае непрыкметна суперажываць героям твора, асабліва гаротнай вясковай дзяўчыне Агаце. Агату зганьбаваў аднавясковец Прощка, якога яна пакахала, затым пакінуў яе, і, каб пазбыцца ганьбы, цяжарная дзяўчына рашаецца на ўдвайне страшэнны грэх — самагубства. Зрэшты, Агата адыходзіць ад людзей у царства спагадлівага і добрага Вадзяніка, валадара тамтэйшых вод, дзе і знаходзіць сабе годнае месца. Тут у русалкі нараджаецца дачушка. У гэтым царстве — усё ладам, і толькі злыя сілы час ад часу імкнуцца яго знішчыць...

Я не буду пераказваць твор. Ён варты, каб яго читалі. Але павінен сказаць, хто такія вартавыя, пра якіх расказваецца ў аповесці Ягора Конева. У аўтарскім разуменні ды і ў разуменні сімпатычных яму галоўных герояў — гэта тыя, хто змагаецца «за абарону ракі», «за ўратаванне зямлі нашай», хто за дабрыню і шчырасць, дадам ад сябе, гэта таксама сцэжка, па якой ходзім, лес, трава, зрэшты, усё, што нясе дабро і надзею. Гэта і Кан, які захаваў старадаўнюю беларускую мову, мову продкаў, якую людзі забыліся...

Перачытваючы «Вартавыя», я думаю, чаму некаторых маладых літаратараў-гараджан так вабяць беларуская мова і культура, гісторыя, нацыянальны дух? Здавалася б, каго-каго, а іх, дзяцей горада, гэта павінна цікавіць менш за ўсё. А колькі атруты штодзень выліваецца на юныя душы з экрану тэлевізараў, з розных камерцыйных кніжак, якія не маюць ніякага дачынення ні да якой літаратуры і мовы. Дадайце сюды і выступленні некаторых дасціпных чыноўнікаў, якія, як след не ведаючы ні адной, ні другой мовы, не прамінуць іншы раз, ганьбуючы сваіх супернікаў, у сваю прамову грэбліва, са здзеклівай інтанацыяй уставіць беларускае слоўца...

Пра што б ні пісалі нашы маладыя аўтары: пра сённяшні дзень горада і вёскі, пра каханне і здраду, пра мінуўшчыну і будучае, пра афганскую вайну і пра наша войска — у іх творах адчуваецца сапраўдная спагада да чалавека ўвогуле, яшчэ і яшчэ раз падкрэслім — незалежна ад яго нацыянальнасці. Дабрыня, шчырасць, чалавечнасць, паразуменне — гэтыя вечныя арыенціры літаратуры яны свята берагуць як аснову жыцця.

Барыс Лагода, Алесь Гара, Іван Сяргейчык, Лідзія Адамовіч, Вітаўт Чаропка, Уладзімір Міхно, увогуле ўсе нашы аўтары вызначаюцца адукаванасцю, высокай унутранай культурай. Кожны з іх, апроча сваёй роднай мовы, добра ведае рускую, а некаторыя нават і яшчэ дзве-тры.

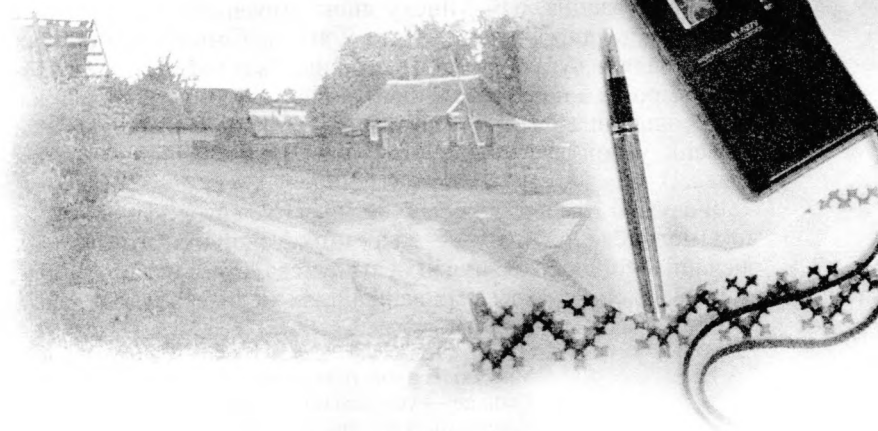
Тут хочацца заўважыць, што беларусаў ведаюць паўсюль як ці не самы інтэрнацыянальны і цяроплівы, зычлівы народ не толькі ў былым СССР. Для беларусаў, гэта таксама ўсім вядома, не мае значэння, хто ты: яўрэй, рускі, татарын, украінец, грузін — галоўнае, каб быў добрым чалавекам.

Гэта цалкам можна аднесці да нашых маладых пісьменнікаў. Яны вучацца ўсяму гэтаму ў сваіх бацькоў, у літаратараў старэйшых пакаленняў, якія з'яўляюцца сёння **ВАРТАВЫМІ** роднай мовы. Але тым не менш жыццё, рэчаіснасць, сітуацыя з нашай мовай і культурай не пазбаўляюць іх права ўжо на пачатку свайго творчага шляху ўсвядоміць сваё месца ў жыцці нацыі, наогул у гістарычным працэсе, звязаным з беларускім народам.

Калі чытаў іх першыя кнігі, падумалася: дык гэтыя пісьменнікі, ужо заўважаныя і пакуль не заўважаныя чытачамі, выходцы з вёскі і горада, людзі самага рознага занятку — ад акцёраў, журналістаў, выкладчыкаў да камерсантаў — тыя, каго назваў і не назваў, жыццём закліканы быць у будучым сапраўднымі вяртавымі мовы нацыі, яе культуры і духу...

Да такой думкі мяне падштурхнула аповесць «Вартавыя», якая, між іншым, і пра гэта. Аповесць, якая выйшла з-пад пера маладога беларускага пісьменніка Ягора Конева.

Ёсць светлы свет

Там песні жывыя Айчыны

(Паэт Хведар Гурыновіч)

Штогод на зыходзе зімы, тою парою, калі раніцой бруднашызыя гарадскія туманы ціснуцца між шэрых шурпатах панельных дамоў, чапляюцца за чорна-карычневая ствалы ліп за маім акном ды лена ліжуць ссінелы наздраваты каляны снег, я чакаю званка з Салігорска ад сябра, паэта, мастака, рыбака, паляўнічага і падарожніка Хведара Гурыновіча. І званок раздаецца. Хведараў вясёлы голас патрабуе: «Годзе выседжвацца — вясна... рыхтуйся да мяне. Неўзабаве пойдучь гусі...»

Салігорск — па сённяшнім часе — рукой падаць: усяго нейкіх 130 кіламетраў ад Мінска. Але калі ты падарожнік,

схадзіў-аб'ездзіў ці не ўсю Беларусь, дык ведаеш: нават на такой адлегласці на поўдзень ад сталіцы змены ў прыродзе прыкметныя. Скажам, у яго, Хведаравым, краі сады зацвітаюць дні на 2—3 раней, чым пад Мінскам. І снег там таксама сыходзіць дні на 2—3 раней. Звоніць Хведар, бо там ужо вясна адчуваецца, а ў Мінску яшчэ змрачнавата ад снегу. І туманы тут яшчэ брудныя. Гэта ў яго любімых старобінскіх лясах, палях, лугах і пералесках яны ўжо нагадваюць залацістае мроіва з наміткамі сіначы. І снег там, ведаю, сінейшы, і лёд больш празрысты, і ўсё там наўкола жыве прадчуваннем радасці, у той час калі ў сталічнай прыродзе яшчэ чэпкая нуда...

Я слухаю Хведара і ўяўляю, як пад яго салігорскім акном — дом недалёка ад лесу — ужо «ціха звоняць сініцы», як весяліцца сонца на сляпучай белізне недалёкага вадасховішча, гуляе ў зялёна-празрыстых вершалінах меднастволых соснаў, і кажу:

Мастакі й паэты, годзе спаць,
Гляньце — уся ваколіца заліта
Промнямі, іх велічны каскад
Быццам мастакоўская палітра.

Гэта Хведараў верш. І хоць я мастак і паэт ніякі, а ўсё ж чую, што ў творы кліч і мне: на яго зямлі паўсюль ужо сонечныя промні. І няважна, што верш з іншай пары года: я ў вясну пераношуся. Ды думаю: цудоўна, калі дадзена чалавеку ва ўсім бачыць паэзію.

Гусіны клін на скразняку
Плыве спрадвечным накірункам.
І пахне першым пацалункам
Туман у волкім лазняку.

Хведар Гурыновіч сапраўдны жывапісец. І мастак у паэзіі. Часам мне здаецца, што свет ён заўсёды і ўсюды ўспрымае як мастак: бачыць, напрыклад, як «у вячэрняй глыбіні» плёса то

вясна, то лета, то восень «перамешвае нябёсы». А яны і там блакітныя, залатыя, зялёныя. З тысячамі адценняў. Чыстых, прыродных. Там фарбы дапаўняюць адна адну, там светла і чыста, як нідзе ў горадзе. Ён бачыць, як крохка-зялёныя нябёсы плывуць, клубяцца ў сініх вірах і як адтуль выбліскаваюць «алмазныя Стажары». А яшчэ — як ледзь прыкметна «ўздрыгвае рака» ды разбіваецца аб камяністы бераг «залаты чаўнок маладзіка». І чуе паўсюль амаль няўлоўны звон, «таемны, як крышталёвы».

Шмат разоў быў я ў краі гэтым, ля мясціны той. Але не бачыў яе так, як мой сябра — паэт. Проста — лес, вада, неба, маладзік. Хведар жа, маючы пазытычнае ўспрыманне свету, усё па-іншаму паказаў.

Мы разам нямала паблукалі па яго любімых пералесках. Там вясною ў нізінах начуюць залацістыя туманы. Нямала пахадзілі па лясх Старобіншчыны, дзе спрадвеку жыве чуйнае рэха.

Мы разам неаднойчы журыліся каля знішчаных рачулак і азарын, што нагадваюць ірваныя, незагойныя ржавыя шрамы на твары зямлі. Мы столькі разоў абураліся тым, што няшчадна нішчыцца прырода, ніякавеючы ад бяссілля нешта змяніць. Зрэшты, ці толькі мы ўдвух. Вясной і восенню Хведар абавязкова збірае ў сябе ў Салігорску сваіх далёкіх і блізкіх сяброў. Адтуль мы ўсё потым едзем у гэтыя мясціны, бліжэй да Мікашэвіч і Жыткавіч.

Гэты край яшчэ год трыццаць таму лічыўся амаль нечাপным. (Летам звычайна падарожнічаем паасобку, кожны сваім шляхам.) І вось што заўважыў: звычайна, калі людзей многа, знявечанасць прыроды не ўспрымаеш так востра, як самасам з ёй. Быццам так і павінна быць. Скажам, як звычайнае ўспрымаеш у горадзе бруд, спустошанасць, полымя на лугавінах вясною, калі паляць траву (во чалавечая сутнасць нішчыць!). Усё гэта здаецца непазбежным, амаль абавязковым. Маўляў, людзі ж паўсюль. У адзіноце ж кожнае зламанае дрэўца, кожны здратаваны лапак травы, выжарына б'юць у

вочы, вярэдзяць душу. Мабыць, калі сам-насам, дык усё ж на генетычным узроўні абуджаецца твая еднасць з прыродай, з якой спрадвеку жыў чалавек...

У тым даўно ўжо і маім любімым краі (хоць любімым становіцца кожны край, дзе быў, слухаў галасы птушак, плёскаў хваль, пошум лесу, сустракаў раніцу і праводзіў дзень, начаваў пад зоркамі) быў я сведкам нараджэння верша...

Гэта была пара, калі зранку наваколле аглушылі тысячы стрэлаў — адкрыццё палявання. Стрэлы тыя знішчылі птушыныя галасы, шэпт траў, шолах лістоты. Павебра завалакло едкім дымам.

Мы з Казімірам Камейшам, тады ўпершыню трапіўшы ў асяродак, дзе тое, што робяць людзі са стрэльбамі, не паддаецца нікай логіцы, былі проста ашаломлены: навошта... Нам даводзілі, што паляўнічымі былі многія класікі нашай, рускай і іншых літаратур. Казалі, што паляванне — гэта своеасаблівае ўспрыманне свету, занятак, варты мужчын, і г. д. І толькі Хведар сказаў пра сам працэс падрыхтоўкі да палявання, дзе для яго важна ведаць павадкі зверу і птушкі, паводзіны чалавека ў лесе, а не бязладная страляніна. А яшчэ, што, мабыць, сапраўдны паляўнічы ведае і любіць прыроду як ніхто.

І калі раптам стрэлы сціхлі, смурод развееўся, наўкола павісла такая цішыня, што здавалася, толькі ўдыхні павебра на поўныя грудзі, яна рассыплецца, як крохкі крышталі.

Тады Хведар паклаў ружжо на траву і ціха, нібы баючыся растрэшчыць цішыню тую, пайшоў да ракі. Ступіўшы колькі крокаў па халоднай траве, абсыпанай спрэс блішчатай расой, сказаў: «Лаўлю цішыню... Ліст затрапеча — зламае яе...»

Так нарадзіўся верш, які я цытаваў. Тады Хведар прызнаўся, што даўно задумаў напісаць кніжку для дзяцей пра лясныя расліны, што хоча раскажаць праз паэзію і прозу ўсё, што ведае аб прыродзе... Але зараз дзеці, асабліва гарадскія, у

лесе як чужынцы. А школьнае знаёмства з жыццём прыроды праз батаніку прыгажосці яе не адкрывае.

Праз гады Хведар напісаў такую кнігу. Называецца яна «Лес на далоні» («Юнацтва», 2001).

У ёй два раздзелы. У першым каля 60 вершаў пра травы, кусты і дрэвы, як кажуць, ад «А» да «Я», ад ажныны, амялы, асіны да шыпшыны, ядлоўца і ясеня. Кожны верш падмацоўваецца невялікай прайзачнай замалёўкай. У ёй, напрыклад, можна вычытаць, што «сок воўчага лыка ўтрымлівае атруту» і «асабліва небяспечны, калі трапіць у вока». А таксама, якія б прывабныя ні былі яго «ярка-чырвоныя авальныя ягады», лепш не чапаць іх. Там нямала займальных успамінаў з вясковага дзяцінства паэта, калі яму свет адкрывалі дарослыя людзі.

У кнізе ёсць верш «Егер». Гэта невялічкі аповед пра канкрэтнага чалавека са стрэльбай, егера, які не столькі пасадай сваёй, як складам душы прызваны аберагаць усё жывое ў лесе. Як ведаем, гэта слова нямецкае — «паляўнічы». Але тут яно чытаецца як абаронца прыроды.

Такім быў егер Старобінскага лягаса Толя Цыранкевіч, яшчэ зусім малады хлопец, сябра паэта. І менавіта за тое, што абаронца, Толю забілі браканьеры... Сёння ж егерскай службай лягаса кіруе таксама Хведараў сябар, сапраўдны знаўца прыроды Уладзімір Далматовіч.

Калі Хведар прыслаў мне гэтую кніжку і я пачаў чытаць яе, то надоўга вярнуўся ў тыя мясціны, бліжэй да Палесся, да нашых начных кастроў, бясед каля іх. Я бачыў яшчэ жывыя рачулкі, у якіх вясною нерастуе рыба, хадзіў па лясах, яшчэ населеных зверам, стаяў у лугах, дзе пакуль яшчэ садзяцца на спачын пералётныя гусі, качкі, журавы, буслы... Чытаў і думаў, чаму з кожным годам усё больш і больш страшна становіцца за прыроду. А таксама чаму сучасны чалавек, які вучыўся ў нашых школах, ВНУ, чытаў разумныя кнігі, выходзіўся ў сям'і, грамадстве, дабраўшыся да прыроды, няшчадна знішчае яе. І адказу не знаходзіў.

Далей мушу сказаць, што ў нашых лясах, на нашых рэках і азёрах звычайнаму аматару прыроды трэба асцерагацца найперш чалавека са стрэльбай. А калі ўжо сыходзіць з майго ўласнага вопыту, то і я, падарожнічаючы з таварышамі, неаднойчы трапляў на Бярозе, Свіслачы, Случы, Прыпяці, Друці, Нёмане, у іншых мясцінах пад увагу такіх «паляўнічых». Здаецца, для іх, калі ў руках зброя, не існуе іншай мэты, як знішчаць...

Хведар кожны раз папярэджвае нас, каб мы саступалі такім дарогу, не ўвязваліся з імі ні ў якія спрэчкі. Мабыць, яно так. Але ж нам з Казімірам Камейшам аднойчы давялося бачыць, як асабіста ён ноччу абяззброіў дваіх падлеткаў, адабраўшы ў іх стрэльбу. Відаць, тады гэта трэба было некаму зрабіць: добра-такі падвыпіўшыя хлопцы ездзілі на матацыкле па ўзлеску, дзе мы атабарыліся, стралялі то ў нашым кірунку, то ў кірунку сваёй звар'яцелай кампаніі, што гуляла побач. (Апраўдваліся, што так, палохалі — соль.) Думаю, не абяззброіў бы, магла б здарыцца трагедыя. (Наш жа з Казімірам удзел у аперацыі быў такі: хавайцеся ў засаду ды далей ад бяды.)

І гэта я ўспомніў, чытаючы далей кнігу, а канкрэтна пра егера Толю Цыранкевіча. І думаў: няхай дзеці ведаюць, што сёння не ўсё так проста і там, дзе прырода, дзе прыгажосць.

Пра Хведара Гурыновіча як паэта пісалася, здаецца, не так ужо і шмат. Пра прэзаіка — наогул ні радка. Не буду навязваць сваё меркаванне пра яго талент прэзаіка, лепш працытую радкі з кнігі «Лес на далоні». Вось, напрыклад, як аўтар апісвае з'яўленне на свет звычайнай сон-травы... «Спярга праз мінулагоднюю рыжую ігліцу прабіваецца тоўсты чырвоны парастак. Трубчастая галінка густа ўсыпана аксамітавым пушком. Бэзавы бутон таксама да пары да часу схаваны ў гэткі ж пуховы кошык.

Ноччу мароз яшчэ паляпвае рукавіцамі, а таму сцяблінка не спяшаецца расці. І тады кветка на зусім яшчэ кароткай ножцы ўспыхвае бэзавым колерам. А сцяблінка падымае яе вышэй і

вышэй. У глыбіні званочка хаваюцца ярка-жоўтыя тычынкі. Каб іх не загубіў холад, пялёсткі шчыльна «замыкаюцца» нанач, а днём зноў весела ўсміхаюцца сонцу».

У другім раздзеле кнігі — «Грыбная паэма». У ёй 33 жыхары (грыбы) тых нашых любімых мясцін. Ад баравіка да бледнай паганкі. Так бы мовіць, з месцамі «прапіскі», з «партрэтамі», з малюнкамі прыроды (дзе, што, калі) ды з рэкамендацыямі, што браць, а што — не...

Для дзяцей Хведар Гурыновіч выдаў некалькі кніг паэзіі. Акрамя гэтай — «Пасадзім па дрэўцу» (першая), «Птушыная азбука», за якую аўтар удастоены Літаратурнай прэміі імя Янкі Маўра, «Што я ўнуку скажу?».

Дарэчы, «Што я ўнуку скажу?» усё ж, відаць, найперш для нас, дарослых, хаця там ёсць што пачытаць і юным. Яна выдана ў 1994 годзе. Вельмі важная задума — наша, кожнага асабістая адказнасць за будучае жыццё на Зямлі. Там, у лесе, ля кастра, чуў я і з яе радкі:

Землякі вы мае, землякі,
Што ж мы ў доме сваім нарабілі? —
Асушылі улонне ракі,
Быццам рэчка была ў нас рабыняй.

Я не ведаю, да месца такое параўнанне ці не. Але для мяне важна іншае: многае, пра што чытаў Хведар, бачыў я шмат дзе на нашай зямлі. Падарожнічаючы, бачыў безліч «каналізаваных» рэк — знішчаных намі, людзьмі. Бачыў тарфяныя буры на Палессі, дзе некалі былі жыццядайныя балоты і азёры. Таксама бачыў пустэльні там, дзе яшчэ нядаўна шумелі бары. Бачыў свінафермы ўсяго ў пяцідзесяці кроках ад азёра і шмат чаго іншага нялюдскага. А Хведар не стамляўся і не стамляецца гаварыць, што знішчэнне прыроды — гэта вынішчэнне чалавечага духу. Пад рапарты, пад лозунгі, пад крыкі «ўра» нішчым тое, што ніколі аднавіць немагчыма...

Але набліжаецца вясна. З выраю паляяць пералётныя птушкі. Адкрыецца паляванне. І Хведар паляўнічы. Стралак ён —

варашылаўскі: падкінь корак — не цэлячыся, саб'е на любой адлегласці. Але, скажу я вам, на справе ён не той паляўнічы, спрэс абвешаны забітай птушкай, якога вы бачылі на лімаўскім здымку гады тры таму. Здымак той рабіўся пры нас з Камейшам: паляўнічыя, каб сфатаграфавацца, сабралі калектыўны трафей. Здымак неабачліва змясцілі ў газеце, а знаёмыя пісьменнікі — маўляў, чаго гэта варта... Зараз, як кажуць, адмыцца цяжка. Але, думаю, калі пачытаць яго кнігі, асабліва «Што я ўнуку скажу?» ды «Запрашаю пад дождж», стане зразумелым: чалавек, які так піша пра прыроду, на кепскае не здатны. Палюе, але ў меру. (Паўтаруся, што сам працэс для сапраўднага паляўнічага, між іншым, як і працэс для сапраўднага рыбака, заўсёды важней, чым любы трафей. Ды сябрына каля кастра, вечары, ночы, світанкі дзе-небудзь у глушы нішто табе не заменіць, калі любіш прыроду.) Каб зразумець гэта, трэба хоць раз выйсці на спатканне з вясной, летам, восенню, зімой — на прыроду. Далей ад горада. Ды ўбачыць, як з'яўляецца першы сонечны прамень, як з ім абуджаюцца птушкі, як потым прычынаюцца лес, луг, поле...

Так, Хведар паляўнічы. Але паляўнічы з дзеясловам «жыць». Аб гэтым, між іншым, ён сам прызнаўся ў вершы «Мёртвае возера», які, пахвалюся, таксама нараджаўся пры мне, як і многія іншыя Хведаравы творы пра прыроду. Я таксама добра ведаю тое возера. У яго цудоўна даваць нырца, а потым, вынырнуўшы з халоднай таёмнай глыбіні, плысці на спіне ды

Глядзець, як страсна, адмыслова
Крамсаюць воблакі стрыжы,
І паўтараць часціны мовы,
Пачаўшы з дзеяслова «жыць».

Рэдкае для чалавека са стрэльбай пажаданне ўсяму жывому — жыць. Жывому ж у прыродзе, між іншым, сёння ў нас пагрозу нясём не толькі мы самі, але і чужынцы. Так, так... У кнізе «Запрашаю пад дождж» ёсць твор «Старны» (курапаткі) з італьянскай. Дык вось,

У вераснёўскі дзень перадапошні
Палюем з італьянцамі на пожні.
Ці, лепш сказаць, яны палююць самі,
А мы як не ў свае паселі сані.

Але хто сёння толькі не палюе на нашай зямлі за грошы.
Заўважце, не ў сябе на радзіме, у нас. Ім, чужынцам, усё
адно, якія птушкі ў нас: ім важна прывезці трафей.

А ўсё-ткі недурныя нашы птушкі...
Ды ловіць жаўрука ў нябёсах мушка.
Ляціць, як ліст з бярозы, з паднябесся
Зарадам шроту спыненая песня.
Яе стралок з травы зграбае жменяй...

І што тут такога, прырэчылі мне некаторыя чыноўнікі і проста
людзі, калі я з абурэннем чытаў ім гэты верш Хведара Гуры-
новіча. «Грошы ж плацяць». Не адказваў такім: не зразумеюць
і не хочуць разумець. Для паэта ж

І ўжо на песню ў нас Радзімы меней.
...А дзень прыгожы. Ясны, быццам лебедзь.
Яшчэ цвітуць валожкі. Сонца слепіць —
На неба вочы ўскінуць немагчыма...
Хоць песні пашкадуў свае, Айчына.

Але, Хведар, едзе: у тваім краі яшчэ песні жывыя Айчы-
ны. Там вясной яшчэ ружовыя туманы, там чысты снег,
звонкае рэха і светлае неба. І хочацца верыць: апомнімся,
зможам захаваць усё такім назаўжды.

Сады... «Навука» ці трагедыя?

У цудоўнага рускага пісьменніка Івана Буніна сярод мноства непаўторных твораў прозы (пра яго паэзію не гаворым) ёсць адзін, які, напэўна, па назве ведаюць нават тыя, хто Івана Аляксеевіча наогул не чытаў. (Між іншым, звычайна такія сёння — самыя вялікія знаўцы і судзі літаратуры. У прыватнасці, беларускай — чытайце, што і як пра яе пішуць яны ў газетах. Накшталт: «Белорусской литературы нет, не было, потому что я Коласа «Новую землю» так и не прочитала, хотя сдала зачет в институте с третьего раза...» і г. д.) Называецца той бунінскі твор... Думаю, здагадаецеся, калі прачытаеце некалькі ўрыўкаў з яго.

«...Успамянаецца мне ранняя пагодлівая восень. Жнівень быў з цёплымі дожджыкамі, што ўсё роўна як назнарок выпадалі на сяўбу, — з дожджыкамі ў самую пару, пасярод месяца, перад святам Лаўрэна...»

І далей, напрыклад, пра павуцінне, якога шмат «у бабіна лета (...) села на поле»... Маўляў, гэта таксама добры знак: «Многа цянёчніка на бабіна лета — восень ядраная». А потым ужо зусім такое, што, упэўнены, няма такога сэрца, якое не ўстрапянулася б ад гэтага малюнка: «Памятаю свежую, ціхую раніцу... Памятаю вялікі, увесь залаты, падсохлы і парадзелы сад, памятаю кляновыя алеі, тонкі водар паападаных лістоў і — пах антонаўскіх яблыкаў, пах мёду і восеньскай свежасці. Павебра такое чыстае, як бы яго зусім няма, па ўсім садзе чуюцца галасы і рыпачь калёсы...»

Спадзяюся, чытачы даруюць мне такія вялікія цытаты з Буніна: тут ці не ў кожным радку «гораздо» больш мастацкасці, чым у іншых нашых апавяданнях, аповесцях і нават раманах...

«Гэта тархане, мяшчане-садоўнікі, нанялі мужыкоў і насыпаюць яблыкі, каб уночы адпраўляць іх у горад, — абавязкова ўночы, калі так любя ляжаць на возе, глядзець у зорнае неба,

адчуваць пах дзёгцю ў свежым паветры і слухаць, як ціхенька парыпвае ў цемры доўгі абоз на вялікай дарозе».

А далей, таксама нагадаю (потым будзе зразумела чаму), пісьменнік піша, як «мужык насыпае яблыкі» ды «есць іх з сакавітым трэскам адно за адным, але ўжо такая завядзёнка — ніколі мяшчанін не абарве яго, а яшчэ скажа: «Еш, еш колькі хочаш — чаго там! Калі выбіраюць мёд — усе яго п'юць...»

Але, як цудоўна ў гэтым бунінскім садзе! І табе, калі гэта чытаеш, і, вядома ж, басаногім хлапчукам і мяшчанам-садоўнікам, вартаўніку і панічу... Мяне, напрыклад, у гэтым апавяданні заўсёды зачароўвае дыханне бунінскай прозы, яе гармонія. Але, прызнаюся, да таго часу, пакуль не ўбачу, як лірычны герой, паніч, ускіне «ўгору цяжкую, як лом, паядынку і з маху» стрэліць... А там — «барвовае полымя са страшным трэскам блісне ў неба, аслепіць на імгненне і пагасіць зоры, а бадзёрае рэха колцам грымне і раскоціцца па гарызонце, далёка-далёка заміраючы ў чыстым і чуйным паветры».

Сапраўды прыгожа і, як скажа мешчанін, «здарова». Ды — «Пужанеце, пужанеце, паніч, а то проста бяда: ізноў ужо дулю ля рова абтрэслі!...»

Прыгожа і жудасна. Бо гэты стрэл у мастацкім творы вялікага пісьменніка чамусьці выхоплівае з памяці малюнак дзяцінства, калі і на маіх вачах нашага аднакласніка (другі клас), галоднага, сірату (у яго нямаўна памерла маці), гаспадар аднаго пасялковага саду (іх тады ў нас было ўсяго некалькі, пасёлак малады, а гэтыя дворышчы — даваенныя), набожны стары з біблейскім імем, заспеўшы ля яблыні, «злітаваўся», адкінуў паядынку: «Рука мая не дрогне наступны раз». Не дрогнула і тады: падняў Воўку над галавой і пляснуў вобзем... А потым на вачах усіх дзяцей, што былі на вуліцы і наогул не лазілі ні ў якія сады — баяліся, што прыб'юць, азвярэла піхаў у акрываўлены рот майго цёзкі яблык, што выкаціўся ў таго з-за пазухі...

Анямелыя, мы застылі ад жаху. Невядома, чым бы гэта скончылася (мой аднакласнік на ўсё жыццё стаў заікам), калі б тады, не помню хто са старэйшых хлопцаў, нейкім чынам не адбіў яго ў старога. Суседка ж набожнага дзядулі, таксама гаспадыня саду, таксама набожная старая, крычала: «Мала біў!.. Забі, забі, каб іншым была навука...»

З дазволу чытача адыду ад «Антоніўскіх яблыкаў» Івана Аляксеевіча Буніна. Вядома ж, гэта яго твор цытую па кнізе «Выбранае» (Дзяржаўнае выдавецтва БССР (рэдакцыя «Мастацкай літаратуры»), 1958, пераклад Янкі Скрыгана). Ад класіка рускай літаратуры перайду да нашай. Спачатку — да твора, ніякім чынам ні з садамі, ні з яблыкамі не звязанага. Але — са станам лірычнага героя (ад асобы аўтара), які не любіць «адной з самых прыгожых з’яў на зямлі». А менавіта — «лістоты каштанаў. Жоўтай, асенняй, залацістай пад сонцам, лапчастай (а за ёй — сіняе-сіняе неба залатой восені)». І калі ўжо так, то «прыгажэй за яе (на думку аўтара.— У. С.) няма на зямлі».

Вядома, гэта з аповесці «Лісце каштанаў» Уладзіміра Караткевіча. Думаю, кожны чытач ведае, чаму лірычны герой не любіць гэту прыгажосць: з ёй для яго звязана тое, што адзінае на зямлі ў чалавечым жыцці нельга выправіць...

Што да мяне — дык я, мабыць, як і многія з нас, люблю сады. Тым больш што некалі (у чацвёртым класе) мы з бацькам садзілі наш сад. І сад той рос разам са мной. І з нашым садам было ўсё, што і з іншымі садамі. Ён цвіў, зелянеў, даваў плады, іншы год столькі, што хапала сабе, суседзям, у каго не было саду.

І не люблю сады: такая прыгажосць — і столькі праз яе чалавечага гора. У пацвярджэнне гэтых слоў — цытата з самага апошняга твора нашай літаратуры, апаবাদання прэзаіка Алеся Дзятлава (выпускнік Цялушскай СШ 1954 года Бабруйскага раёна. Нарадзіўся 03.06.1936 года ў вёсцы Туркі на Бабруйшчыне) «Гарбун Пенька» (ЛіМ. 2003. 5 верас.). (Рэжысёры кіно, прачытайце твор цалкам.)

«Свой горб Грышка нажыў у далёкім маленстве і зусім нечакана. Вясковыя жэўжыкі панадзіліся лазіць у сад дзеда Зайца. Той кульгаў на правую нагу, таму ніякай небяспекі для зладзеяў не ўяўляў. Але дзед хоць і быў хліпкі ды яшчэ выпетраны гадамі, але голас, надзіва, меў густы, моцны. Бывае, угледзіць каля яблынь падшыванцаў, борздзенька выкульгае на ганак і зычна пужане зладзеяў. Заяц чыкільгаў на агарод, нешта незадаволена бурчэў сабе пад нос, крэхчучы, збіраў на доле яшчэ зялёныя яблычкі.

Надакучылі дзеду гэтыя набегі на сад. Аднойчы ўсё ж упільнаваў назол. Стаіўся ў густым малінніку, што рос каля плота. Калі хлопцы пачалі трэсці яблыню, цішком падкраўся і лазовым дубцом урэзаў першаму, хто трапіўся пад руку. Нахабы, бы тыя вераб'і, пасыпаліся за штыкетнік, толькі Грышка зачэпіўся штанінай і зваліўся ў траву па той бок плота, моцна выпцяўся спінай.

Дзедава навука пайшла на карысць, хлопцы абміналі сад. Грышка ж да канца лета хадзіў здаровы, а пад восень няўзнак пачаў горбіцца, перастаў расці. Да чатырнаццаці гадоў на спіне вырас ладны, востры горбік».

І, як кажуць, гэтак далей, не больш і не менш. Толькі, напрыклад, для мяне як для чытача далей і Грышкавы хаджэнні, ужо дарослага чалавека, у час «перестройкі» з нейкім там сцягам — ды хоць з якім! — і яго спробы нібыта з-за «зласлівай зайздрасці» да тых, хто добра ўладкаваўся ў жыцці, якая «здужала» Пеньку, ды «гэтак уззяла за глотку», што, маўляў, «не прадыхнуць», і якая «выпальвала пякучым агнём душу да самага дна» ды давяла ажно да таго, што гэты ўжо сталага ўзросту калека «рашыўся» падпаліць чужую «тэхніку»,— нічога не варта ў параўнанні вось з чым... З невыносным чалавечым горам, фізічнымі і душэўнымі пакутамі хлопчыка Грышкі, затым — падлетка, юнака. Урэшце — дарослага чалавека, адзінокага, без сям'і, без усяго таго, чым жывуць іншыя людзі. І, вядома, тыя хлапчукі, з якімі колісь лазіў у сад...

Няхай даруе мне Аляксандр Мікалаевіч Дзятлаў, але ў гэтым творы, у гэтых працытаваных з яго радках ёсць вельмі страшныя словы, за якімі асабіста мне бачыцца жаклівае ў псіхалогіі многіх і многіх самых розных людзей у адносінах да чужога, тым больш дзіцячага, гора. Вось яны: «Дзедава навука пайшла на карысць, хлопцы абміналі сад». Каму на карысць?.. І якую? Чую голас: «Мала біў...» У вачах стаіць твар старой: дай волю, сапраўды заб'е любога за яблык. І — дзіця найперш. Бачу акрываўлены рот майго аднакласніка. (А хто скажа, колькі дзяцей такім чынам скалечылі і нават забілі?!)

Вось вам і мы, пісьменнікі: «Навука»... Ды чую: а што, па-твойму, хай бы латашылі чужое? Але справа не ў гэтым: латашылі — не латашылі. Зусім у іншым... Ды толькі ў нашай беларускай літаратуры сотні разоў апісана, як хлапчукі лазілі ў сады, як іх лавілі там гаспадары і білі... Апісана без гневу, бясстрасна, без асуджэння тых, хто калечыў дзяцей, апісана як звычайная з'ява, якая была, ёсць, будзе столькі, колькі будуць сады, іх гаспадары і хлапчукі, з усім тым, што ім прысутна. Нібы мы самі былі не такія. Апісана так, нібы ніхто з нас, ужо дарослых, не задумваўся над «слезой ребенка» і над усім астатнім, што звязана са скалечанымі жыццямі...

Літаральна днямі быў сведкам, як на рынку каля аднаго сталічнага магазіна «некий» «хозяин» (нацыянальную прыналежнасць нават прыблізна не называю — скажуць, што распальваю нацрознь) прылюдна самымі брыдкімі словамі зневажаў дзяўчыну-прадаўца за тое, што надкусіла яго «тавар». (О, колькі нашых дзяцей мы самі выкінулі ў базарную твань з яе адпаведнай псіхалогіяй і нормаў на здзек такім «хозяевам»!) А яна, збялелая ці то ад страху, ці то ад сораму, усвядоміўшы, што чужое, не ведала, куды падзецца. А нейкая старая сіпела: «Так ёй, так ёй...» І толькі двое з натоўпу асеклі «хозяина»...

«Антоніўскія яблыкі»... Паядынка... І — «Пужанеце, пужанеце, паніч...»

Ды адна з самых прыгожых з'яў на зямлі, якую не любіць лірычны герой аповесці «Лісце каштанаў» Уладзіміра Караткевіча...

І «дзедава навука» з балючага апавядання Алеся Дзятлава «Гарбун Пенька»...

Творы і рэальнае жыццё.

Калі ў творы, дык асабліва ў Буніна вельмі прыгожа: «Галасы на вёсцы (з саду.— У. С.) або рыпенне варот чуюцца ў халаднаватым змярканні вельмі ясна». Або «ў цемрыве, у глыбіні саду — казачная карціна: нібы ў куточках пекла, палае каля будана полымя, акружанае цемраю, і нечым чорным, быдта выразаныя з чорнага дрэва сілуэты ходзяць вакол вогнішча, між тым як велічныя цені ад іх слізгочуць па яблынях...» (Гэта перад паядынкай, якой пакуль толькі «пужанеце».)

Што да рэальнасцей — дык сёння ў нашых вёсках тысячы здзіцэлых, састарэлых, «бесхозных» садоў, у многіх з якіх у свой час столькі было лёсаў скалечана. А ў большасць з іх ужо няма каму лазіць. Ва ўраджайны год сотні, калі не тысячы тон яблыкаў ападаюць долу, гніюць...

На нашай зямлі сёння таксама мноства нікому не патрэбных вялізных калгасных садоў. Тых, у якіх яшчэ не так даўно вартаўнікі не толькі з «паядынак», але і з двухстволак пастрэльвалі. Найчасцей у дзяцей. Часам — траплялі, і не толькі соллю.

А на базарах нашых усё больш і больш з чужых краёў яблыкі. І яны танней за нашы, беларускія. І усё больш чужых «гаспадароў» яблыкаў гэтых... Каб жа толькі людзей прыстойных... Што да садоў майго дзяцінства, дык было так.

У той год, калі мы з бацькам садзілі сад — 30 яблынь, груш, сліў, вішняў — на сваіх 15 сотках, якія адводзіліся рабочакласаўскай пасялковай сям'і (тыя скачкоўцы, хто рабіў

у калгасе, мелі 60), сады як па камандзе пасадзілі, здаецца, усе. Але калі не ўсе, дык амаль усе.

Нашы сады раслі з намі. І калі яны сталі плоданасіць, штосьці не чуваць было, каб дзеці лазілі ў яблыкі. Што да нашай вуліцы, на якой жыла наша сям'я — гэта 13 хат, з нашага боку 9, насупраць 4, то і раней тут ніякіх здарэнняў з «падшыванцамі-зладзеямі» не адбывалася. Справа ў тым, што не ведаю, якім чынам раней за ўсе астатнія сады пачаў плоданасіць сад у дзеда Хведара Іларыёнавіча Кірыленкі, перасяленца з Украіны, лесаўчасткаўскага цеслі. Асабліва летняя сліва на вуліцы супраць хаты і кіслая, а тады ж дужа смачная, пепенка. Да іх у кожнага з нас быў «доступ». Але з адной умовай, якой прытрымліваліся мы, дзеці з нашай вуліцы, і якую ўжо мы, хлапчукі, ставілі прышлым, з чужых вуліц: «Сліву не ламай, да яблынькі ідзі баразёнкай, не тапчы дзеду бульбоўнік». І дзіўна, і нам, лічы сваім, і чужынцам хапала сліў і яблыкаў. Дзед жа Хведар, помню, гледзячы на падшыванцаў, якія ласаваліся дарамі яго саду, пасміхаўся ў пракураныя «рабочыя» вусы, казаў дарослым: «Пойдуць плоданасіць сады, дык наогул ніхто нікуды лазіць не будзе».

І сапраўды, праз колькі гадоў пасялковыя сады заплоданосілі, ніхто нікуды не лазіў. А неўзабаве яблыкаў ужо не было куды дзяваць. Яблыкі елі да аскамін. Іх сушылі, з іх ціснулі сок. Ставілі віно (асабліва ў гады «борьбы с пьянством и алкоголизмом», калі, як хадзілі чуткі, недзе людзі высякалі вінаграднікі). Імі кармілі жывёлу. Было таксама, калі шанцавала, здавалі за бясцэнак у «нарыхткантору». Словам, сад шмат што даваў гаспадару. Што цанілася, а што — не. Калі, скажам, асабліва «цанілася» ў пасёлку, то самагонка з яблычнага соку. І не з хлеба: дзе яго ўзяць? З яблыкаў. Зразумела, што без гарэлкі, асабліва пенсіянеру, які ўжо нікому не патрэбны, кроку не ступіш. Паспрабуй накупляцца.

Здаць яблыкі дзяржаве, не ведаю, як дзе, але ў нашым пасёлку было вельмі няпроста. Але зняў іх, каб не памяць. Пад

кожнай яблыняй — горы. Няхай... Потым трэба паддобрыцца да якога нарыхтоўшчыка (звычайна яны чамусьці прыязджалі з Бабруйска, з суседняга раёна), каб ён «расстараўся» табе скрынак. Скрынкі даў, ну тады адбяры яблык да яблыка, перакладзі саломай (лесаўчасткаўскаму рабочаму, гаспадару саду і саломы той трэба «расстарацца», не за так проста, канечне, у калгасе). Затым трэба навастрыць вуха, каб пачуць, праз колькі дзён прыйдзе машына, ды патрапіць у час... Узважыць прыёмшчык, з кожнай скрыні зробіць колькі кіло скідкі. Торкне пальцам: «Распішыся тут... І тут... І тут...» Распісаўся, або распісалася. Грошы — чакай!.. А тут ужо і снег. Вастры вуха зноў: калі ўжо грошы прывязуць. Прывезлі... Павестка ў суд: «Вы, такі-та і такі-та... Ваш подпіс?.. А гэты?.. А гэты?.. Не ваш?» (Ён і сапраўды не яго...) Суд. Жанчыны бядуюць: «А-я-яй, Яшы далі тры гады. Такі ж хорошы быў чалавек: ён табе і скрыні прывязе, ён табе і тое і сёе... Шкада, шкада чалавека. У яго ж дзеці. Ды хапіла б гэтага кіслоцця і нам і яму. Усяму Бабруйску хапіла б. Хай бы толькі забралі. У чый сад ні паглядзі — гніюць яблыкі, гніюць...»

Былі прыёмшчыкамі часам і свае. Ці супадзенне, ці заўсёды ім становіўся той, на каго б не падумаў, што ён можа «таргаваць». Яго людзі недалюбліваюць, ведаюць як аблупленага. У маладосці, да вайны — пакрадваў. У вайну — ні на фронт, ні ў партызаны, ні ў паліцаі. «Па дварах лахаў. Вядома, што мы, бабы, без мужчын, супраць яго. У мяне швейную машынку з-пад хлява выкапаў — тады ж рэч рэдкая, дарагая. У Шуры — парсюка звёў. У Алёны... Адкуль ведаю, што краў, кажаш, за руку не схпіла, дык няма чаго на чалавека плявузгаць? Ды ён пасля вайны людзям шыў. І я неяк пайшла: пашый. Ажно гляджу — мая машынка. Я яму — так і так, во, на колцы шчарбіна, я яе і з завязанымі вачыма пакажу... А ён — вон з хаты! Купіў... Ты яму з калом у плотку не залезеш...»

Але калі прыёмшчык, дык ужо не нейкі там Мішка, а — Мікалаевіч. А ён да цябе калі што якое — спінаю. Яша, здаецца, не махляваў, і пасадзілі, а гэты абдурыць цябе ўвачавідкі — і яму нічога. Вось ужо і сын на легкавіку паехаў...

Словам, калі сады ўвабраліся ў сілу, клопату з імі не абабрацца. І як упарадачыць? І толькі той жа стары з біблейскім іменем, ужо зусім нямоглы, і тая ж старая, што «забі, забі, каб іншым навуча...» кожны дзень на аўтобус з кашамі ды — у горад. А ў аўтобусе кляне кандуктарку, што патрабуе за багаж. І ездзіць і ездзіць ажно да снегу. А як «павалілася» тая, адзінокая і злосная старая, дык і труну не было каму збіць, хоць казалі, грошай багата ў сenniку знайшлі. Хто знайшоў — невядома. «Хай паперкі тыя спрахнуць». Стары, адзінокі (жонка яго даўно памерла, казалі, што быў сын, але нібы бацька яго, васемнаццацігадовага, пасля вайны атруціў у смалакурні), паміраў цяжка і доўга. Якраз у год, калі дужа ўрадзілі яблыкі, поўзаў ля яблынь і ўсё стараўся нажоўкай спілаваць хоць адну. (Амаль так, як апісана ў аднаго нашага пісьменніка.) Але сіл не ставала. Так і адышоў.

А сады майго дзяцінства, мой сад, сады маіх таварышаў, даўшы шмат ураджаяў, выканаўшы сваё, зададзенае ім прыродай, пачалі старэць, прыходзіць у заняпад. Адышлі з жыцця гаспадары, якія садзілі іх у адзін год з намі — 1960-ы. Мы былі познія дзеці былых франтавікоў. Большасць з нас з'ехала з пасёлка, зараз пасля нашых бацькоў няма каму аднаўляць сады іх. Але ёсць, хоць і не шмат, іншых садоў. І вось ужо колькі гадоў як прыязджаю і пытаюся, ці лязяць дзеці ў яблыкі, на мяне глядзяць як на дзівака: «Навошта? Ідзі ў які хочаш сад, бяры, колькі павязеш».

Не ведаю, ці змянілася псіхалогія людзей, ці гэта ад таго, што ў пасёлку багата садоў, толькі, бачыце, як: «Ідзі ў які хочаш сад...»

А яблыкаў сваіх у нашай краіне пакуль не хапае.

Дык што, нічога ў нас не робіцца, каб і сады былі садамі, і яблыкаў сваіх хапала? Робіцца шмат чаго.

Але за 1996—2002 гады ў сярэднім на аднаго жыхара рэспублікі мы мелі 36 кілаграмаў пладоў і ягад пры навукова абаснаванай медыцынскай норме 80.

Так, напрыклад, Міністэрства сельскай гаспадаркі і харчавання сумесна з Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі, аблвыканкамамі распрацавала рэспубліканскую праграму пладаводства на 2003—2010 гады. Згодна з ёй мяркуецца «довесці к 2010 году спажыванне плодў і ягад на душу насельніцтва да 55—60 кілограмов».

...Так, усё з садамі і з намі было і можа быць. І ў літаратуры, і ў жыцці. Як ужо ў названых, так і не названых творах. У рэальных, прыгаданых тут сітуацыях, вядомых мне, так і ў вядомых кожнаму чытачу асабіста... Вось толькі б гора ад садоў не было. Наогул і праз наша — як выкарчаваць са свядомасці — сцвярджэнне, калі калечаць дзіця, — «навука на карысць»...

Архіважна і іншае: заўсёды, ва ўсіх сітуацыях быць людзьмі. Каб знявагі не было ні ад сваіх гаспадароў, ні ад такіх чужых «хозяев». Мы заўсёды рады добрым людзям і запрашаем іх да сябе ў госці — калі ласка! За наш стол, у нашы сады... разам з намі.

Па дарозе да нашых матуль

Неяк восенню я падахвоціўся адвезці аднаго паэта на яго радзіму да маці. Паэту даўнавата-такі не выпадала пабываць дома...

Мне здавалася, я разумеў чалавека, калі ён кожны дзень, як сустрэкаліся на працы, казаў, што не сёння-заўтра абяцаюць «лётнае» надвор'е (паедзем?) — занудзіўся па дому. Ды і маці, ведае, вочы ўжо прагледзела, сын усё не едзе... Але час

доўжыўся: пяць, дзесяць, а можа, і ўсе дваццаць дзён запар ішлі, амаль не перастаючы, дажджы. Дробныя. Калючыя ўжо. Яны з кожным днём усё больш і больш тушылі кляновыя пажарышчы ў гарадскіх парках. І вось, урэшце, ад полымя восені засталася на дрэвах толькі счарнелае, нібы абгарэлае, голле. Наўкола адразу ж паплыў густы шэры дым — туман. Стала зразумела: калі зараз не выберамся, то ўжо, мабыць, толькі са снегам ці пасля снегу.

І я راشыўся: заўтра!.. Якое надвор'е ні было б. Ну і што, калі даішнікі папярэджваюць «воздержаться от поездок»?.. Хлеб іх такі — за дарогамі глядзець ды нас папярэджаць, што на дарогах, а мы ўжо як-небудзь паціху, абачліва...

Прызнацца, і мне хацелася хоць на дзень з'ехаць з горада. У мяне бяздарна і па-пустому прайшло гэтае лета. Выйшла так. І зараз, можа, як ніколі раней, адчуў, доўга не выязджаючы туды, дзе «зацішак, спакой» (вызначэнне вёскі Міхася Стральцова), што значыць незычлівая аўра, ці як яе, шэрых камяніц... Але прыходзіш на працу, ад калег чуеш, што паўсюль толькі і «ваююць» ды нешта даказваюць адзін аднаму, патрабуюць, каб ты рабіў невядома што, як некаму хочацца. Паглядзіш, паслухаеш, хто іх ведае, — ці не страцілі паняцці рэальнага. Злосць, незычлівасць, абразы. У нас у вёсцы на гэта сказалі б: «Ці не кепскае сабе чуюць...» Але, жорстка ды дакладна...

Калі раніцою, прабіўшыся праз неймаверна густы туман, я прыехаў забіраць пазта і яго жонку, па няпэўнасці, якую адчуў у голасе творцы, зразумеў: сумняваецца, ці паедзем. І, мабыць, ноч не спаў.

«Не, браце,— сказаў я сабе,— праб'ёмся...»

Выехалі на кальцавую. Затым — на «алімпійку». Кірунак — Стоўбцы, Клецк і далей. На дарозе так: на выцягнутую руку бачнасць — ноль. Але людзі едуць. І ты ў «плыні». Трымайся яе хуткасці і 70—80 на спідометры. Уключыў бліжняе святло. У густым бляклым мроіве арыентаваўся так: наперадзе пры-

блізна на адной і той жа адлегласці ад мяне ледзь пакалыхваюцца дзве расціснутыя недаспелыя журавіны — заднія габарытнікі таго, за кім трымаюся. Калі ж раптам яны, агні тыя, пачынаюць імгненна налівацца чырванню ды распаўзацца — прытарможвай — спыняецца.

Паэт сядзеў побач са мной. Маўчаў. Маўчала і яго жонка. Яна ўладкавалася на заднім сядзенні. За мужам.

Ужо добра-такі асвойтаўшыся на дарозе, я паспрабаваў уявіць сябе на месцы паэта. Так заўсёды раіла маці, калі гаварылі пра якога родзіча, які нудзіўся па чым: «Уяві сябе на яго месцы: што б у цябе было на душы...»

Але калі б гэта была мая дарога, да маёй маці, дык шчыमела б у мяне сэрца: як яна зараз там адна? Можа, занемагла такою халоднай парою і няма каму вады падаць? Вёска ж як вымерла. На ўсю некалі людную доўгую вуліцу, з канца ў канец, маці ды баба Шура. Такая ж, як і маці, гадамі. Можа, на маёй вуліцы даўно ўжо і свежага чалавечага следу няма? Во, ляжыць на ложку маці, усё ў акно, што на вуліцу, узіраецца. Сын жа замест таго, каб ехаць, марнее ў горадзе, аблытаны, нібы павуціннем, чужымі звадамі ды сваркамі.

Тым часам журавіны «пераспелі». Лёгенька, каб не занесла ў кювет, прытармазіў. Ага, даішнікі. «Плынь» прытрымалі. Ківаюць палкамі-жэзламі: цішэй, бач, разагнаўся. Мы табе... Паехалі цішэй: паспрабуй не падпарадкавацца!..

Паэт па-ранейшаму маўчыць. Маўчыць і яго жонка. Гэта іх дарога. Мабыць, думаюць, што там і як у маці. Але некалі і ў мяне была дарога да маці. Дарога, зараз я так скажу, у двух ці то вымярэннях, ці то паняццях. Рэальная — шлях амаль у 200 кіламетраў, чатыры гадзіны ехаць. Гэта — першае вымярэнне. Другое — той душэўны стан, тыя думкі, з якімі едзеш да маці. Кожны раз здаецца, усё новыя, а ўрэшце адны і тыя ж: як яна там... А калі што іншае думалася, то пра самога сябе: чаму доўга не ехаў, што перашкаджала. Дык гэта як пакаянная

малітва, як пошук самаапраўдання — не трэба пра гэта, вельмі сваё...

Лепш пра рэальны шлях. Уявілася, што машына, якая вязе мяне, спыняецца каля нашай крывой вуліцы. Вось яе шэрыя пахілыя, аджыўшыя сваё, платы. Я выходжу з машыны. У твар адразу секануў калючы дробны дождж. Не вельмі зважаю на яго: я амаль дома, а там будзе цёпла. І вось ужо іду калдобістай вуліцай. Не зважаю на грязь, не вельмі абыходжу скамечаныя лужыны, краі якіх услааны, прыбітым ветрам, ужо счарнелым лісцем клёна, ліпы, бярозы, слівы, яблыні. Вымостка тая ледзь трапечацца — мелка. Ступаю на яе. Іду далей па цупкім. Па абодва бакі вуліцы маўклівым чужым дакорам чарнеюць суседскія хаты. Вокны завешаны зжаўцелымі фіранкамі, каб хто якую адшмаргнуў ды выбліснуў дзіцячы тварык... Некалі ж вуліца была люднай і гаманлівай. Я ведаю, што ў гэтай хаце з адным цёмным акном на вуліцу жыла, а можа, дзякуй Богу, і зараз жыве баба Хвеня Чахлова, бавячы сваё, ёй адпушчанае жыццё. А ў гэтай хаце, што справа, жылі дзядзька Іван і цётка Анька Стралковы. Пасля іх тут спрабавалі прыжыцца нейкія «пералётныя» людзі. Ды так і не прыжыліся ў чужым гняздзе. Ведаю, што даўно ўжо няма нашых суседзяў: дзеда Хведара, дзядзькі Івана Кірыленкаў, бабы Веры Каранкевіч і яшчэ многа каго. Вуліца майго дзяцінства, на якой рос, гадаваўся з сябрамі, па якой потым пайшоў, як у нас казалі, у свет, зараз як вышчарблена...

Чым бліжэй падыходжу да нашай хаты, тым, здаецца, больш млеюць ногі. Быццам увесь шлях з далёкага горада ішоў пяшком. Вунь яна, самая вялікая на вуліцы. Некалі пасля вайны, калі жылі ў стопачцы з адным, у рукавічку, акенцам, будаваліся так, каб вольна было. Хата ўжо не такая аграмадная, як здавалася ў дзяцінстве. Ёй зараз быццам няўтульна сярод дзвюх высокіх, чорных ад дажджу ліп. Некалі я садзіў іх дубчыкамі. І вось ужо многа гадоў збіраюся зацягнуць то на адну, то на другую кола, але

заўсёды спазняюся: прыеду, а буслы ў чужых гнёздах. Вунь і клён мой, у вільчык. На яго вяршыні яшчэ слаба трапечка жменька сшарэлага лісця.

Я ўжо ўяўляю, як мільгаюць беленькія свежыя фіранкі трох акон на вуліцу, як прыемна рыпіць калітка. Вось я ўзбягаю на ганак, торгаю дзверы — дарэмна... Тады, ахалонеўшы, заўважаю, што ганак ажно блішчыць у восеньскай шэрані, так вышараваны. Такі ён заўсёды, калі б я не прыехаў дадому — праз год, два, паўгода, месяц. Я намацваю за аканіцай ключ, дрыжачай рукой адмыкаю дзверы. У сенцах таксама вымыта. Пахне салодкім халадком, яблыкамі, квашанай капустай і яшчэ нечым напаўзабытым, але такім родным і прывабным.

Хата ж сустракае святлом і цяплом. У ёй жывы дух, але цішыня, як сплылі кудысьці галасы маці, бацькі, суседзяў, незнаёмых людзей, якіх, колькі сябе помню, безліч перабывала ў нашай хаце. Ад парога да стала на вымытай падлозе — вышараваны ў лісцінку пярэсты дыванок. Яго адразу пасля вайны ткала маці.

І — стол. На ім — горка, накрытая беленькім, саматканым, накрухмаленым абрусам...

Пазней ужо, калі будзем сядзець за сталом, бацька, як толькі маці зажурыцца, што сяголета як ніколі баляць рукі, буркне: «Табе няма чаго рабіць, дык ты кожны дзень ганак шаруеш, у хаце мыеш, быццам нехта тут наслядзіў».

Не пакрыўдзіцца. Усміхнецца. Святлом залагодзіцца яе твар. І здасца, пасвятлеюць і яе спрацаваныя, ужо скукарэчаныя рукі. Адкажа: «Няхай бы хто і наслядзіў, як колісь... Дзеці ж едуць...»

Калі прыехалі ў вёску да паэта, туман амаль рассяўся. Што пад'язджаем, я адчуў па тым, як паэт сказаў мне: «Павярні на гэтую дарогу». Чалавек ён зацятый, асаблівых эмоцый у голасе не адчуеш, але тут слова ледзь прыкметна задрыжала. І твар таемная ўсмешка кранула.

Завярнуў. Прасёлак, бальшак. Выбоіны, грязь, лужыны ды паабাপал голая дрэвы.

— Гэтай дарогай у свет ішоў? — спытаў я іранічна, ведаючы, як і яму не проста ў «вялікім свеце».

— Гэтай.

— Н-да. Усе мы некалі пайшлі.

Я крутнуў ручку, прыпусціў бакавое шкло. У твар ударыў не па-асенняму малады пругкі вецер. Ажно скаланула.

Далей я ехаў паволі. Паэт не прыспешваў. Праз некаторы час лясной дарогай спусціліся з пагорка на чыстае. Сярод невялікіх лугоў, акаймаваных шэра-зялёным з бела-чорнымі пасамі, лесам ляжала вёска. Яна была як заціснута ў нізіну. У адну вузкую вуліцу — шэры ланцуг хацін. Дзесяткі тры-чатыры. Чорныя стрэхі, карычневая камяны, і хаця б дзе дымок. І, як у маёй вёсцы, — счарнелыя пахілыя платы. За імі — ні стажка, месцамі неабабраныя старыя сады. Пустэча.

— Вунь хата мая, — сказаў паэт.

Я падруліў да звычайнай вясковай хаты, якіх тысячы на нашай зямлі...

Я пакінуў паэта і яго жонку сам-насам з яго вуліцай, падворкам, хатай. З маці. Гэта іх святасць — не руш... Мокрай, слізкай, счаўрэлай лугавінай узабраўся на пагорак да скасабочанай, рукой падаць да лесу, пустой канюшні. Там, па словах паэта, ёсць калонка, карыта з вадой, дзе можна змыць з машыны грязь. Канечне, мыць машыну не было патрэбы, але я хацеў убачыць вёску паэта з вышыні, разгледзець яе як след.

Я знайшоў паламаную калонку, чорнае доўгае карыта з вадой. У ёй адбівалася шэрае бруднае неба. Час ад часу вада ў карыце спрабавала закіпаць дробнымі бурбалкамі, але тут жа сціхала.

З вышыні вёска нагадала пералётны гусіны клін, які доўга ляцеў, трывожна трубіў у блакітным небе, аж покуль яно не сфарэла. Тады клін зусім здарожыўся, пакружыў над зямлёй

і, заўважыўшы гэтае ціхае, закрытае ад ветру лесам, спавітае лугамі месца, сеў. Ды так і застыў. А можа, заснуў, змірыўся з думкай, што застанецца тут назаўжды.

Наўкола не было чутно рыпу калодзежных жураўлёў, каляўротаў. Ніхто нікога не клікаў. Не брахалі сабакі. Нічым не пахла, хіба што занябаннем і пустэчай. І недзе далёка на пагорку на ўскрайку лесу, за канцавой паэтавай хатай слаба, але агідна жужжала бензапіла. Там па зеленаватаму слаўся сіні едкі дым...

А ў хаце, куды потым прывёў мяне паэт, была вымытая падлога. На вокнах — беленькія фіранкі. І яго старэнькая, светлая тварам і рукамі маці, ледзь усміхнуўшыся, паведала мне, старонняму чалавеку, што прадчувала: дзеці прыедуць. Вось і вымыла падлогу, разаслала даматканы, як і ў маёй маці, дыванок — ад парога да стала, і калі я старанна выціраў у парозе аб анучу брудны абутак, усміхнулася: «Не трэба. Няхай бы мне хто калі і наслядзіў», — сказала Соф'я Паўлаўна, маці паэта Леаніда Галубовіча. (Нарадзіўся 12.08.1950 года ў вёсцы Вароніна Клецкага раёна, выпускнік Грыцэвіцкай СШ 1967 года.)

Пазней ужо, зімой, пасля адліжнай пары, па сшэрхлай, але слізкай дарозе вазіў я другога паэта да яго маці. У бліжэйшую, мабыць утрая, дарогу.

Я таксама, каб не перашкаджаць паэту, спачатку быў на вуліцы. Доўга стаяў каля яго хаты, такой жа, як і тысячы нашых вясковых хат. А потым, каб заняць сябе чым, узяў вядро, спуściўся па крохкім снезе да лужыны ў нізіне. Прабіў абцасам лёд. Стаў набіраць ваду, каб несці да машыны.

— А-я-яй, — пачуў я дакорлівае за спінай. — Хіба ж, дзеткі, вам можна голымі рукамі ў холад лезці?

Маці паэта незаўважна падышла да мяне, спынілася.

— Чаму? — знікавеў я.

— Вы ж пішаце. Крыў божа, рукі прастудзіце. Я сама набяру, памью, — сказала Ніна Міхайлаўна, маці паэта Віктара

Шніпа. (Нарадзіўся 26.03.1960 года ў вёсцы Пугачы Валожынскага раёна, выпускнік Пугачоўскай СШ 1975 года.)

З таго часу, як аднойчы скончылася мая дарога да маёй маці, прайшло шмат гадоў. Але, здаецца, нідзе ніколі нішто не паласнула мне так па сэрцы, як гэта мацярынскае слова. Я падумаў: колькі нас, паэтаў і не паэтаў, проста людзей, якія аднойчы выпырхнулі са сваіх вязковых і не вязковых гнёздаў, каб паляцець у «вялікі свет», так рэдка вяртаемся туды, дзе вытокі. А там, у вуліцы, па якіх мы пайшлі, кожны дзень пільна ўглядаюцца вочы нашых матуль: ці не ідзе... Там кожны дзень іх збалелыя рукі шаруюць да бляску ганак і чыстым абрусам накрываюць стол. А таксама падумаў, што маці нашы, вось так, як маці паэта Віктара Шніпа, сваімі рукамі заўсёды могуць не толькі адвесці ад нас холад і агонь, але і словам сваім ашчадзіць душу.

І яна сказала:

— Нешта ж сусед казаў, ён газеты чытае, што пісьменнікі ў вас там усё чубяцца і чубяцца. Нібы нешта падзяліць не могуць.

— Ды ўжо ж — Радзіму,— з горыччу паказаў я сваю нібы незвычайную дасведчанасць.— Спрачаемся, хто больш любіць яе.

— Нялюдска так, — сказала яна. — Во, бывае, як пачнуць іншыя дзеці хапацца за грудкі ды крычаць, хто больш маці любіць, дык яна як бачыш згаруецца адна. Крыў божа...

Маці паэта пайшла. Сказала, каб не бавіўся, ішоў у хату. А я доўга яшчэ стаяў на вуліцы. На вёску насоўваўся сшарэлы змрок. У крохкім зялёна-сінім небе слаба высветлілася трапяткая зорка. Каляна трэскаўся пад нагамі лядок.

Спяшацца ў горад не хацелася.

Празяік на фоне дарог...

Два найвышэйшыя званні — пісьменнік
і чалавек.

Адно мне вельмі хочацца набыць,
другое — яшчэ больш — не страціць.

Янка Брыль

За матэрыял «Па дарозе да нашых матуль» адзін калега, з былых літначальнікаў, добра-такі мне ўсыпаў: «Все туман и дорога. Все фон и фон. И нет действия... И неизвестно, что старухи прощамкали... Так и моя старая может. Так что, писать про нее?..»

Сапраўды, мабыць, ён мае рацыю: туман і дарога — фон. А што да таго слова, якім ён назваў нашых матуль і сваю маці, дык як сказаць...

Ну што ж, іншы раз калі спынішся ў мітусні дзён, як надакучаць — трываць немагчыма! — пісьменніцкія сваркі, наогул усялякая чалавечая незычлівасць (і яе хапае паўсюль), іншая бязглуздзіца ў жыцці, то чамусьці здаецца, што на гэтым фоне іншая наша пісаніна (жизненные сочинения) — пустое. Сапраўды, калі за чубы хапаемся, дык не да суперажыванняў. Шмат дзе не прымаецца памкненне таго, хто на цябе не падобны, ды і не хоча быць такім, як ты. А вось указваць, настаўляць, патрабаваць ад іншых невядома чаго — калі ласка, толькі дай магчымасць, тым больш — хоць якую ўладу...

Вось у такой плыні свядомасці, выкліканай заўвагамі калегі, нібы ні з таго ні з сяго ўспамінаецца мне даўня мініяцюра Янкі Брыля адносна фону, прыдатная, як мне думаецца, і для мінулых і для сённяшніх нашых часоў (хаця сёння, можа, у меншай ступені: усё ж іншы раз з такімі не вельмі цацкаемся...). Вось яна: «Таварыш, якога ўжо трыццаць год кідаюць то на дзёгаць, то на оперу, усюды разбіраецца аднолькава. Цяпер, кіруючы выхаваннем будучых жывапісцаў ды графікаў, пры-

ехаў праверыць, як паводзяць сябе студэнты-мастакі на летняй практыцы.

— Чаго сядзіце тут, а не рысуеце?

Аказваецца, чакаюць натуршчыкаў. Калі так:

— Ну дык пакуль рысуйце фон!..»

Прашу прабачэння ў Івана Антонавіча Брыля, што цытую, не спытаўшы яго дазволу. Разважаю так: гэта — класіка. Значыць, і я магу далучыцца да яе чытання і цытавання. Зрэшты, ужо не адно стагоддзе сцвярджаецца: вучыцеся ў класікаў. Толькі лёгка сказаць — вучыцеся. А калі яно не заўсёды і не ўсімі «вучыцца»? Бывае, хоць тысячу разоў прачытай, але калі табе не дадзена, дык не дадзена.

Але загваздка: вучымся, вучымся і ў школах, і ў інстытутах, і ў акадэміях, толькі часам карысці з таго мала. І як даўно і не мной заўважана, калі прыедзеш у сваю ці ў якую іншую вёску да маці сваёй (калі ў каго, дзякуй Богу, яна жывая-здоровая) ці з таварышам да яго маці (запросіць) і яна скажа адно-два словы пра жыццё, то разумееш, што блякне перад ёй і твая і чужая пісаніна, розныя трактаты, філасофскія развагі і г. д. А маці тая ж — непісьменная... Вось і асмелься, калі сумлення хопіць, назваць яе, як калега-апанент, тым словам з адпаведным значэннем, словам, якім называе і сваю, і чужую маці.

Так, сябры, ну ніяк не дае мне спакою ў сувязі з гэтым паняцце «фон» і ўсё, што з ім ды з прыгаданай мініяцюрай звязана. Вось не вельмі даўняе. Той наш цудоўны прэзаік неяк надрукаваў у адным шаноўным часопісе свой новы твор. Тыя, хто больш-менш разумеюць, што такое сапраўдная літаратура, прачытаўшы, зайздросцілі. Здаецца, большасць па-добраму: «Ну, Андрушка, — майстар!..» Асабліва стараліся мы, крыху старэйшыя (таму разумнейшыя ды нібыта мудрэйшыя), у нас «крэселкі» крыху большыя, чым у яго (лічыцца, ад пасад мудрасць). Хвалім, але не кожны шчыра. А побач — маладыя хлопцы, увогуле някепскія людзі, але памылкова прыстаўленыя да літаратуры і ўжо паспытаўшыя

ўлады над творцамі (праўда, памылку потым выправілі). Да таго ж падобныя на «таварыша», якому ўсё адно, што «дзёгаць», што «опера»! Паслухаўшы размову, пайшлі з прававеркай у рэдкай, паглядзець, што пісьменнікі робяць... А ў пакоі — гэты непаўторны прэзаік з сябрамі: радасныя, поспех жа... А калі так, гнаць такіх трэба... Маўляў, «старая, наверное, тебе последнее шлет. О, у каго нужна вучыцца» ды тыц пад нос яго ж твор.

Ёсць такое паняцце, як такт чалавечы. І пісьменніцкі. І ў мяне паралель зноў жа: тады малюецца фон...

А ўвогуле, пратэст усё ж быў. Ускосны. Прэзаік, нейкім чынам давяраючыся мне як чалавек (можа, таму, што некалі быў рэдактарам яго першай кнігі), папрасіў, каб я тэрмінова звёз яго адсюль. Далей, далей, далей... Разумеў: яму абрыдла.

Тут я павінен сказаць, што прэзаік не першы раз выбіраў такую форму пратэсту як дарога супраць таго, што закранала яго чалавечы і пісьменніцкі гонар. І як я заўважыў не толькі ў яго, але і ў многіх пісьменнікаў, сама дарога — няважна куды, але дарога адтуль — часта як абарона ад нуды, чэрствасці, шэрасці, аднастайнасці. І як ціхі своеасаблівы пратэст. Бачыў, і таксама не раз, — яна нібы ачышчае. (Зрэшты, пра гэта можна здагадацца, прачытаўшы іх творы, дзе ў кожнага — свая дарога.)

Андрэй жа — натура па-свойму ўражлівая. І калі так, пры ўсёй іншай раз нібы непакіснай яго пазіцыі, безабаронная. Я неаднойчы бачыў, як яго (хоць ён і не паказвае гэтага) такія нечым, здаецца, нязначным даводзілі да таго стану, калі «ўсё тут абрыдла». Але таксама бачыў, як ён, самотны, усё ж можа пастаяць за сябе. Скажам, можа кінуць лёгкае выклік якой рэплікай або паводзінамі таму, што выходзіць па-за межы яго разумення прыстойнасці. І тое, што кажуць, быццам Андрэй любіць, каб яго хвалілі, дык мне здаецца — гэта таксама не што іншае, як адна з формаў яго падсвядомай абароны ад усяго таго, што не прымае душа.

Магчыма, я памыляюся. Магчыма, усё крыху не так. Але тое, што Андрэй любіць дарогу (няважна куды), якая ачышчае, ратуе, абараняе,— факт...

Дык вось, тады пасля прыгаданага анекдатычнага выпадку Андрэю проста хацелася вырвацца з горада. З яго фону. Які аблытваў, нібы павуцінне. І калі ўжо садзіліся ў машыну, я ведаў, што ён скажа мне пра дарогу. І, як неаднойчы было раней, Андрэй сказаў:

— А ведаеш, па Мележавым рамане «Людзі на балоце» я даведаўся, што Іван Паўлавіч быў вялікі аўтааматар і любіў дарогу.

— Не ведаю,— зварок адказаў я.

— Тады слухай, як ён апісвае дарогі Міншчыны... Помніш, мужчыны гавораць пра вайсковыя вучэнні, якія некалі тамусяму з іх далі магчымасць пабачыць свет далей Куранёў. Дык пасля Чарнушка пытае: «Як там землі пад Мінскам?» Адказвае Руды: «Зямля як зямля». Міканор прырэчыў яму: «Ды не сказаць, каб такая, як наша». І далей: «Сушэй багата... Балот дак рэдка, можна сказаць, болей — палі, палі ды лес. І лес, можна сказаць, інакшы — без канца чысты сасняк... Багато вельмі горак. Бувае так, што як глянеш з каторай, дак так і бачыш: горкі і горкі, з полем ды з лесам. Але пакуль відно...»

Ён на хвіліну змоўк. Потым: «Каб так бачыць зямлю, трэба ехаць на машыне. Згодны? Вядома, Міканор у той час, канечне ж, на машыне ехаць не мог. А вось Іван Паўлавіч... Ды бачна, што «ён любіў і адчуваў дарогу».

Прызнаюся, я доўга не разумеў ягонай вось такой просенькай радасці асабістага адкрыцця таго, што Мележ быў аўтааматарам. Больш таго, здаецца, пра падобнае ці дзе чуў, ці чытаў. Можа, і ў Яна Скрыгана, калі не памыляюся. Толькі мне здаецца, што ў такія мінуты Андрэю падсвядома хочацца быць падобным на свайго славутага земляка: чалавека, пісьменніка. І няма тут нічога кепскага: хай! А нібыта ягоная слабасць: каб добра казалі пра творы — заканамернасць: яны

сапраўды добрыя. І, спадзяюся, месца сваё ў гісторыі літаратуры зоймуць...

Тады я яму сказаў, што сапраўды, каб так бачыць дарогу і зямлю пад Мінскам, як бачыў Мележ, дык трэба ехаць па ёй на машыне, як мы зараз. І там, дзе «болей — палі, палі ды лес». Дзе «багато вельмі горак». Сапраўды, калі на хуткасці «глянеш з каторай, дык так і бачыш: горкі і горкі, з полем ды з лесам». Так, так, «аж пакуль відно...».

Едзем. Вуды заўсёды ў мяне. Збочыўшы з трасы Мінск—Вільнюс. Да Іслачы. Прасёлкамі. Не да той Іслачы, што за Ракавам, за пісьменніцкім Домам творчасці, дзе здратаваны лугі, пакалечаны кусты, засмечана, дзе рачульцы цесна ў вузкім вілюжыстым рукаве, а далей. За Ракаў. За Падневічы. У лясы. Ведаю, яны нечым падобныя на яго, Андрушавы, лясы. Пра якія нямала напісаў. З якіх, між іншым, не раз «маляваў фон» для твораў і зараз малюе. Але па сваім уласным жаданні, а не па чыёйсьці ўказцы.

Дарогі, якія я выбіраў, добра іх ведаючы, былі такія ж, як дарога ў Мележа. Вядома, праз паняцце «зямля». Толькі зараз абাপал нас дарога гэтая абмалёўвалася вёскамі і вёсачкамі, зжатымі жытнёвымі палямі, статкамі ў далёкіх выгаралых лугах, лясамі і пералескамі, небам. І ва ўсім гэтым быў свой колер. Для мяне, дык такі... Жоўтая пульхная стужка перакінутая з-пад капота праз пагоркі ў залацістую далёкую смугу... Светла-шэрыя хаты збоч, калі раптам чарната акна блісне, як фольга... Зялёныя крывыя мазкі па медзі, месцамі ацяжэлай, ажно да чырвані, з прымессю сінечы... Блакіт з белымі драпінамі...

А калі ехалі па вёсках, па вуліцах, дык абавязкова паўз платы на лаўках сядзелі чыесьці маці і бабулькі. Яны, як заўсёды было ў вёсцы, пільнавалі курэй і ўнукаў. Таксама ў кожным чалавечым селішчы, як і было спрадвеку, пачуўшы прыезджых, да скасабочаных веснічак выходзіла жанчына, чыясьці маці. Падобная на тых нашых матуль («Па дарозе да нашых матуль»), да якіх я вазіў паэтаў, і ўглядалася ў нас.

— Чакай, — казаў Андрэй, калі мы праязджалі каля якой маці, што пільна ўзіралася ў нас.

І я на хвіліну сцішваў хуткасць.

Я не працягваў размову. Не развіваў яго думкі, маўляў, вечнае накіраванне жанчын — чакаць: мужа, дзяцей, унукаў. Я вёз праязіка ўсё далей і далей ад таго асяродку, дзе яму, сутыкнуўшыся з чарговым чалавечым глупствам, стала «нудна». Я думаў аб тым, што так будзе паўтарацца з многімі з нас столькі, колькі мы будзем жыць на зямлі: радасць, нуда, нуда, радасць... Але заўсёды ад нуды праз нейкі час — вяртанне ў радасць... А таксама думаў аб тым, што ніхто ніколі не зможа раз і назаўсёды пазбавіць Андрэя, мяне ці каго іншага ад свайго ўласнага адчування жыцця і ад той адвечнай прагі — у дарогу...

І вось тая мясціна, якую я добра ведаў, якая мне падабалася і якая, як думаў, павінна спадабацца Андрэю. Акурат як у яго «Пелі», мясціны, што засталася ад возера дзяцінства, і да якой некалі спачатку ён ішоў сам, калі раптам і дома «занудзіўся», а потым яго герой, абазначаны ў творы, як «я».

«Было гадзін шэсць вечара. Грэла мяккае сонца, лёгка і прыемна ішлося лясной, не выбітай машынамі сцяжынаю; я злавіў нарэшце свой рытм: час больш не скакаў, не цёгся да раздражнёнасці нудна, а плыў неяк суладна маім крокам. Пахі ляснога долу, верасу і чарнічніку былі ў суладдзі з птушыным шчабятаннем, з нязыркім сонцам, з шорганнем крокаў па лясной дарозе — і доўгачаканая гармонія прыходзіла і ў думкі. Я адчуваў сябе: вось я ёсць, я — живу, усё ідзе цудоўна, я вучуся, а значыць, на некалькі гадоў ці нават назаўсёды выбраў сабе жыццёвую лінію; я прайдуся па лесе, палаўлю карасёў, а потым цягнік паімчыць мяне да дзівосных берагоў, пра якія столькі наслухаўся і начытаўся...»

Здаецца, на сцэжцы, на якой я яго высаджіў (вядзе да ракі), усё супадала з той, што ў творы, за выключэннем пары года і ўзросту пісьменніка. («Пеля» пісалася гадоў «...наццаць»

таму.) Хаця тут не было цягніка, карасёў, яшчэ таго-сяго, як там. Галоўнае ж, меркаваў я, тут у думкі пісьменніка павінна прыйсці «доўгачаканая гармонія!...».

Я ішоў следам. Воддаль. Каб не перашкаджаць. І мне было хораща: прырода, сцежка, пісьменнік на ёй...

І зараз я ўпэўнены, што на гэтай сцежцы Андрэй забыўся на рэдакцыю, на хлопцаў, на горад. Зрэшты, на ўсё, з чым была звязана яго пісьменніцкая існасць. У тым ліку і на пакуты, доўгія, то начныя, то ранішнія, то вечаровыя. У будні і святы. У пошуку таго слова, якім, скажам, можна было б напісаць тое, што я працываў з «Пелі».

І таксама я ведаў, што праз нейкі час пасля той нашай дарогі, па якой мы сюды ехалі, пасля гэтай сцежкі, па якой ён ішоў да ракі, пасля мележаўскага напаміну шляху, зямлі, як найсаладзейшае імгненне ў Андрэевай душы зноў успыхне прага роднага слова, якім ён у новым сваім творы скажа нам пра жыццё нешта такое, калі ўсе мы, як і раней, будзем зайздросціць. Хто па-добраму, шчыра. А хто... Ведаў таксама, што наступіць час, дзень, хвіліна, калі ў часіну яго, Андрушавай, пісьменніцкай радасці ад здзейсненага знойдзеца нехта, хто папракне невядома ў чым. І яго, як і маю, сваю маці, проста так «всё» назаве не тым словам...

Іслач бліснула з-за пагорка (рассунуўся зялёна-светлы ельнік, адкаціўся блакітна-карычневая верас) мірыядамі сліпучых срэбна-залацістых бліскавак. Яны скакалі вузкай дарожкай на празрыста-зялёнай плыні.

Рака шумела, гарэзнічала. Вуркатала ў крутых берагах за недалёкім, у карычневых падпалінах (ужо выпальвалі траву) лужком. У чорных карчах, шэрых ствалах паваленых алешын яна шкуматала аблогі. Далей, каля павароткі, залівала белай пенай зялёныя, жоўтыя і шэрыя цені ад усяго таго, што расло на супрацьлеглым пакатым беразе. І мне яшчэ воддаль было відаць, як пад празрыстасцю вады з-пад гэтага берага да таго на амаль карычневых грыўках пяску памчалася з пяток бронзава-залатых стрэл. Даўжынёю ў далонь — стронга.

На беразе прайзік знерухомеў...

А праз колькі часу пра прыроду: зноў можна было сказаць ягоным жа радком: «Сонца ўжо спусцілася амаль да самага лесу. Наставаў вечар, таму мацнейшымі зрабіліся пахі. Увогуле, рака, асабліва цёплым летнімі вечарамі, мае той своеасаблівы, свежы, радасна-непаўторны водар, з якім не параўнаецца ні лясное паветра, ні горнае, ні марское...»

«Дык дзе ж тут логіка? — могуць спытаць у мяне. — Дарога, фон, хлопцы, старая, класікі, Андрэй...»

Можна, яна тут і не патрэбна. Назаўтра раніцой пазваніў мне Андрэй і, радасны, усхваляваны, сказаў: «Валодзя, я толькі што напісаў пісьмо МАМЕ пра нашу ўчарашнюю дарогу...» (Нарадзіўся Андрэй Федарэнка 17.01.1964 года ў в. Бярозаўка Мазырскага раёна.)

І высветлілася мне ва ўсім гэтым свая логіка. І вялікая логіка прайзіка Андрэя Федарэнкі, сапраўды вартага пісьменніка з яго, і не толькі з яго, пакалення, менавіта ў гэтым «МАМЕ...». І якім пустым падалося мне ўсё наша ваяўнічае. Яно далёкае ад жыцця, ад тых вёсачак, паўз якія мы ехалі, ад жыцця тых людзей, якіх бачылі, таксама ад жыцця нашых і чужых матуль, што ўглядаюцца: ці едзе...

І зноўку, новымі гранямі засвяціліся мініяцюры Янкі Брыля з яго даўняй міні-кніжачкі «Пробліскі».

Дык вось, у класіка, напрыклад, дарога як такая і як дарога чалавечага жыцця бачыцца мне ва ўсіх яго амаль стапяцідзесяці мініяцюрах з гэтай кніжачкі (размова тут толькі пра яе). І думаецца, такая кніжачка, калі ўжо аб ёй, павінна быць настольнай і для нас, хто піша ды не ведае, як назваць тую адзіную, якая кожнаму дала жыццё, і для тых, хто — «на дзёгаць», «на оперу» і г. д.

У Івана Антонавіча на гэтай дарозе адным словам, але з рознымі адценнямі больш двух дзесяткаў разоў малоецца вобраз маці, мамы, матулі. Праз разуменне гэтага вобраза самім класікам, а таксама праз разуменне хлопчыкам, мама якога ў жаху вайны страціла розум, дзяўчынкай-сіратой, пад-

леткам, тройчы героем і многімі іншымі людзьмі на іх зямных дарогах. У горы і ў радасці. А як яно гучыць на нашай мове, той, якая, паводле Брыля,— крыніца ўсяго, дык услухаемся: «Старэнькай маці, калгасніцы адняло мову...» Памятаеце? Сын прыляцеў. Вучоны. Ад маці не адыходзіць. Калі ж праз два дні яна апрытомнела, дык «першае, што сказала,— спыталася: «А ці абедаў жа, сыноч?» І ў іншай мове: «У старухі колхозніцы...»

Не будзем нікога ні ў чым папракаць, перакладчыка — таксама. Проста падумаем і пра такое гучанне і разуменне гэтага слова, як у любімай песні Пушкіна: «Матушка, голубка, солнышко мое...»

Андрэева ж «пісьмо МАМЕ» асабіста мне сказала пра яго як чалавека і пісьменніка больш, чым цэлыя кнігі некаторых з нас, для каго маці — старая...

Паэты вырастаюць у вёсцы

Недзе напрыканцы 60-х гадоў у мяне, школьніка, з'явілася вялікая, у чорна-белых ілюстрацыях, кніга «Шаги по росе» Васіля Пяскова. Ужо ў той час імя гэтае было шырока вядома: яго матэрыялы не толькі аб прыродзе і людзях у ёй, а наогул аб жыцці, тагачаснай рэчаіснасці літаральна ўсіх рэспублік былой вялікай краіны друкаваліся ў «Комсомольской правде».

Чытаў у газеце, а тут раптам — кніга! І купленая не ў сталіцы ці бліжэйшых да майго пасёлка Бабруйску, Магілёве — гарадах, а менавіта ў пасёлку, а калі ўжо так, звычайнай вёсцы. Хіба што рабочай — Скачкоўскай лесапункт Кіраўскага лесаўчастка Бабруйскага леспрамгаса.

Дык вось, рускамоўную «цагліну» «Шаги по росе» я выбраў разам з некалькімі маленькімі зборнічкамі нашых

маладых паэтаў і празаікаў (на роднай мове, вядома) — кнігі прадаваліся ў звычайным магазіне: хлеб, цукар, селядцы, вопратка... Як і хто заказваў сюды літаратуру — не ведаю. Але падазраю, што ні лаўрэат Ленінскай прэміі Васіль Пяскоў, ні пачаткоўцы і проста маладыя нашы паэты і празаікі Мікола Маляўка, Міхась Стральцоў, Анатоль Кудравец для таго, каб іх «Едуць маразы», «Сена на асфальце», «На зялёнай дарозе» дайшлі і да вёскі майго маленства, не абівалі парогі розных устаноў, не кланяліся «хозяевам», арганізацыям. Між іншым, кнігі, што стаялі ў нашай краме, каштавалі столькі, што некаторыя з іх можна было бедаку купіць за здадзеную (знойдзеную ля крамы) пустую бутэлку.

Былі кнігі, пераважная большасць беларускія, і ў лесаўчасткавай бібліятэцы. Пазней я даведаўся: штогод туды паступала амаль 200, а калі і больш «позіцый» — літаральна ўсё, што выдавалася дзяржавай. Цікава, на нядаўняй сустрэчы з настаўнікамі Мінска і Мікола Мятліцкі ўспамінаў аб тым, што некалі ў вясковай краме побач з бочкай селядцоў былі кнігі (не эстэтычна? Затое даступна). А ён жа маладзей за мяне, і вёска яго — у зусім іншым кутку Беларусі. Значыць, кніга была паўсюль. Падкрэсліваю: перш за ўсё на роднай мове...

Паэты вырастаюць у вёсцы. Гэта я вычытаў у Пяскова. Ён прыгадваў, як настаўнік на ўроках літаратуры любіў паўтараць, што паэты вырастаюць (чытай: нараджаюцца) у вёсцы. Настаўнік называў імёны. І дзеці здзіўляліся: так...

І я, падлетак, як падлеткі з нарыса В. Пяскова, найперш успрыняў гэта як літаральнае. І як жа вёска, але ўжо наша, беларуская, узвышалася ў маім усведамленні, калі чытаў біяграфічныя звесткі пра аўтараў маленькіх і вялікіх кніг прозы і паэзіі, купленых у пасялковай краме, — дык яны ж з вёскі...

Мне скажучь: адстаў, «прошное». «Сейчас много поэтов — выходцы из города». І будуць мець рацыю. І празаікаў — таксама. «Пишут же тексты...»

Хата, у якій нарадзіўся Янка Купала. Вязьinka

Бацькоўскі парог

Калыска Купалы

Хата, у якій народзіўся Якуб Колас. Акінчыцы

Леснікова сядзіба. Альбуць

Калыска Коласа

Ю. М. Міцкевіч

Я. Брыль

У. Караткевіч

Горкі. Тут бывалі Песняры

А. Федарэнка

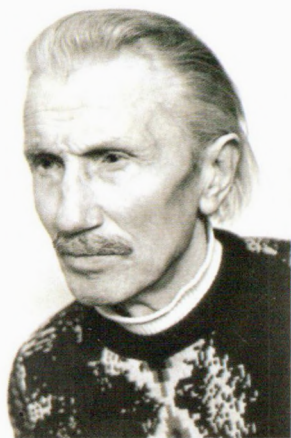
Рэдакцыя часопіса «Маладосць», 2000 г.

Гара Парнас

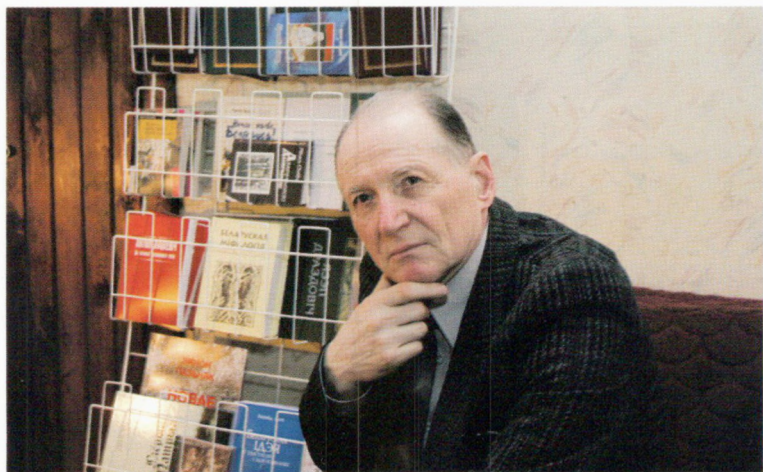
Я. Сіпакоў

У. Дамашэвіч

М. Стральцоў

К. Цвірка

У. Скаринкін

А. Грачанікаў

Злева направа: У. Марук, А. Тоўсцік, А. Пісьмянкоў, Н. Гальпяровіч

П. Вераб'єў і Л. Рублеўская з юнымі творцамі

«Палессе... Вечная паэма»

Азярцо каля Вільчы

І. Шамякін (сядзіць), У. Мачульскі, В. Праўдзін, М. Мятліцкі

Землякі. В. Праскураў, В. Гардзеі, К. Мохар, М. Лойка

Злева направа: А. Марціновіч, Н. Блахіна, У. Вялічка

Г. Чарказян

У Кактэбелі. Злева направа: Г. Пашкоў, А. Зэкаў, Я. Каршукоў, У. Глушакоў, спявак Ю. Багацікаў, У. Саламаха

У. Гаўрыловіч

З аднакласнікамі. У. Саламаха — у трэцім радзе, трэці справа.
У цэнтры — настаўнікі Н. А. Капусціна і В. І. Сівакоў

В. Шніп і Л. Рублеўская з роднымі

Злева направа: М. Чарняўскі, У. Ліпскі, М. Маляўка

У. Рубанаў (справа) з Л. Левановічам

Усе мы з хат...

Я. Лайкоў

І. Чыгрынаў

Але вось загадка: чаму, напрыклад, менавіта вёска нараджае тытанаў нацыянальнага духу? Янка Купала, Якуб Колас... А Іван Мележ, Васіль Быкаў, Іван Шамякін, Іван Пташнікаў, Іван Чыгрынаў?..

Па сутнасці, калі ўжо так, то сапраўды — не менш 90 працэнтаў нашых пісьменнікаў нарадзіліся ў вёсцы. Кажуць, адабралі б у іх з дзяцінства роднае слова, той асяродак, у якім фарміраваўся светапогляд, — не было б у нас літаратуры. Той, што сёння маем: годнай сярод іншых літаратур свету. Нягледзячы ні на што. А «што» — дык таксама ведаем...

Пакуль мы шумелі, спрачаліся ды лаяліся, высвятляючы, хто з нас павінен заняць месца літгенералаў, розныя самадзейныя «настаўнікі паэтаў» і «прочая» і «прочая» калялітаратурная публіка змагла адвесці ад літаратуры многіх з іх. Наіўныя, яны шчыра паверылі «нікому» ў літаратуры, хто раптам вырашыў хоць чым у ёй або каля яе ўзвысіцца, стварыць такім чынам сваё нібы літаратурнае «я», якое, як кажуць, і праз мікраскоп разгледзець цяжка.

Мы ўсе ведаем такіх «настаўнікаў паэтаў» (выраз з загалоўка з адной дзяржаўнай газеты), якая «пропагандіровала» такога «наставніка» і такую школу. Літаральна перад тым, як я меўся пісаць гэты матэрыял, адзін такі «настаўнік» прыйшоў да нас у рэдакцыю з патрабаваннем хутчэй надрукаваць яго артыкул. Супрацоўнік на амаль ваяўнічае патрабаванне адказаў юнаку, што «твор» яго абсалютна непісьменны, што над ім трэба працаваць ды працаваць...

«Настаўнік» пайшоў, «высокомерный» і «великий». Аказалася, пайшоў у гімназію вучыць зусім юных, як пісаць творы — у гімназіі той ён «кіруе» літаб'яднаннем!

І як тут зноў не ўспомніць былыя, не такія ўжо і далёкія, часы нашага літаратурнага жыцця, калі таленавітыя і проста здольныя вясковыя хлопцы і дзяўчаты (здаралася, і гарадскія, але зрэдку) ішлі са сваімі вершамі і апавяданнямі, напрыклад, у «Маладосць», дзе цудоўныя паэт Мікалай Якаўлевіч Аўрамчык і прэзаік Уладзімір Максімавіч Дамашэвіч з імі працавалі.

Гэта былі (і ёсць) не толькі адметныя творцы, але і асобы, што не менш важна. І першы і другі за многія гады працы з творчай моладдзю ўвялі ў літаратуру дзесяткі, калі не сотні паэтаў і празаікаў. І калі сёння думаеш пра гэта, то можна смела сцвярджаць, што іх школы застануцца ў гісторыі нашай літаратуры.

А ў школах нашых, як заўсёды было, сёння вельмі і вельмі шмат настаўнікаў літаратуры і мовы, якія па-ранейшаму вучаць дзяцей разумець і ведаць літаратуру і ўсё, што з ёй звязана, што з яе выпякае. І, мабыць, і сёння, як заўсёды было ў нас у якой-небудзь далёкай вёсачцы, ёсць настаўнік нахшталт таго, які быў у Васіля Пяскова...

Вядома, ужо даўно паэты (тут і ва ўсім матэрыяле прашу такія лічыць усіх пісьменнікаў) нараджаліся і нараджаюцца, вырасталі і вырастаюць не толькі ў вёсцы. Калі браць сваіх нацыянальных, то нават нараджаюцца яны, здараецца, далёка ад зямлі бацькоў. На чужых землях. І нават у такіх умовах, калі пра паэзію, прыгажосць наогул гаварыць не прыходзіцца. Старэйшыя нашы таварышы, мае калегі-равеснікі ды крыху маладзейшыя літаратары гэта добра ведаюць. Найперш яшчэ з тых школьных праграм па беларускай літаратуры, па якіх усе мы вучыліся некалі і ў вясковых і ў гарадскіх школах. А таксама з таго ж «ЛіМа», з тых жа «Маладосці», «Полымя», «Немана», з «Чырвонай змены», якія некалі былі ў многіх школьных бібліятэках як у горадзе, так і ў вёсцы.

Ведалі, што Максім Багдановіч нарадзіўся ў Мінску. Росцькоўкі часу ў Гродне. Потым жыві і вучыўся далёка ад радзімы, ад яе моўнага і нацыянальнага асяроддзя — у Ніжнім Ноўгарадзе. Ведалі, што тым не менш — гэта адзін з сімвалаў Айчыны, геній. І шмат чаго іншага пра яго ведалі наогул...

Ведалі таксама, што, напрыклад, Пімен Панчанка нарадзіўся ў год рэвалюцыі ў Таліне, куды яго «бацькі — бедныя сяляне — у пошуках заробку выехалі», і што да 3 гадоў

будучы народны паэт Беларусі гадаваўся і рос у зусім чужым і далёкім, не падобным на наш, духоўным свеце. І ведалі, што на радзіме па сутнасці і фарміравалася і сталела яго, Пімена Емяльянавіча, асоба Паэта і Чалавека, які прайшоў разам са сваім народам усімі яго нялёгкімі дарогамі.

Мы таксама ведалі, што, скажам, наш вялікі майстар роднага слова Янка Брыль нарадзіўся ў год рэвалюцыі і таксама далёка ад Беларусі, у Адэсе. І таксама малым (у 5 гадоў) разам з бацькамі пераехаў на іх радзіму, у вёску Загора, што ў Карэліцкім раёне, дзе рос і гадаваўся, «скончыў польскую пяцігодку». Але ж беларускім словам як творца ўзвысіў Айчыну, яе народ.

Ужо з іншых крыніц, з беларускіх часопісаў і газет, напрыклад, асабіста я даведаўся, што, скажам, цудоўны беларускі паэт Уладзімір Лісіцын нарадзіўся вясной 1944 года ў фашысцкім канцлагеры Флігегорт.

Першае яркае, праўдзівае слова пра У. Лісіцына да нас данёс шмат гадоў таму Рыгор Барадулін. Потым пра паэта Лісіцына мы чыталі ў невялікай біяграфічнай даведцы «Беларускія пісьменнікі», выдадзенай у 1974 г. у «Мастацкай літаратуры» тыражом ажно ў 22 000 экзemplяраў.

Але спецыяльна для сённяшняй літаратурнай моладзі, якая даведніка гэтага не мае, працытую з яго колькі радкоў пра Уладзіміра Лісіцына. «Паходзіў з сялянскай сям'і. У вайну маці і старэйшы брат вывезены ў канцлагер. Пасля вызвалення сям'я вярнулася ў вёску Пагосішча Лёзненскага раёна». А далей — шахцёр у Данбасе, педвучылішча на Украіне, вяртанне на Лёзненшчыну, дзе настаўнічаў, працаваў у райгазеце, затым — зноў Украіна... Памёр 12 ліпеня 1973 года. Пры жыцці так і не займеў уласнай кнігі: першая з іх — «Жураўлінае вясло» — выйшла ў 1974 годзе, другая, «Беларусь — мая калыска», — у 1990-м...

І калі ўжо так, і па законах «жанру» (хаця хто сёння іх прытрымліваецца?) пасля трох прыкладаў (а тут ужо чатыры, а варта было б даць калі не ўсе пяцьсот, то хаця б каля сотні)

трэба заканчваць пералік і рабіць нейкі свой вывад. Але ж так і карціць сказаць і яшчэ аб адным, што звязана з гэтым,— «паэты вырастаюць у вёсцы». Ужо не толькі нараджаліся і не толькі вырасталі і вырастаюць нашы пісьменнікі ў той жа вёсцы, на радзіме, але нямала хто з іх жыў, працаваў, сёння жыве і працуе далёка ад Айчыны, часам нават на «другім канцы свету». У кожнага свой лёс, і тут нічога дзіўнага няма. Дзіўна іншае, калі чалавек сам выбірае сабе, дзе жыць і тварыць, а нам іншы раз хочацца за гэтым бачыць палітыку: ага, з'ехаў, пакрыўдзілі...

Скажам, Алесь Кажадуб жыве і працуе ў Маскве, Валера Ліпневіч — таксама, Анатоль Кірвель — у Санкт-Пецярбургу... Там яны годна нясуць, калі так можна сказаць, сваю пісьменніцкую службу...

Вось тут я зноў вярнуся да Васіля Пяскова. Што паэты нараджаюцца ў вёсцы, настаўнік літаратуры казаў сваім вучням у пасляваенны час. Галодным, нападраздзетым, басаногім ад снегу да снегу (многія з якіх так і не дачакаліся бацькоў з фронту), знясіленым цяжкай мужчынскай працай, якая тады ляжала на іх плячах. Казаў па сутнасці бяспраўным юным грамадзянам краіны, мабыць, з такой мэтай: вырастайце сапраўднымі людзьмі. Настаўнік называў імёны, і гэта пацвярджала яго словы. Ён ведаў, што, можа, ніхто з яго вучняў не стане паэтам (паэтамі нараджаюцца). Але ён ведаў, што без літаратуры сапраўдныя людзі не вырастаюць. Ні ў вёсцы, ні ў горадзе...

А яшчэ ён хацеў, гэты настаўнік, каб у дзяцей было пачуццё гонару за свой народ, сваю мову, сваю Айчыну, сваю вёску, свой род...

Упэўнены, шмат у якім сэрцы словы таго настаўніка прараслі дабрынёй. І як хочацца, каб у нашай вясковай і гарадской школе такія настаўнікі (а іх хапае паўсюль), прыйшоўшы на ўрок па беларускай і рускай літаратурах, гледзячы ў вочы сваім вучням, маглі смела, не баючыся, што заўтра гэтага ўрока ўжо не будзе, сказаць прыкладна так: «Дзеці, паэты

вырастаюць у вёсцы і ў горадзе. На Радзіме і на чужыне... Наогул, яны вырастаюць там, дзе вырастаюць: дар такі або ёсць, або яго няма. І няважна, што, можа, паэтам з вас ніхто і не стане. Важна, каб усе вы выраслі добрымі, адукаванымі людзьмі, карыснымі Айчыне. Кожны ў той справе, якую выбера... Чытайце літаратуру і вучыце мову».

«Он вдохновен был свыше...»

Пушкін і Міцкевіч...

Міцкевіч і Пушкін...

Абодва «вдохновенные свыше», дзве вечныя зоркі сусветнай паэзіі, геніі духу, «пророки», як вядома, пазнаёміліся ў 1826 годзе ў асенняй Маскве, якраз у той час, калі Пушкін прыехаў зсылкі з Міхайлаўскага.

Але, як таксама вядома, праз нейкі час узаемаадносіны паміж імі разладзіліся ці нават больш. А да гэтага (цытую з А. Гесэ): «Все волновало нежный ум. Два поэта встретились, как два брата...» Пушкін быў у захапленні ад імправізацыі Міцкевіча. І далей вядома, што ў час «одной из таких импровизаций в Москве Пушкин, в честь которого был дан этот вечер, вдруг вскочил с места и, ероша волосы, почти бегая по зале, воскликнул: «Какой гений! Какой священный огонь! Что я рядом с ним!» Тады, таксама вядома, Пушкін «обнял его и стал целовать, как брата»...

Яны — творцы-геніі і людзі. Таксама геніі. Многія даследчыкі пісалі і яшчэ, вядома ж, будуць пісаць пра іх сяброўства і, мабыць, пра разлад. Будуць аналізаваць прычыны (якія вядомы). Але якімі б яны, даследчыкі, асобамі ні былі, думаецца, не адчуюць, не зразумеюць, не перажывуць гэты разлад так, як самі геніі. Але калі ім, даследчыкам, ды і ўсім нам дазволена судакрануцца з тым, што здарылася між Пушкіным

і Міцкевічам, Міцкевічам і Пушкіным, то, мусіць, з адной мэтай — зразумець, што ў рэшце рэшт геніі павінны быць вышэй гэтага...

«Прозорливый “крылатый поэт”, «он вдохновен был свыше» — этими поэтическими определениями воссоздал Пушкин образ польского поэта Мицкевича. В черновиках говорит он еще сильнее: «он был пророк», «он Богом был».

А гэта ўжо — з Таццяны Рыгораўны Цяўлоўскай, з «Міцкевіча», з яе кнігі «Малюнкі Пушкіна». І далей, пасля разладу (толькі мы не будзем высвятляць, хто вінаваты,— гэта іх свет), пра тое, што засталася адносна Міцкевіча ў пушкінскіх чарнавіках, яна заўважае: «В стихи, выпущенные из своего кабинета, поэт внёс самое главное, чем наряду с вдохновенной поэзией Мицкевича он в нем дорожил и что их сближало».

Нередко
Он говорил о временах грядущих,
Когда народы, распри позабыв,
В великую семью соединятся.
Мы жадно слушали поэта.

Нагадаю, што гэта радкі з верша «Он между нами жил...», напісанага ў 1834 годзе. «В связи с выходом в свет в Париже сборника стихов А. Мицкевича, в котором были помещены его политические сатиры, направленные против России, и в частности его стихотворение «Русским друзьям» (Пушкін А. Збор твораў. Т. 3. Мн., 1986). Заўважым, верш нарадзіўся ў пару няпростых адносін між геніямі, «когда в глубоко дружественные отношения двух поэтов судьба внесла жестокие коллизии».

Дык вось, успамінаючы ўсё гэта, думаеш: а ці варта прыгадваць такое?.. Двум геніям духу, прыналежным усяму чалавецтву, а найперш славянскім народам, мабыць, менавіта лёсам было прадвызначана прайсці праз такое, каб потым паказаць свету, што геніі павінны быць вышэй гэтага, як, між іншым, усе простыя людзі, уладары, народы...

І так верш, напісаны ў свой час пры жыцці Пушкіна, так і не дайшоў да Міцкевіча. Прачытаў ён яго нашмат пазней. Але «еще до того, сразу же после смерти Пушкина, Мицкевич напечатал в Париже прекрасный некролог с ценнейшими воспоминаниями и подписал его: *Un ami de Pouchkie* (друг Пушкина)». У 1842 годзе твор, як вядома, прынёс Міцкевічу Аляксандр Іванавіч Тургенеў, сябар Пушкіна. «На листке приписал Тургенев слова Жуковского: «Голос с того света».

Верш у 21 страфу. Які, нагадаю, заканчваецца, як адзначае Т. Р. Цяўлоўская, роздумаў вялікага рускага паэта «о своем польском собрате, который... ушел на запад — и благословенем Его мы проводили...». У якім Пушкін кажа:

...боже! освяти
В нем сердце правдою твоей
и миром,
И возврати ему...

Вось такі своеасаблівы ўрок тых, хто «вдохновен был свыше» для ўсіх, на ўсе часы...

Зямля ў нас святая...

Юрый Міхайлавіч Міцкевіч — старшы навуковы супрацоўнік філіяла Коласаўскага музея на Стаўбцоўшчыне — пра Песняра ведае літаральна ўсё: дзе, калі, як... Ён ведае на памяць мноства твораў Якуба Коласа і, вядома ж, усю яго «Новую зямлю». І, канечне ж, свае экскурсіі праводзіць, зачароўваючы слухачоў радкамі з бессмяротнага твора.

Чытаў Юрый Міхайлавіч і нам. Але спачатку павёў да хаты, у якой нарадзіўся Якуб Колас, да калодзежа, да калыскі Песняра.

Ведаю, што многія чытачы наведвалі і Вязынку, радзіму Янкі Купалы, і Акінчыцы, дакраналіся да калысак будучых Песняроў, і не сумняваюся, што ў кожнага тут былі свае думкі, свае пачуцці, свой роздум... Але не ведаю, як у каго, у мяне, напрыклад, і ў Вязынцы, і ў Акінчыцах (лічы, зараз Стоўбцах) было адчуванне, што зямля наша святая і што толькі на святой зямлі нараджаюцца такія волаты духу.

Пра гэта я сказаў Юрыю Міхайлавічу, сябрам. Калі астатнія маўчалі, кожны думаючы пра сваё, то Юрый Міхайлавіч проста пагадзіўся з гэтым — для яго ніякага сумнення няма, толькі дадаў, што наогул трэба да ўсёй нашай зямлі адносіцца як да святога месца і не варта саромецца, не варта баяцца пры гэтым выглядаць перад іншымі нясціплымі...

Вось «у гэтым не варта саромецца» — чулася мне, як не варта ні перад кім і ні перад чым прыніжацца, трэба ведаць, як кажуць, сваю чалавечую годнасць сярод іншых і шанаваць яе.

Мне чамусьці ўспомнілася далёкае дзяцінства, у якім, кажуць мудрыя людзі, чалавеку закладваецца на ўсё жыццё тое, з чым яму сярод людзей жыць. І, між іншым, пачуццё сваёй годнасці, і любоў да сваёй зямлі і да роднага слова, і адносіны да іншых людзей, іншых моў, да земляў іншых... Успомнілася, што ў маленстве толькі ад маці (у школе — не!), ад аднаго-адзінага чалавека чуў, што і наша зямля святая. Як і іншыя землі... Гэта было незразумела, у гэта тады не вельмі верылася, бо, як вядома было, напрыклад, з падручніка па літаратуры, святой была іншая, невядомая мне і далёкая зямля. А пра мову нашу як святую, нам, як усім народам Богам дадзеную, настаўнікі не гаварылі, зрэшты, тым больш не гавораць цяпер...

Але, мабыць, не ў Акінчыцах, не ў хаце — Коласавай — дыскутаваць пра гэта, як мы самі часам бяздумна адракаемся ад святых сваіх, як прыніжаем сябе і прыніжаемся. Толькі не магу ўсё ж не прыгадаць матчынага азначэння, чаму і наша зямля святая, і наша мова не горшая за іншыя, і мы самі не горшыя за іншых людзей.

Тлумачэнне яе было простае: усё людзям даў Бог (у гэта, вядома, я не верыў) — і зямлю, і мову... і далей: «Вырасцеш, пажывеш-пабудзеш у чужых краях, з рознымі людзьмі пазнаешся, чужой гаворкі наслухаешся, а як успомніш сцежачку ад хаты нашай, як пачуеш слова наша або на ім падумаеш хоць пра што — зразумееш: і сваё святое. Можа, найперш».

Прыгадаем «Новую зямлю»:

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыцця вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю...

Упэўнены, што пасля гэтых радкоў кожнаму з нас успамінаецца сваё, далёкае ці блізкае, самотнае або радаснае, выкліканае родным беларускім словам, вечным, неўміручым, якое не паддаецца ніякаму тлуму, бо і яно — святое...

Гэтае слова, калі Юрый Міхайлавіч чытае «Новую зямлю» або іншы твор Песняра, гучыць мякка, зычліва, ад яго, здаецца, зыходзяць нейкае незямное таёмнае святло і цеплыня, і свет здаецца добрым і чыстым, вечным...

Сапраўды, ёсць невытлумачальная магія коласаўскага слова, ёсць і своеасаблівая магія (зычлівасці?) у тым, як чытае тое слова Юрый Міхайлавіч. Можа, здзіўляцца і не трэба, бо Юрый Міхайлавіч Міцкевіч — унук аднаго з герояў «Новай зямлі», «Юзіка-шаляніцы», унук тады яшчэ маленькага браціка будучага Песняра. Таго самага Юзіка (памятаеце?), які «так пад нагамі і таўчэцца // Або як хвост той валачэцца // І ад работы адрывае...» (бацькоў.— У. С.).

Не сумняваюся, калі вы пачуеце гэта з вуснаў Юрыя Міхайлавіча, то вернецца ў сваё дзяцінства, у сваю хату, да сваіх бацькоў, братоў і сясцёр, а ў вашу душу ўвойдуць цяпло і святло сям'і вашай, той зямлі, на якой нарадзіліся, на якой раслі, з якой пайшлі ў свет.

Юрый Міхайлавіч паступова, не спяшаючыся ўводзіць вас у свет паэзіі Песняра, у свет яго дзяцінства, жыцця яго сям'і. З Акінчыц мы паехалі ў Альбуць — звычайная і незвычайная лясная дарога, высачэзныя сосны, яшчэ не чапаныя лесарубамі (не дай бог, прыйдуць сюды), звычайнае і незвычайнае блакітнае неба, і ў вас — узнёслы настрой.

Узнёслы ад усяго таго, што ты чуеш тут і бачыш, адчуваеш, а таксама, што разумеш: для многіх і многіх людзей гэта святое — з нашага роду, беларускага:

На прыгуменні, поруч з садам,
Павець з гумном стаяла радам,
А пад паветкаю прылады:
Вазок, калёсы, панарады,
Старыя сані, восі, колы
І вуляў некалькі на пчолы,
Яшчэ няскончаных; судзіна,
Стары цабэрак, паўасьміна
І розны хлам і лом валяўся,
Ад сонца, дожджыку хаваўся —
Патрэбны рэчы, ёсць вядома!
Гуменца, крытае саломай,
Ад доўгіх часаў пасівела...

Гэта Альбуць. У творы. У ім — уяўленне... і рэальная Альбуць. Яна перад намі: сядзіба бацькоў паэта... Хата, гумно, панадворак, прылады, пчаліныя вуллі, магутныя дубы, лес, рачулка.

Рачулка невялікая, надзіва светлай была яна па вясне, калі мы сюды прыехалі. І масток праз яе.

Падумалася: можа, дарэмна я так ушчуваў нас, і ў першую чаргу сябе — нібы не вельмі шануем сваё. Шануем. І не такія мы ўжо бяспамятныя, як іншы раз нехта ўяўляе нас. Умеем і мы берагчы свае святыні. Умеем ім пакланяцца не на паказ іншым, а па «душэўнай патрэбе, па сардэчнасці сваёй».

Вось, скажам, у той жа Вязынцы, на радзіме Янкі Купалы, усё, звязанае з ім, адноўлена, рэстаўрыравана. І людзі, што

працуюць там, да ўсяго купалаўскага адносяцца як да святога. І туды ідуць і ідуць людзі з усёй Беларусі, з іншых земляў. Групамі, купкамі, па адным. Без прымусу, па духоўнай, душэўнай патрэбе...

І тут, на Стаўбцоўшчыне, усё, звязанае з Коласам, адноўлена дзяржавай. І зараз шмат чаго робіцца. А людзі, паўтаруся, і да Купалы і да Коласа ішлі і ідуць незалежна ад гэтага. Штогод больш за 20 тысяч наведвальнікаў толькі коласаўскіх мясцін. Гэта, як падкрэслівае Юрый Міхайлавіч, калі ўлічваць афіцыйна. А ўвогуле не трэба ніякага падліку: агульнанародныя святыні патрэбы ў гэтым не маюць. І я ведаю, што нямала людзей прыязджае сюды яшчэ і яшчэ, каб на гэтай зямлі паслухаць, як Юрый Міхайлавіч чытае «Новую зямлю» (хіба ж за адзін раз усё пачуеш?). І для кожнага наведвальніка ў Юрыя Міхайлавіча знаходзяцца свае інтанацыі коласаўскага радка, свае фарбы, музычнасць... І нікога дзіўнага тут няма: усё гэта перадалося яму праз пакаленні: дзядуля, бацька, родзічы... Дарэчы, я пацікавіўся, колькі сёння людзей з коласаўскага роду вядома. Аказваецца, складалі «галіну» больш за 350 чалавек. У бацькоў жа Коласа было 13 дзяцей. І сёння ў коласаўскім радаводзе — самыя розныя людзі. Ёсць нават літаратары. Увогуле ж на зямлі Песняра нарадзілася не менш за 2 дзесяткі беларускіх пісьменнікаў. І, як кажа Юрый Міхайлавіч, зямля тут асаблівая. Па тлумачэнне чаму, далёка хадзіць не трэба. Варта звярнуцца хаця б да XIX раздзела «Новай зямлі» — «На рэчцы». Там, між іншым, думаецца, разгадка паэтычнага дару самога Коласа. Памятаеце, Кастусь, «бывала, толькі чуць разднее, чуць трошкі ў лесе пасвятлее», бяжыць да ракі. Тут жывы малюнак. Тут усё казачнае. І ніхто не можа з дамашніх зразумець, чым рэчка прываблівае хлапчука.

Але прыроду таго часу, сярод якой рос будучы Пясяр, з твора ўявіць няцяжка. Сённяшняя — яна таксама непаўторная. У прыватнасці — Акінчыцы, дзе 3 лістапада 1882 года нарадзіўся Якуб Колас (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч) і дзе

пражыў усяго 5 месяцаў, але дзе часта бываў на працягу свайго жыцця; Сухошчына або Ласток, з якімі звязаны «першыя дзіцячыя ўражання»; Альбуць, куды сям'я лесніка Міхала Міцкевіча пераехала, калі Кастусю было 9 гадоў, і дзе ён пражыў да 20 гадоў...

Дык вось, у Альбуці паэт напісаў свае першыя вершы. Тут, каля рачулкі, калі з-пад лёду вырывалася на «волечку-свабоду» вада, Кастусь задумваўся:

Але што гэта так спявае?
Адкуль тут музыка нясецца?
Чыя тут песня ў душу льецца?
Такога спеву-сугалосся,
Што тут над рэчкаю панёсся,
Ніхто не зложыць, не зайграе.
Ці гэта казку лес складае?
Ці даль ачулася нямая
І немаць песняй парушыла,
Што спакон векаў утварыла?
Ці то нябёсы адамкнулісь
І ціха-ціха адгукнулісь
Зямлі, ўсяму яе стварэнню?..

Хай даруе мне чытач, тым больш сапраўды дасведчаныя даследчыкі жыцця і творчасці Якуба Коласа, калі я не маю рацыі, але мне здаецца, што менавіта тут і адкрыліся будучаму Песняру тайны паэзіі, што менавіта сюды яны былі пасланы яму небам, што менавіта гэтая зямля натхніла яго на творчасць «дзеля свайго народа», дзеля людзей наогул.

Зрэшты ж, несумненна, таямніцу нараджэння Коласа-паэта кожны з нас «адкрые сам для сябе і ў яго «Новай зямлі», і ў іншых творах.

«Колас — невычэрпны творца, — кажа Юрый Міхайлавіч і запрашае прыязджаць да Песняра і ў радасці, і ў горы: — Па адным, з сям'ёй, з сябрамі — як выпадае. І вам тут, на яго зямлі, заўсёды будзе цёпла, утульна, светла».

Запавет пакаленням

Яшчэ ў 1977 годзе Уладзімір Караткевіч выдаў на Украіне нарыс аб Беларусі «Зямля пад белымі крыламі». У ім, як адзначае ў прадмове да яго 2-га выдання ў нас (Мінск, «Народная асвета», 1992) Васіль Быкаў, «як сапраўдны патрыёт і інтэрнацыяналіст ён (У. Караткевіч.— У. С.) імкнуўся свае багатыя веды пра Бацькаўшчыну зрабіць здабыткам іншых нацыянальнасцей, найперш маючы на ўвазе нашых братоў-украінцаў».

І далей у той жа прадмове Васіля Быкава «Шчырае слова аб Радзіме» чытаем: «...Вартасць гэтай кніжкі не абмяжоўваецца толькі фактаграфіяй, якой бы займальнай і праўдзивай тая ні была. Тут, што не менш важна, кожная думка аўтара сагрэта яго гуманістычным пачуццём, шчырай любоўю да Радзімы і яе жыхароў. Тут стрымана выказаны высакародны **запавет пакаленням** (выдзелена мной.— У. С.), якія толькі ўваходзяць у жыццё і яшчэ ў яго ўвойдуць. Запавет любові і надзеі, спраўдзіць які належыць вам, цяперашнім і будучым чытачам кнігі».

І так яшчэ раз акцэнтую ўвагу, што з часу напісання і выдання ў сябе дома гэтага твора мінула шмат гадоў. І яго першыя юныя чытачы даўно ўжо сталі дарослымі, са сваім, сфарміраваным пад уздзеяннем розных жыццёвых акалічнасцей, светапоглядам. А запавет вялікага майстра роднага слова ў творы аб радзіме, у якім «многія гістарычныя і іншыя звесткі пра Беларусь пададзены (...) з вычарпальнай навуковай аб'ектыўнасцю, якой не ставала працам нашых афіцыйных гісторыкаў», калі ўдумацца, і сёння актуальны. Хаця надзіва просты. Расказаўшы чытачу пра Беларусь, яе мінулае, той час, калі пісаўся нарыс, Уладзімір Сямёнавіч казаў: «Любіце гэтую сваю святую зямлю аддана і да канца. Іншай вам не дадзена, дый непатрэбна».

Несумненна, чытачы старэйшага пакалення, асабліва пісьменнікі, здзівяцца такому майму падрабязнаму напаміну.

Маўляў, навошта Саламаху спатрэбіўся такі «лікбез» у адносінах да Уладзіміра Караткевіча і яго некалі знакамітага твора. Адкажу так: таму, што сёння некалі папулярны нарыс, як гэта ні прыкра, нікому са школьнікаў, у каго пытаў, невядомы. На жаль, не ведаюць яго і нямала хто з пачынаючых і маладых пісьменнікаў, не кажучы ўжо пра іншых людзей.

Зрэшты, за гэты час жыццёвыя рэаліі вельмі змяніліся, ды так, што не толькі названы твор вялікага майстра і яго заповіт, а і многія сапраўды выдатныя творы нацыянальнай літаратуры, у якіх створаны непаўторны вобраз Айчыны, найперш з-за нашага глупства (у тым ліку асобных чыноўнікаў і пісьменнікаў), могуць наогул «выпасці» з жыцця, адукацыі.

А паступовае выцясненне літаратуры з адукацыі вядзе да духоўнай дэградацыі многіх нашых суайчыннікаў. Незалежна ад іх вялікіх ці маленькіх пасадак, званняў і г. д. (Настаўнікі сцвярджаюць, што наспела патрэба кардынальным чынам дапрацаваць падручнікі па літаратуры, якія не адпавядаюць патрабаванням часу...)

Так думаў я нядаўна, перачытаўшы згаданы твор Уладзіміра Караткевіча, засяродзіўшыся на ягоным заповеце. Думаў, адкінуўшы палітычныя аспекты «Зямлі пад белымі крыламі», проста разважаючы аб такім асяродку нашага існавання, як прырода. У творы пра яе нямала. І заповіт, выказаны класікам, яе таксама тычыцца.

Думаў і так: з таго часу, калі Уладзімір Караткевіч у гэтай працы захапляўся тым, што «наша з вамі зямля, можна сказаць, сочыцца вадою», дык яе «крыніцы, азёры, вымачыны, балоты, рэчкі, рачулки, магутныя рэкі і вялікія азёры» вельмі змяніліся. Але на асабістай карце пісьменніка, як ён піша, дзе «памечаны толькі рэкі даўжынёй за пяць кіламетраў», «такіх рэк на Беларусі дзве тысячы дзевяцьсот». (Калі ж верыць энцыклапедычнаму выданню «Блакiтная кнiга Беларусi» (1994), то ў нас усяго «20,8 тыс. рэк, iх агульная даўжыня 90,6 тыс. км». Што да азёр, то гэтае ж выданне сведчыць: iх «за 10 тыс.»).

Мабыць, працуючы над нарысам найперш «не для Беларусі», Уладзімір Сямёнавіч саромеўся казаць тамашняму люду, як наша зямля спаганена і спаганьваецца намі. Змаўчаў аб тым, як мы самі з году ў год, з дня ў дзень засмечваем яе, як няшчадна знішчаем лясы, рэкі, азёры і ўсё іншае, чаму абавязаны сваім існаваннем.

Пісьменнік толькі нібы мімаходзь зазначыў, што часам у нас здараецца. Сказы пра гэта (можа, патрабаванне тагачаснай рэдактуры? самацэнзура?) пабудаваны наступным чынам. Калі, скажам, зазначаецца, што як след «не працуюць» нашы вялікія рэкі, бо «чыгункі, аўтамабільныя дарогі, самалёты зрабілі так, што рэкі нібы замерлі», таму што ракою нібыта стала «нявыгадна вазіць», то гэта ўсё не што іншае, як глупства. «Глупства,— сцвярджае Уладзімір Сямёнавіч,— ракой і дагэтуль найбольш выгадна везці не дужа спешны або грувасткі груз». І далей: «Але выгадна гэта толькі тады, калі за ракою сочаць, чысцяць яе, умацоўваюць берагі, не высыкаюць лес па яе берагах, каб не мялела».

Вядома ж, калі б у выданні, па якім цытую, быў цэнзар (а яго тут няма), то і ён да гэтых радкоў прэтэнзій не меў бы.

Так, Уладзімір Сямёнавіч — нястомны падарожнік па родным краі, вялікі знаўца прыроды. Ён яе абаронца (між іншым, сярод беларускіх пісьменнікаў такіх шмат, і аб гэтым гаворка асобная). Вядома ж, падарожнічаючы, Караткевіч многае бачыў, і, як піша, напрыклад, «Блакiтная кнiга Беларусi», сотні, калі не тысячы нашых рэк маюць «рэчышча, на ўсім працягу каналізаванае». Або там жа чытаю, што яно «ў верхнім цячэнні (...) каналізавана» ці «ад вытоку на працягу (столькі-та км) каналізаванае».

Вядома, класік не мог не ведаць тое, што казаў мне аднойчы на Віцебшчыне адзін старавер, вялікі аматар прыроды, Іван Парфiр'евiч: «Реки эти — убиенные человеком».

Так, сёння ў нас рэк і азёраў, знішчаных чалавекам, незлічоная колькасць.

За сёлетняе лета, сталася так, аб'ехаў я з сябрамі шмат мясцін нашай зямлі. Палессе, Магілёўшчына, Віцебшчына, Міншчына, Гродзеншчына... І ўсюды, дзе шмат гадоў не быў або быў упершыню, гнятліва ўражае, што — ні ў каго не прашу прабачэння — мы па-варварску, па-дзікунску ставімся да прыроды.

Прырода наша ўвачавідкі змянілася літаральна за апошнія не тое што дзесяць, пяць, а год-два. І найперш «благодаря» «ўсеагульнай матарызацыі» насельніцтва краіны. А яно «беднае»: сёння «только» кожная трэцяя наша сям'я мае некалі дзесяцігоддзямі недаступныя ёй «колы».

Сапраўды, калі яшчэ дзесятак гадоў таму многія непаўторныя, нават не ўключаныя ў запаведныя і ахоўныя зоны, мясціны рэспублікі былі або цяжка даступныя, або недаступныя так званым аматарам прыроды, паводзіны якіх, псіхалогія накіраваны толькі на адно — узяць, знішчыць, то сёння, здаецца, у Беларусі няма ніводнага куточка, дзе б не прабягала кола аўтамабіля, не ступала нага чалавека-знішчальніка.

Кажучы так, я не баюся гэтых вызначэнняў, бо бачыў (мабыць, як і кожны з нас), што застаецца на лузе, у лесе, на беразе рэчкі, возера пасля таго, як там некаторыя з нас адпачываюць. Засмечанасць становіцца сапраўдным бедствам. (Так і хочацца сказаць нацыянальным, хаця дакладней — шматнацыянальным: такая ж у нас краіна.)

Пра пажары, якія ўзнікаюць ад непатушаных кастроў і якія знішчаюць жывёльны (не аднавіць) і раслінны свет, і гаварыць залішне: вядома кожнаму. Але не кожны з нас ведае, што, напрыклад, калі птушкі адкладаюць яйкі ці выводзяцца птушаняты, то дым ад кастроў прымушае іх пакідаць свае гнёзды. Дым для іх — сігнал бедства з незапомных часоў.

Канечне, можна гаварыць аб іншых як бы «дробязях» — бітым шкле, пласціку, цэлафане і г. д., аб сметніках вакол гарадоў і вёсак (тысячы такіх, як кажуць, «несанкцыянаваных свалок»). Але ні ў каго няма права рабіць так, як,

напрыклад, аднойчы зрабіла адна тэлескрынка (інакш не скажу) — ілжыва абвінаваціла ў гэтым канкрэтную групу людзей — беларускіх пісьменнікаў,— зняўшы на кінакамеру сметнік недзе далёка ад іх дачных участкаў, напісаўшы таблічку, маўляў, «свиньи». Ды падмацаваць знявагу публікацыяй у якой-небудзь «газетаўцы» — вось якія яны...

Але абвінаваціць без падстаў, зыходзячы толькі з нечай уласнай прыхамаці, з аднаго «желания — унижить» пісьменнікаў як носьбітаў сапраўднай духоўнасці праз хлусню, выкарыстоўваючы СМІ,— прасцей простага. Хаця, аказваецца, што звалка тая не «пісьменніцкая». Ды і пісьменнікаў на знакамітай Лысай гары сёння не больш чым іншага рознага люду. У тым ліку і «чиновничьего».

Пісьменнікі ж, калі так, за чысціню роднай прыроды, за яе зберажэнне для будучых пакаленняў, для захавання таго вобліку Айчыны, які яна мае, зрабілі і робяць больш, чым вось такія журналісты. І не толькі таму, што амаль усе сто працэнтаў нашых літаратараў (апошнія 10—15 гадоў не бяру ва ўлік, іншая генерацыя творцаў), як кажуць, выйшлі з прыроды. Па сутнасці, усе паэты і прэзідэнты нарадзіліся ў вёсцы, а хто калі і не ў вёсцы, дык мае адтуль карані («Усе мы з хат» — крылаты і дакладны выраз Янкі Сіпакова да пісьменнікаў падыходзіць найбольш) і кроўна, так, менавіта кроўна, звязаны з прыродай. Думаю, у даным выпадку знявага пісьменнікаў — гэта спроба чарговага наступу бездухоўнасці на духоўнасць. Чамусьці таксама падазраю, што такая «самадзейнасць» некаторых «радетелей за Беларусь», асабліва з іншых, не нашых тэрыторый, сёння, калі ідуць размовы аб выпрацоўцы ідэалогіі краіны, неўзабаве накоціцца чарговай новай хваляй. Думаю таксама, што і пасля нядаўняй сустрэчы кіраўніка краіны з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі знойдуцца і «свае» сілы, якія паспрабуюць зганьбаваць апошніх... Дапускаю таксама, што будуць арганізаваны новыя кампаніі, каб «адсекчы» літаратуру ад надзённых клопатаў...

Але прашу ў чытача прабачэння за такое, нібы не да месца адступленне. Вернемся да ўласна тэмы гаворкі... Дык вось, аб'ехаўшы шмат якія мясціны нашай зямлі, пабачыўшы і добрае і кепскае, хачу выказаць наступнае: зараз у нас склалася становішча, што толькі строгі, а то і жорсткі дзяржаўны кантроль за такім нашым нацыянальным багаццем, як прырода, захавае яе ад знішчэння. Стварэнне запаведных зон, нацыянальных паркаў, якім у апошні час дзяржава надае вялікае значэнне, цалкам апраўдана. Вядома, шмат дзе чуецца незадаволенасць: «Агарадзілі, а самі бяруць». Не бяруць: праедзьце, паглядзіце. Зберагаюць. І чаму нехта «яны»? Дзяржава. Мясцовыя ж жыхары тых зон маюць права займацца гаспадарчай дзейнасцю. Але і яе, для агульнай карысці, рэгуляваць трэба. Мяне, напрыклад, абурае, што нейкія людзі невядома якім чынам (можна толькі здагадвацца) шмат дзе атрымалі ў арэнду (лічы, прыватызавалі) рэкі, азёры і іншыя прыродныя «аб'екты». Ды сапраўды, чаму наша агульнанацыянальнае багацце становіцца ўласнасцю асобных людзей або групавак, а ўсе астатнія жыхары рэспублікі не могуць там адпачыць?

Праблема — архіважная. Тэма спецыяльных навуковых, юрыдычных і іншых даследаванняў.

Шмат якія вадаёмы, здадзеныя ў арэнду, ужо страцілі свае рыбныя запасы. (Вядома, ёсць і такія арандатары, якія пагаспадарску ставяцца да справы, але іх, сцвярджаюць людзі дасведчаныя, адзінкі.) Мала таго, што няшчадна нішчаць азёры і рэкі свае «хозяева», дык, аказваецца, нейкім чынам «повадилісь» нас «осчастливить» і чужыя. Вось Казімір Камейша, цудоўны паэт (як кажуць, дзякуй бацькам і прыродзе), расказваў мне, як паехаў на любімае з дзяцінства адзінае сапраўднае возера ў сваім краі, у сваёй пушчы, якую апеў у многіх творах. І возера і пушча натхнялі і натхняюць не толькі яго, паэта, але, да слова, і прэзаіка Генрыху Далідовіча (раманы апошняга «замешаны» на той прыродзе, на жыцці тамашніх людзей). Дык вось, калі Камейша туды

прыехаў, возера аказалася яму недаступным. Чаму? Ды нейкія з чужой краіны людзі гаспадарылі. Паэт абурыўся: «Ваша бацькаўшчына? Бацька — ляднік, што стварыў возера для ўсіх людзей: і сваіх, і гасцей». Слова нашага новыя «хозяева не поняли». А калі ўжо летам я спецыяльна вазіў на тое возера, у тую пушчу дзяцей (чужых таксама), каб паказаць, якую прыгажосць мае наша, мая, іх, юных, краіна са светлым імем Беларусь, то мясцовыя людзі казалі, што тыя «хозяева» возера «працадзілі» і «осчастливили» нас тым, што іх «след протыл»... Дык вось, калі мы туды прыехалі, «хозяин», нейкі п'яны, апухлы дзяцюк, прыглядаючыся да нумара маёй машыны, пры дзеях палохаў: «Глядзіце, вернецца мая жонка, будзе сварыцца, што вы тут». «Дзе?» — спытаў я. «На нашем возере».

На жаль, часу дачакацца «хозяйки» прыродай падараванага нашаму народу возера не было.

Канечне, вельмі добра, што дзяржава самым сур'ёзным чынам ставіцца да захавання нашых агульнанацыянальных багаццяў, у прыватнасці, той часткі прыроды, пра якую размова. Яшчэ лепш было б, калі б кожны з нас (незалежна ад пасада, званняў і г. д.) усвядоміў, што, як пісаў Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч, трэба «любіць сваю святую зямлю аддана і да канца». Што «іншай вам (нам.— У. С.) не дадзена, ды і непатрэбна».

Як усё проста сказаў класік, нібы іншаму, не нашаму чытачу. І як усё гэта звернута да нас. З вялікім, скажам без перабольшання, глабальным, лёсаносным сэнсам для ўсіх, хто жыве на нашай святой зямлі.

Закон раўнавагі Янкі Сіпакова

1972 год. Амаль зіма. (Во, калі глядзець з дня сённяшняга, адмежак часу: з'явілася некалькі пакаленняў чытачоў, змяніліся адносіны да літаратуры ў грамадстве...) Студэнцкая аўдыторыя журфака БДУ імя У. І. Леніна. Змрочна. Але раптам цуд уваходзіць у яе, аўдыторыю гэту. Праз роднае слова...

«Зімнымі студзеньскімі начамі, калі настылая поўня скочваецца на самыя гарадскія камяніцы і калі яе ўжо нельга адрозніць ад круглабокіх вулічных ліхтароў; калі ў снежных тунелях астываюць машыны, якія так спяшаліся вывезці мяцелістую зіму за горад; калі заснежаны па самую шапку студзень, як стомлены чалавек, з крэткам укладваецца спаць на мяккія, узбітыя заваямі сумёты, — такімі зімнымі начамі (я ў гэта веру) у многіх гарадскіх кватэрах самі па сабе, нячутна, расчыняюцца вокны, і ў цёплых пакоях неяк па-новаму запахне халодны снег — ці то крохкімі ледзяшамі, ці то зябкім бырозавікам».

Выкладчык, прафесар, у мінулым знаны журналіст-практык на хвіліну змаўкае, мусіць, каб мы ў гэтай паўцёмнай, прапахлай пылам аўдыторыі ўявілі «заснежаны па самую шапку студзень» (снегу тады яшчэ не было), каб адчулі яго пах, каб убачылі, уявілі, як «расчыняюцца вокны» ноччу, працягвае: «Тады доўга варочаюцца на сваіх канапах і раскладушках вясковыя бабулькі, якія на зіму прыехалі ў горад, каб дагледзець сваіх унукаў (на лета яны забяруць іх з сабою), варочаюцца доўга, аж пакуль нейкі абноўлены сон не выведзе іх праз гэтае акно, расчыненае ў зіму».

— Вось як трэба пісаць нарысы, — настаўляе нас, будучых «геніяў» журналістыкі, выкладчык.

— А то — «слаўна папрацавалі...» і «вывезлі сем вазоў гною», — выскокваю я, як Піліп з канпель. — Але ж гэта не нарыс — проза, — кажу далей, — літаратура.

У таго выкладчыка такое свавольства студэнта, між іншым, выклікае адпаведную рэакцыю. Вось наказ яго: ну дык ідзі з аўдыторыі, калі такі разумны, бяры ў кнігарні кнігу Янкі Сіпакова «Па зялёную маланку», прачытай, вызначы жанр, тады і пагаворым.

Такім чынам, першы раз гэтую кнігу нарысаў Янкі Сіпакова я набыў менавіта тады, у 1972 годзе. Менавіта тады, у далёкім юнацтве, прачытаўшы ў ёй «Там, дзе Сібір», «Ціхая Акіянія», «Па зялёную маланку», а найперш «Акно, расчыненае ў зіму», упершыню быў літаральна ашаламлены магіяй сіпакоўскага слова. Хаця да гэтага чытаў ягоныя вершы і ў «Сонечным дажджы», і «У лірычным выраі», і ў «Дні» — кнігах, як зараз разумею, сапраўднай паэзіі, якімі ён годна ўвайшоў у нашу літаратуру.

Тады ж пад уздзеяннем названага твора ўзмацнілася ў мяне жаданне (аб ім я пісаў у адным са сваіх лімаўскіх матэрыялаў), бываючы ў якой вёсцы, дзе нарадзіўся хто з нашых пісьменнікаў, разгадаць: чаму менавіта гэтая зямля нарадзіла талент...

У аўдыторыю я вярнуўся праз колькі дзён. Пасля таго як разам з аўтарам нарыса (падкрэсліваю жанр) праз тое ўяўна расчыненае акно пакінуў яго і мой горад. Той горад, што праз колькі гадоў жыцця ў ім стаў любімым. Той горад, які ў хвіліну самоты ці радасці стане «раптам нейкім мулкім» і мне, як і яму, пісьменніку, і да якога ён (як і я) з нецярпеннем спяшаўся і тады з усіх сваіх дарог, і зараз.

Дык вось: з аўдыторыі — у кнігарню. Наяве. А потым ва ўяўленні — у яго, Янкі Сіпакова, Зубрэвічы, да яго герояў, людзей рэальных.

Кніга тая, як гэта бывае ў студэнцтве, засталася ў некага ў інтэрнаце на вуліцы Паркавай (зараз праспект Машэрава). Там жыло нямала паэтаў і прэзаікаў, сапраўдных і ўяўных. І вось (абсалютна дакладна!), памятаючы сіпакоўскае «Акно...» з першага прачытання, ніколі яго не забываючы, думкава звяртаючыся да гэтага твора часта, у розныя, найбольш не

лепшыя мае часы, аднойчы, у 1998 годзе, набраўся нахабства і амаль запатрабаваў: «Дайце, Іван Данілавіч!..» — «Навошта?» — «На душэўную патрэбу». І сёння, калі раптам становіцца і мне «хмарна», адкрываю тое «Акно...», акно ў свет добрых людзей, у іх самоту і радасць. І тады разам з Янкам, Іванам Данілавічам Сіпаковым, іду ў яго родныя Зубрэвічы, у вёску дзяцінства будучага пісьменніка. І, перачытаўшы першыя старонкі, здаецца, паволі набліжаюся калі не да разгадкі, дык да разумення (майго, вядома, разумення) і пісьменніцкага, ды і чалавечага таленту Івана Данілавіча. І шукаю паміж намі, сённяшнімі, такімі адукаванымі, разумнымі, ды часам непамерна жорсткімі адзін да аднаго, сувязь з людзьмі з тых нашых хат, з якіх усе мы. Ды з Зубрэвіч, у свет якіх некалі зімою ў горадзе пісьменнік Янка Сіпакоў і мне «расчыніў акно». У творы ж — гэта калі родныя Івану Данілавічу, дык цётка Саша (Ліксаша), а няродныя, дык дзядзькі Косця, Хрол, Нікіпар, цётка Каця ды яшчэ многа хто рэальны, сярод якіх рос хлопчык Іванка Сіпакоў, распазнаючы дабро і зло.

Іншы раз, калі і ў сваім асяродку бачыш няшчырасць, зайздрасць, варожасць, звычайную непрыстойнасць, здаецца, што мала ўжо такіх людзей, скажам, як той жа дзядзька Нікіпар. Звычайны селянін. З душою акцёра. Шчыры занадта. Ці не таму і ад людзей чакае шчырасці... Гэта ён, Нікіпар, некалі, калі сірата Іванка хадзіў у трэці клас, ездзіў з ім у лес па дровы. (Замырзалі сіроты.) Той Нікіпар, які «цярапліва выцягваў са снегу, — піша аўтар, — і мяне і ссечаную алешыну, якую я цягаў да саней».

І, здаецца, рэдка сёння ўжо сустрэнеш такога бескарыслівага. Але ці сустрэнеш заўтра, калі ўжо сёння чалавеку з маленства паўсюль удзеўбаюць у галаву: кожны сам па сабе, і толькі так! А гэта гучыць, як чалавек чалавеку воўк. А дзядзьку Косцю?.. Таго, які заўсёды «пах сухімі стружкамі, свежымі сасновымі трэскамі, карою і смалою». Які ці не ўсёй вёсцы рабіў хатнюю абсаду і з якога ў Зубрэвічах пачыналася

сенакосная пара. Гэта ж са звону яго касы, калі бярэцца кляпаць, і пачыналася вясёлая сенакосная пара...

Несумненна, у сённяшніх маладых, тым больш гараджан, сваё ўяўленне пра тую вёску. І гэтая пераклічка наўрад ці ўскалыхне чыю душу. А вось нашы... Ды і ўяўленне ў сённяшніх маладых пра тагачасных вясковых, ды і не толькі вясковых, людзей сваё. Тыпу дурні былі. Маўляў, за што, дзеля каго высільваліся. Навошта... Чуў такое. Не раз. І нават у адной анкеце на пытанне, якім я ўяўляю сучасніка, адказаў «дзіўна» (па сённяшнім часе): «Такімі, якімі былі бацькі, суседзі нашы». А ўвогуле, якімі былі, якімі яшчэ ёсць людзі. У вёсцы і горадзе. Сучаснік — той, хто сёння можа накарміць галоднага, сучыць пакрыўджанага, хто ў любых, самых неспрыяльных, умовах зможа застацца проста чалавекам. І калі ўжо так — сіпакоўскія зубрэвіцкія персанажы з «Акна...», асабліва жанчыны, бясспрэчна, на паверку больш сучасныя, чым, скажам, іншыя жанчыны нашага часу, у якіх пераважае не стваральнае, а разбуральнае. А яны, апошнія, паўсюль. І ў літаратуры — таксама. Так, ва ўсе часы будуць па-сапраўднаму сучасныя вясковыя кабеты, сярод якіх рос будучы пісьменнік. Хаця б тым, што жаночая дабрыня вызначае іх — тое, без чаго ніколі, «ні пры якой нагодзе» жыццё — не жыццё.

Здаецца, пра жанчын тых у 50—60-я гады напісана было шмат: зараз амаль не пішам. Як хто забараніў... (Ад каго пайшло?) Нямала тады было напісана пра ўдоў. Не маю права меркаваць, у каго з пісьменнікаў лепш. Але скажу наступнае. Ні ў апавяданні, ні ў аповесці, ні ў якім рамане, дзе закранаецца лёс пасляваенных удоў, асабіста я не сустрэкаў такой да іх мужчынскай спагады, такога разумення жанчыны, як у нарысе Янкі Сіпакова «Акно, расчыненае ў зіму».

«Колькі жанчын і ў маёй вёсцы, і ў іншых вёсках і гарадах вайна сілком упіхнула з радаснага даваеннага дзявоцтва, яшчэ сарамлівага замужжа адразу ў халоднае і самотнае ўдаўство, так і не даўшы ім нацешыцца каханнем, нагледзецца ў заміла-

ваныя мужавы вочы, пакінуўшы ім доўгі і тужлівы клопат удоў — чакаць».

І скажыце, хто з нас, шчаслівы ў сямейным жыцці, мае права асуджаць тых няшчасных, што не ўстрымаліся «ад спакусы нацешыцца хоць выпадковым каханнем»...

Гэта Іванка зразумее праз гады. Стаўшы пісьменнікам, аднойчы ён са сваіх няпростых дарог вернецца праз «Акно, расчыненае ў зіму» ў свае Зубрэвічы. У краіну свайго гаротнага маленства. Адтуль ужо сталым чалавекам далікатна напамінь, што іншы раз мы, людзі, замілаваныя ўласным шчасцем, так і не бачым чужога гора, якога заўсёды хапала, хапае сярод нас. Ды нагадае: да нейкага часу, жывучы побач з людзьмі, што адорваюць нас сваім бескарыслівым цяплом, не ведаем сапраўднай цаны цяплу таму. І задумаецца, і нас папросіць падумаць, адкуль карані зла і адкуль карані добра і чаму зло такое жывучае. І чаму часам «звычайнае чалавечае сэрца, чуйнае, перапоўненае дабрынёю сэрца можа да такой ступені ачарсцвець, каб быць такім абыякавым да чалавечага гора...». Як у гэтым творы з паліцаямі (у іх жа таксама сэрцы), якія забралі за сувязь з партызанамі спачатку Іванкавага бацьку, а праз нейкі час і маці... Паліцаі, людзі, якіх некалі нарадзілі такія ж, як і нашы маці, хлопцы, што раслі і гадаваліся сярод такіх жа дзяцей, як і Іванка, забіраючы на згубу яго маці, весяліліся, пілі гарэлку ды абураліся, калі дзеці (трое) плакалі: «Цішэй вы, парасяты! Верашчаць тут, ажно нячутна — нават выпіць культурна не даюць!»

Хто з нас разгадае гэтую загадку прыроды — чаму людзі становяцца нелюдзьмі — і ці разгадае калі...

Кажуць, са зменамі часу незалежна ад нас у грамадстве мяняюцца паняцці добра і зла. Не ўпэўнены. Больш вопытныя мае калегі сцвярджаюць, што нібыта ў горы людзі яднаюцца, бо маюць большую патрэбу быць разам. Магчыма. Але калі гавораць аб гэтым, успамінаю словы светлай памяці Паўла Іванавіча Пруднікава, што зло ніколі не пераможа дабро, як бы

яно ні сілілася. Гэта гаварыў чалавек, які па даносе ў 30-я гады быў арыштаваны, які прайшоў зямное пекла, які ўсё жыццё, у любых абставінах не мог змірыцца са злом і пратэставаў супраць яго. Ведаю, і ў нашым пісьменніцкім асяродку гарлахватываюць яго не надта любілі. Таму, што застаўся чалавекам, а не пярэваратнем. Думаў зараз, перачытваючы «Акно, расчыненае ў зіму», што самыя простыя зубрэвіцкія людзі, сярод якіх без бацькоў гадаваўся будучы пісьменнік Янка Сіпакоў і якія ў любых абставінах проста заставаліся людзьмі, сваёй душэўнай моцай сягаюць у такія далі, да якіх многім сённяшнім разумным, мудрым ды геніяльным ніколі не сягнуць. Менавіта з нагоды гэтай, з нагоды душэўнай прыгажосці зубрэвіцкіх прасцякоў успамінаў лімаўскі артыкул цудоўнага паэта і перакладчыка Яўгена Міклашэўскага адносна нашага апошняга з'езда. Асабліва заключную частку артыкула. Сапраўды, што было б з многімі з нас, калі б з'езд той выпаў на 30-я ды іншыя гады... І што было б з многімі з нас сёння пасля з'езда, калі хлусня, паклёпы, абразы іншых літаратараў на сваіх жа калег літаральна захлэстваюць старонкі розных газет.

Разумею некаторае нараканне ў мой адрас: «Як пасмеў!...» Проста... Хаця прымаю адно: мабыць, можна было праводзіць і іншыя паралелі. Ну што ж, думаецца, адна паралель дакладная: са зменай часу ў нашым грамадстве нязменнымі застаюцца паняцці, што вызначаюць чалавека як такога: іх у творах кожнага з нас нямала. Гэтыя паняцці, зрэшты (у нас жа размова пра канкрэтны твор), «паказаны» як дыягназ чалавечнасці, «прысутны» названым ужо героям «Акна...» Янкі Сіпакова. А таксама, ці найперш, і цётцы Ліксашы, старэйшай сястры бацькі Івана Данілавіча Сіпакова. «Цётка Саша замяніла нам маці і бацьку, — піша пісьменнік. — Яна чакала, што хутка прыедуць і па нас, а таму, як толькі ў вёсцы з'яўляліся немцы (у Зубрэвічах яны не стаялі), цётка цалавала нас і гаварыла: «Дзеткі, гэта прыехалі па нас (вызелена мною. — У. С.) ужо». Яна не адмовілася ад нас, не

кінула нас, хоць гэта і ёй пагражала смерцю». Але, аддаючы ёй належнае за тое, што выратавала, пісьменнік праз гады ўжо не асуджае і тую цётку, якая адмаўляла сіротам у прытулку: «...дзіўна было б яе вінаваціць за гэта — яна, маці, таксама ратавала сваіх дзяцей...»

Цётка Саша, як зразумела з твора, выправіла юнака Янку Сіпакова ў вялікі свет. У Мінск, вучыцца. З Оршы ехаў на даху вагона. І помніцца яму, як адтуль здымалі яго міліцыянеры. І як замест таго, каб завесці ў каталажку, падсаджвалі назад: паказваў атэстат сталасці... Цяжкі то быў час, голадна, холадна.

Не ведаю, можа, у тым, што скажу далей, з гэтым няма ніякай паралелі. Але мне бачыцца іншы, наш час. Іншае, распытнае, сп'янелае ад нялюдскай раскошы жыццё сённяшніх валадароў. «Число им есть». Няма ж ліку па ўсёй былой вялікай краіне бедным, гаротным, абяздоленым. Тым, хто яшчэ нядаўна адчуваў сябе чалавекам. І чамусьці ўсё стаіць перад вачамі малюнак з жыцця сённяшняга, зафіксаваны адным расійскім тэлеаператарам. Адзін з маскоўскіх вакзалаў. Маладыя ахоўнікі парадку «ачышчаюць» плошчу ад бяздомных. Грэбліва (трэба было твары бачыць!) штурхаюць пад бок тупымі наскамі чаравікаў жанчыну. Маці. Яна спіць на брудным халодным асфальце, абняўшы дачушку акурат такога ўзросту, як быў Іванка, калі забралі яго мамку. Злосна адрываюць маці ад дзіця. А побач, не звяртаючы ўвагі, нібы гэта падбіраюць смецце, ходзяць іншыя людзі... І невядома, што было б далей з гаротнікамі, каб не тая аператарская камера-сведка... Адчапіліся. У фінале спалоханая дачушка (да бесчалавечнасці не прывыкаюць), рада, што засталася з мамкай, пяшчотна расчэсвае ёй доўгія косы... Але што з імі будзе пасля, як пойдзе аператар?..

Не, не паралель з «Акном...» — іншая сітуацыя, іншыя людзі, паняцці, час. Толькі не паўтарылася б: таму і тут свае людзі... Пазней, пасля першага прачытання нарыса «Акно,

расчыненае ў зіму», я буду чытаць літаральна ўсё, што напіша выдатны пісьменнік Янка Сіпакоў. Ва ўсіх жанрах. Я стану яго пастаянным чытачом, як і тысячы іншых маіх суайчыннікаў ды людзей з многіх краін. Але, захапляючыся яго творамі, за ўсе гэтыя амаль трыццаць гадоў, калі ўпершыню пачуў радкі з «Акна...», так і не асмелюся выступіць у ролі крытыка пісьменніка Янкі Сіпакова. Адно нярэдка буду называць у сваіх артыкулах пра літаратуру, з якой нагоды яго імя, што напісаў па тэме. Чаму? Думаю, чыстая, бясстрасная крытыка такіх, як у яго, твораў, напісаных душою (не выседжаных, як нярэдка бывае ў нас, — адсюль, мабыць, і фальш), не можа падпадаць ні пад які разбор. Гэта, па-мойму, як разабраць па вянцы, па дошчачцы, па цвічку, па цагліны хату, а потым казаць, якая яна была прыгожая і як цёпла, утульна ды ладам у ёй жыла сям'я.

Мяне ж, як разумею, перш за ўсё і прывабліваюць цяпло і святло «хаты», створанай пісьменнікам, энергетыка яе насельнікаў, жыццядайны імпульс ні на каго не падобнага гэтага мастака.

Пазней з горыччу, з расчараваннем, з абурэннем я даведаюся, што той шаноўны прафесар, які некалі адкрыў нам, студэнтам, «Акно, расчыненае ў зіму» Я. Сіпакова, чамусьці амаль адразу ж стане праціўнікам гэтага твора (з выкладчыкам пра жанр мы так і не пагаварылі). А менавіта ён, уваходзячы тады ў нейкія важныя структуры, будзе катэгарычна супраць, каб кніга нарысаў Янкі Сіпакова «Па зялёную маланку» (у ёй жа «Акно...») атрымала Дзяржпрэмію. І ні тады, ні цяпер не будзе мне зразумела: чаму так... Тым не менш Дзяржаўную прэмію ў галіне літаратуры Іван Данілавіч Сіпакоў атрымае. Пазней. У 1976 годзе. За кнігу пазэіі «Веча славянскіх балад»...

Затое будзе зразумела, чаму аўтар «Акна...», кнігі «Усе мы з хат» і многіх іншых ніколі ні на каго не будзе трымаць злосці — высакароднасць яго адтуль, з дзяцінства: некалі паразумнеюць, палюднеюць.

Таксама значна пазней вызначу я для сябе, што многія нашы пісьменнікі пакалення Янкі Сіпакова і ён, вядома, у сваіх творах створаць оду беларускому агароду, які выратаваў ад галоднай смерці дзяцей, што перажылі вайну. Яны таксама, пісьменнікі тыя, і Сіпакоў, канечне ж, а то і найперш, створаць гімн беларускай хаце, у якой, нягледзячы ні на якія навалы, і па сёння захаваўся дух дабрыні, чалавечнасці. Ужо ў наш час я вызначу для сябе, што менавіта пісьменнікі яго пакалення і крышку маладзейшыя ўсё гэта зрабілі раней, чым пісьменнікі іншых літаратур у сябе. (Нашы пісьменнікі Іван Пташнікаў, Іван Чыгрынаў, Барыс Сачанка, Міхась Стральцоў, Мікола Гіль, Мікола Капыловіч, Анатоль Кудравец, Вячаслаў Адамчык, Уладзімір Паўлаў, Павел Місько, Алесь Масарэнка, Ніна Маеўская, Леанід Левановіч, Уладзімір Кузьмянкоў, Віктар Казько, Яўген Каршукоў, Віктар Карамазав, Алесь Дзятлаў, Леанід Гаўрылкін і інш.) І ўжо ў наш час, як і многія калегі, жахнуся, што мы, маючы створаны імі бяспэчны духоўны набытак, невядома з якой прычыны на бяду сваю хаваем яго ад дзяцей і ўнукаў нашых. (Саромеемся перад іншымі ўсіх гэтых нашых дзядзькоў Косцяў, цётак Ліксаваў ды тысяч і тысяч іншых, такіх, як яны, сярод якіх мы раслі?)

Таксама ўжо ў наш час зразумею, чаму, чым мяне так вабіць «Акно, расчыненае ў зіму». А таксама, чаму ўжо сёння, як ніколі раней, зноў і зноў буду засяроджвацца над адкрытым пісьменнікам у яго нарысе законам жыцця, названым ім самім законам раўнавагі. А фармулюецца ён так: «На нашай яшчэ не зусім дасканалай зямлі існуе вельмі дасканалы закон раўнавагі. Каб ніколі зло не магло перамагчы дабро, на кожнага дрэннага чалавека нараджаецца ладны дзесятак добрых, шчырых, душэўных...»

Але таму і жывём.

Ёсць светлы свет...

(Паэт Віктар Стрыжак)

Сцвярджаюць: выключны выпадак у нашай літаратуры — паэта прынялі ў Саюз пісьменнікаў пасля таго, як яго ўжо не стала. Тады яму было сорак гадоў. У творчым набытку — творы ў калектыўным зборніку, адзіная кніжка вершаў, выхаду якой ён чакаў добры дзесятак гадоў. Паэт гэты — Віктар Стрыжак.

Нарадзіўся Віктар Іванавіч Стрыжак 19 студзеня 1955 года ў вёсцы Заспа Рэчыцкага раёна. Памёр 11 красавіка 1995-га ў Мінску, на калідоры выдавецтва «Мастацкая літаратура», куды прыйшоў да сяброў і калег, такіх жа, як і сам, творцаў. Хлопцы тыя, якія вучыліся з ім на філфаку Бедзяржуніверсітэта, і тыя, хто пазнаёміўся з ім пазней праз творы, калі Віктар жыў і працаваў на Палессі да чарнобыльскай бяды, таксама, як і мы, маладосцеўцы, заўсёды былі яму вельмі рады. Але ж нічым рэальным дапамагчы не маглі: хіба што падтрымаць маральна ды іншы раз падзяліцца чым. І калі ўжо колькі слоў пра сяброў, дык і яны, мабыць, як большасць з нас у той час, разгубленыя перад тым крахам, што панаваў у рэчаіснасці, мала разумеючы, што адбываецца ў жыцці, добрасумленна паабівалі розныя парогі, каб уладкаваць дзе на працу яго, Стрыжака, чарнобыльскага выгнанніка. Але марна. А ён заўсёды спадзяваўся на дабро...

Калі я ўспамінаю Віктара Стрыжака, паэта і чалавека (а ўспамінаю, мабыць, як і многія, хто яго ведаў, часта), калі мы з сябрамі гаворым пра яго (а гаворым мы часта), чамусьці прыгадваю Міхася Лявонавіча Стральцова, нашага непаўторнага прэзаіка, паэта, літаратуразнаўца, крытыка. Успамінаю, ніякім чынам не параўноўваючы таленты, творчасць, а перш за ўсё, паўтараючы стральцоўскія словы, сказаныя ім у апавяданні «Смаленне вепрука». А менавіта: «У таго, хто бярэ ў рукі пяро, надзея ёсць таксама». І далей, у тым жа творы: «О,

паэт да таго ж бывае яшчэ крыху забабонным». Таму што: «Наіўны, ён хоча перамагчы сапраўднасць, ён верыць: я засцярогся ад бяды — бо сказаў». Чаму прыгадваю? Ды таму, што ў многім у гэтым творы Стральцова, у некаторых зрухах душы лірычнага героя чамусьці мне бачыцца не толькі сам Міхась Лявонавіч і іншыя нашы паэты, але і Віктар Стрыжак. Дарэчы, у свой час Стральцоў не адхіліў ад сябе і Віктара, як не адхіляў і многіх іншых маладых таленавітых творцаў і добрых людзей.

Дык вось, разам з іншымі бачыцца мне Стрыжак у задуме твора Міхася Лявонавіча. Маўляў, «недзе ў нейкім горадзе, у вялікім свеце людзей, жыве сын — магчыма, жанаты, а можа, і не». Вядома, ён «у дзяцінстве, у сваім вясковым дзяцінстве (...) быў надзвычай уражлівы хлапчук...». Да ўсяго «...душа ягоная ўбірала ў сябе многа, і можна сказаць, што яна была надзелена здольнасцю разумення і хацення добра і разумення людзей, але не таго хцівага саманадзейнага разумення, заручанага з адзіным днём, а другога, журботнага і трохі безнадзейнага, без выгодаў для сябе: яно благога чалавека прымушала шкадаваць гэтак жа, як і добрага, — хача б за тое, што ён блігі...».

Ёсць там, калі ўжо так, і шмат чаго іншага, нібы спісанага і з Віктаравага лёсу. У прыватнасці, тое, што, як здавалася яму, «не можа быць на свеце чалавека, які, зведаўшы, не палюбіў бы яго: ну хача б за гэтую ягоную прагу спагады і ласкі для сябе і для ўсіх!». І, здаецца, у падтэксце (а можа, мне ўяўляецца) перасцярога — такім ніколі не шэнціць у жыцці... Але надышоў час, калі многае перайначылася ў жыцці, і Віктар, як і стральцоўскі герой, спазнаў «расчараванне і адчай, і нудліва-вінаваты позірк сяброў», а таксама тое, што далей па тэксце.

Вось такім уяўляецца мне і вобраз Віктара Стрыжак, шчырага і адкрытага чалавека, чый твар, як бы цяжка яму ні было, заўсёды свяціўся дабынёй. Таго Віктара, які верыў людзям, у тым ліку і тым, каму — адразу ж бачна было —

верыць нельга. Таго Віктара, які тысячы разоў апякаўся, але ад тых балючых апёкаў толькі ўсміхаўся: здавалася, ніякага знаку ў яго душы яны не пакідаюць...

Віктар, як сцвярджаюць тыя, хто ведаў яго шмат гадоў, заўсёды жыў надзеяй на дабро. Ва ўсім. І чаканнем дабра.

Я найбольш памятаю, як чакаў ён сваю кнігу «Рэха журбы». Дзесятак гадоў ляжала яна ў выдавецтве. Здадзеная ў набор (знарок прыводжу дакладна) 10.04.92, падпісаная да друку 08.11.93, пабачыла свет толькі на схіле 1994 года (усяго 3 аркушы), яна прынесла Віктару неймаверную радасць. Можа, найперш тым, што — «бо сказаў».

Тады Віктар, не маючы працы (закрыўся часопіс «Зрок», у якім ён крыху працаваў, пераехаўшы з Веткі ў Мінск і атрымаўшы як чарнобылец кватэру ў Малінаўцы), кожны дзень приходзіў да нас у «Маладосць».

У яго цяжкай жыццёвай сітуацыі кніга (пра ганарар рэчы няма, не той час...) нібы надала яму другое дыханне: «Буду пісаць!» Не толькі ад яго, хаця найперш ад Віктара, мы ведалі, што кніга выйшла выключна дзякуючы Рыгору Іванавічу Барадуліну і што Барадулін як рэдактар ухваліў. Што «ўхваліў» слынны майстар роднага слова, дык і так было зразумела: Барадулін ніколі не ўзяўся б апякаць шэрасць.

І калі мы, Гардзей, Казлоў, я (асабліва з Гардзеem сябраваў Стрыжак), што і ведалі пра Віктаравы перажыванні, якія ён не скрываў, і раптам — зборнік!.. Але бачылі, як яму цяжка без працы, як мы казалі, без хлеба, і нічым не маглі дапамагчы: мы многіх прасілі ўзяць яго на працу, ніхто не хацеў. Не, не таму, што быццам бы ён быў зломак і пісаў журналістыку ці рэдагаваў паэзію, прозу, публіцыстыку горш, чым хто з нас або тых газетных (адзін нават сябрам лічыўся) і часопісных начальнікаў. І не таму, што нібы ўвогуле чалавекам быў мала да чаго здатным. Мабыць, з тае прычыны, што наступалі, умацоўваліся часы, калі «адкрылі шлюзы», якія раней стрымлівалі ў многіх з нас непрыстойнасць, абьякавасць да іншых, калі да таварышаў, да людзей наогул табе няма справы. І, помню,

некаторыя такія «кіраўнічкі» і іншая драбязя ў «крэселках» добра-такі ўразумелі, што ім асабіста трэба. Помню выказванне аднаго такога дзеяча, якога мы прасілі за Віктара: «Чаго вы клапаціцеся? Зараз — кожны сам за сябе».

Мы адкрыта абураліся: аказваецца, часам і наш «пісьменнічак» як чалавек — драбната, нікчэмнасць (тады многія яшчэ не маглі зразумець, як могуць у творцы ўжывацца фальш і ўяўная дабрыня, гуманізм і г. д.), і, можа, адкрытасць гэта шкодзіла Стрыжаку. Віктар жа, здаецца, ні на каго не крыўдзіўся, нават на аднаго газетнага рэдактара, нібыта сябра, які не ўзяў яго на працу. Больш таго, перад намі (мяне дык той аббягаў) апраўдваў яго: «А што ён можа зрабіць? Над ім жа — начальства». Тым часам Віктар Стрыжак даваў даволі прыстойныя сюжэты на тэлебачанні, таксама спадзяваўся, але...

Хтосьці з «зычліўцаў» спрабаваў «пастроіць» яго да кампаніі лжэлітаратараў, якія пішуць «кнігі», што разбураюць духоўнасць — на іх, маўляў, вялікі попыт! «Не бойся, прозвішча тваё там значыцца не будзе. А заробак — ого!» Вось тады ўпершыню бачыў я абуранага Віктара. Ён ажно счарнеў: «Шэлег нам цана, калі так! Што, адной рукой — цнатлівыя творыкі, а другой...» «Не,— казаў Віктар,— лепш з голаду сканаць, ды не такое...»

Зрэшты, у сваім неразуменні таго, што дзеецца, што многія людзі ні перад якімі маральнымі і іншымі прынцыпамі не спыняцца, каб сабе **займець**, быў ён непакісны, як сапраўдны паэт, чалавек. І якім бы ён для каго ні быў (у кожнага з нас сваё бачанне іншага), у маім уяўленні і разуменні — Віктар Стрыжак светлы паэт, прыстойны чалавек. І — наіўны. У многім. Яго крыўдзілі, а ён апраўдваў сваіх крыўдзіцеляў... Яго падманвалі, а ён, ведаючы, што гэта падман, баяўся, каб чалавек той не зразумеў: ведае... Мне здаецца, што ён быў абсалютна безабаронным перад тым светам, у якім жыве. Ён абсалютна не здольны быў ні ў каго нічога прасіць, не тое што выпрошваць, і гэта добра разумелі тыя «начальнічкі», якія не бралі яго на працу.

Віктар быў шчыра рады, калі ўрэшце Мікола Трафімчук, займеўшы нейкую ўласную справу, узяў яго да сябе. Нейкі час, пакуль справа ладзілася, Віктар нібы акрыяў. Потым справа не пайшла. І зноў — шэрая, а можа, і зусім чорная паласа наступіла ў жыцці Віктара Стрыжака. І зноў ён гэтага не паказваў, жыву, нібы так і павінна быць.

Мне здаецца (ва ўсякім разе, я не бачыў), каб ён пратэставаў супраць фальшу і няпраўды. Зараз думаю: можа, ён жыву ў сваім паэтычным свеце па-за імі... Ва ўсякім разе, думаю, духам ён быў вышэй за ўсё гэта, таму і не заўважаў. Хаця не разумею таго яго стану, калі баяўся ён пакрыўдзіць таго, хто яго крыўдзіў, сказаць таму ўсю праўду. І тым не менш у некаторых сваіх вершах паэт мог адкрыта абурацца, пратэставаць. Напрыклад, напісаў жа ён, здаецца, яшчэ ў маладыя гады верш «Свету», у якім дакладна абазначыў, што ўспрымае ў жыцці, а што — не. І не штосьці там дробненькае, прыватнае, а — цэлы свет. Маўляў, ты, «свет, не крыві разумны твар». Маўляў, «вар'ят я не настолькі», каб не зразумець, што адбываецца.

Напэўна, не мне гаварыць аб паэтычных вартасцях верша, а вось пра пазіцыю чалавека — ведаў якая... Там і прадбачанне: няўжо наступае час, калі «...за грош дубцом блыху пагоніш?». Ён жа такога не прымаў, бо ведаў, што:

Ёсць іншы свет,
Ёсць светлы свет.
І чорны,
І відушчы.

І пытае шчыра:

Чаму ж ты цягнеш
Побач след,
Свет брудны,
Свет бяздушны?
Чаму ж так цяжка жыць,
Калі
Два светы — свет адзіны?

Ды:

Не забівайце вухналі
У мазалі Радзімы...

Але наўрад ці зменіцца што ў іншай душы ад падобных заклікаў паэтаў. Зрэшты, кожны з нас сам робіць свой выбар. І калі сталееш, думаеш, марная справа некага асуджаць, што ён не такі, як ты. Дарэчы, гэта Віктар нам гаварыў неаднойчы, калі абураліся непрыстойным чымсьці ўчынкам. (Мабыць, адсюль яго і ўсёдаравальнасць?) Але ж іншае, калі ўчынкі тыя ваяўнічыя, разбуральныя, людзям шкодзяць. Зноў жа — яго пазіцыя...

Безумоўна, для некага з нас такі стан душы паэта Віктара Стрыжак нічога не значыць. (Што тычыць літаратуры, дык, здаецца, сёння ні ў адной сферы духоўнай дзейнасці няма такой разбуральнасці, як у ёй. Хаця, увогуле, не ў літаратуры, загнанай і занябанай, а ў падробках, калі «творит», хто толькі хоча.) Вось у такі час, пры такіх зменах у грамадстве, у свядомасці многіх з нас, а таксама, калі няма хто спешна «корректировал» сваю жыццёвую пазіцыю, паэт Віктар Стрыжак апынуўся ў сталіцы, нікому, акрамя сяброў, не патрэбны. Зараз думаецца, што ён, зямны чалавек, проста тут не мог прыжыцца пасля Веткі...

Неаднойчы ў тыя часы мы, Віктар Гардзеі, Віктар Стрыжак і я, махнуўшы на ўсё, ехалі ў Вязынку.

Купалаўскія мясціны, сядзіба Песняра, ручаёк, яго дубы, палі, бярозавыя гаі восеньскай парою гаілі нашы душы. Калі ўжо тычыцца мяне, дык я вадзіў паэтаў па грыбных мясцінах, дзе мы бралі чорныя грузды, радоўкі, зялёнкі і падзялёнкі, а часам і баравікі. Адчуваў: тут паэтам добра. Тут бесклапотна і ціха. Тут чуто, як спакойна дыхае зжатае, у светлым іржышчы, поле. Тут бачна, як мяняюцца колеры лесу з кожнай хвілінай — ад узыходу да захаду сонца...

Гардзеі пісаў ужо, як аднойчы Віктар Стрыжак у лесе каля Вязынкі адстаў ад нас. Тады мы цэлы дзень шукалі яго, баючыся, не дай бог, што з ім здарылася: аднойчы ён не вытрымаў і ціха сказаў, што дужа баліць у грудзях...

Назаўтра я ўшчуваў Віктара: «Як так!» Ён усміхаўся: «Атрымалася...» А атрымалася наступнае: сустрэў Віктар нейкага

дачніка-прасцяка. Разгаварыліся. Той запрасіў да сябе ў госці. Дамоў Віктар вярнуўся з кошыкам памідораў.

Калі я ўшчуваў яго, Гардзеі паблажліва казаў: «Што ты з паэтаў хочаш. Іх абараняць трэба...»

Так, не ведаю, як каго з творцаў, а Віктара Стрыжака сапраўды трэба было абараняць. Ад чаго і ад каго, думаю, сказаў ужо. Яго сябры Мікола Курганскі, Уладзімір Марук, Язэп Янушкевіч, Алесь Пісьмянкоў (тры апошнія суправоджалі труну ў родную паэтаву вёску Заспу, дзе ён пахаваны), як маглі дапамагалі Віктару, імкнуліся аберагаць ад усяго кепскага. Але ў кожнага свой лёс, сваё наканаванне...

Паэт (такі ў яго прыродны дар) Віктар Стрыжак хацеў жыць і тварыць у добрым, светлым свеце. У яго, наіўнага, светлага, як сам вызначыў, тым часам сэрца было па-ясенінску «сумам засеяна». Асабістае?.. Магчыма. А як грамадзянін ён лічыў сябе «вечным даннікам» Радзімы за ўсё добрае і журботнае, што яна дала.

Я знарок не пішу тут пра творчасць Віктара Стрыжака: хто ведае, дык ведае. Хто захоча пачытаць зборнік «Рэха журбы» — пачытае. А хто не... Дабрыню і святло не навязваюць. У яго душы быў «светлы свет». Што важней за ўсё.

Гісторыя кахання, любові і жыцця

Народны пісьменнік Беларусі Іван Шамякін у апошнія часы з зайздросным пастаянствам на старонках літаратурна-мастацкіх часопісаў друкуе свае новыя творы, прысвечаныя сучаснаму жыццю. У сваёй большасці яны выкрываюць тыя заганы праявы, якія ёсць у грамадстве, тым не менш пры гэтым сцвярджаюць бессмяротнасць і правамернасць агульналюдскага, вучаць дабрыні. Выходзяць і яго кнігі.

Хто чытаў дзённік пісьменніка, не мог не заўважыць, што нямала ў іх Іван Шамякін піша пра сваю жонку Марыю Філатаўну, яго каханую, памочніцу, сябра.

Дзённікавы вобраз Марыі Філатаўны хоць і вымалёўваўся даволі ярка, але, мабыць, жанр не дазваляў аўтару паказаць чытачам усю душэўную і духоўную прыгажосць гэтай жанчыны. І вось майстар, напэўна, зыходзячы з гэтага, стварыў новы твор пра яе ды і сябе. Называецца ён «Слаўся, Марыя!», пазначаны як «Гісторыя кахання, любові і жыцця». Надрукаваны ў часопісе «Маладосць».

Эпіграфам да свайго незвычайна шчырага твора пісьменнік узяў словы Льва Талстога, якія неабходна нагадаць: «Любовь — благо, быть любимым — счастье. Какое странное и верное слово, что муж и жена (если они живут духовно) не двое, а одно существо». Мабыць, пра гэта трэба памятаць, калі чытаеш «Гісторыю...» і думаеш пра лёс і каханне знакамітага нашага пісьменніка і яго жонкі.

І яшчэ адно, падкрэсленае ў творы аўтарам, запазычанае ім з кінафільма «Командор и Анна»: «Калі з двух людзей, што кахаюць адно аднаго, жывы застаецца адзін, гісторыя іх жыцця, іх кахання прадаўжаецца». Далей І. Шамякін давае нам, чытачам, ужо сваё: «Гэта праўда. Гісторыя нашага з Машай кахання, любові, жыцця прадаўжаецца, пакуль я хаджу па зямлі і магу трымаць у руцэ пяро». І тлумачыць, чаму напісаў «Слаўся, Марыя»: «І гэта дае мне права напісаць яе, гісторыю нашу. Для дзяцей, унукаў, для ўсіх, хто кахае, хто будзе кахаць,— для тых, хто зліецца ў «одно существо».

Як бачым, пісьменнік апавядае «Гісторыю кахання, любові і жыцця» свайго і жонкі Марыі Філатаўны найперш маладым.

Зрэшты, гэта вельмі важна ў той час, калі каханне, любоў паступова нібы выціскаюцца і з жыцця, і з літаратуры. Калі іх імкнуцца замяніць пошасцю розных літпадробкі, што запоўнілі кніжны гандаль, а таксама экраны кіно і тэлебачання.

Ды і ў сродках масавай інфармацыі, больш расійскіх, што паступаюць да нас, заўважана, сучасныя гераіні — не дзяўчаты або жанчыны, якія кахаюць, умеюць любіць, а зусім іншыя, носьбіткі, як кажуць, самай старажытнай прафесіі...

Мы помнім з падручнікаў: у многіх вялікіх паэтаў і прэзідэнтаў былі свае музы. Іх імёны нярэдка разглядаюцца намі праз вякі як імёны тых, што ўнеслі, калі так можна сказаць, свой уклад у літаратуру. Праз час успрымаем мы іх нярэдка як вобразы класічныя, ва ўсім правільныя і праведныя, бо шмат што з асабістага іх жыцця хаваецца за тоўшчай часу. І, думаецца, выдатна, што І. Шамякін расказвае пра сваю жонку, пра сябе без «прыкрас», шчыра давярае чытачу шмат таго, што, здавалася б, і не кожнаму блізкаму, роднаму даверыш. Але, заўважу, калі зыходзіць з жыцця, а таксама з апавяданняў, аповесцей, раманаў Івана Шамякіна, падкрэслі, любімых чытачамі, дык у творах гэтых, між іншым, няма ні аднаго «іконопіснага» жаночага вобраза. Так, многія з іх, як кажуць, поўнасьцю станючыя, але ж бачыш, адчуваеш — і ў іх ёсць пры гэтым чалавечыя слабасці, сумненні, перажыванні, пакуты з-за розных жыццёвых выпадкаў, асабістых учынкаў. Канечне, таму гэтыя вобразы мы і любілі, што яны не прыхарошаныя, а з жыцця.

Дык вось, аказваецца, менавіта Марыя Філатаўна, з якой пісьменнік пражыў амаль шэсцьдзсят гадоў (памерла М. Ф. Шамякіна ад лейкозу), была прататыпам большасці вобразаў жанчын у яго творах. «Бліжэй за ўсё да Машы — Саша Траянава з «Трывожнага шчасця», — піша аўтар, — гэта рэч у многіх сваіх і сюжэтных хадах і характарах аўтабіяграфічная, асабліва аповесць першая «Непаўторная вясна» і аповесць пятая — «Мост». У аповесці «Агонь і снег» Сашы няма, але Пятро жыве, ваюе, кахаючы яе».

Вядома, калі ўжо чытачу так хочацца ведаць, яшчэ канкрэтна якія жаночыя вобразы майстра ўвабралі ў сябе рысы Марыі Філатаўны, дык гэта Таццяна Маеўская з «Глыбокай плыні», фельчарка Тася Батрак з «Вазьму твой боль», Поля з «Атлан-

таў і карыятадаў». Творы, «якія па часе напісання адстаюць ад майго першага рамана гадоў на трыццаць,— у іх характар маёй жонкі, яе вернасць, адданасць мужу, дзесям»,— піша аўтар.

Вядома, у майстра мноства таксама жаночых вобразаў, так бы мовіць, «самастойных», цесна або прама не звязаных з яго жонкай. І ўсё ж у іх можна знайсці асобныя яе рысы...

У творы аўтар, гаворачы пра прататыпа сваіх гераінь — памочніцу ў яго нялёгкай пісьменніцкай працы, якая «перадрукавала не адзін дзесятак тысяч старонак рукапісаў (я пішу ад рукі, не асвоіў машынку — не было патрэбы),— прызнаецца ён,— перачытала гэтыя ж тысячы старонак карэктур» і г. д., такім чынам падкрэслівае, што дапамагала яму, вызваляючы час для працы над новым раманам, апоэсю, п'есай.

Вядома, чытачам хочацца даведацца: як, калі, дзе пачалося каханне Івана Шамякіна і Машы Кротавай... А пачалося яно, як нярэдка здараецца, яшчэ ў школьныя гады. Нягледзячы на тое, што з той пары мінула шмат часу, пісьменнік ярка і хвалююча ўзнаўляе некаторыя эпізоды ўзнікнення пачуццяў спачатку паміж ім і ёй, дзяўчынкай і хлопчыкам. Потым паказвае, як выпявалі яны ў падлеткавым узросце, сталелі ў юнацтве, мацаваліся, як сталі дарослымі — мужам і жонкай.

Як ведаем з біяграфіі пісьменніка са школьных падручнікаў, у час вайны ён служыў у Мурманску зеніткам. Спачатку служба ў войску, потым вайна разлучыла на доўгія гады будучага пісьменніка і яго Марыю. Гэтаму перыяду іх жыцця таксама прысвечана нямала старонак твора.

Таксама вельмі цікава і хвалююча піша Іван Шамякін пра пасляваенны перыяд свайго жыцця. Якраз у першыя пасляваенныя гады, калі ён з жонкай, якая працавала ў вёсцы фельчаркай, а сам Шамякін — настаўнікам, пачынаўся будучы пісьменнік. Жылі цяжка. Шэсць чалавек (разам з чужой

сям'ёй) у маленькім пакойчыку. Гадавалі дачку. У тым пакойчыку І. Шамякін і напісаў «Глыбокую плынь».

Аўтар зазначае, што яго «Маша расказвала цікава, жывапісна і пра падзеі, і пра людзей, і гэта давала багацейшы матэрыял для напісання тых твораў, падзеі якіх я сам не перажыў, як у «Глыбокай плыні»». І далей: «Вясковыя падзеі жыцця Маеўскіх (прататыпаў Кротовых) расказала Маша...»

Паступова, апавядаючы пра сваю і жончыну працу ў пасляваеннай вёсцы, майстар паказвае такія рысы яе характару, як спагада да іншых, дабрыня, шчырасць, здольнасць на самаахвярныя ўчынкі дзеля людзей. Між іншым, зараз гэтыя рысы характараў жанчын таксама паступова «выцясняюцца» псеўдалітаратурай, лічацца ледзь не заганнымі і нават высмейваюцца некаторымі аўтарамі.

Думаецца, вельмі важна, што сёння ў нашай літаратуры з'явіўся такі твор. Твор аб сапраўдным чалавеку. Жанчыне. Для якой заўсёды, нават у самыя цяжкія, неспрыяльныя часы быў зразумелы сэнс жыцця. А менавіта — служыць людзям, сям'і.

Думаецца таксама, што крытыкі, даследчыкі літаратуры, чытачы, прачытаўшы «Гісторыю кахання, любові і жыцця» пісьменніка Івана Шамякіна і яго жонкі Марыі Філатаўны «Слаўся, Марыя!», зноў і зноў будуць звяртацца і да яго новых, і раней напісаных твораў, памятаючы, хто прататып гераінь, што ўсім палюбіліся. І вобраз Марыі, створаны ў «Гісторыі...», несумненна ўвойдзе ў нашу літаратуру. Як увайшлі ў літаратуру вобразы наогул многіх каханых, сябровак, муз пісьменнікаў розных часоў і розных народаў, якімі мы захапляемся.

Быць чалавекам з кожным...

(Празаік Уладзіслаў Рубанаў)

Не ведаю, калі даследчыкі нашай літаратуры ўсебакова прааналізуюць творчасць Уладзіслава Рубанава (нарадзіўся 15.12.1952 года ў вёсцы Аляксандраўка 1-я Слаўгарадскага раёна, памёр 21.07.1994 года) і наогул ці прааналізуюць, а яна ж — пачытайце, перачытайце яго кнігі (іх, на жаль, няшмат), думаю, пагодзіцеся са мной — своеасаблівая, і ён — творца зусім іншы, чым усе астатнія нашы празаікі (ніякім чынам не хачу нікога прынізіць, бо кожны з нас такі, як ёсць). Так Уладзіслаў Рубанаў вельмі адметны па-свойму і мовай, за якую яго ўшчувалі іншы раз класікі і паўкласікі, і поглядамі на жыццё. А можа, найперш тым, што ён, я ўпэўнены, як ніхто, хай з нас, яго аднагодкаў або амаль аднагодкаў, у асобных сваіх творах глыбока пранік у чалавечую душу, а значыць, і ў сваю. Памятаеце, з чаго пачынаецца яго раман «Неаднойчы забіты»? Дык якраз з такой фразы: «Чым глыбей чалавек апускаецца ў сваю душу, тым вышэй падымаецца ў сусвет...»

Але пакуль не даследчыкі, а тыя, хто ведаў Уладзіслава, маю на ўвазе літаратараў, сыходзяцца на думцы, што менавіта ў гэтым творы пісьменнік Рубанаў, як ніхто іншы змог засяродзіць увагу на паняцці «лёс»...

Я асмеліўся сказаць слова пра Уладзіслава Рубанава толькі таму, што мне зрабіць гэта даручылі нашы аднакурснікі (журфак БДУ, выпуск 1975 года). Таму прашу аднесціся да ўсяго мной сказанага як менавіта да асабіста маёй версіі яго, У. Рубанава, вобраза, характару. І то — фрагментарнай. Гэта была асоба своеасаблівая. У яго было шмат таямніц. Яму, на мой погляд, былі вядомы асобныя таямніцы існасці. І «заглянуў» ён у названым творы ў вельмі патаемнае, адкрыў, зразумеў многае, не кожнаму даступнае і ў іншых сваіх творах. Можа, як казаў мне адзін пісьменнік, заглянуў занадта глыбока...

Зноў жа, як ніхто з нас. І гэта таксама не супрацьпастаўляе яго іншым, не ўзвышае і не прыніжае перад імі: думаецца, у яго пісьменніцкім дары было і рэдкае, ад нябёсаў: прадчуваць...

Той-сёй з калег, асабліва з тых, хто пры Уладзіслававым жыцці пры яго па тым часе важкіх літаратурных пасадах набіваўся ў сябры, не пагаджаецца з адметнасцю пісьменніцкага таленту У. Рубанава. То хай...

А мы (у тым ліку і я), яго аднакурснікі, дык з першага курса вучобы на факультэце журналістыкі БДУ (1970), з першага нашага дня разам (паехалі на бульбу), з першых Слававых слоў, калі ён, хлапчук са Слаўгарадчыны, учарашні школьнік, загаварыў з намі, зразумелі, адчулі — не такі, як мы: разумнейшы, па-сапраўднаму таленавіты, як ніхто тут.

Вядома, першакурснікі-журналісты і тыя, хто паспеў папрацаваць у газетах ці адслужыць у войску, і тыя, хто сюды са школы прыйшоў, — усе пісьменнікі (паэты, празаікі). Ды пісьменнікам неяк ураз назвалі, услых, не з іроніяй, з гонарам, — Рубанава. А яшчэ — цікавае птушаня... Бо Славiк, так мы звалі Уладзіслава, а яшчэ Вадзімам, ужо надрукаваў у калектыўным зборніку, здаецца, апавяданняў школьнікаў, твор з такой назвай. І тое, што яго «Цікавае птушаня» сапраўдны твор, было зразумела ўсім, хто чытаў (і мне таксама): мовы такой мы нават не ведалі, дапытлівасці — таксама, дэталіў, вобразаў. Словам, не Славiк, а «цікавае птушаня». Сапраўды цікавае, бо ён усім цікавіўся, на ўсё ў яго быў свой погляд і нібы нейкі недавер да ўсіх і ўсяго. Мне здаецца, што гэта тлумачыцца так: ён спачатку павiнен быў зразумець, што ты не хлусiш, што ты з iм шчыры, а тады ўжо вырашыць, ці варта яму адкрыць табе сваю душу.

Мабыць, для гэтага ў яго былі прычыны, асабістыя, не будзем гадаць і прыдумваць якія. Але калі iншы раз у якіх успамiнах пра Уладзіслава чытаеш, маўляў, ён падаўся камусьці скрытным, дык думаеш: дарэмна так.

Ведаю, бачыў, адчуваў не раз, як балюча, з абурэннем, прыхаваным у сваёй душы, ён адносіўся да любой несправядлівасці, асабліва ў пісьменніцкім асяроддзі. Ён быў надзвычай выхаваны. Бацькамі-настаўнікамі. У яго была прыродная прага да справядлівасці. Для яго, які ішоў у літаратуру, як мала хто з нас, як у самае светлае і вялікае, нават нейкая маленькая праява непрыстойнасці з боку літаўтарыэтаў — а такімі для яго былі ці не ўсе, каго ён чытаў, — здавалася, рушылі свет. Помніцца, як кажуць, увагі не вартэ: ён толькі што ўладкаваўся ў вялікі літаратурны часопіс, з раёна прыехаў, куды яго накіравалі пасля БДУ, і мы з ім пайшлі ў кафэ «Бязрозка» на плошчы Перамогі. Там нас убачыў адзін супрацоўнік часопіса, мы пілі каву. Назаўтра Слава прыйшоў да мяне літаральна прыгнечаны і абражаны, сказаў: «Ведаеш, мне ў рэдакцыі загадалі, каб мяне больш з табой не бачылі».

Зараз гэта, вядома, падаецца смешным, тады я да гэтага аднёсся грэбліва: наша справа — сябруем мы або не, і прычым тут нехта з начальства ў яго рэдакцыі, у якой я да таго ніколі не быў, нікога асабіста не ведаў.

«Ты дарэмна так, — сказаў ён. — Мяне, можа, гэта абурае не менш, чым цябе. Бач, пакуль сябруй хаця б з хлопцамі ЦК камсамола...»

Я сказаў, калі гэта пашкодзіць яму, то, мабыць, не трэба афішыраваць наша знаёмства. Але Уладзіслаў запярэчыў, што такога ён сабе не дазволіць — падпарадкавацца нейчай волі, загаду не сябраваць з тым, з кім хоча...

І сёння, праз столькі гадоў прыкра думаць, што некалі нехта спрабаваў Славе, чалавеку надзвычай ранімаму, чуламу, пры ўсёй знешняй нібыта закрытасці ці, па нейчай версіі, і «скрытнасці» яго характару, загадваць, што і як рабіць, з кім сябраваць.

А тое, хто «прывёў», дык не тут гадаць: прывяла літаратура, прывёў Уладзіслава ў той шаноўны часопіс асабісты мастакоўскі непаўторны талент ды чуласць да Рубанава некаторых

пісьменнікаў, што працавалі тады там. А найперш прывёў, як я ад Славы ведаў, яго зямляк, блізкі яму чалавек, родзіч (здаецца, нідзе не афішыравалася), Алесь Герасімавіч Масарэнка. З першага курса ад Славы я ведаў, што менавіта А. Масарэнка шмат добрага зрабіў у яго жыцці і ніколі не патрабаваў падзякі...

Уладзіслаў таксама ніколі ні ад каго ні за што не чакаў падзякі. І ведаю, умеў радавацца радку любога пісьменніка, нідзе не крычаў пра гэта, але калі мы, надзвычай улюбёныя ў літаратуру, дзяліліся думкамі аб прачытаным, шчыра захапляўся кожным. Але, паўтаруся, некалі ў яго жыцці адбылося такое, што стрымлівала адкрываць іншым сваю душу. Нават тым, з кім шмат год працаваў... І хай тое будзе заўжды яго асабістым, і нават калі хто з нас гэта крышачку ведае, няхай не выносіць на абмеркаванне іншым, ведаючы: аднойчы, пры нейкіх абставінах ён даверыўся толькі табе...

Уладзіслава пасля заканчэння універсітэта накіравалі на працу ў старадарожскую раёнку, дзе адрабіў, як тады патрабавалася, тэрмін. Алесь Герасімавіч Масарэнка зрабіў усё, каб потым Рубанаў пераехаў у Мінск, каб быў бліжэй да літаратурнага жыцця. Сярод сапраўдных пісьменнікаў, цудоўных людзей знайшлося нямала тых, хто на першых кроках падтрымаў яго ў сталіцы. Але было нямала і такіх (звычайна гэта людзі з адпаведнай псіхалогіяй), што зайздросцілі таленту У. Рубанава, ставіліся да яго няшчыра.

Неўзабаве Уладзіслава запрасілі ўступіць у Саюз пісьменнікаў. Даў згоду. Але тым не менш яго не прынялі: на секцыі прозы ў прыёмнай камісіі і Радзе творчай арганізацыі былі выступоўцы, якім яго творчасць не падабалася. «Ён у сваім апавяданні распрануў жанчыну», «Якой мовай піша?» (жывой, сакавітай, слаўгарадскай.— У. С.) і г. д.

Удар быў страшэнны: навошта тады запрашалі, каб так?.. Дзе шчырасць?..

Саюз для яго шмат што значыў: тады ў ім было столькі жывых класікаў!.. Якраз яны, класікі, і дамагліся, каб

Уладзіслаў стаў членам творчай арганізацыі. Яго прынялі ў другі раз...

Страшна перажываў, калі заўважыў, што сярод літаратараў ёсць пэўныя непаразumenні: як так?... Многае несправядлівае і несумленнае яго проста шакіравала: «Пра якую літаратуру можна казаць?..»

Ужо тады мы гаварылі між сабой, што з літаратурнага асяродку ўсялякія прыстасаванцы «вымываюць» сумленне. І ён з горыччу і болей прадбачыў тое, што мы сёння маем у СБП. У яго жыцці, з яго ўспрыманням свету, з яго выхаванасцю многае, вельмі многае, сярод чаго жыў і тварыў, абурала, і ўсё гэта — нясцерпны боль душы — ён насіў у сабе...

Вядома, былі і такія пісьменнікі, чыёй творчасцю Рубанаў асабліва захапляўся. З нашых — найперш Брыль, Стральцоў, Караткевіч. Вельмі высока цаніў Пташнікава. Крыху папрацаваўшы з ім, казаў мне: «Ты не ўяўляеш, якой гэта сілы мастак!»

Пры Уладзіслававых літпасадах (тады яны сярод пісьменнікаў лічыліся даволі значнымі) рантам вакол яго пачалі круціцца розныя людзі, зусім далёкія яму па духу, карыслівыя, «сяброўства» якіх якраз гэтым і тлумачылася. Ён гэта ведаў, наколькі я разумею, ні разу не паступіўся пісьменніцкім і чалавечым сумленнем, але і не адпрэчваў ад сябе, мабыць, баяўся пакрыўдзіць...

Да Лынькова ў Крынкі

...Дарогай, а яна з Мінска да Крынак немалая — туды шэсць гадзін ехалі, гаварылі, думалі аб месцы, статусе ці ролі — называй як хочаш і не памылішся — пісьменніка ў жыцці народа. Нашага, беларускага, і пісьменніка, і народа. (Пісьменніка, маецца на ўвазе сапраўднага, а не нейкага калялітаратурнага прыстасаванца.)

Так, калі творца з глыбінь народа з'яўляецца праўдзівым выказнікам народных дум, яго шануюць. Такі пісьменнік для нашага народа, у якога маладая літаратура, вельмі няпростая гісторыя, — і асветнік, і летапісец-гісторык, і настаўнік, і захавальнік нацыянальных традыцый, менталітэту і шмат чаго іншага. Вядома, у сваіх творах найперш.

Хіба не такія Максім Багдановіч, Максім Гарэцкі, Кузьма Чорны, Аркадзь Куляшоў, Іван Мележ, Максім Танк, Уладзімір Караткевіч, Міхась Стральцоў ды і многія іншыя, знакамітыя і не зусім, але шчырыя рупліўцы на ніве роднага слова, роднай мовы, хто годна ўзняў над светам яе голас?.. Ці хіба не такія нашы сучаснікі: Васіль Быкаў, Янка Брыль, Іван Шамякін?.. Спіс можна доўжыць і доўжыць, але ў ім, вядома ж, будзе адным з першых Міхась Лынькоў. Чаму? Ды хача б, думаю, таму, што і яго многія творы непадуладны забыццю. Яны вытрымалі выпрабаванне часам, трывала ўвайшлі ў духоўнае жыццё папярэдніх пакаленняў і сёння займаюць адметнае месца ў найноўшай культурнай гісторыі краіны.

Так, на многіх творах Міхася Лынькова выходзіла некалькі пакаленняў нашых людзей. Вазьміце, напрыклад, яго такія творы, як «Гой», «Андрэй Лятун», «Міколка-паравоз», «Векапомныя дні»... Я ўзяў за адлік толькі тры першыя названыя літаратурныя працы пісьменніка. Напісаны яны, як ведаем, у канцы 20-х — першай палове 30-х гадоў мінулага стагоддзя. Даўно сталі класікай. Зазначу: па іх яшчэ нашы дзяды і бацькі вучыліся жыццё спасцігаць. Мы — таксама. (Маю на ўвазе сваё пакаленне, якому зараз пяцьдзесят ці пад пяцьдзесят.) Ды і пасля нас людзі вучыцца будуць.

Толькі вось што ўстрымавала перад гэтай паездкай: а зараз як з Міхасём Ціханавічам Лыньковым? Адным з класікаў нашых... У часы, калі «ў масы» здэкліва кінуты іншыя духоўныя «каштоўнасці». Калі сапраўдную літаратуру імкнуцца падмяніць «пісанінай», якая наогул не мае ніякіх адносін да мастацтва. Калі асобныя і свае, і чужыя вандалы духу грэбуюць мовай, а пісьменнікаў імкнуцца проціпаставіць народу,

нярэдка — зняважыць іх. Калі, здараецца, нават і нашы некаторыя, як кажуць, «маладыя, ды раннія», што і здольнасці неблагія маюць, зусім не бяздумна чамусьці (каму ва ўгоду?) заяўляюць — быццам не было ў нас раней літаратуры і зараз няма. Кажуць, заводзячы ў зман, быццам зараз такі час, што нікому няма справы да «вашай» літаратуры. Дык што ўжо казаць пра канкрэтных яе носьбітаў?!

Ну што ж, гісторыя літаратуры наогул і нашай у прыватнасці ведае выпадкі, калі рабіліся спробы прынізіць як творчасць вялікіх мастакоў, так і іх чалавечыя асобы. Толькі дарэмна...

У такі час, з такім настроем ехалі мы — Навум Гальпяровіч, Віктар Праўдзін, Таццяна Галіна і я (відаць, настрой такі быў больш у мяне, бо менавіта ў мяне перад гэтым адзін з «самаспечаных класікаў» з надуманым здзіўленнем спытаў: «А што, Лынькова яшчэ помняць?»).

Запрашэнне ж было з яго, Міхася Ціханавіча, радзімы. З Віцебшчыны. Але не з Зазыбаў, дзе нарадзіўся, — яны на тэрыторыі Віцебскага раёна (Акцябрскі сельсавет), а з Крынкаўскай школы Лёзненскага раёна. Чаму менавіта адсюль — пра гэта пазней.

Крынкі... Невялікая чыгуначная станцыя на Віцебшчыне. Племзавод. Вёска... Такіх паселішчаў на нашай роднай зямлі няма.

Так, не тут нарадзіўся будучы класік беларускай літаратуры Міхась Лынькоў. Але ў Крынках, аказваецца, яго памятаюць, можа, больш, чым дзе. Тут сярэдняя школа носіць яго імя. Тут, каля школы, стаіць яму помнік, створаны народным мастаком Анатолем Анікейчыкам. Ды і дзіцячыя, і юначыя гады будучага класіка беларускай літаратуры прайшлі не на Віцебшчыне. Гэта таксама ўсім вядома. Але, як заўсёды бывае ў жыцці, ужо ў сталыя гады мноства самых розных жыццёвых дарог Міхася Лынькова аднойчы сышліся ў адну і прывялі яго на радзіму. Да вытокаў. Да гэтага часу грамадзянін і пісьменнік добра-такі спазнаў і сваю, і многія чужыя

землі, імя яго было шырока вядома ў свеце, далёка за межамі нашай краіны.

Расказвае Лілія Іосіфаўна Алёшкіна, настаўніца-пенсіянерка, стваральніца і першы дырэктар Крынкаўскага школьнага музея М. Ц. Лынькова:

— Міхась Ціханавіч Лынькоў — наш зямляк. І калі я, маладая настаўніца роднай мовы і літаратуры, у канцы 50-х гадоў пачала працаваць у Крынках, ведаючы, што паблізу нарадзіўся такі знакаміты пісьменнік, неаднойчы думала, што нам трэба запрасіць яго да сябе. Мне хацелася, каб дзеці нашы хоць адзін раз убачылі жывога пісьменніка. Ды і сама я да гэтага часу таксама не сустракалася з пісьменнікам, гэта і падштурхнула мяне напісаць яму ліст і запрасіць у нашу школу.

...Стаяў прыгожы майскі ранак з водарам бэзу. Такім днём і прыязджае да нас Міхась Ціханавіч. Калі ён з'явіўся каля школьных веснічак, дзеці, настаўнікі літаральна засыпалі яго бэзам. Пахкім, з буйнымі кропелькамі расы. З вялікім букетам бэзу Міхась Ціханавіч і прыйшоў да нас у настаўніцкую. А настаўніцкая наша тады была маленькая. Тут празвінеў званок, мне трэба было ісці на ўрок у дзесяты клас. Не хацелася — так вабіла пачуць, што будзе гаварыць знакаміты пісьменнік. Але абавязак ёсць абавязак — пайшла. Ды кажу вучням: «Дзеці, давайце запросім на ўрок Міхася Ціханавіча». Пайшлі ў настаўніцкую адна вучаніца, вучань і я. А Лынькоў быў з крытыкам Дзмітрыем Бугаёвым. Запрасілі. Яны пераглянуліся... Міхась Ціханавіч пайшоў у клас.

Мне запамнілася яго постаць: высокі, хударлявы. І вочы, якія свяціліся дабрынёй. Вось гэтая дабрыня, святло яго душы перадаваліся праз вочы. Вучняў прысутнасць у класе такога знакамітага пісьменніка-зямляка і ўсхвалявала, і запаланіла. Ён, зразумеўшы гэта, сказаў: «Дзеці, сёння ў нас будзе незвычайны ўрок», — і пачаў расказваць пра паездку ў Індыю.

Потым вучні пыталіся, над чым зараз працуе пісьменнік. Ён адказаў, што над кнігай «За акіянам», у якой раскажа пра

свой удзел у рабоце Генеральнай Асамблеі ААН і пра жыццё амерыканскага народа. Праз год ён прыслаў гэтую кнігу ў школу.

Потым былі агульныя ўрачыстасці каля клуба. На сустрэчу з Міхасём Ціханавічам прыйшлі і вучні, і іх бацькі, і шмат іншых жыхароў Крынак і навакольных вёсак. Міхась Ціханавіч выступаў перад землякамі. Ён раскажаў пра сваю пісьменніцкую і грамадскую працу. Мы тады з вучнямі падрыхтавалі ўрывак з «Міколкі-паравоза», сцэнку, якую можна ўмоўна назваць «Міколкавы непаразуменні з богам». Ролю Міколкі выконваў Ваня Германаў, вучань пятага класа. І калі ён сыграў, Міхась Ціханавіч падышоў да хлопчыка, пацалаваў яго і сказаў: «Ты так натуральна смяяўся. Ты — прама артыст». Пахвала гэтая і для хлопчыка і для ўсіх нас была найвышэйшай ацэнкай...

І яшчэ хачу ўспомніць пра яго дабрыню, інтэлігентнасць, тактоўнасць... Калі ён праводзіў урок у дзесятым класе, дзверы прыадчыніў пяцікласнік Анатоль Дойлідаў. Гэты хлопчык чытаў шмат кніг, вельмі любіў літаратуру. Дык вось, ён уцёк са свайго класа з урока, каб паслухаць пісьменніка. Я бачыла, што ён у дзвярах — тырчыць носік. А вось ці пасаромелася, ці не падумала, што трэба запрасіць хлопчыка ў клас, а можа, і проста разгубілася, не ведаючы, як паводзіць сябе ў такой сітуацыі: тут жа дзесяцікласнікі, а ён — пяцікласнік... Слухаў праз шчылінку, што гаворыць пісьменнік. А вось потым ужо Міхась Ціханавіч вельмі тактоўна, калі мы спускаліся з ганка, каб ніхто не чуў, каб не пакрыўдзіць мяне, маладую настаўніцу, прыабняўшы за плечы, сказаў: «А вось хлопчыка Вы павінны былі пусціць у клас». Я не пакрыўдзілася, толькі пашкадавала, што не асмелілася пры пісьменніку гэта зрабіць: пяцікласнік так любіў чытаць... І гэты ўрок, які па-бацькоўску даў мне Міхась Ціханавіч, стаў для мяне ўрокам на ўсё жыццё...

Вядома, Крынкаўская школа сёння зусім не такая, якой была тады, калі яе 20 мая 1961 года наведаў Міхась Лынькоў.

Паэт Давід Сімановіч, які ў канцы 50-х гадоў прыехаў сюды выкладаць рускую мову і літаратуру і які ніколі не парываў са школай, з яе вучнямі і настаўнікамі, успамінае, як тады разам з адной маладой настаўніцай, шукаючы школу, прамінулі яе будыначкі. Зараз школа — цудоўны трохпавярховы будынак, які ўпрыгожвае Крынкі.

Калі мы, мінчане, з'явіліся ў школе, тут нас ужо чакалі пісьменнікі з Віцебска — Франц Сіўко, Анатоль Канапелька, Давід Сімановіч, а таксама рускі прэзаік, ураджэнец Лёзненшчыны, Генадзь Пацыенка. У школе было сапраўднае свята: мноства вучняў, настаўнікі, жыхары Крынак і навакольных вёсак. Калі па ўзросце — дык ад дзетсадаўцаў да пенсіянераў.

А кіравала ў школе ўсім дырэктар Святлана Антонаўна Жарына, выдатны педагог і арганізатар. (Святлана Антонаўна — выпускніца гэтай школы, настаўнікам рускай літаратуры ў яе быў паэт Давід Сімановіч, беларускую літаратуру выклала Лілія Іосіфаўна Алёшкіна.)

Такія святы, як гэтае — стагоддзе з дня нараджэння класіка літаратуры М. Ц. Лынькова — безумоўна, патрабуюць нямала сродкаў. Вядома, у школы іх няма. Святлана Антонаўна казала, што дапамаглі свае: племзавод, Віцебскае аддзяленне Беларускай чыгункі, раённае кіраўніцтва, іншыя дзяржаўныя, падкрэсліваю, менавіта дзяржаўныя, арганізацыі і ўстановы.

Тут я знарок раблю аўтарскае адступленне ад уласна лынькоўскай тэмы гаворкі, каб акцэнтаваць увагу чытачоў вось на чым...

У нас няма такога раёна, з якога б не выйшаў хоць бы адзін знакаміты ці наогул варты сапраўднай увагі паэт, прэзаік, крытык, літаратуразнаўца. Многія з іх засталіся ўжо толькі ў людской памяці, годна пражыўшы сваё сярод людзей. Але ж шмат і тых, хто і зараз плённа працуе ў літаратуры. Толькі вось што заўважана даўно і не мною: не так часта мы ўспамінаем і тых, і другіх. А дарэмна. Гэта ж наша жыццё, наша культура, нарэшце, наша гісторыя, наша будучае.

У Крынках Міхася Лынькова памятаюць. Увогуле ніхто нідзе на нашай роднай зямлі не забываў народнага пісьменніка Міхася Лынькова. Яго чыталі, чытаюць і будуць чытаць.

Ведаў жыццё...

(Празік Іван Чыгрынаў)

Ці не заўважылі вы, дарагія чытачы, наступнай акалічнасці: калі мы (у школе, дома, з сябрамі і г. д.) гаворым пра вялікую літаратуру, пра вялікіх пісьменнікаў, дык ні сваю літаратуру, ні сваіх нават самых знакамітых майстроў слова такімі не лічым?.. А дарэмна.

Так думаю я, калі гаворка ідзе пра аднаго з нашых сапраўды значных, непаўторных па сутнасці сваёй творчасці пісьменнікаў — Івана Чыгрынава. З Іванам Гаўрылавічам па-шчасціла быць знаёмым і мне...

Іван Гаўрылавіч Чыгрынаў нарадзіўся ў 1937 годзе ў вёсцы Вялікі Бор Касцюковіцкага раёна, памёр у 1996-м. І яшчэ напамню, што ён, будучы народны пісьменнік Беларусі, — выпускнік (1952) Саматэвіцкай СШ. Так, той самай знакамітай школы, у якой вучыўся Аркадзь Куляшоў. Але два сапраўды народныя, два сапраўды знакамітыя майстры роднага слова — адзін у паэзіі, другі — у прозе, з аднаго бласлаўлёнага куточка нашай зямлі, з адной беларускай, далёкай ад вялікіх гарадоў вясковай школы праславілі сваю Айчыну сваімі талентамі.

Пішучы гэты свой успамін пра Івана Гаўрылавіча, выказваючы некаторыя свае меркаванні адносна яго вялікай і шматграннай творчасці — апавяданні, раманы, п'есы, кінасцэнарыі, артыкулы, — зыходжу з таго, што многае чыгрынаўскае чыталася на ўроках літаратуры і па-за школьнай праграмай, таму пастараюся абысціся без пераліку ўсяго, ім створанага.

Я пазнаёміўся з Іванам Гаўрылавічам Чыгрынавым 14 снежня 1982 года ў Доме літаратара, на ўрачыстасцях. Нас, групу тады маладых пісьменнікаў (У. Рубанава, В. Ткачова, А. Цяжкага, М. Барэйшу, мяне і яшчэ некалькіх чалавек) калегі прынялі ў свой творчы Саюз... Але можаце ўявіць наш настрой, калі сярод калег, членаў прэзідыума праўлення СП былі Максім Танк, Пімен Панчанка, Янка Брыль, Іван Шамякін, Іван Навуменка, Мікола Лобан, Янка Скрыган, Васіль Вітка, Іван Чыгрынаў...

Ды, вядома ж, усе мы, «навабранцы» ў літаратуры, аўтары адной-дзвюх квольных кніжачак прозы або вершаў, толькі ад ведання створанага класікамі, а яшчэ больш ад таго, што яны абмяркоўваюць нашу творчасць, проста ніякавелі, губляліся, не ведалі, што рабіць, куды сябе падзець...

У такую, можа, адну з самых хвалюючых хвілін майго жыцця, калі мы з маім таварышам і аднакурснікам па факультэце журналістыкі БДУ імя Леніна (выпуск 1975 года) У. Рубанавым зашыліся ў кут падалей ад жывых класікаў, Іван Гаўрылавіч адшукаў нас. Рубанава ён ведаў па Уладзіслававай працы ў «Полымі», мяне — не. Таму, спыніўшыся каля Уладзіслава, класік як запатрабаваў (перадаю даслоўна):

— Уладзіслаў, дык знаём жа мяне з нашым земляком.

Уявіце зварот! Іван Чыгрынаў, аўтар мноства кніг, сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў БССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі нашай рэспублікі, а ўвогуле той, каго чытае ўся вялікая краіна, хоча пазнаёміцца з нейкім пачаткоўцам у прозе, да ўсяго, які працуе ў кіно, а не ў часопісе або выдавецтве. (Як я зразумеў потым, з усімі «навабранцамі» ў СП Іван Гаўрылавіч ужо быў добра знаёмы, яны ж былі бліжэй да пісьменніцкага Саюза, чым я.)

А я, пісьменнік, можа, і пачынаючы, але трыццацігадовы сталы чалавек, які пабачыў ужо нямала чаго ў жыцці ды іншых знакамітасцей у кіно, зніякавелы, не знайшоў нічога лепшага як сказаць:

— Ды вы, Іван Гаўрылавіч, у апавяданні «Выпадак у вёсцы Капранаўка» пісалі пра мае родныя мясціны: вёска Баравіца — мой сельсавет, Пацава Слабада — добра знаёма мне, не раз бываў у ёй, працуючы пасля школы ў райгазеце. Капранаўка ж — гэта Капланаўка, нейкіх два кіламетры ад майго Скачка, дзе живуць бацькі.

Думаю, было тое сказана недарэчы. Я зразумеў гэта і знійкавеў.

— Ведаю Скачок, — сказаў Іван Гаўрылавіч, паглядаючы крыху ўгору, ледзь прыкметна ўсміхнуўся. — Нашу машыну там запраўлялі лесаўчасткаўцы. Чакай, Саламаха...

— Так, бацька запраўляў! — узрадаваўся я. — Вось разгадка!

— Якая?

— Бацька мне неяк казаў, што запраўлялі «газік» аднаго пісьменніка (шафёр шапнуў), але пасаромеліся спытаць каго...

Чаму бацька казаў пра «пісьменніка» як пра незвычайнае? Ды ў нас ні ў пасёлку, ні ў школе ніхто не бачыў жывога пісьменніка. А я ж яшчэ ў школе спрабаваў пісаць. Пісьменнік — недасяжнае, найвышэйшае. Літаратура — святло...

...І добра тады мне стала, знікла хваляванне.

Пра апавяданне напамню, здаецца, у школе яго не вывучаюць... Яно цалкам дакументальнае. Адпавядае жыццёвай праўдзе, зрэшты, як і ўсе творы майстра... Дык вось, адным днём (канец 60-х мінулага стагоддзя) пісьменнік (ці лірычны герой), з адным чалавекам, некім Джагаравым, едуць у глыб Магілёўшчыны. Джагараў там ваяваў у Айчынную. Едуць па дарогах майго Кіраўскага раёна ў кірунку Магілёва. У вёсцы ж Капранаўка (на самой справе Капланаўка) бяруць у машыну спадарожніка. І вось раптам спадарожнік расказвае ім, што быў у вёсцы на сваёй магіле, дзе 60 гадоў таму, у грамадзянскую, таварыш пахаваў яго попел — думаў, што баявы сябра згарэў у бронемашыне ў час бою... Пра сваё «пахаванне»

чалавек даведаўся неўзабаве. Усё жыццё хадзіў, ведаючы, што ў вёсцы Капранаўка ёсць яго магіла. І вось ужо на схіле жыцця наведаў яе...

Ехаў, сказаў, выйшаў з машыны і потым знік «недзе ў людскім натоўпе, непрыкметны нікому...».

Якое класічнае апавяданне!... З жыцця. Не прыдумане. І сёння, успамінаючы тую нашу першую сустрэчу з Іванам Гаўрылавічам, хочацца сказаць наступнае: пісьменнік Іван Чыгрынаў ведаў жыццё, як мала хто з творцаў. Ён не вывучаў яго па падручніках, а спасцігаў у рэальнасці. Яшчэ калі я вучыўся ў БДУ, выкладчык літаратуры, выдатны паэт Рыгор Семашкевіч, прыводзіў нам прыклад, як трэба вывучаць жыццё, каб хоць што «людское» (у сэнсе вартае) напісаць: «Хадзіце, хлопцы, па вёсках, як Чыгрынаў». Казаў, што Чыгрынаў у студэнцтве на канікулы з Мінска ў свой Вялікі Бор хадзіў пешшу. Мы не верылі: «Не можа быць!.. Ды гэта ці не пад трыста верст...»

Я пасаромеўся тады спытаць у Івана Гаўрылавіча пра гэта. Пазней чуў ад старэйшых пісьменнікаў, што сапраўды так рабіў Іван Гаўрылавіч. Хаця, можа, ішоў не цалкам увесь шлях: дзе — на падводзе — вучыўся ж ён ва універсітэце з 1952-га па 1957 год, і машыну тады рэдка можна было сустрэць. Зрэшты, тут ёсць вельмі важная акалічнасць: будучы народны пісьменнік Беларусі заўсёды быў з людзьмі, сярод людзей. Ён ведаў, чым жыве чалавек, ведаў яго боль і радасць, надзеі. Вось чаму такія праўдзівыя яго апавяданні, вось чаму так бязмежна насычаны праўдай жыцця ўсе яго раманы, вось чаму яго любілі і любяць чытачы!..

Ведаю і іншае. Як асоба Іван Гаўрылавіч выдзяляўся сярод многіх калег, і тут не трэба некага прыніжаць: проста ён быў такі — незалежны, своеасаблівы, у асобныя мінуцы (мяркую па часе знаёмства) летуценны. І па-свойму задумлівы. Мабыць, разгадку задумлівасці гэтай трэба шукаць у творах: ахоп падзей — незвычайны, герояў — безліч, зрухі душы

кожнага — ледзь улоўныя... Значыць, усё абдумваў, усё прапускаў праз сябе.

І тут мне хочацца сказаць наступнае: а ці хапае сённяшнім маладым, што імкнуцца ў літаратуру, сапраўднага ведання жыцця, каб пісаць годнае? Напрыклад, чыгрынаўскага?..

Але змяніўся час, многія атрыбуты, якія нібыта вызначаюць жыццё чалавека і якія, сцвярджаецца, уздзейнічаюць на яго свядомасць, — таксама змяніліся. Можа, і так. Але калі я перачытваю Івана Гаўрылавіча Чыгрынава, калі бачу нібы наяве яго герояў — простых людзей, дык — без перабольшання — бачу свой народ. І ў тым часе, пра які пісаў класік, і сёння, калі яго няма. Не ўстрымаюся ўсё ж, назаву хоць раманы: «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві», «Свае і чужыя», «Вяртанне да віны».

Вялікія творы вялікай літаратуры.

Быць ці не быць паэтам...

(Паэт Янка Лайкоў)

Сёння з маладых творцаў Янка Лайкоў, напэўна, — самы сталы і дасканалы паэт. У свае 26 гадоў ён абсалютна самастойны і непадуладны ніякім ні новым, ні былым паведам і модам у літаратуры. Як кажуць, ва ўсім «сам свой», адасоблены ад шэрасці сілай дадзенага яму Богам таленту. І тое, што Я. Лайкоў паспеў ужо выдаць ажно тры зборнікі паэзіі «Логіка пасткі» (1998), «Акраец паветра» (2000), «Вогнепаклоннік» (2003) не ў прыватных выдавецтвах, дзе ўсім запраўляюць грошы аўтара, а ў дзяржаўных, сведчыць пра многае. Так, тры кнігі сапраўднай паэзіі, вынесены ў свет адтуль, дзе літаратуру шануюць, ведаюць, разумеюць і думаюць пра яе будучыню, могуць быць своеасаблівым сведчаннем з'яўлення паэта. Хаця адначасова і зваротам да чытача: вырашайце самі...

«Вогнепаклонніка» спансіраваў Фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы культуры і мастацтва. Дзяржава заўважыла юнага паэта. А крытыкі, чытачы?.. Яны — таксама, ды яшчэ задоўга да выхаду першай кнігі — па яго газетных і часопісных публікацыях. Крытыкі, мабыць, узрадаваліся — вершапісцаў у нас шмат, паэтаў жа столькі, колькі ёсць, — пачалі параўноўваць Янку Лайкова з Максімам Багдановічам, Міхасём Стральцовым, Мікалаем Рубцовым... Асабіста я ад такіх параўнанняў устрымаўся б. І не таму, што таленты наогул параўноўваць нельга — яны непאўторныя па сваёй сутнасці. Але заўважу, што іншы раз, здаецца, асобныя вершаваныя матывы, народжаныя зрухамі душы паэта Янкі Лайкова, і мне нагадваюць класіку. Напрыклад, у яго вершах «Без Вас», «Паэту», «Агонь і я» і інш. Але ж гэта не перайманне, тым больш не падражанне. Дык што? У нечым падобнае ўспрыняцце жыцця, існасці? Можа, і так. Хаця, напэўна, можна толькі здагадвацца аб гэтым. І што б мы ні казалі, ўсё адно прыроду творчасці да канца нельга вытлумачыць. Адно можна сцвярджаць: у асобе Янкі Лайкова ў нашай літаратуры сярод мноства паэтычных зорак заззяла яшчэ адна. Слова паэта Янкі Лайкова гучыць годна сярод слоў іншых паэтаў:

Праз гады, праз вякі
я цябе чую, Слова.
Ты гарыш, ты трымціш,
ты — аснова.

І калі ў сэрцы боль
і калі пашанота,
час сустрэчы з табой —
насалода.

Дух Святы і Анёл
цябе песцяць.
Неба — вось твой сымбаль,
твая песня.

Веру: шчаснай парой
уваскрэснеш!

Вось ужо сапраўды, калі чалавеку проста нельга без веры (а слова, як ведаем, аснова жыцця), то чалавеку-паэту і без боскага Слова нельга. І тут мне ўжо прыпамінаецца Максім Багдановіч, яго «Песняру». Але там — заповіт. Тут жа — прызнанне. І вера ў Слова. Але вера — і там... І цудоўна!.. Паэт Янка Лайкоў у свае маладыя гады ведае наогул паэзію зайздросна для многіх з нас, сталых людзей.

А калі пра гэта, дык мушу крыху расказаць пра яго. Янка Лайкоў нарадзіўся 10 верасня 1974 года ў вёсцы Мётча на Барысаўшчыне ў сям’і настаўнікаў. Вучыўся на беларускім аддзяленні факультэта філалогіі. Зараз — студэнт факультэта традыцыйнай беларускай культуры і сучаснага мастацтва Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтва. Адначасова працуе ў газеце «Літаратура і Мастацтва»... А да гэтага працаваў і вартаніком, і сакратаром у школе, і падрабляў, дзе даводзілася. Словам, сутыкаўся з жыццём паўсюль, бачыў добрае і кепскае ў многіх праявах рэчаіснасці. Але вось што важна для маладога творцы: заўсёды заставаўся паэтам, адданым сваім марам (верш «Я — вартавы ля брамы мар...»). Як сам пра сябе кажа — «вогнепаклоннікам», а я дадам, што продкі нашы агню пакланяліся... Янка Лайкоў сам сябе заклікае «ачысціцца ў ім», каб «адбыцца ў Слове».

Ну што ж, ачысціцца ў думках, праз справы нашы, думаецца, многім з нас не шкодзіла б. Ды спрычыніцца ўсёй душой да роднага слова...

Я. Лайкоў — паэт асаблівы. Прышоўшы ў паэзію менавіта са сваім словам, шчасліва пазбег уплыву розных сённяшніх самадзейных «настаўнікаў паэтаў». Іх зараз нямала: не сцвердзіўшы сябе ў творчасці, яны ўпарта імкнуцца вучыць іншых, як «пісаць» вершы. І ведаецца, здараецца, надоўга адводзяць ад сапраўднай літаратуры таленавітых юнакоў і дзяўчат.

Не трапіў ён пад уплыў іншых самазваных «радетелей» аб маладых талентах. Сціплы, але ўнутрана мужны малады творца

Янка Лайкоў жыве і творыць, зыходзячы са свайго разумення свету, са сваёй верай ва ўсё зямное і незямное. І калі ў вершы «Маналог» раздумвае «быць ці не быць паэтам на Беларусі», дык, ставячы пытанне па-гамлетаўску, знешне нібы і не знайшоўшы адказу, творчасцю сваёй сцвярджае: быць! Быць такім паэтам, які ўбярэ ў сябе веру продкаў, пройдзе праз усё, пражытае імі, зразумее і асэнсуе той час, у якім яму наканавана жыць, і які менавіта па-свойму аб усім гэтым раскажа людзям.

Усе мы з хат

Шмат гадоў таму, а менавіта ў 1982 годзе, наш выдатны празаік, паэт, эсэіст, нарысіст Янка Сіпакоў выдаў цудоўную кнігу пад такой назвай. Словы тыя ўвесь гэты час з розных нагод, калі распачынаецца гаворка пра вёску, цытуюць пісьменнікі. Выраз той называюць крылатым. Укладваюць у яго розны сэнс. Але ён так або інакш напамінае нам, найперш гараджанам, адкуль карані нашы: нас нарадзіла вёска. (Няважна ў якім пакаленні, але — Вёска!) І калі творцы (у даным выпадку пісьменнікі) помняць пра гэта, і напамінак (чытайма іх творы) выклікае роздум аб былым у іх жыцці, у жыцці народа наогул, натхняе на творчасць, на канкрэтную дзейнасць, вынікам якой з'яўляюцца верш, нарыс, апавяданне, аповесць, раман (а ў каго і трылогія, а то і больш), у якіх вясковы чалавек са сваёй душой, клопатам, зрэшты, усім, што яго як чалавека вызначае, то, скажам, іншым людзям, найчасцей чыноўнікам, ад якіх «лёс» вёскі залежаў і залежыць, словы Івана Данілавіча — пусты гук. Калі не больш. А што больш? Ды абразы: бач, нейкі там пісьменнік будзе напамінаць мне, што і я з хаты...

А я, была б мая воля (дыктатар!), выраз гэты загадаў бы такім не тое што запомніць, а павесіць у рабочым кабінце: прыйшоў «вялікі» чалавек на працу, не ведае, з чаго пачаць дзень свой «трудовой», а тут напамінак: і ты з вёскі!

А ў вёсцы той тваёй далёкай ці блізкай, дзякуй Богу, яшчэ живуць твае бацькі ці хто з бацькоў, сваякі і суседзі. Ды тыя, з кім, успомні, летам некалі бегаў басанож па вуліцы, а зімой, накоўзаўшыся на рэчцы, грэўся на гарачай чарэні: там твае сапраўдныя самоты і радасці. Словам, мабыць, няма на зямлі такога чалавечага сэрца, у якога б пры пэўным «штуршку» ў пэўных «обстоятельствах» не ўскалыхнуліся «кругі памяці» ды не вярнулі яго туды, адкуль пайшоў у горад, як лічыцца, у вялікі свет.

Наша літаратура, мабыць, як ніякая іншая, пісала і піша пра вёску шмат. А калі хто і папракае яе за гэта, дык ён хочь і «городской», і, можа, пры пасадзе, часам і не «для яго ума», якім быў там, адкуль усе мы, такім і застаўся тут, дзе зараз.

Такія, між іншым, і ўсе мы, вёску нашу (і сваю), калыску нашу (і сваю) і давалі да яе сённяшняга стану. А стан часта такі: замшэлыя, счарнелыя хаты, з забітымі вокнамі, адзінокія бабулькі, сівыя, нямоглыя, у чужых абносах ды жах... Думаеш: сапраўды Бог няроўна дзеліць...

Вядома, Бог тут ні пры чым, калі гаворка аб тым, як у многіх і многіх нашых вёсачках і вёсках, на хутарах, іншых паселішчах, далёкіх ад гарадоў, живуць людзі. Калі пра Бога — дык ён тут «пры тым»: людзям, якія живуць ці дажываюць свой век на той зямлі, ён перадаў душу продкаў ды заповіт — берагчы родную мову і ўсё, што вызначае народы. Ды наказаў да ўсяго ставіцца з разуменнем, быць цяплівымі, паблаглівымі да іншых...

Але гэта не я прыдумаў. Гэта я вычытаў у роднай літаратуры. На роднай мове. Вычытаў у нашых пісьменнікаў. У іх творах пра вёску. Найперш у творах апошніх 20—30, ад сілы

40 гадоў. Ды ў таго ж Янкі Сіпакова. Вычытаў у Івана Мележа, Янкі Брыля, Міхася Стральцова, Леаніда Дайнекі, Алесь Жука, Генрых Далідовіча, Івана Пташнікава, Івана Навуменкі, Ніны Маеўскай, Паўла Вераб'ёва, Віктара Гардзея, Уладзіміра Марука... І ў каторы раз падумаў: можа, іншы не любіць нашу літаратуру і таму, што яна сказала праўду і пра яго вясковае жыццё ды пастаянна напамінае яму, хто ён быў і ёсць на самай справе сярод людзей.

Калі я гавару «быў», дык адразу прачытваецца як папрок: быў кім, а стаў... Але быў нармальным, звычайным, як і ўсе дзеці, хлапчуком. Які любіў маміну ласку... І рабіў шкоду... Які заступаўся за малодшых брацікаў і сястрычак, калі іх хто крыўдзіў... І дужа крыўдаваў, калі, скажам, напаўп'яны брыгадзір не даваў маме каня пасеяць агарод, а яна залівалася слязьмі: «Зімой жа дзеці будуць пухнуць з голаду...» Быў там такім, які марыў хутчэй вырасці, каб бараніць ад несправядлівасці не толькі мамку, а і цётку Матруну, такую ж гаротную, і цётку Вольгу, усіх добрых людзей...

І гэта я бяру з нашай літаратуры. Яна даўно паказала, як прыходзіць у заняпад вёска... І як мяняецца псіхалогія яе жыхароў. Яна паказала, даследавала як сацыяльную з'яву масавы сыход з вёскі моладзі (чаму). Яна падказвала, што трэба зрабіць, усім нам, дзяржаве, каб і там людзі жылі палюдску. Радзе, абнадзейвае, што зараз дзяржава распрацоўвае праграму адраджэння вёскі — нашай агульнай калыскі...

Вядома, гэта страшна для грамадства, калі яно або не здольна чуць голас розуму, або не хоча яго чуць, занятае іншым, тым, што «ни уму, ни сердцу». Зрэшты, не будзем у нечым абвінавачваць усё грамадства і адзін аднаго: многія і чулі і чуюць тое, пра што гаворыць літаратура. І пра вёску — таксама. Пра тых працэсы, якія ў ёй адбываюцца. Яна пра многае папярэджвае. І нямала каму з нас, тым, хто «з хат», папярэджанне тое не падабаецца. Можа, і таму часам з'яўля-

юцца ў СМІ, як дзяржаўных, так і нібы свабодных (ад каго, ад чаго?), «артикульчыкі», што абражаюць беларускую літаратуру і пісьменнікаў.

Але літаратуру трэба ўмець і чытаць і слухаць. Бо праз яе можна пачуць сапраўдную праўду жыцця. Спецыфіка яе і такая — не хлусіць. Наогул жа наша літаратура — жыццядайная і духастваральная. Тым і вялікая яе місія ў грамадстве.

Змест

Дзе пачынаецца літаратура

Калыска Купалы	3
«Палессе... Вечная паэма...», альбо Па шляхах Уладзіміра <u>Караткевіча</u>	6
Кастальская крыніца Горак	13
«Уся мая вядомасць — нейкая палавінчатая...» (<i>Празаік Андрэй Федарэнка</i>)	16
«У Беларусі я адчуваю сябе сваім...» (<i>Расійскі драматург Якаў Касцюкоўскі</i>)	22
...Там, дзе пачынаецца боль,— пачынаецца літаратура. (<i>Празаік Анатоль Казлоў</i>)	28
Межань. (<i>Паэт і празаік Віктар Гардзей</i>)	36
Любіць не сябе ў літаратуры, а літаратуру. (<i>Паэт Кастусь Цвірка</i>)	47
«Зноў вярнуўся я ў бацькаў свет палявы...»	53
Журба і радасць Уладзіміра Скарынкіна	59
Застаецца толькі сапраўднае... (<i>Паэт Навум Гальпяровіч</i>)	64
Хата Уладзіміра Міхно	70
Святло роднай зямлі, цяпло добрых людзей. (<i>Празаік Уладзімір Гаўрыловіч</i>)	78

Сусвет дабрыні

Бясконцы сусвет дабрыні. (<i>Паэт Анатоль Грачанікаў</i>)	83
Сэнс яго жыцця. (<i>Празаік Уладзімір Дамашэвіч</i>)	88
З першапраходцаў «афганскай» тэмы. (<i>Празаік Іван Сяргейчык</i>)	93
Вялікія таксама людзі, або Пра што расказалі «Дзённікі» <u>Шамякіна</u>	95
Дзе ж ты, свая пуцявіна? (<i>Празаік Валянціна Кадзетава</i>)	100
«Гарэза» Васіля Жушмы	107

Жыццядайныя зёлкі. (Празаік Віктар Гардзей)	111
Прайсці праз зону. (Пісьменнікі і журналісты ў Чарнобыльскай зоне)	117
Пра што раскажа вучням. (Паэт і празаік Мікола Купрэў)	120
Доўгае развітанне, або Вяртанне пачуццяў. (Празаік Таццяна Мушынская)	124
«Вядуць шляхі ўсе да людзей...» (Паэт Мікола Антанюскі)	128
З вераю ў дабро. (Паэт Кастусь Жу)	133
Праўда там, дзе народ. (Крытык Алесь Марціновіч)	140
Святыя пакутніцы нашай зямлі. (Паэт Мікола Мятліцкі)	147
Няма інакшай мудрасці для нас... (Празаік, паэт, крытык Міхась Стральцоў)	156
Беларусь — апірышча духу... (Празаік, паэт Ганад Чарказян) ..	161
Духоўнай памяці лісце. (Краявед Анатоль Прановіч)	166
Сагрэць народ, сагрэць Айчыну. (Паэт Мікола Маляўка)	172
Мовы нашай вартавыя. (Празаік Ягор Конёў)	180

Ёсць светлы свет...

Там песні жывыя Айчыны. (Паэт Хведар Гурыновіч)	189
Сады... «Навука» ці трагедыя?	198
Па дарозе да нашых матуль	207
Празаік на фоне дарог... ..	215
Паэты вырастаюць у вёсцы	223
«Он вдохновен был свыше...»	229
Зямля ў нас святая... ..	231
Запавет пакаленням	237
Закон раўнавагі Янкі Сіпакова	244
Ёсць светлы свет... (Паэт Віктар Стрыжак)	253
Гісторыя кахання, любові і жыцця	259
Быць чалавекам з кожным... (Празаік Уладзіслаў Рубанаў)	264
Да Лынькова ў Крынкі	268
Ведаў жыццё... (Празаік Іван Чыгрынаў)	274
Быць ці не быць паэтам... (Паэт Янка Лайкоў)	278
Усе мы з хат	281

Саламаха, У. П.

C16 Сусвет дабрыні : эсэ, артыкулы, дыялогі / Уладзімір Саламаха.— Мн. : Маст. літ., 2005.— 286 с.

ISBN 985-02-0754-X.

У новую кнігу лаўрэата Дзяржаўнай прэміі пісьменніка Уладзіміра Саламахі ўвайшлі эсэ, артыкулы аб літаратуры, літаратурныя партрэты некаторых беларускіх пісьменнікаў, а таксама размова аўтара з калегамі па пяру аб сённяшнім літаратурным працэсе, іх творчасці і жыцці.

УДК 821.161.3-4

ББК 84(4Бел)-4

Літаратурна-мастацкае выданне

САЛАМАХА Уладзімір Пятровіч

СУСВЕТ ДАБРЫНІ

Эсэ

Артыкулы

Дыялогі

Рэдактар *С. У. Фядотава*

Мастак *І. І. Бокій*

Мастацкі рэдактар *К. С. Ракіцкі*

Тэхнічны рэдактар *В. І. Барута*

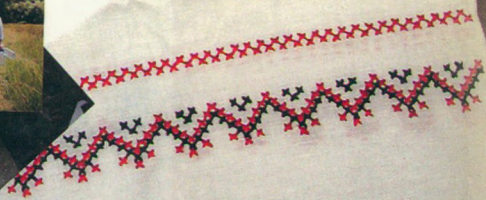
Стылістычныя рэдактары *Л. А. Дзядзюля, Я. А. Бебель,*

А. М. Анцытовіч, Л. Г. Ганчарэнка

Падпісана да друку 9.02.05. Фармат 70х108¹/₃₂. Папера афсетная. Гарнітура Тын Таймс. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 12,6 + 0,7 укл. Улік.-выд. арк. 14,12. Тыраж 2000 экз. Заказ 463.

Выдавецкае рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. ЛІ № 02330/0056778 ад 17.02.2004. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Рэспубліканскае унітарнае паліграфічнае прадпрыемства «Баранавіцкая ўзбуйненая друкарня». 225409, Баранавічы, вул. Савецкая, 80.

[illegible][illegible]

Ynadziwip Camaxa

Cyabaw Jaxpaw!